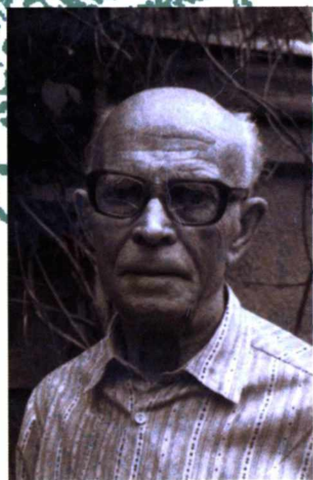

Antanas Minkevičius

MANO GYVENIMO NUOTRUPOS

ANTANAS MINKEVIČIUS

MANO GYVENIMO NUOTRUPOS

UDK 888.2-4
Mi265

Antanas Minkevičius
Mano gyvenimo nuotrupos

Rinko *G. Šlapkauskaitė*
Redagavo *Vytautas Minkevičius ir Rimvydas Minkevičius*
Maketavo *D. Mikalajūnas*
Nuotraukos iš Antano Minkevičiaus archyvo

ISBN 9955-581-03-4

ANTANAS MINKEVIČIUS
(1900 — 1998)

TURINYS

VIETOJ PRATARMĖS

Širdies svyravimai ir proto paklydimai
Painiam buities kely manęs nebebaugina,
Į margą puokštę klojas jųjų atminimai —
Vieni saldžiai paguodžia, o kiti graudina.

V. Mykolaitis–Putinas „Sonetai", 1958

Kitaip nepavadinsi, kaip tik nuotrupom to, ką čia užsimojau trumpai surašyti iš savo ilgoko, 81 metus trukusio (A. Minkevičius išgyveno 98 metus), gyvenimo prisiminimų. Jeigu nuo to laiko, kai išmokau mintis reikšti raštu, būčiau viską surašinėjęs į dienoraštį, parašydamas bent po vieną lapą per savaitę, dabar turėčiau ne mažiau kaip 3000 lapų dienoraštį su visomis gyvenimo smulkmenom.

Deja, to nepadariau. Iš šalies niekas neskatino, o pats nesusipratau ir nenumačiau, kad man pačiam, ar kam kitam tos smulkmenos, iš kurių susidaro visas gyvenimas, bus kada įdomios. Maniau ir taip jas atsiminsiąs. Pasirodė, kad atmintis viską užfiksuoja, bet ne viską galima iš jos išgauti. Taip, kaip fotografijos filmas. Gerai apšviesti kadrai palieka aiškų ir teisingą vaizdą, o peršviesti ar per trumpai apšviesti — tik neaiškų šviesos ir šešėlių kaitaliojimąsi arba ištisai miglotą, paslėptą vaizdą.

Mano gyvenimo filmas eina prie pabaigos. Norėtųsi, jei dar suspėsiu, išryškinti bent geriausiai apšviestus kadrus, kad dar kartą išgyvenčiau senus vaizdinius, tuos pasisekimus ir nesėkmes, džiaugsmą ir kartėlius, lūkesčius ir nusivylimus, kuriais gyvenau, kurie sudaro kiekvieno žmogaus gyvenimo turinį ir esmę.

Kartu puoselėju mintį, kad tie, kurie skaitys šias mano negrabiai surašytas eilutes, ar tai vaikai, ar kiti artimieji, ar svetimi, ras jose ką pamokančio, kai ką nušviečiančio tą gyvenimo laikotarpį, kuriame man teko gyventi ir kuris jau niekada nepasikartos. Mielai dabar ir aš paskaitydiau savo tėvų ar senelių aprašytus gyvenimus. Deja, tai,

ką iš tėvų pasakojimų girdėjau, nedaug kas beliko atmintyje — argi vaikui ir paaugliui rūpi, kas ir kada buvę, jo galva užimta tos dienos džiaugsmais ir rūpesčiais, o vaizduotė piešia šviesias ateities vizijas.

TRUPUTIS GENEALOGIJOS

Karalinava

Nemačiau jos ir nesusidariau jokio vaizdo apie ją. Tik žinau iš tėvuko pasakojimų, kad tai buvusi jo gimtinė. Jo tėvas, mano senelis Steponas, turėjo ten žemės gabalą, be to, dar vertėsi staliaus darbais. Kitokių žinių man apie jį neliko. Mirė jis, kai aš dar mažas buvau. Ir pats jo neprisimenu, tik iš motinos pasakojimų žinau, kad mane labai mylėjęs ir dažnai ant rankų nešiojęs.

Mano senelis iš tėvuko pusės nebuvo bajoras, bet nebuvo ir baudžiauninkas. Kaip daugelis tų laikų valstiečių, priklausė prie laisvųjų (karališkųjų) valstiečių. Žemės turėjo nedaug, gal kokį pusvalakį ar dar mažiau, bet skurdo nematė. Išaugino vieną dukterį ir du sūnus: Jokūbą — mano tėvą ir Simoną. Bernauti pas svetimus jiems neteko. Dukterį išleido už vyro Adolfo Sakalio į mažažemių valstiečių kaimelį Činelius, netoli Želvos miestelio. Vieta buvo graži, pakili, vienoje kaimo pusėje, pakalnėje, tekėjo Siesartis, kitoje pusėje į kaimo laukus čia pat galu rėmėsi ilgas Makio ežeras. Tėvuko sesuo vargo matė nemažai. Jos vyras, kiek jį prisimenu iš savo vaikystės metų, buvo paliegęs, šlubčiojo, vaikščiodavo pasiremdamas lazda, silpnai matė, sunkesnių darbų nedirbo, bet nusimanė apie bites. Laikė keletą kaladžių bičių, turėjo prie namo keletą vaismedžių, tarp jų ir labai gerų, derlingų, aukštų vyšnių medžių, nuo kurių uogas skinti galima buvo tik iš kluono atsinešus ilgas kopėčias. Buvo jis neblogas pasakorius. Beveik visi ūkio rūpesčiai gulė ant žmonos, mano tetos Sakalienės, pečių. Ji buvo greita, energinga, darbšti, išaugino vieną dukterį ir tris sūnus: Adomą, Igną ir Povilą.

Apie tėvuko brolį, mano dėdę Simoną, mažai ką žinau. Kada ir kokiomis aplinkybėmis jis atsiskyrė nuo savo tėvų ūkio, neteko

girdėti. Mano vaikystės metais jis kas žiemą atvažiuodavo pas savo brolį, mano tėvą, paviešėti ir čia išgyvendavo savaitėmis. Šiaip jau gyveno Vilkmergėje (po II Pasaulinio karo pavadintoje Ukmerge) ir vertėsi įvairiomis paslaugomis, taupė uždirbtus pinigus ir dėjo į Valstybinį banką. Buvo protingas, bet taupus iki šykštumo, pinigo neišleisdavo net geresniems rūbams įsitaisyti. Iki Pirmojo pasaulinio karo buvo susitaupęs apie 700 rublių, bet įsigyti kokią nejudamą nuosavybę, ar įdėti juos į kokį pelningą verslą vis nesiryžo, nors mano tėvukas ne kartą jį ragino. Per šykštumą liko ir nevedęs, bijojo, kad žmonos išlaikymas brangiai atsieis. Prasidėjus 1914 m. karui, jis iš Vilkmergės nežinia kur dingo ir po karo daugiau nepasirodė. Buvo tai kantraus būdo, pakankamai prasilavinęs ir, jei ne tas liguistas pinigų taupymas, būtų galėjęs prasigyventi.

Mano tėvuko, Jokūbo, gyvenimas pakrypo visai kitaip. Pramokęs iš savo tėvo staliaus amato, jis anksti pradėjo savarankiškai verstis. Savo gaminius (statinaites, kėdes, suolelius ir pan.) realizuodavo turguje. Gerai išmoko ir pastatus ręsti. Pradėjo nuo paprastų kaimo trobelių statybos, o paskui ėmėsi ir sudėtingesnių statybų dvaruose, dažniausiai kluonų ir daržinių. Tai buvo tais laikais gana pelningas verslas. Tėvukas jo ėmėsi, kaip pats vėliau sakydavo, norėdamas išbristi iš kasdieninio pilko, be šviesesnės perspektyvos gyvenimo. Jis siekė iškilti virš kitų savo bendraamžių ir sukurti sau ir vaikams šviesesnę ateitį. Proto, realaus galvojimo, energijos jam nestigo. Taip pat ir sveikatos. Buvo augalotas, stiprus vyras. Kaimo jaunimas mėgino įtraukti jį į savo gyvenimo sūkurį, kviesdamas šventadieniais tai išgerti, tai į vakaruškas nueiti, tai parūkyti. Panašioms pagundoms tėvukas laiku sugebėjo atsispirti, suvokęs savo dar jaunu protu, kad tuo keliu eidamas toli nenueis ir užsibrėžto tikslo nepasieks. Nuėjęs skirtingu, nei daugumas jaunuolių keliu, uždirbtus pinigus ėmė taupyti. O darbas jam sekėsi gerai. Ypač gerai uždirbdavo dvarų statybose. Čia dideliam pastatui suręsti savų rankų neužteko. Reikėdavo pasitelkti pagalbininkų — vieną, du, kartais ir daugiau mažiau kvalifikuotų, bet stiprių vyrų. Didesnioji pelno dalis, žinoma, atitekdavo jam pačiam. Jis ir fiziškai dirbo ne mažiau, o kartais net daugiau už kitus. Pats planuodavo pastatus ir

ėmėsi visą atsakomybę už sutarto darbo savalaikį ir kokybišką atlikimą. Su užsakovu paprastai sudarydavo raštišką sutartį. Pagalbininkams už jų atliktą darbą sumokėdavo pagal susitarimą. Stambių statybos objektų turėjo nemažai.

Po daugelio metų, kada jau paūgėjau, tėvukas, imdamas mane į kokią kelionę, — atlaidus, turgų, svečiuosna ar kitur — ne kartą yra rodęs savo darbo stipriai ir dailiai suręstus didelius kluonus Želvos, Lyduokių, Balnininkų, Videniškių apylinkių dvaruose. Tai buvo iš tikrųjų fundamentalūs tiems laikams pastatai, kuriems pastatyti reikėjo ne tik fizinio darbo, bet ir sumanumo bei organizacinio sugebėjimo. Jie gerai išsilaikė iki paskutiniojo pasaulinio karo, o kai kurie gal dabar tebestovi.

Tokiais darbais tėvukas vertėsi iki vedybų. O vedė vėlokai — sulaukęs 35 metų amžiaus.

Apie mamos praeitį mažai ką žinau. Beje, jos ir jaunystė buvo trumpa. Anksti likusi našlaite, gyvenimo džiaugsmo mažai patyrė, todėl, pirmai progai pasitaikius, pasiskubino ištekėti. Apie savo motiną, mano bobutę, ji mažai ką prisiminė, o apie tėvą pasakojo, kad buvo lėto, ramaus, taikaus būdo. Miręs jis staiga — vieną dieną vyrai įvedė jį iš kiemo už pažastų ir čia pat kritęs. Vardu buvo, rodos, Antanas. Gyveno Dūsenų kaime netoli Molėtų (dabar pervadinti Drąsėnais). Kiek žemės turėjo mamos tėvas, nežinau, bet po jo mirties jai atiteko pusvalakis dalios. Kad mama būtų turėjusi brolių, to neteko man girdėti. Viena seserų, vardu Razalia (Rozalija), netekėjusi, vyresnė už mamą moteriškė, dažnai atvažiuodavo pas mus paviešėti. Tačiau, būdama aikštinga, greitai susipykdavo su mūsų namiškiais ir po savaitės kitos išvažiuodavo pas kitus gimines. Kita mamos sesuo, teta Antanienė, buvo ištekėjusi už Antano Umbraso ir gyveno Kaironių kaime prie pat Dūrių ežero. Turėjo vieną, už mane keleriais metais vyresnę, dukterį Saliamutę, kuri man labai patikdavo, mat ji netingėdavo su manimi bendrauti, kai nuvažiuodavome pas juos į svečius. Deja, ištekėjo ji prieš tėvų norą, įsimylėjusi nelabai rimtą Kijėlių kaimo berną, kuris atėjo į Kairionis užkuriomis. Po Pirmojo pasaulinio karo mūsų ryšiai su šia šeima nutrūko.

Taigi, mano giminė buvo neskaitlinga. Be nevedusio dėdės Simono ir netekėjusios tetos Rozalijos, turėjau iš tėvuko pusės dėdę ir tetą Sakalius, pusseserę Oną ir pusbrolius — Adomą, Igną ir Povilą Čineliuose; iš mamos pusės — dėdę Antaną ir Antanienę Umbrasus ir pusseserę Saliamutę Kairionyse. Gyveno jie nei skurdžiai, nei labai pasiturinčiai, taip kaip dauguma to laiko valstiečių toje apylinkėje.

Mano mama buvo graži, o ir vėliau, man augant, pirmykščio grožio ilgai neprarado. Vaikinams galėjo patikti, nors gyvendama pas globėjus, puoštis negalėjo. Be grožio, turėjo priedo dar ir pusę valako žemės. Dėl to ir piršlių netrūko. Kaip vėliau man pasakodavosi, atvažiuodavę piršis ne vienas pasiturintis ūkininkaitis su gražiais arkliais bei pakinktais, nauja brička, o ir patys jauni, gražūs. Bet jai nė vienas neįtiko: tai per daug išpuikę, tai nerimti ar dar kažkuo.

Pagaliau Juozapotai Repečkaitei pasipiršo Jokūbas Minkevičius, būsimasis mano tėvas. Kokiomis aplinkybėmis visa tai įvyko, nesužinojau, o jei tėvai man kada ir pasakojo, tai pamiršau. Tiek težinau, kad tėvukas vesti delsė, laukdamas, kol prasigyvens daugiau pinigo ir galės įsikurti kokiame padoriame ūkelyje. Sulaukęs apie 35 metų amžiaus, jis sunkiai susirgo raupais. Ligos metu pasigedo geros priežiūros ir tas paskatino jį pasveikus greičiau vesti.

Jaunai ir pakankamai gražiai Juozapotai iš pradžių nelabai patiko bent 15 metų už ją vyresnis, juodo gymio, raupuoto veido jaunikis. Ir draugės atkalbinėjo nuo vedybų. Bet įvyko tas, kam lemta buvo įvykti. Matyt, nulėmė tai, kad Jokūbas buvo fiziškai stiprus, energingas, veržlus, visais atžvilgiais rimtas jaunikis, žadąs šeimai gražią ateitį. Šiaip ar taip, atrodo, kad mano mama, ištekėjusi už Jokūbo, vėliau to nesigailėjo, nes didesnių barnių ir nesantaikos šeimoje nebuvo. Vedė jie apie 1897 metus.

ANKSTYVOJI VAIKYSTĖ

Statybos darbai tėvukui gerai sekėsi, bet tai buvo ne jo tikslas, o greičiau priemonė prasigyventi, sukurti šeimą ir pereiti prie sėslaus gyvenimo. Gerai uždirbdamas pinigų veltui neeikvojo, nerūkė,

negėrė, puoštis taip pat nemėgo. Todėl vesdamas turėjo jau tiek santaupų, kad prie jų pridėjus iš tėvų paveldėtą dalį ir žemę, kurią gavo kaip žmonos kraitį, jau galėjo pradėti ūkininkauti. Pirmai pradžiai tėvukas, susidėjęs su pusininku, išsinuomojo Girsteikiškio dvariuką.

Girsteikiškis. Sapnai ar tikrovė ?

Sprendžiant iš kuklaus, bet skoningo medinio gyvenamojo namo ir kitų ūkio trobesių, kelių parko medžių, tai būta nedidelio, gal kokių kelių valakų žemę valdančio ūkio. Jo savininkė, kiek prisimenu tėvus pasakojant, buvusi kapitonienė (matyt, kariškio našlė), kuri pati neūkininkavo ir žemę išnuomodavo. Vieta buvo jauki, prie pat gražaus ir tuo laiku žuvingo Saločio ežero, Aluntos parapijoje. Ten aš ir gimiau 1900 metų 18 gegužės. Deja, šio gražaus kampelio vaizdų vaikiškoje vaizduotėje neliko.

Prisiminimai iš to laiko išlikę migloti. Rodos, rytas. Sienoje atsidaro langelis į kambarį, kuriame aš tebeguliu, ir pro jį kažkokia moteriškė paduoda man tik ką nuo keptuvės nuimtą blyną. Blynus, žinoma, labai mėgstu, bet mano dėmesį traukia ne tiek blynas, kiek jį padavusios moteriškės veidas — geras, maloniai besišypsantis. Kitas vaizdelis. Šviesus kambarys, jo viduje medinis arklys už mane didesnis, o šalia jo maža mergaitė ir dar kokia tai moteriškė, traukianti mano dėmesį savo ypatingu apsirengimu.

Ar tai buvo sapnai, ar realūs, į mano vaikišką vaizduotę įstrigę vaizdai, negalėčiau pasakyti. Tik žymiai vėliau, kai paaugęs girdėdavau tėvų pasakojimus apie gyvenimą Girsteikiškyje, supratau, kad tai būta tikrovės. Moteriškė, kuri per langelį vaišindavusi mane šiltu blynu, buvusi pusininko žmona, o moteriškė (išsiskyrusi iš kitų savo apranga) su mergaite turėjo būti Girsteikiškio savininkė.

Žižmauka

Mano, vaiko bręstančia sąmone, vaizduotei, tai buvo naujas, turtingas paslapčių ir vaizdų pasaulis, kurie vienas po kito klostėsi ir fiksavosi mano vaizduotėje lyg filmo kadruose. Daugelį jų su malonumu prisimenu ir šiandien, praėjus ištisiems dešimtmečiams, kaip gyvus.

Žižmaukos dvaras buvo didesnis negu Girsteikiškio. Jam priklausė apie 10 valakų žemės su daugeliu trobesių. Šiaurėje dvaro laukai glaudėsi prie Siesarčio upės, pietuose beveik siekė Videniškių—Molėtų vieškelį. Vakaruose ribojosi su Videniškių laukais, o rytuose, — už dvarui priklausančio šilo, ištįso už Lėgaus upelio, įtekančio į Siesartį.

Siesartis tekėjo netoli, gal už gero puskilometrio nuo dvaro. Bet pasinaudoti upe beveik netekdavo, nes krantas buvo užaugęs liūnu, o upės pakraščiuose augo tankūs nendrynai bei meldynai. Per ją buvo nutiesti du lieptai. Vienas tiesiai į šiaurę nuo dvaro, per kurį buvo galima pasiekti Vilijočių kaimą, o kitas — arčiau Videniškių. Čia upės krantas buvo prieinamesnis maudymuisi.

Dvaro rytinėje galulaukėje augo gražus šilas, mūsų vadinamas „šilaliu“, daugiausia pušynas, gal kokių 5 hektarų ploto. Medžių jame nekirtome, bet sekmadieniais jaunimas nueidavo šilan pariešutauti bei pauogauti. Miško pakraštyje, pušų jaunuolyne, augdavo daug ruduokių, kurių pasigrybauti tėvukas ir mane ne kartą yra siuntęs.

Dvaro laukų reljefas buvo nelygus — vietomis iškildavo neaukštos kalvos su įdubomis ir nuožulniais šlaitais. Už Lėgaus upelio, dešinėje vieškelio pusėje, stūksojo aukštokas, į piliakalnį panašus plokščiakalnis, tačiau jis jau buvo Pagrabasčių kaimo teritorijoje.

Nuo Videniškių miestelio dvaro link vedė daugiau nei kilometro alėja, apsodinta senais medžiais, daugiausia beržais. Neprivažiavus dvaro alėją kirto gilokas griovys, kuriuo tekėjo vasarą beveik išdžiūvantis upelis. Per griovį buvo nutiestas geras, tvirtas medinis tiltas su turėklais iš abiejų pusių.

Alėja baigėsi prie vartų į dvarą. Už vartų, tuojau kairėje, matėsi klomba, apsodinta alyvomis, o centre augo gražus maumedis, kurį vietiniai žmonės vadino „zagranična“ egle. Ar ten buvo koks gėlynas, neprisimenu.

Dešinėje kelio pusėje, kiek atokiau, buvo gyvenamas namas, vadinamas „oficina“. Matyt, tai buvęs dvaro administracinis pastatas. Pagaliau, tuoj pat už klombos, toje pačioje kelio pusėje, stovėjo ilgokas, į keliuką fasadu atsuktas, vienaaukštis medinis dvaro rūmas

„pakajai". Prie jo kairiojo sparno iš priešingos pusės šliejosi priestatas, matyt, skirtas ponų tarnams. Tuo metu, kai mes gyvenome dvare, rūmas stovėjo negyvenamas ir tik retkarčiais jame atsilankydavo dvaro savininkas arba jo svečiai. Vieną kartą ir man su tėvuku teko ten pabuvoti. Dvaro rūmai man, mažam, pasirodė tokie dideli ir su tokia daugybe kambarių, kad bijojau nuo suaugusiųjų atsilikti ir pasiklysti. Mane labai žavėjo ir kartu baugino kambarių puošnumas, gausybė paauksuotuose rėmuose paveikslų, vaizduojančių puošniais rūbais apsivilkusius vyrus, didingus ir net rūsčius ir dar puošnesnes, nudailintais veidais ir net besišypsančias moteris. Portretai buvo spalvomis nutapyti ir man atrodė kaip gyvi. Vienas tarp jų būčiau bijojęs pasilikti, juo labiau naktį.

Už klombos, oficinos priešingoje pusėje, stūksojo masyvus svirno pastatas. Abipus kelio, už rūmų bei svirno ir oficinos, plytėjo sodai.

Nuo pagrindinio rūmo kelias tęsėsi toliau į gyvenvietę. Už kelių dešimčių metrų nuo rūmų, viena kelio atkarpa, apsodinta kaštonais, pro sodą suko į dešinę ir nedideliu šlaitu leidosi žemyn. Ji pro sodžiauką (tvenkinį) ir paukštidę, kur laikydavo kiaules ir avis, vedė į mūsų gyvenamąjį namą, kuriame praėjo mano nerūpestingos vaikystės metai. Tai buvo savotiškas medinis pastatas. Viename jo gale, šiaurinėje pusėje, buvo erdvi gryčia (pirkia) ir kartu virtuvė su didele krosnimi, ant kurios žiemą galima būdavo pasišildyti arba miegoti. Kitame, pietiniame gale — stancija (seklyčia svečių priėmimui), kiek mažesnis, bet švarus ir šviesus kambarys su krosnimi netoli durų. Už šio kambario, priešingoje namo pusėje, buvo mūsų šeimos kambarys (miegamasis). Tiesioginio priėjimo į abu namo galus nebuvo. Reikėjo iš vieno namo galo į kitą eiti per lauką. Kadangi namas buvo pastatytas kiek nuolaidžioje vietoje, tai jo pamatai po gryčia buvo beveik lygūs su žeme, o po stancija — gal per kokį metrą iškilę (po jais buvo įrengtas rūsys). Todėl, susisiekimui tarp abiejų galų nuo vienų durų iki kitų buvo nutiestas iš lentų savotiškas tiltas su turėklais iš šonų ir galo, vadintas „gonkais". Abu namo galus skyrė erdvi priemenė, kurios viduryje buvo įrengta rūkykla — ugniakuras, o virš jos platus kaminas dūmams išeiti. Čia

rūkydavo dešras, kumpius ir lašinius. Kitų namo išplanavimo detalių nebeprisimenu. Turėjo dar būti kamara ir kambarys samdiniams.

Man šio dvaro „puošmena“ buvo sodžiauka, vasarą beveik ištisai aptraukta žaliais maurais (plūdenomis). Joje tėvukas retkarčiais pasigaudavo karosiukų, o man labiausiai magėjo geldoje paplaukyti. Čia pat plytėjo alėjos kaštonų, kurių vaisių prisirinkęs prasimanydavau įvairių žaidimų. Už tvoros augo vaismedžiai, serbentų ir agrastų krūmai. Prie paukštidės lesinėjo vištos, antys ir žąsys su labai piktu, šnypščiančiu ir besitaikančiu į užpakalį įkibti žąsinu. Man, dar bekelniui vaikui, tai buvo ištisas pasaulis, kurio stebėjimas ir bendravimas su juo užėmė visas mano dienas. Dar pridursiu, kad už namo, beveik prie sodžiaukos, galu šliejosi beržynėlis (vadinamas raistu), kuriame būdavo gausu raudonikių, lepšių, mėlynių. Sodžiaukoje gi varlės, visokiais balsais kurkdamos, kėlė nuostabiausius koncertus.

Aplinka, supusi mane, kaip dabar suprantu, buvo pilna romantikos.

Kai šeimyna susirinkdavo gryčioje, aš sukiodavausi tarp suaugusiųjų, stebėdamas jų darbus ir besiklausydamas visokių pasakojimų. Kai visi išsiskirstydavo, mane palikdavo stancijoje. Tai buvo jaukus, šviesus kambarys su puošnesniais baldais. Ant galinio lango stovėjo kryželis, o virš jo kabėjo nukryžiuotojo paveikslas bei dar keli šventųjų paveikslai. Čia prasimanydavau vaikiškų žaidimų, kartais „išrevizuodavau“ stalčius, pilnus smulkių daiktų, o pavakariais dažnai ilgai žiūrėdavau į besileidžiančią saulę ir nuolat besikaitaliojančius debesis.

Šventadieniais tėvai su manimi susėsdavo miegamajame kambaryje, dalydamiesi savo įspūdžiais, kurdami savo ir mano ateities planus. Tai buvo nuostabiausios, pilnos romantikos mano vaikystės akimirkos.

Pagrindinis dvaro kelias nuo rūmų suko kiek į kairę ir vedė prie kitų gyvenvietės pastatų. Čia stovėjo dar vienas gyvenamas trobesys, buvęs dvaro kumetynas, kuriame gyveno dvi šeimos: viename gale

laučius — medžioklinių šunų prižiūrėtojas ir dvaro patikėtinis su žmona ir bene penketu mažamečių dukterų. Kitą namo dalį užėmė mūsų skerdžius arba šėrikas, taip pat su gausia šeima.

Kitoje kelio pusėje, priešais šį namą, bet kiek atokiau nuo kelio, buvo tvartų kompleksas su karvidėmis, arklidėmis ir šunide medžiokliniams pono šunims. Vienu galu šie statiniai beveik siekė sodžiauką, kurioje girdydavo gyvulius. Į šiaurę nuo kumetyno buvo nedidelė malkinė, o už jos kelias šakojosi. Viena šaka suko į kairę ir sodo patvoriu ėjo pirties link. Baigėsi ji lauko keliuku, vedančiu Videniškių link ir siekiančiu lieptą per Siesartį. Kita kelio šaka ėjo beveik tiesiai ir baigėsi galulaukėje taku, vedančiu prie kiek menkesnio liepto per Siesartį. Juo daugiausia naudojosi anapus upės gyvenantys Vilijočių kaimo gyventojai, pėsčiomis šiuo keliu eidavę į Videniškių bažnyčią. Merginos dvaro klomboje prisiskindavę alyvų ar kitų žolynų bažnyčiai papuošti, kas joms nebūdavo draudžiama.

Šių dviejų kelių sankirtoje buvo vežiminė (ratinė), pilna naudojamų ir nenaudojamų vežimų. Už ratinės plytėjo didoka, žole apžėlusi aikštė, mūsuose vadinama „kluonu“. Joje vasarą baigdavo džiovinti pievose neišdžiūvusį šieną, o rudeniop statydavo žardą linams žardyti — (džiovinti), prieš nušukuojant jų galvutes. Už kluono stovėjo erdvi, su dviem suveriamomis durimis daržinė, o kairiau — klojimas (kitur kluonu vadinamas) javams su maniežu ir kuliamąja mašina.

Kelias į Vilijočių lieptą kiek toliau už ratinės šakojosi. Viena jo šaka ėjo maždaug rytų kryptimi pro šilelį, ja galima buvo per Lėgaus upelį išvažiuoti į Molėtų vieškelį. Lėgus vasarą beveik išdžiūdavo, bet pavasarį neišvažiuojamai patvindavo. Vieną kartą teko ir man jame išsimaudyti. Tėvai vežė mane, susirgusį kažkokia vidurių liga į Molėtus pas gydytoją. Nuvažiavome gerai, bet grįžtant upelis buvo smarkiai patvinęs ir keliantis per jį bričkelė pavirto, ir mes visi trys atsidūrėme vandens srovėje. Gerai, kad tėvukas spėjo įsitverti į pakraščiais augusius krūmus ir mus sugriebęs išsikapstė į krantą, o paskui ištraukė ir arklį su brička. Gal gydytojo pagalba, o gal

maudynė šaltame vandenyje man išėjo į sveikatą, kad grįžęs daugiau nebesirgau. Šio įvykio pats neprisimenu, nes dar mažas buvau, o tik vėliau mama man apie jį pasakojo.

Pravažiavus Lėgaus upelį ir už jo Pagrabasčių kaimą, kelias į Molėtus ėjo per Grabestos vandens malūną. Malūnas buvo mūrinis, pastatytas ant užtvenkto Grabestos upelio, stataus skardžio pašlaitėje, netoli Siesarčio upės. Malūną valdė prižiūrėtojas ar gal nuomininkas Ambrazas Rakauskas (kažkodėl vadinamas Mačioniu). Mano tėvai bičiuliavosi su Rakauskais. Atvažiuodavo čia ne tik grūdus malti, bet ir vieni pas kitus svečiuodavosi. Mano mamą su Rakauskiene siejo dar ir kūmystės ryšiai.

Bet grįžtu Žižmaukon. Už daržinės plytėjo šaltiniuota pieva, pusiau pelkė, matyt, maitinama bevardžio upeliuko, kuris kirto Videniškių–Žižmaukos kelią ir sruveno pro pirtį. Šios pievos pakraštyje buvo įrengtas ir vienintelis dvaro šulinys. Mano šeima šiuo šuliniu nebuvo patenkinta, nors vanduo tyras, bet reikėjo jį toli nešioti kibirais su naščiais arba statine atsivežti. Prie namų išsikasti šulinį niekam neatėjo į galvą, o gal atrodė per brangu.

Už šios šaltiniuotos pievos ėjo lauko keliukas. O už jo, kalvos dauboje, telkšojo linmarka. Netoliese, prie paupio pievų, panuovolyje augo ąžuolų, prie kurių čiurleno šaltinėlis. Mėgdavau šią vietą. Kai tekdavo čia ganyti, dažnai sėdėdavau ar žaisdavau po ąžuolais. Javų brendimo metu iš čia gerai matydavosi, kaip kitoje upės pusėje, didelėse, kiek akys užmato Vilijočių laukų plotuose, nuožulniai pašlijusiuose upės slėnio link, banguoja, it koks didelis ežeras, bręstantys gelsvi ar žalsvi, ar pribrendę geltoni javų rėžiai. Jų bangos, vėjo nešamos, kaitaliojasi įvairiais atspalviais, siūbuoja, liūliuoja. Trūksta žodžių tą nuostabų vaizdą aprašyti. O už jų, tolumoje, matosi ištįsęs Vilijočių kaimas. Ilgam įsiminė tas daug kartų mano stebėtas vaizdas ir su juo susiję mano vaikiški išgyvenimai.

Pasukus kiek į rytus nuo ežerų, klampioje bei liulančioje pelkutėje tviskėjo nedidelis ežeriukas Biližunka. Jis sunkiai buvo prieinamas ir vargu ar kas juo naudojosi. Dvaro laučius ateidavo čia žuvies pasigauti ir ančių pamedžioti. Beje, ir mano tėvukas turėjo

medžioklinį šautuvą ir kartais išeidavo pamedžioti, bet apie jo medžioklinius laimikius ne ką beprisimenu. Vieną kartą nusivedė mane laučius prie Biližunkos, eidamas bučių iškratyti. Priėjome ežeriuką siauru, pelkėje pramintu takeliu ir susėdome į siaurą, mažą, beveik kaip gelda, vienairklį laivelį. Tai buvo mano pirmoji „kelionė“ vandeniu. Bet kokia siaubinga! Laivelis į visas puses krypavo ir man atrodė, kad tuoj tuoj išvirsime ir paskęsime. Mažai gelbėjo ir mano „kapitono“ raminimai. Galų gale viskas baigėsi laimingai, bet daugiau laučius tokio bailio nebenorėjo irstyti.

Iš rytų pusės, galulaukėjė, kaip minėjau, žalsvai mėlyna siena stūksojo dvaro šilas. Man, vaikui, jis atrodė didelis, tai vienas bijodamas pasiklysti, neidavau. Viename jo pakraštyje augo daug lazdynų, kiek atokiau nuo šilo — senas, plačiašakis gražuolis ąžuolas. Derlingais metais čia atgindavau kiaules gilių pasirinkti, kuriomis jos būdavo patenkintos, o ir man buvo gera, galėjau vietoje pažaisti, nesivejodamas kiaulių po visą lauką. Kartais jaunimas, eidamas šventadieniais riešutauti, mane pasiimdavo, bet lazdynų kekės kabėjo taip aukštai... Bet vis tik gera būdavo!

Vidulaukėje, į vieškelio pusę, prie pat lauko keliuko, ant pakilios kalvos, stūksojo tamsiai žalia, tarsi nuo šilo atitrūkusi, senų, apkerpėjusių pušų kupeta. Ji pagyvino apylinkės kraštovaizdį ir buvo savotiška laukų puošmena. Nuo šios kalvos atsivėrė visa apylinkės panorama.

Gražioje vietoje buvo įsikūrusi Žižmauka! Tačiau dvaras buvo gerokai apleistas. Jo savininkas ponas Pisanka gyveno kitame dvare — Kaušadalyje, netoli Paberžės. Žižmaukos nuomininkams, žinoma, rūpėjo kuo daugiau gauti iš dvaro pelno, o ne jį puošti.

Dvaro gyventojai

Be mūsų šeimos ir samdinių, dvare buvo įnamių, kuriuos tėvukas, atsikėlęs čia, jau rado. Oficinos viename gale gyveno šlubas, apysenis stalius Griegorius (nežinia, ar toks buvo jo vardas, ar pavardė). Jo gyvenamoje patalpoje buvo visokių staliaus įrankių, kuriuos man, retomis progomis čia atsidūrus, rūpėdavo pačiupinėti, pakilnoti, bet

liesti juos man draudė. Tai buvo tylus, kuklus, vienišas žmogus. Iš namų išeidavo retai, nebent į miestelį stikliuko išgerti, o šiaip dirbdavo dirbtuvėlėje ir, matyt, iš to pragyveno. Sakydavo, kad kilimo jis buvo iš Suomijos ir nekatalikiško tikėjimo. Jo dirbtuvės sienos buvo išklijuotos iliustruotais laikraščiais, kurių rašto aš, net ir mokyklą pradėjęs lankyti, nesupratau. Gal tai buvo suomių ar švedų kalba.

Kitame oficinos gale gyveno moteriškė Gaižauskienė su anūku Maciuku (Motiejuku), kurio vieniša motina gyveno Petrapilyje. Sunkiai suvesdama galus su galais, ji pridavė vaiką globoti savo motinai. Vertėsi Gaižauskienė verpimu, vasarą kartais išeidavo talkon javų papinti, daržų paravėti. Pinigų maža uždirbdavo, nes darbas tais laikais buvo pigiai apmokamas, bet gaudama kai ką iš mūsų natūra, šiaip taip vertėsi. Anūkėlis buvo gerai auklėjamas, todėl mano tėvai skatindavo mane sekti jo pavyzdžiu. Užeidavau pas Gaižauskienę pažaisti su Maciuku. Mudu dar labiau susibičiuliavome, kai pradėjome lankyti mokyklą.

Name, vadinamame kumetynu, gyveno dvi šeimos. Jau mano minėto laučiaus Germano šeima — žmona, uošvė, vaikai ir mūsų gyvulių šėriko daugiavaikė šeima. Laučiaus pareiga buvo prižiūrėti geroką būrį medžioklinių šunų. Gal jis turėjo ir kitokių, man nežinomų, pono įpareigojimų. Šiaip ar taip jis gyveno lengvai, fizinio darbo nedirbo, kartais išeidavo pamedžioti ar pažuvauti. Jo žmona, graži moteris, augino keletą dukterų ir sūnų. Vyresnioji dukra Ancė (Onutė) buvo kiek už mane vyresnė, o antroji Elenutė — mano metų, kalbėjo lenkiškai. Dažnai su jomis susitikdamas, pramokau lenkiškai. Vėliau šios pirmosios lenkų kalbos pamokos man pravertė gyvenime.

Šėriko vaikai buvo arba daug vyresni už mane, arba jaunesni ir daugiausia mergaitės. Jie kalbėjo lietuviškai, bet artimiau nesusidraugavome. Ryškiausiai prisimenu jų dukterį Palią (matyt Apoloniją), pusmergės amžiaus, kuri žiemą kartais su manimi pažaisdavo. Sūnus Poviliukas, gal netoli 20 metų, gražus, malonaus būdo, protingas, bet anksti apakęs. Kažkokiu būdu pramokęs staliaus amato, sugebėdavo padaryti dailius suolelius, kėdes ir kitus apyvokos daiktus.

Vaikystė

Ankstyvoji mano vaikystė truko kokius dvejus–trejus metus. Per tą laikotarpį daug patyriau, įsidėjau į galvą mane supančio, kad ir siauro, pasaulio vaizdus bei artimųjų paveikslus. Beveik nieko neišmokau, nebent tik vaikščioti ir kalbėti.

Vėlyvesnė vaikystė prabėgo Žižmaukoje. Čia gyvendamas nebuvau visai vienišas, nors draugų skaičius buvo ribotas.

Kaip ir kada prasidėjo mano draugystė su vienmečiais draugais, tiksliai nebeatmenu. Matyt, ji vystėsi laipsniškai. Atsimenu tik, kad su laučiaus mergaitėmis ir Gaižauskienės anūku Maciuku susitikdavome dvaro viduryje už sodžiaukos arba priešais kumetyną. Ten žaisdavome smėlyje, bėgiodavome, mėgome rinkti ir žaisti kaštonais, vasarą užbėgdavome į sodą agrastų ar serbentų pasiraškyti, nesulaukę kol jie prisirps. Tačiau labiausiai mus viliojo vežiminė su įvairiais vežimais, bričkomis, važiais ir didžiule dvikinke karieta ilgu dišliumi bei žibintais iš šonų. Joje sulipę įsivaizduodavome važiuoją. Kartais užeidavau pas Maciuką pažaisti jo turimais, matyt, mamos iš Petrapilio atsiųstais, žaisliukais ar pavartyti didelę iliustruotą knygą. Tai buvo kažkokia tai sena enciklopedija. Ją žiūrinėti man labai patiko, nors skaityti dar nemokėjau.

Rudenį ir ypač žiemą su draugais retai susitikdavau. Tada tik langai man atverdavo visokius vaizdinius: saulėlydžių grožį, fantastiškus „gyvus" debesų paveikslus, snaiges, krintančias didelėmis skepetomis ar byrančias smulkiomis pelytėmis ir besisukančias vėjo verpetuose.

Nebūdavo nuobodūs ir ilgi žiemos vakarai. Susirinkdavo gryčion visa šeimyna, savi ir samdiniai. Turėjome keturis–penkis bernus ar pusbernius, dvi mergas, kartais dar piemenį. Ateidavo kas ir iš dvaro gyventojų bei pašalinių su kokiu reikalu, ar patalkininkauti kokiame darbe. Prasidėdavo vakaro darbai. Vyrai pančius ir virves sukdavo, medinius šaukštus, samčius skaptuodavo, grėbliadančius droždavo, pakinktus taisydavo. Moterys dažniausiai verpdavo, siūlus sukdavo, kojines ir pirštines megzdavo, plunksnas pešiodavo, ruošdavo siūlus audimui ir kitus moteriškus darbus dirbdavo.

Antroje žiemos pusėje gryčioje būdavo statomos didelės staklės ir prasidėdavo audimas: paprastų drobių, įvairiai raštuotų servėtų, rankšluosčių, marškų ir kitokių audinių. Šiuos sezoninius darbus paįvairindavo kiti darbai, tarp jų ir gyvulių skerdimas. Rudenį, paprastai prieš adventą, pjaudavo avis, o žiemą skersdavo kiaules. Pjovimas ir skerdimas, mėsos paruošimas buvo ilga ir sudėtinga ceremonija. Joje buvo leidžiama ir man dalyvauti. Tai buvo mano pirmosios gyvulių anatomijos pamokos, kuriose gerai susipažinau su gyvulio kūno sandara. Tai man pravertė vėliau mokantis zoologijos. O materialinis atpildas, neskaitant skanių skerstuvių patiekalų, didelė pūslė, kuri, ją pripūtus, tarnaudavo kaip žaislas, nes kitokių, pirktinių žaislų, neturėjau.

Žiemos vakarais ne tik daug ko prisižiūrėdavau, bet ir prisiklausydavau. Kiekvienas dirbo savo darbą, bet tai nekliudė kalbėtis, pasakoti įvairias naujienas, būtus ir nebūtus atsitikimus. Man labai patikdavo pasakojimai apie vaiduoklius, velnius, raganas ir įvairius gamtos reiškinius: kometas su ilgomis šluotomis (uodegomis), pranašaujančiomis karus, badmetį, maro epidemijas ir kitas stichines nelaimes; apie ugninius kamuolius, perkūnijos metu įlekiančius į trobas; apie „degančius" pelkėse pinigus. Tekdavo prisiklausyti daug kitokių paslaptingų ir dažnai šiurpių istorijų. Vieni tais pasakojimais tikėjo, kiti laikė pramanais.

Palaipsniui mama pradėjo mane pratinti prie aktyvios veiklos. Kai iš marškinėlių išaugau ir apsimoviau kelnaites, kaip tikras vyras, atsirasdavo ir man smulkių darbelių. Prasidėjo vaikystės laikotarpis ne tik pilnas džiaugsmų, bet ir rūpesčių, o kartais ir kartėlio.

Viena pirmųjų man uždėtų pareigų buvo jaunesniųjų broliukų — pradžioje vieno, paskui abiejų — priežiūra. Vyriausiasis mano brolis, pakrikštytas Jonuku, anksti mirė ir man neteko jo pamatyti. Po manęs gimęs dar vienas berniukas taip pat greitai mirė. 1905 metais gimė Petriukas, 1907 — Mykoliukas, vėliau Alfonsiukas. Jis gimė liguistas ir nei gera priežiūra, nei gydytojas jo neišgelbėjo — mirė greitai po krikšto. Alfonsiuko prisiminimas išliko mano atmintyje.

Taigi, iš šešių gimusių vaikų, likome tik trys broliai. Man tekdavo prisidėti prie broliukų auginimo — lopšį pasupti, iškritusį žinduką į burnytę įdėti, saugoti, kad iš lopšio neiškristų, o kai įsirėkusio nenumaldydavau, pašaukti mamą ar kitą suaugusįjį. Darbas buvo nesunkus, bet nuobodus, vis laukdavau, kad kas į gryčią ateitų ir paimtų juos savo globon. O tada jau sprukdavau žaisti. Žiemą prie lopšio laikas dar ne taip prailgdavo, nes prasimanydavau ką paknibinėti, padrožinėti. Vasarą, kai jau bekeverzojantį mažylį išleisdavo į kiemą, prasidėdavo tikros bėdos. Žiūrėk, kad jis kur nenuklystų, kad kokiam gyvuliui po kojomis nepasipainiotų, kad kur užlipęs nenukristų, nesusižeistų, kad į sodžiauką neįsimurkdytų ir dar, Dievas žino, ko nepadarytų. O čia ir pačiam norisi su kitais vaikais pažaisti. Žiūrėk, nusisukai kur, užsižaidei, o mažylis jau dingo iš akių, ieškok jo ir baiminkis. Prisimenu kartą, man užsižaidus, mažylis dingo ir nėra vaiko. Aplaksčiau visą kiemą, visus pašalius, apžiūrėjau sodžiauką — niekur neradau. Nusigandau ne juokais ir pasislėpiau iš baimės avietyne. Ištupėjau ilgai, kol pagaliau išgirdau, kad mama šaukia. Šaukė vieną, antrą, trečią kartą, o aš vis bijau atsiliepti. Tik kai pasakė, kad eičiau pavakarių valgyti, nedrąsiai išlindau. Nusiraminau ir labai apsidžiaugiau, pamatęs, kad mano globotinis paguldytas ir ramiausiai miega.

Man beaugant ir stiprėjant atsirasdavo vis daugiau pareigų. Pradžioje tik pavienių patarnavimų pavidalu: košia mama tik pamelžtą pieną — palaikyk koštuvą, prireikė skiedrų krosniai kurti — bėk į skiedryną jų atnešti, ruošiasi tėvukas į turgų važiuoti — reikia batus nuvalyti, grūdus pilstant — maišus palaikyti. Išmokau virdulį (samovorą) užkurti, mat tėvukas mėgo arbatos išgerti ir kokį svečią bei mane ja pavaišinti. Mane ne tiek arbata,.kiek prie jos duodamas cukrus masino. Išmokau dirvą pabiržyti, kai tėvukas javus sėdavo, arklį į ganyklą nuvesti, supančioti, ir daug ko kito. Ar maža ūkyje darbų ir darbelių, kur ir mažo padėjėjo rankos praverčia?

Ilgais žiemos vakarais apšvietimui naudojo trijų tipų žibalines lempas: liktarnias — nešiojamus žibintus, lempas su plačia dagtimi bei stikliniu gaubtu ir mažas, rašalinės dydžio, lempeles atvira dagtimi.

Mano vaikystės metais, taupydami žibalą, dar plačiai naudojo apšvietimui ir balanas. Joms gaminti parinkdavo lygų, be šakų pušinį rąstigalį, suskaldydavo plonomis piršto ar dviejų storio plokštelėmis ir gerai išdžiovindavo. Tą darbą dirbti ir aš buvau išmokęs. Bet blogiausia man buvo prižiūrėti balaną — visą laiką stebėti, kad ji neužgestų ar per daug neįsiliepsnotų, laiku nukrapštyti apanglėjusį galą. Nesunkus tai buvo, bet nuobodus darbas, tad dažnai užsnūsdavau ir barti gaudavau. Pasitaikydavo ir įdomesnių darbų — duodavo pantį susukti, botagą nuvyti, keletą grėbliadančių nudrožti, žuvims gaudyti tinklą nerti. Paaugęs išmokau šaukštus skaptuoti, krepšius iš vytelių pinti ir net kojinę ar pirštinę pamezgėti.

Taip ir nepajutau, kaip sulaukiau gero piemens amžiaus. Tais laikais sakydavo: „Kiaulių neganęs žmogumi (ponu) nebūsi". O mano tėvai norėjo mane matyti užaugusį, jei ne ponu, tai žmogumi. Piemenys ganydavo kaimo bandą prižiūrimi „ustavo" (kerdžiaus). Nuo jo charakterio daug priklausydavo piemenų buitis — jei geras, tai gera ir piemenims, jei piktas ar kvailas, tai dažnai gaudavo botagu per blauzdas ar kitokių nuoskaudų patirdavo. Piemenavimas kaime buvo savotiška mokykla. „Ustavauti" eidavo neturtingi, apysenįai, nepajėgią sunkesnio fizinio darbo dirbti kaimiečiai. Jų tarpe pasitaikydavo nagingų arba didelės gyvenimiškos patirties turinčių žmonių. Iš jų piemenys išmokdavo pažinti laukinius paukščius ir žvėrelius, surasti paukščių lizdus, žvėrių urvus, iškopinėti laukines bites bei pasidirbdinti daug dalykėlių iš molio, medžio ar šiaudų, dūdeles iš alksnio ar gluosnio išsukti, krepšius ir skrybėles pinti ir kita; išgirsdavo visokių pasakų ir istorijų, priežodžių, patarlių, gaudavo mįslių įminti.

Mano piemeniška padėtis buvo privilegijuota, lyginant su kaimo piemenimis. Mane prižiūrėdavo ne ustavas, o tėvukas arba mama. O tėvai visada lieka tėvais — savo vaiko nenuskriaus. Jie leisdavo man ir ilgiau pamiegoti, ir blogu oru nevarydavo ganyti. Mama pavakariams atnešdavo tai sūrio gabalą, tai duonos su sviestu, agurkų su grietine, skanesnį obuolį ar kriaušę. Jei kartais užsnūdus koks gyvulys į daržą ar pasėlį įsibraudavo, tai gaudavau ir rykštę, bet ji

tikrai nebuvo tokia skaudi kaip ustavo botagas ar lazda. Kartais ir to nepatirdavau — pasitenkindavo pabarimu ar pasarmatijimu.

Mūsų karves ir avis ganydavo samdytas šėrikas arba piemuo. Maloniausia man buvo ganyti arklius. Jų buvo nedaug — trys poros į plūgus kinkomų ir dar vienas kitas rezervinis bei prieauglis. Ganyklose juos supančiodavau, todėl toli nušokuoti jie negalėdavo. Bet didžiausias privalumas ganant arklius, kad man buvo leista juos išsivaryti į ganyklą ir parsivaryti raitam. Jodinėti išmokau anksti ir labai mėgau. Arklį mylėjau ir laikiau patikimu draugu. Nebijodavau sutemus nuvesti arklius į pamiškę nakčiai, prajoti per kapines, kur vienas be arklio jokiu būdu nebūčiau ėjęs. Jodinėjimas ir važinėjimas arkliais buvo maloniausia mano vaikystės pramoga.

Rudeniop, kai nuimdavo javus ir nukasdavo bulves, išgindavau kiaules, kad nurinktų rugienose likusias varpas, iššniukštinėtų nubyrėjusius grūdus, surankiotų ir išknistų kasėjų nepastebėtas bulves bulvienose. Kiaulė tai ne arklys — ja nepajosi, nesupančiosi. Išsivarai į lauką, jos tuoj pasklinda į visas puses, o kur „kiauliškesnės", tai taikosi į daržą įlįsti — ir vejokis jas. Kiaules ganyti būdavo labai nuobodu, laimė, kad jų ganymo sezonas tik keletas savaičių, o ir darganotomis dienomis jų nereikdavo ganyti, nes jos nemėgsta lietaus. Ganydamas kiaules ražienose iki kraujo susibadydavau kojas, usnių dyglių į jas prilįsdavo, paskui pradėdavo tvinkti. Buvo išeitis nuo šių bėdų apsisaugoti — naginėmis avėti, bet jų kažkodėl nepakęsdavau, man atrodė, kad naginė negarbingas apavas... Mat vyrai avėdavo auliniais arba medpadžiais batais. Šiaip ar taip, kiauliaganystė buvo juodžiausias mano biografijos epizodas.

Kartais tekdavo ir žąsų pulkelį išginti, bet su jomis susidoroti man ne visada pavykdavo. Jos prasimanydavo skristi į savus ir svetimus dar nenupjautų javų laukus. Mano kojos buvo per trumpos joms pavyti, tad žąsis dažniau ganydavo kas nors iš vyresniųjų.

Tėtė ir moma

Tėtė ir moma. Taip vadindavo mūsų krašte vaikai tėvus.

Mūsų tėtė buvo aukšto ūgio — apylinkėje aukštesnių už jį arba

lygaus ūgio vyrų mažai matydavau — buvo gerai nuaugęs, net ir į senatvę mažai pakumpo. Plaukai ir ūsai juodi, nedaug pražilo ir senatvėje. Kakta aukšta, ją dar aukštino jau mano vaikystės metais nuo jos gerokai pasitraukę plaukai, bet viršugalvis ir pakaušis liko nenuplikę. Akys buvo mėlynos ar mėlynai pilkos. Nosis truputį į viršų lenkta, vyriška, bet ne per ilga. Veidas normalaus pilnumo, truputį raupų išduobėtas, bet ne taip stipriai, kaip daugelio tais laikais matytų raupuotų vyrų ir moterų. Tėtė man atrodydavo gražus, nors moma ne kartą yra sakiusi, kad ištekėjo už seno, juodo, negražaus vyro, nors neatrodė, kad dėl to sielotųsi.

Sveikatos ir jėgos tėtė turėjo daug, galėjo rungtis su savo vienmečiais ir jaunesniais už save, bet piktam jėgos nepanaudodavo. Nežinau ir negirdėjau, kad būtų dalyvavęs kur muštynėse ar ką primušęs. Kartais apsibardavo, mat pats būdamas tvarkingas, pykdavo, kai ruošdamasis į tolimesnes keliones, nerasdavo vietoje reikalingų daiktų.

Su kaimynais videniškiečiais ir aplinkinių kaimų ūkininkais nesipykdavo, nesibylinėjo ir tąsymąsi po teismus smerkdavo. Apsipykdavo kartais tik su aplaidžiais kaimynais, išganančiais javus ar dobilus. Šiaip jau apylinkėje priešų neturėjo. Buvo laikomas labiau išmanančiu ir platesnio akiračio, nei daugelis kitų apylinkės ūkininkų, todėl ne vienam patardavo žemės ūkio ar buities klausimais. Artimiau bendravo su sau lygiais apylinkės ūkininkais, kilusiais kaip ir tėtė, iš mažažemių, bet veržlumu ir darbštumu prasigyvenusiais. Tačiau neniekino neturtingesnių valstiečių ir biedniokų. Ką sutikęs kelyje, turguje ar kitur, nepraeidavo nepragnekinęs, nesinešė ponu ir labai nemėgo būti taip vadinamas.

Važinėjo paprastais, tik kiek pagerintais ratais su „drobynomis" iš šonų ir galų, su ant lingių pakabinama pasoste ir geležinėmis ašimis. Vežimai būdavo geltonai ar mėlynai nudažyti. Tik retai kada važiuodavo brička, o žiemą ne rogėmis, bet važeliu. Kinkydavo į vežimą geriau už kitus arklius užlaikomą, specialiai išvažiavimui skirtą, eržilą.

Tėtė buvo darbštus, judrus, energingas, neišsenkančios energijos, veržlus, sveikas, praktiško proto. Anksti keldamas ir vėlai guldamas

jis visą dieną ką nors veikdavo. Žižmaukoje gyvenant, lauko darbų mažai dirbdavo, arti nemėgo. Darbymečio metu jis išeidavo pašienauti, rugius pjauti, gubas statyti, sėjos metu — javus pasėti. Svarbiausia jam buvo tvarkyti, kaip dabar sakytume, organizuoti darbus. Reikėdavo sužiūrėti, kad darbai būtų laiku padaryti, duotos užduotys darbininkams, reikalui esant ir savo ranką prie darbų pridėti. Rudenį, be kitų ūkio darbų, prasidėdavo ilgi kūlės vakarai. Buvo kuliama arkline, keturiais arkliais varoma, kuliamąja mašina. Kuldavo visa šeimyna, išskyrus momą ir mažus vaikus. Atsakingiausias darbas čia buvo kūlius į mašiną leisti. Jį paprastai atlikdavo pats tėtė. Po to prasidėdavo grūdų valymas.

Žiemą visi vyrai važiuodavo į Užlių girią malkų kirsti. Vakarais troboje kiekvienas turėjo savo darbą. Ir čia tėtė darydavo tai, ką ne kiekvienas sugeba — kubilą ar statinaitę sustatydavo, kokią geldą išskaptuodavo, pakinktus siuvo, tinklą ar bučių megzdavo, mat buvo aistringas žvejys.

Ūkininkauti tėtei sekėsi. Čia jam padėjo ne tik nenuilstama energija, guvus protas, mokėjimas sugyventi su šeimyna, bet ir įgytos žinios. Jokio mokslo nebuvo išėjęs, nes jo augimo metais mokyklos mūsų krašte buvo retenybė. Rašto tėtė buvo išmokęs pas daraktorių, bet ne tik iš maldaknygių skaityti ir pavardę pasirašyti, ko paprastai daraktoriai mokė. Jis laisvai lietuviškai skaitė ir mokėjo raštu išdėstyti savo mintis. Tėtė buvo ir mano pirmas lietuvių kalbos mokytojas.

Pradėjęs savarankiškai ūkininkauti tėtė ėmė domėtis žemės ūkio klausimais ir naujienomis. Dalį žinių gavo bendraudamas su ūkių savininkais, dalį papildė skaitydamas. Prenumeravo savaitraštį „Šaltinis" (jo priedu „Šaltinėliu" ir aš, pramokęs skaityti, pasinaudodavau). Čia buvo patarimų žemdirbiams įvairiais klausimais, žinučių iš Lietuvos, užsienio ir kitokių straipsnelių pasiskaitymui. Tėtė kiekvieną numerį perskaitydavo ištisai, laikraštį komplektuodavo ir gale metų susiūdavo į vieną pluoštą. Maišėsi namuose ir kalendoriai, jų tarpe ir šimtametis kalendorius, kurį tėtė dažnai paskaitydavo. Buvo įsigijęs ir „Naminį gydytoją", ar tik ne A. Vileišio

išleistą. Iš šios negausios literatūros jis sėmėsi žinių. Todėl įvedė į ūkį daug naujovių, kurių kiti ūkininkai nepraktikavo. Arklą pakeitė vienkinkiais ir dvikinkiais plūgais, naudojo drapaką, javus kūlė mašina, grūdams valyti turėjo arpą. Prasimanė pagerintų sėjamų kultūrų veislių, naujų bulvių veislių, o taip pat geresnių veislių galvijų. Įvedė dobilų ir lubinų sėją dirvoms praturtinti azotu. Viena ko nepripažino, tai javų pjovimo mašinų. Rugius pjaudavo pačiu primityviausiu būdu — pjautuvu. Taip nupjautų javų pėdai buvo gražūs, tinkami kūliams daryti, o kūliai ūkyje labai reikalingi.

Pjaunant pjautuvu neprisitaršo dirvoje šiaudų, neišbyra grūdai. Tėtės paskaičiavimu, už tuos mašina pjaunamų javų nubyrėjusius grūdus, galima apmokėti pjovėjoms. Gal tėtis buvo ir teisus, nes darbo jėgos buvo didelė pasiūla — moterys norėdavo užsidirbti pinigų, kas kaime buvo neįmanoma, todėl pjūties metu, pjovėjos siūlydavosi iš gretimų kaimų. Sueidavo gal kokia dvidešimt darbininkų, daugiausia moterų, nes vyrai pjautuvais retai kuris pjaudavo. Jie rugius į kūlius rišdavo, į gubas statydavo ar piktžolėtus, dirvų pakraščiuose augančius, dalgiu nukirsdavo. Keletas dienų — ir rugiai nupjauti.

Talkininkams buvo mokama pagal susitarimą — grūdais arba pinigais. Rugiapjūtė baigdavosi pabaigtuvėmis. Buvo pjaunamas avinas ir priverdama kitokių valgių, laukdavo ir iš miestelio parvežto alaus statinaitė, vyrams pastatydavo ir kokį gorčių arielkos. Talkininkų veidai įkaisdavo, atsirasdavo armonika, padainuodavo, pasilinksmindavo.

Surinktų iš tokio plataus ūkio, kaip Žižmauka, gėrybių užteko ne tik šeimynai išlaikyti, bet dar nemažai ir atlikdavo. Atlikusius grūdus, linus, pieno produktus, mėsą ar gyvulių prieauglio dalį reikėdavo realizuoti. Tėtė čia parodydavo daug sumanumo. Jis neblogai orientavosi rinkos ir kainų konjunktūroje, žinojo, ką, kur ir kam pelningiau parduoti. Kas antradienį tėtė važiuodavo į Molėtų, rečiau Vilkmergės turgų, ką atliekamo parduoti ar apsipirkti. Vasarą, kartą per mėnesį, veždavo pieno produktus, o kartais paskerstą kiaulę į Vilnių parduoti. Linus, sėmenis bei kitas smulkias

prekes namuose supirkdavo „perkupčiai“. Sodą tvarkyti, matyt, pačiam nepakako laiko, todėl išnuomodavo visam sezonui žydams, išsiderėdamas vaisių ir savo reikmėms.

Dalis pinigų už realizuotas prekes eidavo nuomai už dvarą išmokėti, dalis inventoriui atnaujinti, įvairioms ūkinėms prekėms įsigyti, samdiniams metų gale algoms išmokėti. Nereikalingiems daiktams tėtė pinigų neišleisdavo ir sakydavo: „Ko šiandien nereikia — nepirk“.

Apskritai, buvo labai taupus, kiti vadindavo net šykštuoliu, bet kur reikėdavo — rublio nepagailėdavo. Per didžiąsias šventes šeimynai pastatydavo ant stalo butelį arielkos, taip pat gimines, svečius pavaišindavo. Pats su svečiais, vestuvėse ar krikštynose nevengė taurelės, bet niekada nenusigerdavo, sakydavo turįs stiprią galvą. Niekada nėra grįžęs iš atlaidų ar turgaus girtas. Atlikęs reikalus, turėjo įprotį užeiti į traktierių, užsisakyti šviežios žuvies, pasistatydavo vieną kitą butelį alaus. Jei veždavosi ir momą su manimi — visi vaišindavomės, labai jau skani buvo žuvis.

Puoštis tėtė nemėgo ir momos nepuošė, bet rūbai buvo gerų siuvėjų pasiūti. Rengėsi jis taip, kaip visi valstiečiai tais laikais — avėjo aulinius batus, mūvėjo milines kelnes ir dėvėjo tokį pat švarką, nešiojo paprastą kepurę. Šventėms turėjo pirktinės medžiagos eilutę ir geresnius, bet taip pat aulinius, batus.

Žiemą dėvėjo paprastus kailinius, sujuostus diržu, o darganotu metu pilką sermėgą. Bažnyčion ar į svečius važiuodamas užsivilkdavo „baronus“ — gelumbe apmuštus kailinius su didele avikailio apykakle. Ant galvos dėvėdavo baroninę (karakulinę kepurę). Važiuodamas į turgų ar tolimesnę kelionę, virš kailinių, vietoje sermėgos, užsivilkdavo juodo milo „burką“. Tai buvo lyg geresnė sermėga — ilga, su dviem eilėm sagų iš priekio, vertikaliai prakirptomis kišenėmis, su kapišonu ir „branktu“ nugaroje, papuoštu keturiomis sagomis.

Baldai, vežimai, pakinktai, kiti namų padargai buvo stiprūs, patogūs naudoti, bet be ypatingų pagražinimų. Vienintelė svečių kambario puošmena buvo kukli savo darbo kanapa (sofa), keletas Vilniuje pirktų vieniškų, lenkto medžio kėdžių ir didelis ant sienos

kabantis veidrodis. Man jokių žaislų ir kitų daiktų pramogai nepirkdavo, net ir lenktinio peiliuko, pačiūžų ar dviračio. Turėti juos labai magėjo, bet prašyti neturėjau drąsos. Bet negaliu sakyti, kad tėtė dovanoms būtų pernelyg šykštus. Grįždamas iš turgaus visada parveždavo lauktuvių — saldainių, barankų (riestainių) arba didelių bandelių, o iš Vilniaus — ypač skanių saldainių, riešutų ir kitokių miesteliuose neregėtų skanėstų. Kartą net buvo parvežęs didelį gabalą olandiško ar šveicariško sūrio. Norėjo juo pavaišinti visus šeimynykščius, bet jiems nepatiko skonis ir ypač kvapas. Galų gale aš visą sūrį su dideliu pasigardžiavimu suvalgiau.

Atliekamus pinigus tėtė dėdavo į Valstybinį banką. Taupymo tikslas buvo vienas — iš nuomininko tapti savarankišku gaspadoriumi, nusipirkti nedidelį dvariuką ar bent padorų ūkį ir tuo užtikrinti savo ir vaikų ateitį. Jis norėjo apsigyventi prie ežero, nes jam labai rūpėjo žvejyba. Ir mano noras buvo gyventi prie ežero, nes be galo mėgau maudytis ir labai norėjau pasmaguriauti žuvimi, kurią labai mėgau ir tik retomis progomis tegaudavau.

Moma buvo vidutinio ūgio, beveik visa galva žemesnė už tėtę, dailiai nuaugusi, šviesiai kaštoniniais plaukais, rudomis akimis. Plaukus pindavo į kasą, susuktą pakaušyje. Veido bruožai buvo taisyklingi. Visi sakydavo, kad ji graži, o man nebuvo gražesnės moters už ją.

Vilkėjo kasdien panašiai kaip ir kitos kaimo moterys. Naminės vilnos ilgas, kulnis siekiantis undarokas (sijonas), nažutka (palaidinė), pasiūta iš multino ar kitos pirktinės lengvos medžiagos, marškiniai drobiniai. Avėjo čeverykais (lengvi bateliai), rodos, sagomis susagstomais, vasarą dažnai vaikščiojo basa. Rišėjo batistine ar perkeline skarele.

Išeigai turėjo gerus rūbus, kurie dvelkė naujumu, buvo rūpestingai pasiūti iš geresnės medžiagos. Ypač rūpestingai buvo puošiama viršutinė apdaro dalis. Matydavau, kaip moma ilgai tariasi su siuvėja rinkdamasi, kaip ją kuo gražiau papuošti — apykaklaite, kvalbonais (raukiniais), nėrinėliais ar kokiais antsiuvais. Ant galvos ryšėdavo šilkinę skarelę, avėdavo pirktinėmis kojinaitėmis ir gražiais bateliais.

Išeiginis rūbas turėjo atitikti madą, kad nebūtų gėda pasirodyti viešumoje.

Žiemą, eidama į bažnyčią ar važiuodama į svečius, apsivilkdavo burnosą — šiltą, vata pamuštą apsiaustą iš pirktinės medžiagos ir apsigaubdavo didele, šilta, švelniai pūkuota skara. Kai mane imdavo kartu, tai ir mane skara apgaubdavo, kas man labai nepatiko, nes pažeisdavo mano „vyrišką" orumą. Audavosi žiemą auliniais bateliais, o darganotu oru dar kaliošais, kurie saugojo odinę avalynę nuo peršlapimo. Kai kurie kaimo „dabitos" buvo prasimanę kaliošais pasipuošti ir vasaros metu, eidami į bažnyčią.

Auskarų, karolių ir kitokių papuošalų moma neturėjo, gal nujautė, kad nepritartų tėtė, o gal ir pati nelabai troško. Net ir vestuviniai žiedai (sidabriniai) gulėjo spintos stalčiuje.

Momos būdas buvo kitoks nei tėtės. Jeigu tėtė buvo realistas, viską vertino iš praktinės pusės, tai moma, sakyčiau, buvo linkusi į romantizmą. Jai norėjosi ir ristesnio žirgo, gražių pakinktų, važinėti brička ar važeliu, vilkėti gražiais rūbais bei vaikus gražiau apvilkti ir namuose turėti įmantresnį baldą ar rakandą. Daug ko gražaus norėjosi, ką matydavo pas turtingesnius kaimynus. Dėl to tekdavo ne kartą su tėte susipykti. Jis visa tai laikė tuščiomis užgaidomis ir ne visus momos norus norėdavo patenkinti. Iš tų kivirčų moma kai ką laimėdavo, bet daug kur turėjo nusileisti, nes tėtės autoritetą labai gerbė ir to mokė mus, vaikus.

Jos grožio pomėgis atsispindėjo mūsų gyvenime. Patalpos visada buvo švarios ir sutvarkytos, kaip svečių laukiant. Audė ji ne tik drobes, bet ir gražiais raštais lovatieses, staltieses, rankšluosčius ir servetes. Kambariuose augino gėles ant palangių, kitoms stancijoje išsirūpino tam tikrą lentyną.

Moma pykdavo retai, supykusi kartais įsikarščiuodavo, bet tik su sava šeima. Su giminėmis tiek iš savo, tiek iš tėtės pusės, taip pat su kaimynais sugyveno taikiai, nesipūsdavo prieš kitus, nedemonstravo savo pranašumo, nors turto atžvilgiu buvo pranašesnė. Ubago tuščiomis neišleisdavo — pamaitindavo, ne tik duonos, bet ir sūrio ar lašinių gabalą į terbą įdėdavo.

Į laukus dirbti moma neidavo. Ji rūpinosi namų ūkiu ir gyvulėliais — paršiukais, veršiukais, ėriukais, paukščiais, taip ir sukdavosi nuo aušros iki sutemų. O kur dar daržų darbai. Žinok, kur, kada ir kaip kiekvieną pasėti, augančius prižiūrėti, rudenį derlių sudoroti ir jį žiemai paruošti, kitiems metams sėklų atsargas palikti. Negalima pamiršti ir trijų mažylių — tai lopšyje begulinčių, tai keturiomis ropinėjančių, tai bėgioti išmokusių.

Tai tik patys svarbiausieji namų darbai ir rūpesčiai. Reikėdavo avis nukirpti, vilną audimui ar mezgimui paruošti. Skerdieną apdoroti — paruošti lašinių, kumpių, kilbasų (dešrų), kindziukų (skilandžių) prikimšti. Vasarą prisiuogauti, uogienių privirti. Tas pat ir su grybais.

Daug darbų ir darbelių, nuolatinių ir vienkartinių, gulė ant momos pečių. Tiesa, Žižmaukoje gyvenant ji turėdavo dvi nuolatines samdomas pagalbininkes, bet sudėtingesni darbai tekdavo pačiai šeimininkei padaryti.

Praėjo daug dešimtmečių nuo to laiko, kai visa tai mačiau. Bet ir šiandien stebiuosi, kaip mano moma, paprasta, mažai raštinga (skaitė tik iš maldaknygės) kaimo mergaitė, vos apie 20 metų sulaukusi ir staiga atsidūrusi nedideliame dvare, sugebėjo susidoroti su sudėtingu namų ūkiu — planuoti ir dirbti net tokius darbus, kurių anksčiau nemokėjo.

Moma, kaip ir tėtė, buvo religinga. Abu tikėjo Dievu, stengėsi gyventi pagal dešimt Dievo prisakymų ir kitas katekizmo skelbiamas tiesas. Šventadieniais eidavo į bažnyčią, laikydavosi pasninkų, kasdien vakare ir ryte atkalbėdavo poterius, gegužę visa šeima kasdien skaitydavo šv. Marijos Litaniją, o rudenį, rodos, spalio mėnesį, kalbėdavo rožančių. Ir vis dėlto momos ir tėtės tikėjimai šiek tiek skyrėsi. Tėtei užteko tikėti Dievu, o moma šiuo atžvilgiu buvo kritiškesnė. Jai, pavyzdžiui, netilpo galvoje, kaip Dievas, būdamas geras, gali pasmerkti žmogaus sielą pragaro kančioms. Kažkur buvo nugirdusi, kad žmogui mirus jo siela pereinanti gyvuliui, gal todėl gyvulius labai mylėjo, o ypač arklius. Stebėdavosi, kodėl šventųjų tarpe tiek maža varguolių. Netikėjo ir dvasiškių šventumu, kaip

galvojo daugelis to laiko kaimo moterų, ji manė, kad jie yra kaip visi žmonės, tik išėję tam tikrus mokslus. Tokiais ir panašiais klausimais moma mėgdavo „pafilosofuoti“ ir pasiginčyti. Kai paaugau ir pradėjau lankyti mokyklą, ji ir su manimi savo abejonėmis pasidalindavo, kartais duodavo klausimus, į kuriuos ne visada atsakydavau.

Nors tėtė ir moma amžiumi, išsilavinimu ir būdo savybėmis gerokai skyrėsi, bet sugyveno gerai. Kas be ko, kad retkarčiais nesusipyktų, bet susipykimai praeidavo be didesnių barnių. Kivirčams dingstį dažniausiai duodavo momos užgaida turėti gražesnių daiktų. Tėtė griežto „ne“ nepasakydavo, bet stengdavosi momą geruoju perkalbėti, įrodydamas, kad tas ar kitas daiktas nebūtinas arba galima palaukus jį įsigyti ir taip toliau. Moma, būdama ūmesnio būdo, prieš argumentus argumentais negalėdavo atsispirti, taip kildavo kivirčas. Iniciatyvos susitaikyti pirmas imdavosi tėtė, kartais ir mane pasikviesdavo tarpininkauti. Tie nedideli šeimyniniai nesusipratimai neišeidavo už šeimos ribų. Negirdėjau, kad vienas kitą koneveiktų arba apkalbėtų, žemintų autoritetą. Tas darnus abiejų sugyvenimas, manau, turėjo mums, vaikams, didelės auklėjamosios reikšmės.

Tėtė, moma ir aš

Kodėl tik aš, o ne visi trys broliukai? Mat mano pirmosios vaikystės metais jie dar buvo negimę, o vėliau, kai man ėjo jau dvyliktieji metai, Mykoliukui ėjo tik penktieji, o Petriukui septintieji. Taigi jie buvo tokie maži, kad jų charakteriai ir santykiai su manimi dar nebuvo išryškėję.

Aš, kaip vyriausias, buvau visų dėmesio centre. Tėtė ir moma mane labai mylėjo, gal dėl to, kad buvau vyriausias vaikas, o gal dėl mano paklusnumo. Žodžiais nusakyti, kaipgi jie mane mylėjo, būčiau negalėjęs, bet jų meilės šilumą jutau visa esybe.

Moma, kai aš buvau mažas, dažnai sodindavosi ant kelių, glamonėdavo, bučiuodavo, ką nors niūniuodama, maloniais žodžiais kalbindavo. Kai jau paaugau, ką nors gryčioje dirbdama, sodindavosi mane greta ir kalbėdavo kaip lygi su lygiu. Pasakų nemokėjo, bet

šiaip jau apie gyvenimą daug ką papasakodavo. Pasiguosdavo savo mergautiniais vargais, pasakodavo apie savo tėvelį, koks jis geras ir romus buvęs, kaip staiga miręs ir palikęs ją našlaite svetimų globai. Apie savo mamą mažiau prisimindavo, nes ji buvo mirusi daug anksčiau nei tėvelis. Kalbėdavo ir apie savo jaunystės drauges ir kaimynes, gyvenimą Girsteikiškyje, apie mano mirusius broliukus. Pasakodavosi ji man ir sapnuotus sapnus. Beje, ji sapnais labai tikėjo, nors žinojo, kad bažnyčia tai smerkia. Šį jos tikėjimą sapnais sutvirtino keli pranašiški sapnai, kuriuos ji prisimindavo ir senatvės sulaukusi.

Į įvairius pasakojimus moma įpindavo ir pamokančių istorijų. Ji ne tik pasakodavo, bet klausinėdavo, ką galvoju, ką jaučiu, kuo noriu būti užaugęs ir panašiai. Man sunku buvo atsakyti, nes mano galvoje vienu kartu sukdavosi įvairiausių minčių spiečiai, kuriuose ir pats nesusigaudydavau. Į klausimą kuo noriu būti užaugęs, atsakydavau „nežinau". Tuo „nežinau" vieną sykį buvau labai rimtai ją supykdęs. Kartą, kai jau lankiau mokyklą, ėmė prisispyrusi klausinėti, ko ten moko. Mano tuometinis protelis neišnešė kaip paaiškinti, kas yra diktantas, aritmetikos veiksmai, sakinio dalys. Atsakiau trafaretiniu „nežinau" ar „neprisimenu". Ji taip supyko, kad pagrasino daugiau nebeleisianti į tokią mokyklą, kurioje nieko neišmokoma. Nusiminęs buvau labai, bet vis dėlto savo grasinimo moma neįvykdė.

Toks momos bendravimas su manimi buvo viena iš jos meilės man išraiškos formų, labai praplėtusi vaikišką akiratį ir praturtinusi vaizduotę.

Meilė pasireikšdavo ir materialia išraiška — gražesniu rūbeliu ar pakištu gardesnio maisto kąsneliu. Kartais koks nors mano noro patenkinimas nulemdavo visos šeimynos valgiaraštį.

Negaliu čia nepaminėti ir kitos motiniškos meilės išraiškos. Kai gimiau ir pakrikštijo mane Untanu (Antanu), moma davė įžadus visam gyvenimui — kasmet trylika utarnikų (antradienių) prieš švento Antano atlaidus pasninkauti ir atkalbėti mano patrono garbei atitinkamas maldas, kad per jo užtarimą man gyvenime sektųsi,

kad neišklysčiau iš tiesos kelio, o miręs patekčiau į dangų. Šitų įžadų ji laikėsi iki pat senatvės. Kas žino, ar tie padaryti ir iki galo įvykdyti apžadai nulėmė mano gyvenimą, nes išgyvenau lyg būčiau gimęs po laiminga žvaigžde. Nei didesnių sukrėtimų, nei nesėkmių nepatyriau, o svarbesnės jaunystės svajonės išsipildė net su kaupu. Kas žino, kokios nematomos, nei fiziniais, nei techniniais prietaisais nesugaunamos ir neišmatuojamos, bangos ar gijos sieja su vaikais iš begalinės motinos meilės išplaukiančius troškimus ir jausmus.

Būčiau vienašališkas, jeigu sakyčiau, kad moma mane tik lepino ir pataikavo. Man augant, skirdavo vis naujų ir sudėtingesnių pareigų, žinoma, pagal mano išgales. Bendrai, buvau paklusnus vaikas — ką liepiamas stengdavausi padaryti, ko mokomas, paklausyti. Bet ir šventuolis nebuvau. Tai slapta iš puodynės medaus pasikabindavau, tai cukraus gabaliukų iš spintos nukniaukdavau ar kuo kaltinamas išsigindavau, tai kokį indą netyčia sukuldavau, broliuką kurį nuskriausdavau. Ar maža ko dar vaikas nepridaro netyčia ar išdykaudamas. Už tai ne kartą iš momos ir atpildą gavau. Dažniausiai viskas baigdavosi pabarimu, pamokymu, kad taip negražu, negerai ar tai griekas (nuodėmė) taip daryti. Kartais gaudavau ir beržinės košės paragauti. Bet, praėjus kuriam laikui, kai jau nustodavau kukčioti ir nusiramindavau, lyg norėdama atsilyginti už padarytą skriaudą, paglostydavo, skanesnį kąsnelį pakišdavo.

Tėtės meilė buvo kiek kitokia nei momos. Sakyčiau, jeigu jos meilė pasireiškė daugiau per jausmus, tai tėtės — per protą. Neprisimenu, kad tėtė būtų mane mažą kada ant rankų nešiojęs, mylavęs, bučiavęs, pažaidęs su manimi, bent jau mano atmintin tai neįstrigo. Neturėjo tam laiko ir mažai su juo matydavausi. Užimtas ūkio reikalais ir darbais, būdavo, ateina su visais, pavalgo ir vėl išskuba. Žiemos vakarais, tiesa, ilgiau išbūdavo gryčioje, bet negi užsiims prie visų su manimi žaisti, kada ir taip yra visokio darbo.

Iš to laikotarpio, kai jau buvau tiek subrendęs, kad sugebėjau suprasti ir išlaikyti atmintyje, bet nebuvau viršijęs šešerių–septynerių metų amžiaus, pajusdavau betarpiškos tėtės ir momos meilės protrūkius. Tai būdavo šventadienių vakarais, kai tėtė ir moma

susėsdavo miegamajame kambaryje, žiemą prie besikūrenančio pečiuko, liepsnai linksmai plevenant ir malkoms traškant. Į vidurį pasisodindavo mane ir prasidėdavo ilgi pokalbiai. Dalindavosi pergyventais įspūdžiais, atsiminimais, aptardavo kasdieninius reikalus, planavo ateitį, svajojo apie geresnį savo ir vaikų rytojų.

Tėtės meilė pasireiškė rūpinimusi mane gerai išauklėti. Jis buvo tos nuomonės, kad niekas taip negadina vaiko ar suaugusio, kaip dykinėjimas ir tinginiavimas. Todėl nuo pat mažens, kai jau mokėjau daiktus pažinti, vardais vadinti ir sąvokas suprasti, pradėjau gauti įvairias užduotis. Pradžioje, žinoma, nesudėtingas. Vėliau pradėjo įvairių darbų mokyti: kaip pantį ar virvę nuvyti, grėbliadantį nudrožti, kašelį (krepšį) iš vytelių nupinti. Vėliau pradėjau mokytis ir lauko darbų: arklį pakinkyti, akėti, šienauti, rugius rišti, kai iš piemens amžiaus išaugau — dvikinkiu plūgu arti ir kitokius darbus dirbti. Tėtė, mokydamas mane ką nors dirbti, dažnai sakydavo, kad išmoktas darbas kupros nepervargins, o gyvenime gali praversti, nors ir išeičiau mokslus, atitrūkčiau nuo ūkio. Kad tai buvo šventa teisybė, įsitikinau, kai pradėjau savarankiškai gyventi.

Artimiau su tėte pradėjau bendrauti, kai jau buvau išmokęs daug ką dirbti, savarankiškai protauti ir kai pramokau rašto. Geriausios bendravimui sąlygos būdavo kelionių metu, važiuojant į Molėtų, Vilkmergės ar Vilniaus turgus. Kai paūgėjau, pradėjo imti mane kartu, pradžioje norėdamas man duoti progą pasivažinėti, o vėliau kaip padėjėją. Mano pareigos buvo nesudėtingos — arklį pakeravoti (vadelioti), turguje pasaugoti vežimą, kol tėtė apsipirkdavo ir kitus reikalus atlikdavo.

Kelionės buvo man naudingos, nes ne tik atsipalaiduodavau nuo ganymo ir kitų įkyrių namų darbų, bet ir daug ko nauja pamatydavau, daug ko pasimokydavau, su tėte pabendraudavau.

Tėtė kelionėje daug kalbėdavo — mokė mane vietos geografijos, vardindamas pakeliui pravažiuojamų kaimų, vienkiemių, dvarų, upių ir upelių vardus. Kai važiuodavome pakartotinai tuo pačiu keliu, mane paklausinėdavo, kokius vietovardžius įsiminiau. Pakeliui rodydavo įvairius pasėlius, mokė, kaip atskirti vieną javą nuo kito, kol jie

neišplaukėję, aiškindavo daug visokių ūkiškų dalykų. Prisimindavo savo jaunystę bei vaikystę ir pasakodavo, kaip augo, kaip išmoko staliaus ir dailidės amato, kur yra keliavęs ir kitką. Kartais ir mane ko paklausinėdavo, duodavo kokį skaičiavimo uždavinį išspręsti. Patikrindavo, ar gerai matau, rodydamas kokį tolimą daiktą horizonte. Stebėjosi, kad aš, į tolį žiūrėdamas, pakreipiu galvą, bet nesuprato, kad tai dėl to, jog viena akimi matau žymiai blogiau nei kita.

Pakeliui į artimiausią Molėtų turgų įdomūs buvo Grabestos vandens malūnas su dideliu tvenkiniu ir Molėtų dvaro laukas, sėte nusėtas didesniais bei mažesniais akmenimis.

Tolimesnės kelionės būdavo įdomesnės. Važiuojant Vilkmergėn, reikėdavo pravažiuoti Želvos miestelį, nemažus Skuolių ir Rasališkių kaimus, Skaičiūnų dvarą su vandens malūnu, Lyduokių miestelį bei dvarą su dideliu parku ir nuo vieškelio matomu dvaro rūmu. Pravažiavus Lyduokius, buvo labai ilgas Nuotekų kaimas. Vieninteléje gatvėje iš abiejų pusių rikiavosi visos pirkios. Kas antrą trečią kiemą puošė kryžius. Jų buvo tiek daug, kad beskaičiuojant ir skaičių pameti. Ir kiekvienas kitoks: su stogeliu ar koplytėlėm arba be jų, su kokio šventojo stovylėle, rūpintojėliu, kiekvienas puoštas ornamentais, pamargintas spalvomis. Buvo paprotys, važiuojant pro kryžių, nusiimti kepurę, maldelę sukalbėti. Bet šiame kaime tai būdavo neįmanoma — reikėjo ar per visą kaimą važiuoti be kepurės, ar suspėti tik prieš kažkelintą kryžių kepurę kiloti. Ne tik kryžiai puošė šį kaimą. Žiūrėjau neatsižiūrėdamas į gonkas (priebučius) — atviras ir uždaras, dažnai įstiklintas spalvotais stiklais, į langus ir langines, įvairiomis spalvomis išpiešinėtas, išraižytas, į svirnus, papuoštus meniškais priesvirniais ir originaliomis durimis. Tai buvo nebe kaimas, o buities muziejus.

Baigiant kelią į Vilkmergę reikėdavo dar pravažiuoti Lintvorų ir Juodaausių kaimus, kurie buvo bemaž tokie pat puošnūs, kaip Nuotekos, tik žymiai mažesni. Šituos kaimus puošė lelijų, pinavijų, margaspalvių jurginų ir kitokių gėlių darželiai.

Prisimenu visa tai dabar ir galvoju, koks subtilus grožio pajutimas, kokia dvasinė kultūra, koks sugebėjimas visa tai vaizdiniu

būdu perteikti slypėjo po sermėgomis ir pūslėtose rankose tų mūsų žemės artojėlių, visai neseniai nusimetusių baudžiavos jungą.

Įvažiuojant į Vilkmergę reikėdavo pervažiuoti Smėlių priemiestį su gausiomis, daugiausia čigonų gyvenamomis, lūšnomis ir nedaugeliu padoresnių medinių ir mūrinių namukų bei keletu parduotuvių. Šį priemiestį nuo centro skyrė Šventosios upė su mediniu tiltu, kurio atramas saugojo ledlaužiai, kad eidami ledai nenuneštų tilto.

Vilkmergė, pavieto miestas, buvo žymiai didesnis nei Molėtai ir man čia buvo daug ką naujo pamatyti, o tėtei daug ką papasakoti apie miesto įžymybes. Pravažiavus tiltą, Šventosios dešiniame krante, stūksojo piliakalnis, tačiau pilies liekanų jau nebebuvo. Už kelių kvartalų, tilto gatvė rėmėsi į centrinę miesto gatvę. Miesto gatvės buvo grįstos akmenimis, o šaligatviai iškloti lentomis. Miesto centre jie buvo gana tvarkingi, o pakraščiuose kai kur buvo panašūs į pianino klaviatūrą — kai vieną lentos galą primini, kitas iškyla į viršų. Centrinėje gatvėje buvo daug mūrinių ir dviaukščių namų. Miestas plėtėsi į pakraščius, kur vis daugėjo medinių vienaaukščių ar su mansardomis namų. Miesto centrą puošė nedidelis miesto sodas, už jo buvo turgaus aikštė, o šalia jos puikavosi ugniagesių bokštas, vadintas „kalančia“. Miesto centre stovėjo cerkvė, o katalikų masyvi mūrinė bažnyčia buvo nustumta toliau į šalį. Pagrindinėje gatvėje koncentravosi beveik visa prekyba — bakalėjinių ir kitokių prekių parduotuvės, kai kurios papuoštos nemažomis vitrinomis. Buvo čia ir svarbesnės įstaigos: miesto administracija, bankas, notaro kontora ir kitos. Visos iškabos, kiek prisimenu, buvo rašytos rusų kalba, o amatininkų dar papuoštos atitinkamais piešiniais. Geriausiais siuvėjais save laikantys iškabose parašydavo „ryžskij portnoj“ (rygiškis siuvėjas). Žmonės mieste kalbėjo įvairiai: rusiškai, lenkiškai, lietuviškai, žydiškai. Kuri kalba vyravo, sunku būtų pasakyti.

Vilkmergė buvo gražus miestas, bet jos grožis gerokai man apipilko, kai pradėjau važinėti Vilniun.

Apie Vilnių buvau girdėjęs iš namiškių kalbų. Būdamas dešimties ar vienuolikos metų amžiaus sužinojau, kad važiuosiu Vilniun, ėmiau nekantriai tos kelionės laukti. Kelionė į Vilnių buvo ilga — reikėjo

nuvažiuoti arti 10 mylių (mylia — truputį daugiau, kaip 7 km). Važiuojant vietomis smėlėtu, kitur kalvotu vieškeliu, vienkinkiu, prekių prikrautu vežimu, risčia nepavažiuosi. Todėl vienos dienos nuvažiuoti neužtekdavo, reikėdavo pakeliui nakvoti. Tėtė paprastai nakvodavo arba Paberžėje arba Vanaginėje. Neprisimenu, ką mačiau pakelėse važiuodamas Vilniun pirmą kartą, nes svajojau kuo greičiau miestą pamatyti. Nakvojome tąsyk Vanaginės, esančios 2–3 varstai nuo Riešės, „stadaloje". Taip buvo vadinami užvažiuojamieji namai, kurių vienas galas buvo skirtas keleiviams, o kitas — vežimams ir arkliams. Keleiviai galėdavo čia gauti arbatos ir užkandžių, šiltai pernakvoti. Stadalas, kiek man teko matyti, išlaikydavo žydai, visada labai paslaugūs ir sukalbami. Nuo Vanaginės iki Vilniaus ribos buvo vos keli varstai. Taigi, išvažiavę iš Vanaginės prieš saulės tekėjimą, jai patekėjus, jau buvome prie Verkių.

Nuo Verkių aukštumos atsivėrė prieš mano akis didingas, rytmečio saulės spindulių nutviekstas, miesto vaizdas su daugybe kamenyčių (mūrinių) pastatų, su auksu žėrinčiais bažnyčių bokštais ir cerkvių kupolais, su Gedimino kalnu, rūkstančiais fabrikų kaminais. Ausys pagavo nenurimstantį miesto gausmą. Matant tokį didingą vaizdą, mane apėmė nesuprantamas virpulys.

Kelias leidosi prie Baltupio, kur pakelėje, prie upelio, stovėjo stadala. Toliau artėjant prie miesto, dešinėje kelio pusėje matėsi daug iškastų daubų, kai kurios užlietos vandeniu. Tai buvę karjerai. Iš kairės pusės plytėjo didelė smėlio lyguma su kareivinėmis pakraščiuose, matėsi daug kareivių, mokomų rikiuotės. Taip prasidėjo priemiestis vadinamas Šnipiškėmis. Juo iki pat Neries tęsėsi ilga Kalvarijų gatvė, grįsta, kaip ir kitos miesto gatvės, akmenimis (brukavota). Važiuoti ja gerokai pakyrėjo, nes geležiniai ratlankiai nepaprastai dardėjo, o sėdinčius vežime, stipriai kratė. Abipus gatvės tęsėsi nesuskaitoma daugybė medinių namukų su daugybe krautuvių ir krautuvėlių. Važiuojančius į turgų, čia pat užkalbindavo įvairūs pirkliai, tikėdamiesi ką nors pelningiau nusipirkti. Pagaliau, pravažiavę puošnią šv. Rapolo bažnyčią, priartėjome prie Žaliojo tilto. Jis neturėjo atramų ir buvo tarsi pakabintas ant skliauto pavidalo metalinių

sijų konstrukcijų, kurių galai rėmėsi į krantines. Kitur Lietuvoje tokių tiltų dar nebuvo. Girdėjau namuose pasakojant, kad žmonės ilgai nepasitikėję tilto saugumu.

Saugiai pravažiavę tiltą, atsidūrėme mieste ir pasiekėme turgavietę, kuri buvo Lukiškių aikštėje. Ką daugiau tuokart mačiau neprisimenu, nes pirmieji įspūdžiai persipynė su vėlesniais, tik žinau, kad grįžau laimingas ir dėkingas tėtei už suteiktą malonumą.

Kelionės Vilniun man buvo savotiška mokykla. Namuose sėdėdamas niekada nebūčiau tiek daug ko nauja pamatęs ir išgirdęs. Kitąsyk keliaujant įsidėmėjau, kad kelias į Vilnių buvo kiek nuobodokas, nes vieškelis nekirto kaimų, tik kur ne kur pasitaikydavo vienkiemio tipo sodybos. Pravažiuoti reikėjo tris miestelius: Giedraičius, Paberžę ir Riešę, keletą didesnių ir mažesnių dvarų: Marciniškes, Glitiškes, Kunšadalą, Pikeliškes, Raudondvarį. Apie kiekvieną jų tėtė turėjo ką papasakoti. Daugumos jų savininkai buvo lenkai (ar bent lenkiškai kalbantys), o Marciniškių savininkas, buvęs valstietis, sumanumo ir darbštumo dėka praturtėjęs ir nupirkęs vieną, o vėliau dar daugiau dvarų kiekvienam savo vaikui — turėjo du sūnus ir bene penkias dukras. Čia buvo stiprus lietuvybės centras Giedraičių parapijoje.

Įdomiausias, žinoma, buvo pats Vilnius, didelis, judrus miestas. Gatvės buvo grįstos paprastu grindiniu, šaligatviai daug kur mediniai. Susisiekimui tarnavo vežikai, važinėję vienkinkėmis „drončkomis" (karietomis) su sulankstomu odiniu gaubtu gale. Kursavo ir arklių traukiamas, geležiniais bėgiais riedąs, tramvajus — „konkė". Gatvių pavadinimai ir parduotuvių iškabos buvo rusiškos. Gedimino prospektas vadinosi Jurgio prospektu (Georgijevskij prospekt). Gatvėse, turgavietėje vyravo lenkų kalba, rečiau rusų, žydai dažnai tarpusavyje kalbėjo žydiškai.

Vilnius stebino savo architektūra. Centras buvo mūrinis, namai ne didesni nei keturių aukštų. Ypač puošnios buvo bažnyčios ir cerkvės, kurių kupolai ir kryžiai dažnai buvo paauksuoti. Tėtė, pravažiuodamas pro gražesnius pastatus, atkreipdavo mano dėmesį. Tiesa, apie architektūros stilius jis, atrodo, nenusimanė, bet turėjo

grožio jutimą ir mokėjo man paaiškinti, kur kas gražaus yra, rodė įdomesnes vietas, Gedimino pilį. Ant jos bokšto tuomet buvo medinis antstatas, o vidudieny nuo kalno pasigirsdavo patrankos šūvis. Tėtė žinojo, kam priklauso įdomesni namai. Kai ką pasakodavo iš Vilniaus praeities ir apie tuometinį gyvenimą. Prisimenu matytus du paminklus: carienės Jekaterinos ir buvusio gubernatoriaus Muravjovo. Pastarasis atrodė pajuodęs ir tėtė sakė: „Kokie juodi buvo jo darbai, tokį ir paminklą pastatė". Pasakojo apie Vilniaus lietuvius. Žinojo, kad čia gyvena ir veikia broliai Vileišiai: gydytojas Antanas, inžinierius Petras ir advokatas Jonas; advokatas A. Jasulaitis, gydytojas D. Alseika, kunigas P. Kraujalis. Gal ir kitus minėjo, bet visų neprisimenu. Su kai kuriais jis buvo pažįstamas, yra turėjęs dalykiškų reikalų. Žinojo, kad Vilniuje leidžiami lietuviški laikraščiai: „Vilniaus žinios", „Lietuvos žinios", „Lietuvos ūkininkas", „Žarija". Jų neprenumeravo, bet vieną kitą numerį gavęs, parsiveždavo namo pasiskaityti. Man, mažam, tie dalykai dar mažai rūpėjo, daug ko neliko atmintyje, bet jie klostėsi mano pasąmonėje, plėtė mano akiratį.

Labai įspūdingos buvo Vilniaus Kalvarijos, įrengtos tarp Verkių ir Trinapolio bažnyčių, vaizdavusios Kristaus kančių kelio atskirus etapus. Kiekvienam jų pažymėti buvo įrengtos atitinkamos stotys, paženklintos vartais, koplyčiomis su viduje nutapytu ar pakabintu paveikslu, vaizduojančiu atitinkamą Kristaus kančios momentą. Vilniaus Kalvarijų oficialus lankymas prasidėdavo per Sekmines. Čia suplūsdavo minios maldininkų iš didesnės dalies Lietuvos (žemaičiai turėjo savas Kalvarijas). Kelias buvo ilgas, trukdavo keletą valandų, bet nuovargį kompensavo patirti įspūdžiai: margaspalvė maldininkų minia, giesmės, nešami kryžiai ir bažnytinės vėliavos. Man, nieko daugiau nemačiusiam, kaip tik Žižmaukos rūmuose esamus portretus ir Videniškių bažnyčios šventųjų paveikslus, Kalvarijų koplyčių paveikslai buvo labai įspūdingi. Aš prie jų ne tiek maldas kalbėdavau, kiek spoksodavau į paveikslus, negalėdamas atsigėrėti. Kryžiaus keliai baigėsi Kalvarijų (Golgotos) kalnu. Tai buvo gana status, žvyruotas kelias, kuriuo dauguma maldininkų šliaužanojdavo keliais. Abi kelio pusės buvo nusėtos elgetų ir luošių.

Kalvarijų lankymas buvo savotiška kultūrinio bendravimo forma — žmonės ne tik pasimelsdavo, bet ir pamatydavo sostinę Vilnių, pabendraudavo.

Kelionės Vilniun su tėte — tai buvo ir pirmosios mano istorijos pamokos. Ne tik tiesiogiai iš jo daug ką sužinojau apie Lietuvos praeitį ir Vilnių, bet ir iš jo pokalbių su kitais pakeleiviais. Tėtė nepraleisdavo progos užkalbinti važiuojančius ar einančius pakeleivius. Vilniaus kraštas anuomet buvo stipriai sulenkintas. Keliaujant nuo Molėtų, Videniškių ar Želvos iki Giedraičių, čia beveik visur valstiečiai kalbėjo lietuviškai, bet pravažiavus Giedraičius, pradedant Kraujaleidžių kaimu ir toliau iki Vilniaus, girdėjosi tik lenkų kalba, nors vietovardžiai — Juodonys, Gulbinai, Baltupis ir kiti, rodė, kad čia gyventa lietuvių. Tėtis turėjo silpnybę pokalbį su šių vietų gyventojais pakreipti patriotine linkme, pradėdavo iš tolo priekaištauti, kad pašnekovas nemoka lietuviškai, kam išsižadėjęs lietuvių kalbos. Mat žinojo nemažai vietovių, kur dar jo atminime seni žmonės kalbėjo lietuviškai. Pašnekovų argumentai būdavo, kad lietuvių kalba pagoniška, mužikiška ir „su ja toli nenuvažiuosi". Gudresnių atsakymų man netekdavo girdėti. Tokiems „šlėktos" argumentams atremti tėtė turėjo visą arsenalą istorinių žinių. Pradėdavo aiškinti, kad Lietuva buvusi didelė, galinga bei savarankiška valstybė, o Vilnius įkurtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino; kad lenkų kalba taip pat pagoniška, nors lenkai priėmė krikščionybę truputį anksčiau; kad lenkų ponai ir kunigai Lietuvoje atsirado po Liublino unijos; kad lietuviškai kalba daug mokytų lietuvių — kunigų, gydytojų, advokatų (vardijo pavardėmis), kurie rašo knygas, leidžia lietuviškus laikraščius; remdavosi vyskupų M. Valančiaus ir A. Baranausko autoritetais. Po tokių argumentų, lėtesni pašnekovai nutildavo, bet užsispyrę ir labiau priešiški lietuvybei, pradėdavo karščiuotis, bet pritrūkdavo argumentų ir tėtės perkalbėti nepavykdavo. Kartais reikalas prieidavo ir prie labai karštų ginčų iš abiejų pusių. Aš dalyvauti tuose disputuose buvau dar per žalias, bet sekdavau juos uoliai ir su malonumu.

Visos tos kelionės, o ypatingai kelionės Vilniun, mane labai suartino su tėte. Jo pavedimus kelionėje atlikdavau rūpestingai, atrodė, kad tėtė manimi patenkintas. Kai ką pasakojo, aš gana atidžiai klausydavau ir pats kai ko klausinėjau. Todėl pasakojo man viską noriai. Jo autoritetas mano akyse dar labiau išaugo. Pamačiau, kad jis ne tik namuose moka tvarkytis ir šeimininkauti, bet turi ir daug tokių žinių, kokių mano aplinkos valstiečiai neturėjo. Kad moka laisvai susikalbėti lenkiškai ir rusiškai, kad išmano kada, kur ir kaip elgtis. Pagaliau pajutau, kad jis mane myli, ką namuose sunkiau buvo pajusti, kadangi tėtė būdavo vis užimtas įvairiais darbais ir reikalais ir su manimi maža turėdavo progų pabendrauti.

Taigi tėtė ir moma mane mylėjo, kiekvienas kiek kitaip, bet mylėjo. Auklėjo mane abu sutartinai. Pirmiausia, abu spaudė mane dirbti, tėtė daugiau, moma mažiau, bet abu žiūrėjo, kad neįprasčiau tinginiauti. Naudos iš mano darbo, kol nebuvau sulaukęs nė dešimties metų, buvo nedaug, bet principas diegti darbštumą buvo teisingas. Tuomet dažnai pykdavau, kad verčia dirbti lyg samdinį ir neleidžia pažaisti ar padykinėti, bet dabar esu dėkingas už tokį auklėjimą. Kai prasižengdavau ir vienas mane bardavo, tai kitas neužtardavo, pamokydavo, kodėl taip negalima daryti, liepdavo atsiprašyti, ranką pabučiuoti ir pasižadėti daugiau neprasikalsti.

Moralinės normos mano vaikystės laikais ir mano gyvenamoje aplinkoje buvo reguliuojamos dešimčia Dievo prisakymų ir bažnyčios nurodymais. Žinoma, buvo dar ir pasaulietiniai įstatymai ir teisių kodeksai, kurie reguliavo žmonių santykius ir elgesio normas, bet paprastiems kaimo žmonėms, atrodo, buvo svetimi.

Tėvų autoritetas mano akyse nuolat augo, nes jie patys vienas kitą gerbė. Tėtė mokė mane gerbti, klausyti ir mylėti momą, o moma tėtę. Užsimindavo, kaip sunku man būtų gyventi vieno kurio netekus. Mano baimė netekti tėvų gal ir nebūtų sustiprėjus, jei ne vienas įvykis. Vieną žiemą, man jau mokyklą lankant, tėtė sunkiai susirgo. Atvežtas iš Molėtų daktaras Jauniškis, garsus kaip gydytojas ir humanistas visame valsčiuje ir tolimesnėse apylinkėse, apžiūrėjęs ligonį, pripažino sunkų plaučių uždegimą. Apibarė momą, kad

anksčiau jo neiškvietusi, prirašė vaistų ir pamokė, kaip vynioti ligonį į šiltus kompresus ir slaugyti. Garantijos, kad ligonis pasveiks nedavė. Moma, metusi visus kitus reikalus, atsidėjusi slaugė ligonį. Aš taip pat, kiek išgalėdamas ir išmanydamas, padėjau. Matydamas, kokio sielvarto apimta moma, galvojau, kas gi būtų mirus tėtei. Negalėjau įsivaizduoti gyvenimo be jo, ir tik tada pilnai suvokiau, kaip stipriai aš jį myliu. Na, bet tuokart viskas baigėsi laimingai.

Daug dar visokių pamokymų, perspėjimų teko išgirsti ir auklėjamųjų priemonių patirti. Į auklėjamąjį darbą buvo sudėtas visas asmeniškas mano tėvų patyrimas ir patyrimas liaudies, sukauptas per daugelį kartų. Visa tai dabar rašydamas ir prisimindamas galvoju, kiek daug išminties turėjo kaimo žmonės, jokių pedagogikos ir kitų mokslų neišėję.

Augimas tokioje aplinkoje ir atmosferoje formavo mano charakterį ir uždėjo atspaudą visam mano gyvenimui. Ar toks auklėjimas tobulas, ar turėjo trūkumų, ar mano charakteris susiformavo teigiamas, o gal galėjo būti žymiai geresnis — šito dabar pasakyti negaliu. Apie tai tegul sprendžia tie, su kuriais gyvenime man teko susidurti, turėti vienokių ar kitokių reikalų, kurie mane gal geriau pažino, nei aš pats save. Žinau tik vieną: jeigu ilgame savo gyvenimo kelyje išvengiau daugelio klystkelių, tai turiu būti dėkingas tėvams.

Mūsų šeimyna

Mūsuose žodžiu šeimyna buvo vadinami šeimos nariai ir samdiniai kartu.

Mūsų šeimyna gyvenant Žižmaukoje buvo nemaža. Be abiejų tėvų, manęs ir dviejų mano broliukų, buvo dar keturi–penki samdomi darbininkai vyrai ir dvi moterys. Juos vadindavo bernais ir mergomis. Vienas samdomųjų vyriškių buvo vyresnis, tėtės tiesioginis pagalbininkas ir pavaduotojas, vadintas gaspadoriumi. Tai buvo videniškietis Antanas Žegunis, sumanus, protingas, mokėjęs susitvarkyti ir sugyventi su samdiniais, todėl tėtė jį labai vertino, o ir jis pats, atrodo, buvo patenkintas ir kitos vietos neieškojo, išbuvo pas mus, kol gyvenome Žižmaukoje.

Kiti samdiniai buvo jauni vyrai ir netekėjusios merginos. Jie pabuvę mūsų ūkyje dvejus, trejus metus, išeidavo kariuomenėn, o merginos dažnai ištekėdavo, grįždavo į namus ar ieškodavo kitos vietos.

Be svetimų samdinių buvo dar ir savi. Tai tėtės sesers Sakalienės keturi vaikai iš Činelių. Jie turėjo tik 4 ha žemės ir todėl, kai tik kuris vaikas paaugdavo, reikėjo leisti kur tarnauti. Sutarta buvo su mano tėvais, kad leis dirbti pas mus, žinoma, už atlyginimą. Sandėris buvo naudingas abiem pusėms — Sakaliai buvo užtikrinti, kad vaikai pas artimus gimines bus globojami, nepasileis, kad gale metų be uždarbio gaus ir viršaus. Mano tėvui taip pat paranku buvo turėti savą žmogų. Bene pirmoji iš Sakalių pradėjo pas mus dirbti Ona. Ją prisimenu kaip stambią, tvirtą, gražiai nuaugusią merginą. Buvo darbšti ir gera, tik ūmoko būdo. Išbuvo apie trejus metus ir tuoj ištekėjo už Juozapo Cikatavičiaus, gero žmogaus, darbštumu įsigijusio ūkį Žalvarių kaime Ambraziškių apylinkėse.

Antras Sakalių vaikas, pradėjęs pas mus gyventi ir dirbti, buvo sūnus Adomas. Vaikystėje persirgęs skarlatina, liko visam gyvenimui apkurtęs. Vyras buvo tvirtas, gerai nuaugęs. Pas mus dirbdamas, įsitaisė gerus išeiginius rūbus ir namiškiams algos parveždavo. Prasidėjus karui, 1914 metais, jo abu jaunesniuosius brolius paėmė kariuomenėn. Motina, norėdama išvaduoti iš kariuomenės bent vieną iš jų, nuvyko su Adomu Ukmergėn kareivių priėmimo komisijon parodyti, kad jie, seni tėvai, — liko ūkyje tik su invalidu sūnumi. Komisija Adomą pasiliko nežinia kokiais tikslais. Tėtė bandė jį surasti, bet nieko nepavyko sužinoti. Taip Adomas, beraštis, nemokąs nei rusų, nei lenkų kalbų, o ir lietuviškai dėl kurtumo sunkiai suprantąs, dingo karo sūkuryje.

Kitas Sakalių sūnus Ignas, bernystės sulaukęs, atėjo pas mus dirbti. Jis man labiau nei kiti samdiniai imponavo — aukštas, gražus, rimtas, niekų netauškiąs. Vėliau tarnavo carinės gvardijos pulke, kur priimdavo tik aukštaūgius vyrus. Vos grįžus prasidėjo karas ir jį mobilizavo. Pateko į vokiečių nelaisvę, dirbo kasyklose. Grįžo paliegęs, nuo ilgo badavimo ištinęs, bet po metų atsigavo. Susitvarkė

Činelių ūkį, vedė, susilaukė keturių dukterų ir dviejų sūnų, pagal išgales išleido į mokslus.

Kurį laiką Žižmaukoje dirbo ir jauniausias Sakalių sūnus Povilas. Jis buvo nagingas, jam sekėsi staliaus darbai. Karo pradžioje patekęs į frontą, neteko dešinės rankos piršto, prisimenu lankėme jį karo ligoninėje Vilniuje. Grįžęs Povilas išėjo užkuriais į Molinės kaimą netoli Želvos, turėjo sūnų Antaną.

Iš svetimų samdinių geriausiai prisimenu Antaną Sakalį, taip pat iš Činelių kaimo. Gražiai nuaugęs, rimtas vyras ir geras darbininkas, vėliau jaunas miręs, rodos, džiova; iš merginų — Untasę, pagyvenusią, netekėjusią mergą žąsiaganę. Ji man žiemos vakarais ant krosnies daug visokių pasakų pripasakodavo. Kai dabar pagalvoju, tai buvo tikra artistė.

Apie kitus samdinius prisimenu, kad visi buvo jauni, žvalūs. Vienas linksmas ir pašaipūnas, kitas rimtas ir tylus, trečias geras darbininkas, ketvirtas mokąs groti armonika, dar kitas laisvalaikiu gražiai drožti. Vienas iš samdinių pamokė mane skrybėles pinti, paprastas ir su „dantukais“, kitas išsukti iš alksnio švilpynę, dūdelę, iš molio nusilipdyti žaislų. Vienas jų, vardu Jurgis, buvo lankęs mokyklą, turėjo menininko polinkius, mokėjo vykusiai piešti. Toks darbas man labai patiko ir aš jį pamėgdžiodamas piešdavau panašius piešinius, tik ne tokius vykusius.

Besisukinėdamas tarp suaugusių prisiklausydavau, ką tarpusavyje kalbėdavo, pasakodavo. Tarp jų, nors retai, pasitaikydavo ir kokią nešvankią dainelę padainuojančių ar besikeikiančių. O man viskas buvo nauja, įdomu ir krovėsi į bendrą įspūdžių krūvą, iš kurios jau vėliau atsijojau kas gera, kas bloga. Žinoma, čia turėjo įtakos ir tėvų nuomonė apie samdinius.

Prie stalo susirinkdavo visi — ir savi, ir samdyti. Stalas buvo didelis, ilgas, abipus ilgi pritvirtinti suolai, kurie ėjo beveik per visą gryčios ilgį. Iš šono ir galo dar buvo du pristatomi „zoslanai“ (suoleliai). Ant jų sėdėdavo moteriškos, piemuo (jei toks būdavo) ir vaikai.

Valgymas prasidėdavo persižegnojimu. Tėtė arba gaspadorius Antanas priraikydavo duonos abišalių, o kepalai buvo dideli, „dvariški“

(tokių didelių niekur kitur nesu matęs) ir raikydavo juos atsistoję. Valgydavo visi iš vieno didžiulio dubens, pastatyto vyrų gale, o moterys iš mažesnio, kitame stalo gale. Šaukštai buvo mediniai, ir kiekvienas valgytojas turėjo savą nuolatinį šaukštą.

Valgiai buvo vienodi, paprasti, kaimiški, bet nenormuojami, valgė kiek kas norėjo. Stipriausi būdavo pusryčiai. Mėsiškomis dienomis duodavo mėsos, dažniau lašinių. Kopūstų, burokų ar batvinių sriubos būdavo riebios. Trečias patiekalas — miežinės, rečiau grikinės kruopos, užbalintos pienu. Pasninkinėmis dienomis valgė pieniškus valgius. Vietoje mėsos duodavo grikinius, bulvinius ar žirnių miltų blynus, su spirgų ar smetonos (grietinės), sumaišytos su varške, padažu. Pietums valgydavo likusią nuo pusryčių sriubą, ir užsisrėbdavo kruopomis. Vakarienei gaudavo arba balintos zacirkos (kukulinė sriuba), arba bulvių su raugintu pienu. Šiuos standartinius valgius kartais pakeisdavo prašmatnesniais patiekalais. Vietoj įprasto viralo išvirdavo tarkuotų bulvių kukulių, vietoje blynų — tarkuotų bulvių košės ketiniame inde, gerai uždaryta taukais ji buvo visų mėgiamas skanėstas. Kai pradėdavo avis pjauti, vėl ką nors prasimanydavo — košelieną (šaltieną), bulvių ar kruopų prikimštas dešras. Dar daugiau pasmaguriauti gaudavome po Naujų Metų, kai paskersdavo vieną kitą kiaulę. Skerstuvių užtekdavo ir Užgavėnėms. Užgavėnėmis baigdavosi Lašininio šventė ir prasidėdavo Kanapinio, atseit, kanapinio aliejaus laikas. Visi laikydavosi griežto pasninko: su mėsa galima valgyti tik sekmadieniais, tris dienas valgydavo pieniškus valgius, o likusias laikydavosi sauso pasninko. Tuomet lašinius ir taukus atstodavo kanapių ir sėmenų aliejus, mėsą pakeisdavo žuvis — šviežia ir džiovinta. Sriubas virdavo su džiovintais baravykais arba džiovintomis stintomis. Dažnai gaudavome silkių. Labai populiarūs patiekalai buvo: degtienė — iš ruginių miltų, miežių salyklo ir mielių padarytas srėbalas, valgomas su bulvėmis; šustinis — iš apšutintų avižų miltų ir trupučio sūdyto vandens suformuoti tešlos gniužulai. Aš juos su malonumu valgiau, skonis buvo panašus į rytietiško skanėsto chalvos (tik šustinis nesaldus). Gavėnia baigdavosi Velykomis — Kristaus prisikėlimo švente. Ant

Velykinio stalo būdavo gausu įvairios mėsos, pyrago su razinomis, padažyto šafranu, dažytais ir margintais kiaušiniais. Ridinėdavome kiaušinius, supdavomės sūpuoklėse, pakabintose kluone.

Keturias savaites prieš Kalėdas buvo advento laikotarpis, kai taip pat reikėdavo pasninkauti, tik ne taip griežtai, kaip gavėnioje. Paskutinį pasninko vakarą būdavo Kūčios. Vyrai atnešdavo glėbį šieno ir pakreikdavo ant viso didelio stalo. Moterys uždengdavo stalą balta staltiese ir patiekdavo dvylika valgių: silkės, žuvies, grybais įdarytų pyragaičių, miešimo (vanduo su medumi ir aguonomis), kleckelių (kūčiukų), troškintų kviečių, spanguolių ir avižų kisielių ir kitų pasninkinių valgių. Po Kūčių mergos bėgdavo kieman pasiklausyti, kurioje pusėje šunys loja — iš ten reiks laukti piršlių. Prasimanydavo įvairių būrimų. Per Kalėdas, kaip ir per Velykas, įsivyraudavo namuose ir kaimynuose taika ir gera nuotaika.

„Kalėdos gaspadorių bėdos", — taip sakydavo tie gaspadoriai, kurie turėdavo samdinių. Įprasta buvo derėti darbininkus vieneriems metams — nuo Kalėdų iki kitų Kalėdų. Samdiniai po Kalėdų porą savaičių ilsėdavosi arba tvarkydavo reikalus namuose. Kad ūkis neliktų be darbo jėgos, tėtė vieną kurį prašydavo pasilikti. Norinčių paprastai atsirasdavo, o po atostogų vėl visi arba dauguma darbininkų grįždavo.

Mūsų šeimyna būdavo gana darni. Tėtė sugebėjo palaikyti drausmę ir taip organizuoti darbus, kad kiekvienas dirbtų tokį darbą, kuriam jis geriausiai tinka.

Kai prisirinkdavo namuose daugiau siuvimo darbų, tėvai pasikviesdavo vienai kitai savaitei, parapijoj ir dar toliau išgarsėjusį, siuvėją Antaną Grigą. Jis dirbdavo ir valgydavo atskirame nuo šeimynos kambaryje. Mama jam, kaip didžiai gerbiamam meistrui, pataisydavo ką nors skanesnio. Tėtė jį laikė protingu vyru, jie pasikalbėdavo įvairiais klausimais. O ir man jis labai patiko. Tuo laikotarpiu aš dar negalvojau, kad teks mokslus eiti. Pagal tuometines tradicijas, turėjau kaip vyriausias sūnus perimti tėvų ūkį. Manęs ūkininkavimas neviliojo. Stebėdamas siuvėjo Grigo darbą, gėrėjausi juo ir galvojau, kad gerai būtų išmokti siuvėjo amato. Tėvams, žinoma, to nesakiau.

Negaliu neprisiminti ir mūsų šeimynos laisvalaikio. Šeštadieniais visi eidavome pirtin. Po pirties grįždavome išalkę, tad nelaukdami kol išsimaudys moterys ir gausime vakarienę, prisiraikydavome duonos, prisipjaustydavome svogūnų ir užkandžiaudavome užsigerdami gira. Taip skaniai aš ir dabar retai užkandžiauju. Nebėra nei tokios gardžios duonos, nei tokio gero apetito. Sugrįžus moterims, ilgai vakarodavome, šnekučiuodavomės, kartais kortomis pažaisdavome.

Sekmadieniais po pusryčių visi ruošdavosi bažnyčion. Grįžus ir papietavus, šeimyna ką nors prasimanydavo: susimesdavo kieme ar gryčioje, šnekučiuodavosi, juokaudavo, eidavo pasivaikščioti šilan, pagrodavo armonika, padainuodavo. Mano tėtis labai saugojo savo samdinių dorą, įrodinėdamas girtuokliavimo, rūkymo, nekultūringų vakaruškų, kurios baigdavosi muštynėmis, žalą.

Nepaisant tėtės griežtų pažiūrų, santykiai su samdiniais buvo geri. Nei jis juos uidavo, nei viršininko tonu kalbėdavo. Jis nemėgdavo duoti avanso, pirmiausia išklausinėdavo ar tikrai pinigai reikalingi. Jei įsitikindavo, kad reikalas rimtas — prireikė batų, eilutės ar namiškius paremti — duodavo. Negavę avanso prašytojai pykdavo, bet kai metų gale gaudavo nemažą krūvelę sidabrinių, mažai praimtą algą, būdavo labai patenkinti. Kiek tos algos buvo, dabar neprisimenu. Gal apie 50 rublių. Metus ištarnavęs bernas galėdavo įsitaisyt batus (geri auliniai batai kainavo apie 3 rublius), išeiginę eilutę ar kokį žieminį rūbą, ir dar likdavo pinigų.

PRADŽIAMOKSLIS

Videniškiai

Čia lemta buvo pradėti savo mokslus, iš čia liko įdomių prisiminimų, kuriuos ir noriu užfiksuoti.

Videniškiai – sena lietuvių gyvenama vietovė. 14 amžiuje šios ir kai kurių kitų apylinkių žemės priklausė kunigaikščiui Daumantui, kuris čia, prie Siesarčio upės, buvo pasistatęs pilį, tačiau jos pėdsakų

jau seniai nebeliko. Nežinau, ir nuo kada Videniškiai (kartu su Žižmaukos dvaru) įėjo į kunigaikščių Giedraičių giminės valdas. 1618 metais M. Giedraičio fundacija čia buvo išmūryta graži renesanso stiliaus bažnyčia, kurios patronu buvo šv. Laurynas. Apie tą laiką čia jau buvo brolių Augustinų vienuolynas, kuris netrukus atidarė, neilgai išsilaikiusią, parapijinę mokyklą. Tai buvo Videniškių suklestėjimo laikotarpis. Žlugus feodalizmui ir išmirus bene paskutiniams Lietuvos feodalams Giedraičiams, gyvenimas čia apmirė.

Mano vaikystės laikais Videniškiai labiau panašėjo į didelį (turintį apie 270 gyventojų) kaimą. Jei ne įdomus radialinis jo išplanavimas, ne puošni bažnyčia, kelios parduotuvės ir monopolis (valdiška degtinės parduotuvė), tai nesakytum, kad Videniškiai miestelis. Ilga centrinė jo gatvė buvo ištįsusi šiaurės–pietų kryptimi. Pietuose ji išėjo į Giedraičių kelią, o šiaurėje baigėsi keliuku, įsiremiančiu į Siesartį. Į rytus nuo centrinės gatvės trumpa gatvelė, įsispraudusi tarp šventoriaus ir namų eilės, vedė į Žižmaukos dvaro alėją. Kita gatvelė tarp šventoriaus ir parapijinio namo, vadinto špitole, įsiliejo į Molėtų vieškelį. Pietiniame miestelio gale, gražioje atšlaitėje buvo kuklios, mediniais kryžiais bei rūtomis ir lelijomis papuoštos, kapinės. Beveik pačiame miestelio centre buvo nedidelė trikampė aikštė, vienu šonu prisišliejusi prie bažnyčios, kitu — prie pagrindinės gatvės.

Miestelis netrukus po to, kai atsikėlėme į Žižmauką, stipriai nukentėjo nuo gaisro. Aš pats jo neprisimenu, tik pasakojo, kad vakare mama su manimi ant rankų išbėgusi į kiemą gaisro pažiūrėti. Aš jo taip išsigandęs, kad kitą dieną nuo išgąsčio susirgęs gelta. Kaip miestelis atrodė iki gaisro, nežinau. Bet po gaisro, jau man lankant mokyklą, buvo atsistatęs ir nieku ypatingu nepasižymėjo. Namai buvo stipriai suręsti, erdvūs, bet gana monotoniški, be puošybos detalių. Kiemuose nebuvo net tradicinių Aukštaitijos kryžių ar tik vienas kitas.

Videniškiuose gyveno lietuviai ir tik kelios sulenkėjusios, dvi žydų bei rusų stačiatikių šeimos. Dauguma vertėsi žemdirbyste, bet stambesnių ūkininkų jų tarpe, atrodo, nebuvo. Iš amatininkų žinojau tik kalvį ir batsiuvį. Dauguma videniškiečių buvo bemoksliai,

nes Liaudies mokykla čia įsteigta tik 1907 metais. Bet žmonės jie buvo geri — vagių, plėšikų, paleistuvių, triukšmadarių čia nesigirdėjo.

Policijos, pašto ir kitų valdiškų įstaigų Videniškiuose tuo metu nebuvo. Taip pat nebuvo gydytojo ir vaistinės. Todėl miestelio inteligentiją sudarė tik klebonas, vargonininkas ir mokytojas. Fiziniu darbu nesiverčiančių buvo mažai — dvaro liokajus Motiejus, monopolio laikytojas, stražnikas (policininkas), dviejų parduotuvių savininkai ir vienas perpirkinėtojas.

Populiariausias žmogus miestelyje buvo klebonas. Mums gyvenant Žižmaukoje, pasikeitė trys klebonai. Pirmasis, Grybauskas, Videniškiuose klebonavęs apie 30 metų, kalbėjo ir poterių parapijiečius mokė tik lenkiškai. Bet jis neįstengė sulenkinti nei miestelio, nei parapijos. Visoje parapijoje po jo liko, kiek man žinoma, sulenkėję tik Žvynėnų ir Papiškių kaimai. Ar jiems sulenkėti turėjo įtakos ilgas Grybausko klebonavimas parapijoje, ar gretimi dvarai (Bastūnai ir Adomavas), ar kurios kitos aplinkybės, šiandien pasakyti negalėčiau.

Po Grybausko atsikėlė klebonauti jaunas lietuvis kunigas, aukštaitis Skardinskas. Žmonės pasakoja, kad jis asketiškai gyvenęs — miegojęs be čiužinio, tiesiog ant lentų, valgydavęs prastą maistą, buvęs linksmas, neišdidus, linkęs bendrauti su kaimo žmonėmis ir jaunimu. Laisvalaikiu klebonas priiminėjo ligonius, gydė savais vaistais. Nors tie jo vaistai, anot pacientų, buvo kaip vandenėlis (matyt, homeopatiniai), bet žmonės vis tiek jais tikėjo ir pacientų nestigo, juo labiau, kad tikras gydytojas buvo tik Molėtuose ir sunkiai pasiekiamas.

Po kelių metų Skardinską iškėlė į kitą parapiją. Naujas klebonas Valiušis buvo taip pat jaunas ir energingas, apsišvietęs kunigas, persiėmęs lietuvybės ir tuo laiku sklidusiomis blaivybės idėjomis. Grojo fortepijonu, kanklėmis, klarnetu. Atsivežė kartu vargonininką, taip pat išprususį vyrą. Taigi, jie suorganizavo bažnytinį chorą. Choristų buvo iš ko pasirinkti — Videniškiuose, dideliame Vijočių kaime ir kituose aplinkiniuose kaimuose buvo daug gražaus

jaunimo. Šiuo choru videniškiečiai pagarsėjo ir kitose parapijose. Visi negalėdavo juo atsigėrėti. Ir man, vaikui, skambant giesmėms, ypač Kalėdinėms, Naujametinėms, Velykinėms ir griaudint vargonams, darydavosi lengva ir gera, tarytum nebūtų žemės po kojomis.

Kunigas Valiušis „apvalė“ giesmes ir maldas nuo daugybės barbarizmų, mokydavo vaikus katekizmo ir taisyklingos lietuvių kalbos. Jis buvo ir karštas blaivybės propaguotojas. Iš sakyklos per pamokslus, išpažintis ir šiaip individualiai, bet kokia proga atkalbinėjo žmones nuo netikusių įpročių.

Valiušiui rūpėjo ir parapijos švietimas. Nužiūrėjęs raštingus ūkininkus, pradėjo jiems siūlyti prenumeruoti katalikiškus laikraščius, sudarė geras sąlygas prenumeravimui. Kaip minėjau, ir mano tėvukas buvo užsisakęs „Šaltinį“ ir paskui daugelį metų jį prenumeravo. Kai aš buvau pramokęs lietuviškai skaityti, paskolindavo, o kartais piršte įpiršdavo man kokią knygelę pasiskaityti. Tai buvo arba lengvi apsakymai iš Lietuvos istorijos, arba eilėraščiai bei kiti grožinės literatūros kūrinėliai.

Klebonas, arčiau susipažinęs su parapijiečiais, sugalvojo įsteigti parapijos namuose kažką panašaus į saviveiklininkų klubą. Įtraukė ir mane į jų tarpą. Davė išmokti Maironio eilėraštį, tad atkakliai mokiausi. Bet kai pamačiau, kad teks deklamuoti prieš minią daugiausia nepažįstamų žmonių, mano drąsa ir noras pasirodyti staiga išgaravo, bet trauktis jau buvo vėlu. Eilėraštį buvau išmokęs gerai ir namuose viskas ėjos kuo puikiausiai, bet čia pradėjau žodžius berti kaip pakliuvo, neatsižvelgdamas į skyrybos ženklus, lūpos drebėjo, prakaitas pylė, žodžiu, turėjau atrodyti pasigailėtinai. Taip buvau susikrimtęs ir taip savimi nepatenkintas, kad net nežinau, kaip kitiems pasisekė pasirodymas. Gal per kitus panašius renginius būčiau pataisęs savo reputaciją, deja, Valiušiui greit ir netikėtai teko išsikelti kitur.

Mano atmintyje Valiušis iškyla kaip neeilinė asmenybė. Visa jo veikla buvo nukreipta į parapijos lietuvinimą ir švietimą. O švietimas videniškiečiams buvo labai reikalingas. Pavyzdinio choro suorganizavimas, barbarizmų iš maldų, giesmių ir katekizmo šalinimas, blaivybės idėjų platinimas, lietuviškos spaudos propagavimas, tėvų

raginimas leisti vaikus mokytis — visa tai buvo nauja ir reikalinga, visa tai budino parapijiečius iš apsnūdimo, iš ilgai trukusio tautinio letargo. Gaila, kad Valiušis Videniškiuose neilgai klebonavo (iki 1909 metų). Žmonės pasakojo, kad, persikėlęs į kitą parapiją, po kiek laiko mirė džiova. Taigi, susilaukė tokio pat liūdno likimo, kaip Vaičaitis, Kudirka, Biliūnas ir daugelis kitų ano meto lietuvių veikėjų, atgimimo apaštalų.

Įdomi asmenybė Videniškiuose buvo monopolio laikytojas Murauskis. Jo pareigos — pardavinėti valdišką degtinę, surinktus pinigus atiduoti valdžiai ir rūpintis, kad nepritrūktų prekių. Murauskis buvo simpatiškas ir, ne pagal einamas pareigas, inteligentiškas žmogus. Nors kasdien vartė rankose degtinę, bet pats negėrė ir nerūkė. Algą, matyt, gavo nedidelę, nes gyveno labai kukliai, išaugino, labai gerai išauklėjo ir išmokslino savo vaikus.

Mano tėvukas gerai pažinojo Murauską ir, progai pasitaikius, jie mėgdavo ir turėdavo apie ką pasikalbėti. Tėvukas laikė jį protingu, apsišvietusiu ir labai doru žmogumi. Jo pareigingumą ir sąžiningumą liudija toks faktas — per Videniškių gaisrą kartu su daugeliu namų sudegė ir monopolis su visa degtine ir kasa. Murauskis kitą dieną išžarstė pelenus, surinko metalinius pinigus (tuo metu prekyboje buvo beveik vien variniai ir sidabriniai pinigai, labai retai auksiniai penkrubliniai bei dešimtrubliniai) ir visus grąžino valdžiai. Galėjo juk to ir nedaryti arba suradęs pasisavinti. Už parodytą sąžiningumą jam teko iš vyriausybės padėka ir kompensacija.

Valdžią Videniškiuose atstovavo vienintelis pareigūnas — „stražnikas“. Tai buvo žemiausias anuometinės policijos laipsnis. Ką jis turėjo veikti tokiame tyliame, atitolusiame nuo judraus gyvenimo miestelyje, vargu ar kas žinojo. Atrodė, kad nei jis kam kliūva, nei kam reikalingas. Mažai apie jį girdėjau, tik matydavau retkarčiais miestelyje, dėvintį uniformą — švarką ar palaidinę su blizgančiomis sagomis, kepurę su plačiu lanku ir herbu kaktoje, prisikabinusį prie šono ilgą švoblą (kardą).

Miestelis nebūtų miestelis, jeigu jame nebūtų parduotuvių. Videniškiuose jų buvo dvi: vieną laikė Altka, kitą — Mauša. Kitaip jų

niekas nevadindavo. Buvo dar laisvas prekybininkas Ruvelis. Jis vertėsi supirkinėdamas iš valstiečių gyvulių kailius, odas, šerius, nukirptas ančių uodegėles, pjauti skirtus veršelius bei įvairias smulkmenas. Paskui visa tai perparduodavo ir iš to gyveno. Tai buvo liesas, aukštas, barzdotas žydas. Vilkėjo juodą, ilgą, į surdutą panašų „balakoną". Mėgo humorą, nes pamatęs kokį vaikigalį ar mergiotę sakydavo: „Eikš, tu varle, noriu tave pabučiuoti". Kadangi jis dažnai vaikščiojo persimetęs apytuštį maišą per pečius, tai kaimo moterys pagąsdindavo nepaklusnius vaikus atiduosiančios jam į maišą.

Daug populiaresni už Ruvelį buvo parduotuvių savininkai. Jų parduotuvės buvo įrengtos mediniuose vienaaukščiuose namuose. Altkos — prie pat bažnyčios aikštės, o Maušos — toje pat gatvėje, bet kiek toliau į pietus. Mūsų namiškiai pirkdavo artimesnėje Altkos parduotuvėje ir jie manė, kad Altka mažiau linkęs apgaudinėti pirkėjus. Viena ir kita parduotuvė buvo įrengtos kambariuose prie gatvės, o tolimesnes patalpas užėmė savininkų šeimos. Abu jie turėjo žmonas ir vaikų. Parduotuvėje stovėjo ilgas prekystalis. Užpakalinę sieną užėmė lentynos, kuriose išdėliodavo ir iškabindavo prekes. Prekių buvo ir pasieniuose, kampuose, kur netrūko vietos, kur jos nekliuvo pirkėjams. Parduotuvės atrodė nedidelės, bet ko tik jose nebuvo: įvairūs kepiniai, dideli ir maži riestainiai, cukrus, druska, saldainiai, įvairiausi prieskoniai, muilai, silkės, žibalas; moterims skirti platūs diržai sijonams susijuosti (tokia buvo mada), skarelės, kaspinai, sagos ir sagelės, šukos, įvairiausi indai, žibalinės lempos; vyrams — tabakas, papirosai, tepalai; mokiniams — sąsiuviniai, popierius, plunksnos, grifelinės lentelės ir kitkas; ištroškusiems stovėdavo limonado ir kitokie buteliai. Daug ko buvo tose parduotuvėse, visko, kas reikalinga kasdieninėje buityje, ko negalima patiems pasigaminti.

Aptarnaudavo parduotuvę tik vyras su žmona. Nei planuotojų, nei buhalterių nebuvo, o prekyba ėjo nuostabiai sklandžiai, beveik niekada prekių parduotuvė nepristigdavo ir niekada jos neužsigulėdavo per ilgai. Prekiavimą sudarė du, sakyčiau, antagonistiniai procesai. Pardavėjui rūpėjo išgauti iš pirkėjo kuo didesnę kainą už

prekę, o pirkėjams — kuo daugiau nusiderėti. Pardavėjas nesidrovėdavo užsiprašyti dvigubai ar trigubai didesnę kainą, negu prekė verta. Nepritvrę ar neturintys kantrumo ilgai derėtis, mažai nusivokdami apie prekių kainas, kad ir nusiderėdavo kiek, vis tiek gerokai permokėdavo. Prityrę ir atkaklesni derėdavosi iki „paskutinės kapeikos". Mokėti derėtis buvo menas, o nemokantieji jo krovė pardavėjams kapitalą. Altka ir Mauša milijonų nesusikrovė, bet, mokėdami taupyti, galėjo pramokyti vaikus, sukrauti dukterims kraitį, turtingai jas ištekinti ir apsirūpinti save senatvėje.

Žydai su krikščionimis nesibičiuliaudavo, bet elgėsi su jais labai korektiškai ir antagonizmo nesijautė.

Gyvenimas Videniškiuose pagyvėdavo tik sekmadieniais ir šventadieniais, kai žmonės iš visos apylinkės sueidavo ir suvažiuodavo į bažnyčią. Tarp mišių ir mišparų bei po pamaldų žmonės susiburdavo aikštėje priešais šventorių pasišnekėti, pasimatyti su pažįstamais ar giminėmis. Kiti išsiskirstydavo po miestelį, kas apsipirkti, kas pasisvečiuoti. Jaunimas dažnai susimesdavo į erdvesnę trobą pas vaišingus šeimininkus ir suruošdavo vakaruškas.

Ypač atgydavo miestelis atlaidų dienomis, kai suvažiuodavo maldininkų ir kunigų iš gretimų parapijų. Viskas būdavo įdomu: iškilmingos pamaldos, tokios pat iškilmingos bažnytinės procesijos, pamokslas, kurį sakydavo kitos parapijos, koks labiau pagarsėjęs pamokslininkas, pagaliau ir pati margaspalvė minia maldininkų.

Po pamaldų visi išgužėdavo į miestelio aikštę, o čia jau laukė prekiautojai, išsidėstę savo prekes ant staliukų, išrikiuotų viena eile ir užpavėsintų ant rėmų užtrauktomis marškomis ar palapinėmis. Vieni viliojo pirkėjus valgomomis gėrybėmis: kvapniais meduoliais, cukruje apibarstytais paplotėliais, bandelėmis, raitytais kringeliais, tešliniais gaidžiukais, raudonai nudažytomis skiauterėmis, virtinėmis riestainių, įvairiausių saldainių, iš kurių bene labiausiai į akį krito ilgi kaip lazdelės, apvalūs saldainiai, įvynioti į popierių ir papuošti įvairiai susuktomis apie juos spalvoto popieriaus juostelėmis. Prie saldainių gera proga buvo berniokams suartėti su merginomis. Nupirks kokiai pažįstamai gražuolei saują saldainių,

žiūrėk, ir užsimezgė šiltesnis pokalbis, pavaišins mažai pažįstamą ar dar nepažįstamą — jau yra dingstis užmegzti artimesnę pažintį.

Kiti staliukai buvo apkrauti įvairiomis smulkiomis prekėmis. Čia buvo galima gauti kišeninių peiliukų, žirklių, kaltelių, grąžtelių, išskaptuotų ir gražiai nudailintų šaukštų, dūdelių, molinukų ir kitko.

Visa ši ekspozicija buvo lyg savotiška miniatiūrinė mugė, kitokių mugių ir turgų Videniškiuose nebuvo. Niekas abejingas nepraeidavo — vieni ką nuperka, kiti padera, pačiupinėja, pasižiūri. Visi patenkinti, visi šventiškai nusiteikę, linksmai šnekučiuojasi, juokauja, klega. Ir aš čia pažioplinėdavau su mama, ir ji man visada ką nors nupirkdavo, o kai paūgėjau, tai ir vienas užsukdavau, kad ir tuščia kišene.

Videniškius — tą nuošalų, nuo didesnių miestų ir magistralinių kelių nutolusį, tamsų Lietuvos kampelį, prisimenu su dideliu malonumu. Turiu galvoje ne vien miestelį, bet ir visą aplinką. Čia ir gamta nepašykštėjo savo grožio, ir žmonės buvo darbštūs, malonūs savo paprastumu, išlaikę daug senų papročių, išsaugoję sveiką tautos pradą. Jaunimo buvo daug ir gražaus. Kai dirbdavo, tai dirbdavo, kai linksmindavosi, tai linksmindavosi. Tada atrodydavo, kad ir tas varganas artojo gyvenimas nėra toks kartus ir beviltiškas. Jį apkartindavo ir sudrumsdavo jaunuolių šaukimas į kariuomenę. Širdgėla apimdavo šaukiamąjį ir jo namiškius, kad dvidešimt vienerių sulaukus, nemokant rusų kalbos, o dažniausiai ir rašto, reikėdavo penkeriems metams skirtis su namiškiais ir išvažiuoti į svetimą kraštą. Bet ir šis skausmas aprimdavo, ir gyvenimas įeidavo į seną vagą.

Videniškiai nedavė nei garsių rašytojų, poetų ar muzikų, nei pagarsėjusių visuomenės veikėjų, nei mokslininkų. Tokios jau buvo istorinės aplinkybės, tokia fizinė–geografinė aplinka, nebuvo mecenatų, kurie pastūmėtų žmones į mokslą. Nors jiems trūko mokslo, bet netrūko vidinės kultūros. Videniškiečiai nebuvo apsileidę ar tamsuoliai — buvo nagingų meistrų bei dievadirbių, puikių audėjų, pasakorių, dainininkų, muzikantų, tikriausiai buvo tarp jų ir paslėptų talentų.

Mokykla

Baigiau devintuosius savo gyvenimo metus. Tai buvo 1909 metų pavasaris. Vasarai baigiantis, sužinojau, kad rudenį pradėsiu lankyti Videniškių mokyklą. Tuo labai apsidžiaugiau. Įrašytas į mokyklą pasijutau beveik suaugusiu. Tik vienas dalykas bent kiek temdė mano džiaugsmą, tai girdėti iš suaugusiųjų gandai apie griežtą drausmę mokyklose ir piktus mokytojus. Bausmių už įvairius prasižengimus ir blogą mokymąsi būta visokių: pabarimas, ausies pasukimas, pastatymas į kampą, paklupdymas, mušimas liniuote per ištiestą delną, kraštutiniais atvejais — rykštės, pasitiesus ant suolo, karceris. Tais pasakojimais ir tikėjau, ir ne, save ramindamas, kad nekaltų nebaudžia, o išvengti prasikaltimų ne taip ir sunku.

Pagaliau atėjo mano lauktoji diena. Tėvukas mane, apsiavusį naujais batais ir apsivilkusį nauju švarkeliu, nuvedė į Videniškių mokyklą. Tais metais kaip tik buvo baigtas ir įrengtas pastatas mokyklai. Anksčiau ji buvo nuomojamame pastate. Vieta mokyklai buvo parinkta šiauriniame miestelio gale, prie kelio, vedančio į Siesarčio upę. Kitoje kelio pusėje prieš mokyklą buvo gražus tvenkinys.

Mokykla buvo medinė, dviejų galų, su uždaru gonku per vidurį fasadinėje pastato pusėje. Pro čia vaikščiodavo mokytojas ir jo svečiai. Mokiniams buvo durys namo gale, iš kiemo pusės. Jos vedė į nedidelę priemenę, o iš čia į klasę. Klasė užėmė visą šiaurinį namo galą su langais vakarų pusėje, o kitas galas buvo skirtas mokytojui gyventi. Prie mokyklos plytėjo pakankamai erdvus kiemas, kad mokiniai pertraukų metu turėtų kur pažaisti, pabėgioti.

Pirmą kartą žengdamas per mokyklos slenkstį jutau vidinį virpulį. Negalėjau įsivaizduoti, kas manęs už to slenksčio laukia — džiaugsmas ar nauji rūpesčiai. Jutau, kad šiaip ar taip atsiskiriu nuo saviškių ir patenku į svetimą, nepažįstamą aplinką. Prisimenu, tėvukas privedė mane prie mokytojo, liepė pasisveikinti. Mokytojas, prakalbinęs mane keliais žodžiais, nuvedė prie vieno iš daugelio suolų, parodė mano vietą ir pasodino greta man nepažįstamo berniuko. Visi kiti tos dienos vaizdai ir įspūdžiai paskendo migloje ir jų atkurti negaliu. Tik vėliau, kai pradėjau kasdien lankyti mokyklą,

apsipratau su visa aplinka, pradėjo ryškėti įvairios aplinkos ir buities detalės.

Mūsų mokykla oficialiai vadinosi „Vidzenišskoje narodnoje učilišče“ (Videniškių liaudies mokykla). Joje buvo trys skyriai. Visi jie tilpo tame viename kambaryje, kurį sąlyginai pavadinau klase. Čia buvo išrikiuoti trimis eilėmis mokykliniai suolai, ir kiekvieną eilę užėmė vieno skyriaus mokiniai. Suolai buvo seni, subraižyti, bet greitai juos pakeitė naujais.

Klasė buvo šviesi, dideliais langais. Priešais suolus stovėjo rašomoji lenta, ant sienos kabojo spalvotas caro Nikolajaus II portretas ir keli dideli žemėlapiai. Kampe, pagal pravoslavų paprotį, buvo įspraustas šventas paveikslas ir lampada priešais jį. Buvo klasėje ir gaublys.

Mokinių susirinkdavo apie trisdešimt — keletas iš paties miestelio, o visi kiti ateidavo iš artimesnių apylinkių — Pagrabuosčių, Vijočių, Dabušių, Būtėnų ir kai kurių kitų kaimų. Mergaičių mokėsi mažai, kelios iš miestelio, o iš kaimų neprisimenu, gal ir buvo viena kita. Kaimo žmonės buvo konservatyvūs ir manė, kad mergaitėms mokslas nereikalingas arba pakanka maldaknygę paskaityti, išmokti pasirašyti. Mokinių amžius buvo įvairus. Jaunesnių už mane jei ir buvo, tai tik vienas kitas, o visi kiti mano amžiaus arba vyresni. Trečiame skyriuje buvo gerų pusbernių. Dauguma, išskyrus vieną kitą miestelėną, buvo valstiečių vaikai, beveik visi lietuviai.

Mokytojas visai mokyklai buvo vienas — Trojanovskis (Trojanovskij). Mokė jis ir kalbėjo tik rusiškai. Tai buvo vidutinio ūgio, gražaus sudėjimo, apyjaunis vyras, šviesiais į šoną šukuojamais plaukais, rusva, pakirpta barzdele ir ūsais. Jis man atrodydavo labai panašus į žvelgiantį iš portreto nuo sienos Nikolajų II. Dėvėjo kasdien pilką su atlapais ir dviem sagų eilėm švarką, mūvėjo juodas, gerai išlygintas kelnes ir avėjo juodus suvarstomus pusbačius. Po kaklu būdavo pasirišęs spalvotą, su kutais galuose, specialiai tam skirtą juostelę. Į pamokas ateidavo visada tvarkingai, švariai apsirengęs, gerai nublizgintais batais, tvarkingai susišukavęs. Tai, be abejo, padėjo išlaikyti pagarbą jam mokinių ir jų tėvų akyse. Kai

atvykdavo koks vizitatorius, mokytojas vietoje tradicinio švarko apsivilkdavo juodą surdutą.

Mokytojas dėstė ir mokė, mano supratimu, gerai, aiškiai, suprantamai, panaudodamas, kur reikėjo, pavaizdumo priemones — žemėlapius, gaublį, abėcėlę, paveikslus. Net rusiškai nemokantys mokiniai greitai pradėdavo susigaudyti jo pasakojimuose. Pamokos metu mokytojas eidavo iš eilės nuo vieno skyriaus prie kito: vienam skyriui duodavo kokį dailyraščio pratimą, kitam — aritmetikos uždavinį padiktuodavo, trečiam — kažką paaiškindavo ar paklausinėdavo. Pamokos paprastai praeidavo ramiai. Tik kartais, kai koks nenuorama pamokos metu išsišokdavo arba kai kokiam negabiam mokiniui negalėdavo įkalti į galvą arba išgauti iš jo atsakymą, mokytojui pritrūkdavo kantrybės. Tada jis pradėdavo karščiuotis, šaukti, kartais net sąsiuvinį, knygą ar kas pakliuvo po ranka trenkdavo į stalą ar grindis, bet tokie pykčio protrūkiai būdavo reti.

Prasižengėlius mokytojas nubausdavo, nors bausmes naudojo retai. O ir tos pačios būdavo gana švelnios — pastatydavo į kampą arba už didesnį prasižengimą paklupdydavo, bet ne ant žirnių ar žvirgždo, o tik ant grindų. Labai retai plekštelėdavo liniuote per delną. Kartais kokiam neklaužadai ar bukagalviui pasukdavo ausį.

Mokslas liaudies mokykloje buvo nesudėtingas, bet geras mokytojas vis dėlto galėjo perteikti mokiniams daug naudingų žinių. Pirmame skyriuje būdavo įsisavinama abėcėlė, daug dėmesio skiriama dailyraščiui, prirašydavome jo ištisus sąsiuvinius, kol ranka įprasdavo plunksną valdyti. Kol nebuvo rašomųjų mašinėlių, visus raštus ir nuorašus valdininkai rašydavo plunksna. Kad tokie raštai būtų lengvai skaitomi, reikėjo juos parašyti jei ne kaligrafiškai, tai bent aiškia, dailia rašysena ir be klaidų. Nuo mokėjimo dailiai rašyti dažnai priklausydavo ir valdininko pakilimas tarnyboje. Mūsų mokytojas tai žinojo ir uoliai mus mokė dailyraščio. Aš ilgai sėdėdavau vakarais prie žibalinės lempelės, besimokydamas gražaus rašto. Šį mano darbą kontroliuodavo ne tik mokytojas, bet ir tėvukas, kuris visada žavėjosi dailia rašysena. Jis išsitraukdavo iš spintos kokią sutartį ar kitą valdišką dokumentą ir rodydavo kaip rašysenos pavyzdį. Tų rašysenų

dokumentuose būdavo visokių — ir stačiomis, ir gulsčiomis, ir įvairiai pasvirusiomis, ir įmantriai išvedžiotomis raidėmis parašytų, žodžiu, kas raštas — vis kitokia rašysena. Aš išmėginau rašyti ir visokiais šriftais, bet tėvukui iki galo neįtikdavau.

Turiu pripažinti, kad tie dailyraščiui sugaišti metai ir tos mano pastangos veltui nenuėjo. Nors kaligrafijos ir neišmokau, bet galėdavau parašyti aiškia ir lengvai perskaitoma rašysena. Tas pravertė po daugelio metų, kai pradėjau rašinėti straipsnius ir veikalus į spaudą. Kol spausdinimo mašinėlės buvo sunkiai prieinamos, redaktoriai, priimdami rankraščius, o vėliau mašininkės, juos perrašydamos, vargo neturėjo. Manau, kad rankos mankšta man pravertė ir besimokant piešti.

Antrame ir trečiame skyriuose priėjome prie sudėtingesnių mokslų. Reikėjo išmokti rusiškai rašyti ir skaityti, atpasakoti lengvesnio turinio apsakymėlius, mintinai mokytis eilėraščius, be klaidų rašyti diktantus. Mokėmės iš storos, gausiai iliustruotos chrestomatijos, kuri vadinosi „Ruskoje slovo". Ten buvo lengvų apsakymų, Krylov'o pasakėčių, Puškin'o, Kolcov'o, Nikitin'o ir kitų to laiko populiarių poetų eilėraščių. Mokytojas kartais sutelkęs visų skyrių mokinius paskaitydavo ištraukas iš rusų rašytojų kūrinių. Ne viskas išsilaikė mano atmintyje, bet Gogol'io „Soročinskaja jarmarka" bei apsakymą „Vij" ir dabar gerai prisimenu. Nesuvokiau tada viso kūrinių literatūrinio grožio, bet turinys patikdavo.

Aritmetiką pradėję nuo skaičių pažinimo, trečiame skyriuje jau sprendėme įvairiareikšmius uždavinius, dažniausiai praktinio pobūdžio. Gavome praktiškų žinių apie nuotolių matavimą, ilgio, ploto ir tūrio vienetus.

Supažindino mus ir su geografijos pagrindais. Čia sužinojome daug ko naujo. Gaublio pagalba rodė, kad mūsų žemė apvali, kad ji sukasi, pasakojo apie jos sandarą, reiškinius — amžino ledo atsiradimą, vulkanų išsiveržimus ir kita. Sužinojome, kad ir saulė yra toks pat kūnas kaip žemė, tik daug kartų didesnis, labai įkaitęs ir dėl to švytintis ir šilumą skleidžiantis, besisukantis kamuolys. Pasirodo, kad žemė sukasi apie saulę, po du kartus per metus priartėdama

arba nutoldama nuo saulės, ir nuo žemės ašies pakrypimo priklauso metų laikai. Sužinojome ir tai, nuo ko kartais saulė arba mėnulis užtemsta. Visa tai buvo vaizdžiai pademonstruota gaublio ir degančios žvakės pagalba. Supažindino mus su kitomis planetomis, žvaigždynais, žemės atmosfera. Ta pačia proga susipažinome su kalendoriniu metų suskirstymu.

Prisimenu, kad šioje mokykloje išgirdau ir apie žmogaus kūno sandarą, kaip veikia mūsų organai. Paaiškino, kaip saugoti sveikatą, supažindino su pagrindinėmis higienos taisyklėmis. Be mokslo žmogus daug ko nemato ar nepastebi ir ne visada taip mato, kaip yra; mokslas atskleidžia daugelį nežinomų paslapčių, neišaiškinamų dalykų bei reiškinių. Geras buvo mokytojas Trojanovskis. Nors kalba ir tikėjimu lietuviams buvo svetimas, bet savo dalyką žinojo ir mokėjo žinias perteikti mums suprantama forma, praplėsti mūsų akiratį.

Pertraukų metu, jei oras būdavo palankus, bėgdavome į kiemą, o darganotu metų laiku likdavome klasėje. Čia vieni išdykaudavo, kiti kokius juokus prasimanydavo arba žaisti įnikdavo. Vienas populiariausių žaidimų buvo lošimas plunksnomis. Vienas deda savąją plunksną kniūbsčią ant stalo ar suolo, o kitas savosios plunksnos smaigaliu suduoda paguldytai plunksnai per bukąjį jos galiuką taip, kad plunksna šokteltų į viršų. Jei atgal krisdama plunksna apvirsta ant nugarėlės, tai ji yra išlošta. Taip palošus, vieno žaidėjo saujoje plunksnų padaugėja, o kitam kartais nė vienos nelieka ir reikia žaidimą nutraukti ar ieškoti, kas paskolintų plunksnų. Mėgau šį žaidimą, bet žaisdavau retai, nes atliekamų plunksnų nedaug turėdavau, o pralošęs ir tas, neturėjau iš kur gauti. Draugai neskolindavo, o kitas dar ir pasišaipydavo, kad girdi, tėvas turįs tiek gyvulių, kad galįs man vežimą plunksnų nupirkti. Į panašias pašaipas tėvukas mane buvo pamokęs atsakyti: „Turi tas, kas be reikalo nešvaisto“. Tėvukas iš tiesų kontroliuodavo, kad viską tausočiau. Kieme palakstydavome, pasislapstydavome, susiburdavome per „ožį“ šokinėti — vienas žaidėjas pasilenkia, kiti, atsiremdami rankomis į sulenktą nugarą ir išskėtę kojas į šalis, peršoka „ožį“. Žaisdavome

ritinį (ripką). Dviem komandom stovint viena prieš kitą apie 30 metrų atstumu lazdos smūgiais ridenamas iš kieto medžio išpjautas ritinys. Kita grupė žaidėjų stengiasi, kad visu smarkumu riedantis ritinys neprasimuštų pro būrelį ir jį atmušti. Sulaikyti ritinį būdavo sunku. Laimėjusiu laikomas tas būrelis, kuris priešininkus iki žaidimo pabaigos nustumia atgal. Kai užšaldavo tvenkinys, visi pasipildavome ant ledo. Pačiūžas turėjo tik mokytojas, o mes, vaikai, „šlifuodavome“ ledą padais.

Po pamokų visi skirstydavomės namo. Einant namo per miestelį susidarydavo didesnis vaikų būrelis, o nuo bažnyčios mudu su mano vaikystės draugu Maciuku Gaižausku atsiskirdavome į savo kelią. Būryje eiti būdavo smagu. Kartais eidavome rimtai kalbėdamiesi, kartais klegėdavome ir juokaudavome, vienas kitą paerzindavome, pasipravardžiuodavome. Mano pravardė buvo Minkus, o Maciuko — Gaidys. Jei kartais ir apsipykdavome su draugais, kitą dieną jau neprisimindavome.

Daug ką iš Videniškių gyvenimo gerokai primiršau, išliko atmintyje paveikslai ir pavardės tik kai kurių vaikų: tai Bimbarys iš Būtėnų kaimo, Rakauskas iš Dabušių, Murauskas iš Videniškių, Pumputis iš Vijočių, du broliai Rudžionys iš Cesarkos. Visi vaikai buvo padorūs ir simpatiški. Net ir mano paties mokymasis dabar skęsta užmaršties migloje. Žinau, kad pirmūnas nebuvau, bet šiaip viską suprasdavau, neskaitant daugiaveiksmių aritmetikos uždavinių. Pamokas stengiausi stropiai ruošti, tik geografinių pavadinimų nemėgau „kalti“. Ypatingo žinių troškimo tuo metu nejutau, vieni dėstomieji dalykai labiau sudomindavo, kiti mažiau.

Mėgau lengvesnio turinio skaitinius ir poeziją. Eilėraščiai mane traukė tiek savo turiniu, tiek skambiu rimu ir banguojančiu ritmu. Užduodamus atmintinai išmokti eilėraščius su noru mokydavausi ir ilgai atsimindavau. Kai kurių nuotrupas ir šiandieną dar galiu pacituoti.

Taip nejučiomis prabėgo mokykloje treji metai. 1912 metų pavasarį mokytojas pranešė, kad reikės laikyti baigiamąjį egzaminą, paaiškino ko bus reikalaujama. Egzaminą laikėme Molėtuose, vietinėje

mokykloje, kur susirinko visi egzaminuojamieji ir egzaminų komisija. Jai pirmininkavo mokyklų inspektorius. Egzaminą, trukusį vieną dieną, išlaikiau. Komisijos pirmininkas pasakė baigiamąją kalbą, iš kurios tik tiek prisimenu, kad „učenie — sviet, a nie učenie — tma..." (mokymasis — šviesa, nesimokymas — tamsa).

Taip baigiau pirmąjį savo mokymosi etapą, nė numanydamas, kiek ilgai dar reikės mokytis.

NAUJAS GYVENIMAS

Persikėlimas

Tėvukas nuomodamas Žižmauką puoselėjo mintį vėliau ar anksčiau, sutaupęs pakankamai pinigų, įsigyti savo ūkį. Nuomininko gyvenimas netikras. Pasibaigus nuomos sutarčiai, savininkas gali atsisakyti toliau nuomoti, ir kraustykis kur nori. Antra vertus, žymią dalį pelnytų pinigų reikia atiduoti savininkui — išmokėti nuomą. Ir tvarkytis nuomojamame ūkyje ne visada galima taip, kaip nori, reikia derinti su nuomotoju. Man jau mokykloje besimokant, tėvukas pradėjo dairytis ir klausinėti, kur parankesnį ūkį pasirinkus, svajojo net apie nedidelį dvariuką. Dvarą tais laikais galima būdavo nusipirkti išsimokėtinai, kai koks nusigyvenęs dvarininkas už skolas parduodavo bankui savo turtą. Perkant tokį dvarą užtekdavo įmokėti pradinę sumą, o likusią dalį išmokėti bankui per keletą metų. Taip dvarų buvo įsigiję pažįstami valstiečiai.

Tėvukas daugelį parduodamų ūkių ir dvariukų buvo apžvalgęs, bet tinkamą rasti buvo nelengva: vienur trobesiai labai sukiužę, kitur žemė nederlinga arba sunkiai įdirbama, dar kiti toli nuo magistralinių kelių — sunku pasiekti geriausią rinką žemės ūkio gaminiams realizuoti. O svarbiausia, jis norėjo, kad prie ūkio būtų ežeras. Dar nuo Girsteikiškio laikų nebuvo užgesusi žvejojimo aistra. Čia tėvuko ir mano norai sutapo, ir man norėjosi plaukyti laiveliu ir ypač maudytis dideliame tyro vandens ežere, o tokių gražių ežerų buvau matęs viešėdamas su tėvais tai pas vienus, tai pas kitus gimines. Mama,

priešingai, bijojo ežero dėl to, kad tėvukas, užsidegęs žvejojimo aistra neperšaltų, nesusirgtų ir pirma laiko nenumirtų, palikęs ją su mažais vaikais našlauti.

Nežinia, kiek ilgai būtų trukęs naujos gyvenvietės ieškojimas, jei ne netikėtai susiklosčiusios aplinkybės. Ponas Pisanka nelauktai pranešė, kad nuomoti Žižmauką atsisakąs. Davė terminą išsikraustyti iki 1912 metų Šv. Jurgio (23 balandžio). Anais laikais buvo paprotys kraustytis iš vienos gyvenvietės į kitą iki šv. Mykolo (29 rugsėjo), kada vasaros derlius nuimtas, arba iki šv. Jurgio, kol dar vasarojus neįsėtas. Anksčiau tų terminų savininkas neturėjo teisės nuomininko iškraustyti. Motyvų, dėl kurių Pisanka atsakė nuomą, nežinojome. Spėjo, kad Pisankai pasisiūlė kitas nuomininkas (rodos, Aleksiejūnas), žadėdamas geresnes nuomos sąlygas. Galėjo būti ir taip, kad Pisanka pradėjo iš anksto ieškoti kito nuomininko, išgirdęs, kad tėvukas žada pirkti nuosavą ūkį ir ilgai Žižmaukoje neišsilaikys, suradęs tinkamą žmogų, pasiskubino sudaryti su juo sandėrį.

Šiaip ar taip, iš Žižmaukos kraustytis reikėjo ir laiko galvoti buvo nedaug. Kaip tik pasitaikė nebloga proga. Tėvukas sužinojo, kad jo geras pažįstamas Feliksas Stripeikis (tikra pavardė, rodos, buvo Bareikis, kažkodėl vadintas Stripeikiu) ketinąs parduoti savo ūkį — palivarką Kakarieką Giedraičių valsčiuje. Palivarkais Lietuvoje buvo vadinami ūkiai, atskilę nuo didesnių dvarų. Kurį laiką dvarininkai juos duodavo valstiečiams valdyti činčo teisėmis. Ilgainiui jie perėjo valstiečių nuosavybėn ir virto savarankiškais ūkiais. Nuo dvarų jie skyrėsi žymiai mažesniu dirbamos žemės plotu ir ne tokiais ištaigingais trobesiais. O nuo paprastų vienkiemių tuo, kad jų žemę pats savininkas neįstengdavo apdirbti ir turėjo imti samdinius. Palivarkai užėmė lyg ir tarpinę padėtį tarp dvarų ir vienkiemių. Juos valdė daugiausia lietuviai valstiečiai, rečiau sulenkėję šlėktos. Toks palivarkas buvo ir Kakarieka.

Stripeikis, pirkęs Kakarieką, manė visam gyvenimui jame įsikurti. Bet netikėta jau beveik suaugusio sūnaus mirtis jo planą suardė. Likęs su ligota ir šeimininkauti nelinkusia žmona, nebematė tikslo pasilikti tokiame dideliame ūkyje, nutarė jį parduoti ir pasiieškoti

lengvesnio gyvenimo. Mano tėvukui, neturinčiam laiko ilgai ieškoti tinkamo ūkio, buvo gera proga įsigyti Kakarieką. Ežero ar upės čia, tiesa, nebuvo. Žemė ne iš derlingųjų, vietomis akmenuota, vietomis molinga, nepatogi dirbti, bet trobesiai buvo apynauji. Prie jų didelis sodas ir du pusiau brandūs beržynai, kuriuose iki valiai buvo kuro ir medžiagos ūkio padargams. Kaina buvo prieinama, ir tėvukas, ilgai nedelsdamas, pasirašė su Stripeikiu pirkimo–pardavimo sutartį.

Artėjant išsikraustymo iš Žižmaukos terminui, pardavė atliekamus galvijus. Paskui tėvukas užsiprašė talką, prikrovė vežimus mantos, ūkio padargų, pasiėmė likusius gyvulius ir patraukė ne per geriausiais keliais į Kakarieką. Iki jos buvo apie mylią (7,5 km) kelio.

Gaila man buvo skirtis su Žižmauka ir Videniškiais. Tiek čia gražių vietų reikėjo palikti, tiek čia liko įvairių vaikystės prisiminimų, tiek malonių pažįstamų. Jaučiau, kad ir tėvai su Žižmauka skiriasi skaudančia širdimi. Vienintelė jiems paguoda buvo, kad važiuoja į nuosavą gyvenimą, į nuosavą ūkį ir kad nereikės skaitytis su ponų užgaidomis. Taip 1912 metais, per Jurgines, apsigyvenome Kakariekoje.

Kakarieka

Pasakojama, kad Kakarieka priklausiusi kažkokiam dvarininkui. Šis kartą, belošdamas kortomis, pralošęs visus pinigus ir, tikėdamasis atsilošti, užstatęs savo palivarką. Pagaliau ir tą pralošus, užgiedojęs gaidys „ka–ka–rie–kū“. Nuo to laiko praloštas palivarkas vadinamas Kakarieka. Pavadinimas prigijo ir buvo įrašytas į oficialius dokumentus. Ar tai legenda, ar tikrai taip buvo, niekas tikrai nežinojo.

Kakariekos laukai šiaurės rytų pusėje priėjo prie vieškelio Giedraičiai–Želva. Iki Giedraičių buvo 13 km kelio, iki Želvos — apie 7 km. Žemės palivarke iš viso buvo 80 hektarų, bet dirbamos tik apie 40 ha. Likusią dalį sudarė du beržynai po keletą ha, kurių vienas šiaurės rytų pusėje ribojosi su „Amerikos“ palivarko žemėmis, kitas — brandesnis, šiaurėje beveik siekė vieškelį. Jame augo beržai, vienas didelis ąžuolas, vietomis maišėsi gražių uosių, pamiškėje kur–ne–kur — eglės, pakraščiais ir retmėse augo gerai derantys lazdynai. Prie

vieškelio šliejosi didoka ir naši Daugudiškės pieva. Į Gasparolio kaimo žemių pusę buvo nutįsusi kiek mažesnė Eglinkos pieva — ar nusausinta, ar savaime išdžiūvusi žemapelkė su gana storu durpių sluoksniu. Gera žolė joje neaugo, tik viksvos ir kitos kietos žolės. Tarp dirvų, įdubose, buvo išsimėtę maži pievokšniai, kurių vertė buvo labai menka. Į pietvakarius nuo sodybos, beveik prie Butiškių kaimo laukų, būta nedidelio, gal kokių 2 ha ploto ežeriuko, nes dabar toje vietoje buvo susiformavusi miniatiūrinė aukštapelkė su stora kiminų danga, palaipsniui pakraščiais pereinanti į žemapelkę. Naudos iš tos pelkės buvo mažai, nebent ganomi gyvuliai papešiodavo kur geresnę žolę. Pačioje pakiliausioje Kakariekos laukų vietoje, tarp vieškelio ir Eglinkos, stūksojo pailgai apvali, į supiltą piliakalnį panaši kalva, vadinta Batarėjos kalnu. Jos atsiradimo istorijos niekas nežinojo. Kalvos šlaitai, kur ne per daug statūs, buvo ariami, o viršūnė, lyg kokia didelė kepurė, dirvonavo, ten augo tik savaime užsisėjusios pušaitės, vienišas beržas, o gyvoje paklotėje — tik samanos bei kerpės. Šio kalno papėdėje į Eglinkos pelkę sruveno nedidelio, bet neišsenkančio šaltinėlio tyras ir šaltas vanduo.

Laukus kirto du bent kiek vingiuoti slėniai, ištįsę beveik viena kryptimi iš šiaurės vakarų į pietryčius. Tai, be abejo, kadaise buvusių nedidelių upių slėniai. Vienas ėjo per sodybvietę, tarp tvarto ir klaimo, o kitas, prasidėjęs nuo Eglinkos, padaręs nedidelį vingį, kirto sodą. Toliau jungėsi su pirmuoju, sudarydami platų, pievų žolės prižėlusį slėnį, nusitęsiantį Saugintų kaimo link. Abu slėnius pakankamai padrėkindavo pavasarį tirpstantis sniegas, o vasarą iš dirvų nešamo lietaus vandenys, kartu aprūpindami juos biogeniniais elementais. Čia buvo gerų pievokšnių ganiavai ir šienavimui. Slėnyje, einančiame per sodą, driekėsi siaura upelio vaga, kurioje net vasarą būdavo bent kiek vandens. Antrame slėnyje vasarą vanduo išdžiūdavo. Ties sodo pietiniu kampu buvo kadaise supilta užtvanka ir iškasta sodžiauka (tvenkinys). Matyt, dėl to slėnio atkarpoje tarp klaimo ir tvartų susiformavo žemapelkė ir atsirado joje gilus akivarėlis, maždaug 2 sieksnių skersmens, visada pilnas vandens, kuriame gerai veisėsi karosai.

Visa palivarko teritorija buvo banguotai kalvota. Dirvožemiai buvo gana įvairūs: vietomis pakankamai humusingi priemoliai ir priesmėliai, kitur žvyringi ar akmeningi. Aukščiau iškilusiose kalvelėse plytėjo raudonas molis, kuriame gerai derėjo kviečiai. Tiesa, suarti tuos molynus buvo didelis vargas — juos beariant ir man teko prakaito išlieti, nors ir artojas dar tada buvau menkas. Kakariekos laukuose netrūko didelių ir mažų akmenų. Tėvukas, užsimojęs numelioruoti laukus, ne vieną didelį akmenį yra išvertęs, suskaldęs, iš jų išmūrijęs keletą akmeninių tiltelių per upelių vagas vietoje apirusių medinių. O molynams pagerinti sumanė parvežti į juos iš Eglinkos durpių. Tik šį darbą atlikti sutrukdė karas ir su juo susiję kiti negandai.

Sodybą sudarė keletas ne naujų, bet stiprių pastatų: gyvenamasis namas, svirnas, tvartai, daržinė, klaimas (kluonas) ir pirtis.

Gyvenamasis namas buvo pakankamai erdvus, dviejų galų. Vieną galą užėmė gryčia, kurios kampe prie durų, einančių iš priemenės, stovėjo didelis pečius duonai kepti ir dideliems puodams kaisti. Prie jo buvo prisišliejusi virykla, besiremianti į nuo krosnies einančią apšildomą sienelę — mūrelį. Už jos buvo nedidelis, vienu langu kambarys samdiniams, kur stovėjo jų lovos. Likusioje gryčios dalyje vienas langas žvelgė į tvartų pusę, kiti du — į sodą. Pasieniais pagal langus buvo pritvirtinti du ilgi suolai, padaryti iš plačių storų lentų. Prie suolų stovėjo ilgas stalas, tiek ilgas, kad ne tik visa šeimyna tilptų susėsti, bet ir liktų koks kampas užėjusiam svečiui ar pakeleiviui. Toks jau buvo paprotys, kad valgymo metu užėjusį, pažįstamą ar nepažįstamą žmogų kviesdavo prie bendro stalo. Gryčia buvo kartu ir virtuvė, ir valgomasis, ir darbo kambarys, kuriame moterys dirbdavo ruošos darbus, o apie viduržiemį pasistatydavo stakles ir beveik iki darbymečio ausdavo. Ilgais žiemos vakarais čia ir vyrai įvairius darbus dirbdavo. Erdvės čia visiems pakako.

Kitą namo galą užėmė stancija (seklyčia) kartu su miegamuoju. Šis galas, panašiai kaip ir gryčia, apšildomu mūreliu ir prie galinės sienos prišlieta šėpa (spinta) buvo padalytas į dvi dalis. Mažesnioji dalis su vienu langu į sodo pusę, o kitu į daržo pusę buvo miegamasis,

kuriame tilpo trys lovos ir didoka mamos kraitinė skrynia. Didesnioji dalis su trim langais, žvelgiančiais į sodą, buvo skirta svečiams arba šventadieniais saviškių šeimynai susieiti. Apstatymas buvo kuklus. Ant galinės sienos kabojo šventųjų paveikslai ir stovėjo tie patys baldai, buvę seklyčioje gyvenant Žižmaukoje. Šios patalpos pakako sutalpinti svečiams, kurių mano atminime nesusirinkdavo daugiau kaip trys poros, nes mūsų giminė buvo neplati.

Vidinėje namo dalyje buvo pagalbinės patalpos. Ji buvo padalyta išilgine siena į dvi dalis. Į kiemą nukreiptoje pusėje buvo kamara ir priemenė. Kamaros didesniąją dalį užėmė erdvi duobė bulvėms laikyti. Kampe stovėjo girnos rupiems miltams pasimalti, prie sienos su nedideliu langeliu buvo pritaisytos lentynos puodynėms, puodams ir kitkam susidėti. Kitą dalį užėmė sandėliukas (vadintas špižornia) daugiausia pieno produktams laikyti, iš kurio vienos durys vedė į stanciją, o kitos į nedidelę priemenėlę, jungiančią gryčią su sandėliuku. Čia buvo ir paradinės durys išeiti pro atvirą gonką į sodą.

Prie pat namo, iš daržo pusės, buvo įrengta ledainė. Tai buvo žmogaus ūgio gilumo duobė, iš akmenų išmūrytomis sienomis, iš viršaus pridengta šiaudiniu stogu, atremtu į kelių rąstų vainikus. Žiemą į šią duobę priveždavo iš sodžiaukos ledų luitų ir pridengdavo storoku spalių sluoksniu, kad ledai vasarą neištirptų. Tai buvo reikalinga ir patogi vieta maisto produktams laikyti.

Kitoje atšlaimo (kiemo) pusėje buvo gana solidus svirnas su atviru prieangiu. Čia, aruoduose ir underiuose, buvo laikomas visas grūdų derlius. Ant užlų, įrengtų pastogėje virš priesvirnio, buvo laikomi rečiau naudojami smulkūs ūkio padargai. Kampe prie durų kraudavo visokius gelžgalius — pasagas, akėtvirbalius, senus ir naujus noragus ir kitką. Svirne kabindavo lašinių paltis, o rudenį tarp grūdų suslėpdavo žieminių obuolių, kad išsilaikytų iki pavasario. Kita dalis obuolių, o taip pat kumpiai, skilandžiai būdavo laikomi pastogėje virš gyvenamojo namo.

Čia pat, greta svirno, didžiavosi solidūs tvartai su tvirtais, iš akmenų sumūrytais pamatais. Viduryje buvo erdvus atviras kiemas, kad jame galėtų apsisukti mėšlavežiai vežimai. Vieną tvartų sparną

užėmė arklidės ir karvidės, kitame buvo laikomos kiaulės ir paukščiai. Čia buvo atitverta nedidelė dirbtuvėlė stalių darbams. Gale kiemo buvo avidė. Daržinę turėjome erdvią. Jos stogas rėmėsi ne tik ant sienų, bet jį palaikė dar ir raštavonės — dviem eilėm per vidurį įtvirtinti mediniai, stiprūs, keturbriauniai stulpai, surišti viršuje stipriais balkiais ir išilginėmis sijomis. Daržinę pilną iki stogo prikraudavo šieno, pasilikdavo laisvas tik vidurys. Vasarą čia ir miegodavome ant šviežio šieno. Per vidurį daržinės suplūkta iš molio asla arba padas tarnavo grūdams tvarkyti kūlimo metu, paskui arpuoti, pėdus blokšti ir kitkam. Durys buvo dvejos, plačios — vienos įvažiuoti su pakrautu vežimu, kitos išvažiuoti tuščiomis, kad nereiktų gręžiotis viduje. Daug kartų teko ir man pro šias duris įvažiuoti ir išvažiuoti, kai ateidavo laikas javus iš laukų vežti.

Daržinės gale buvo pašiūrė vežimams laikyti, o priekyje palikta trumpa veja apaugusi aikštė, vadinama kluonu, kur pabaigdavo džiūti iš pievų suvežtas šienas, dobilai, čia žardydavo linus. Prie vieno daržinės galo buvo suręstas priestatas maniežui (arklinei kuliamajai mašinai).

Pirtis — pats mažiausias pastatas palivarke, pastatyta sodo kampe, prie pat sodžiaukos. Prieangyje stovėjo išmūrytas židinys pirčiai apšildyti, jame kaitindavo akmenis. Maudymuisi skirtoje patalpoje prie vienos sienos buvo pritvirtintos trijų pakopų palos (gultai), o kampe stovėjo didelė statinė su vandeniu. Nusirengus ir suėjus į pirtį, vienas kuris mesdavo į statinę įkaitintus židinyje akmenis. Taip sušildavo vanduo ir pirtis prisipildydavo garų. Nuogaliai sulipę kas ant žemų, kas ant aukštų palių vanodavosi beržinėmis untomis (vantomis), net inkšdami iš malonumo. Taigi, pirtyje ir gerai išsiprausdavo, ir kailį išsiperdavo, o kas norėjo, galėjo išbėgti čia pat į sodžiauką pasimurkdyti ir atvėsti. Norėdamas pasirodyti tikru vyru esąs, aš taip pat bėgdavau į tą šaltą maudynę, o žiemą net į sniego pusnį pasivolioti. Nei plaučių uždegimu, nei kitomis kvarabomis (ligomis) niekas po tokios pirties nesusirgdavo.

Prie namo, iš gonko pusės, šliejosi didelis sodas, kuriame vien obelų ir kriaušių augo bent keliasdešimt medžių. Dviejose vietose

sode buvo pasodinta vyšnių, bet jos blogai derėjo. Tik vienintelė trešnė tarpe jų išsiskyrė geru derlingumu. Užtat slyvų turėdavome iki valiai. Buvo geltonųjų, keleriopų mėlynųjų ir labai tamsiai raudonų su labai saldžiais ir aromatingais vaisiais. Vaisiakrūmių augo nedaug.

Vienoje sodo kertėje, prie namo iš gonko pusės, augo dekoratyvinių krūmų sąžalynas. Prie jų prisišliejęs stovėjo Rytų aukštaičių tipo kryžius. Čia pat atokaitoje stovėjo trys bičių aviliai. Tėvukas bites mylėjo ir medų mėgo, todėl, kur atitrūkdamas nuo darbų, ėjo bičių pasižiūrėti. Kritiškais momentais kviesdavosi bičiulį Adomavičių iš Butiškių kaimo. Nors bičių buvo nedaug, bet jų kopinėjimas virsdavo tikra švente. Į vaišes užsiprašydavo bičiulius ir gimines — Sakalius, Umbrasus, Guobius ir kitus, ką atlaiduose sutikdavo. Visiems susirinkus, prasidėdavo kopinėjimo ceremonija. Mano pareiga būdavo parūpinti kopinėtojui gerų puvėsių bitėms išrūkyti iš avilio ir juos įpūsti smilkintuve. Po to bičiulis, užsidengęs tinkleliu veidą ir apsirišęs rankogalius, kad bičių neprilystų į rankoves, eidavo prie avilių. Persižegnodavo ir, nukėlęs stogelius bei parūkęs bites, traukdavo vieną po kito rėmelius užpildytus koriais su medumi, nesijaudindamas, kad bitės zyzia ir nutūpę ropinėja ant rankų. Dalį rėmų su medumi palikdavo bitėms žiemai. Moterys laukdavo čia pat su dubenimis koriams sudėti, žinoma, pasisaugodamos, kad kuriai bitė neįgeltų. Po to prasidėdavo vaišės. Stancijoje visai šeimynai vietos neužtekdavo, todėl dalį medaus nunešdavo į gryčią. Mes, vaikai, sukinėdavomės aplink ir ko ne ko, bet medaus prisivalgydavome, kad net burnoje apkarsdavo. Suaugusieji perspėdavo, kad per daug nepersivalgytume, nes, girdi, medus pradės sunktis per pilvo odą ir reikės peiliu jį gramdyti. O to medaus, čiulpiamo tiesiai iš korio, skanumas ir kvapumas buvo neapsakomas. Nežinau, ar savo gyvenime esu ką skanesnio valgęs nei tik ką iš avilio išimtą medų. Nuo vaišių dar likdavo medaus ir žiemai. Žiemą medus susicukruodavo ir šaukštu būdavo nebeįkabinamas, reikėdavo griebtis peilio. Medų laikydavo užrakinamoje spintoje, bet aš vis tiek retkarčiais į jį įsisukdavau ir pasikabindavau gabaliuką to reto skanumyno. Per

artimiausią išpažintį turėjau pasisakyti kunigui padaręs nuodėmę ir pažadėti daugiau taip nedaryti. Bet argi galėjau visada iškentėti.

Gyvenamojo namo aplinka nebūtų išbaigta, jei nepaminėčiau gėlyno. Mama gėles mėgo, tad pasėdavo ir pasodindavo namo palangėse ilgai žydinčių gėlių — medetkų, geltonų gvazdikų, vilkdalgių, našlaičių, pinavijų ir kitokių žolynų.

Daržai buvo du. Viename, prie tvartų, augindavo griežčius ir pašarinius burokus, kitame — kopūstus, valgomus burokus, morkas, pasėdavo aguonų, krapų. Nepagailėdavo vietos ir kanapėms, nes kaipgi apsieiti be jų ūkyje. Reikia virvių, vadelių, botagų prisivyti, pančių prisisukti ir ar maža kam kitam kanapės pluošto ir pakulų prisireikdavo. Sėklas sunaudodavo aliejui spausti.

Laukuose, be įprastų javų, tėvukas dar sėdavo dobilus, lubinus (dirvoms pagerinti), vikius, žirnius, linus, truputį grikių. Grikiams tinkamos žemės Kakariekoje beveik nebuvo, be to, tėvukas grikiniais patiekalais nesižavėjo. O mama, priešingai, išaugusi grikių krašte, mėgdavo grikinius blynus, grikių košę ir mokėjo iškepti skanią grikinę bobą su lašinukų įdaru. Taigi, grikius tėvukas ir sėdavo mamos norams patenkinti. Beje, man taip pat patikdavo patiekalai iš grikių.

Kakarieka, žinoma, neprilygo Žižmaukai. Pastatų čia buvo beveik perpus mažiau. Pastatai Kakariekoje buvo dengti šiaudais (Žižmaukoje gontais). Gamtovaizdžiui stigo grožio, kurį Žižmaukoje suteikdavo tekanti Siesartis, platūs Vijočių kaimo javų laukai, žiemą vasarą žaliuojantis šilelis, dvaro alėja, maumedžiai. Bet negalima pasakyti, kad Kakariekos gamtovaizdis būtų vienodas ir nuobodus. Jos laukų reljefą, išraižytą slėniais ir išmargintą įdubų, puošė iš tolo matomas Batarėjų kalnas, pavasarį sužaliuodavo sodria žaluma beržynai. Prieš Sekmines buvo paprotys iškirsti porą gražių beržėlių ir pastatyti abipus įėjimo į namą. Vasarą beržynuose gražiai raudonuodavo žemuogynai, gausu buvo grybų ir riešutų. Grybingais metais tiek prisigrybaudavome, kad po kelių savaičių grybų patiekalai įgrįsdavo ir paskui ilgai nesinorėdavo į juos nė pažiūrėti. Pačių gerųjų grybų — baravykų, ruduokių čia pasitaikydavo nedaug, bet

raudonikių, lepšių, paliepių, kazlėkų, voveraičių netrūkdavo. Kai geresnių grybų pritrūkdavo, tėvukas, didelis jų mėgėjas, pasiųsdavo mane į mišką parinkti veršiakių (dvokiančioji ūmėdė), kurie gausiai augdavo ir jų niekas nerinko, nepakęsdami nemalonaus jų kvapo. Jis prasimanė jas nuvirinti, pasūdyti ir paraugti. Raugintas su malonumu suvalgydavo ir mane pavaišindavo. Aš grybus mėgau ne mažiau už jį. Tačiau kiti šeimynos nariai mūsų pavyzdžiu nesekdavo ir net pasišaipydavo iš mūsų.

Kakariekos vidulaukes puošė dvi laukinės obelys. Niekam nė į galvą neateidavo jas pašalinti — Aukštaitijoje savaime laukuose išaugusius vienišus medžius gerbė, nes jie puošė aplinką.

Aplink sodybą taip pat buvo kuo pasigrožėti. Prie svirno puikavosi plačiašakis, storu liemeniu klevas. Pavasarį prisitekindavome iš jo sulos, bet tokio „kraujo nuleidimo" jis, atrodo, nė pajust nepajusdavo ir žaliuodavo kasmet kaip žaliavęs. Nuo namo iki pat pirties, visu patvoriu tęsėsi paaugusių eglių gyvatvorė, o už sodžiaukos, einant įkalnėn, iš tolo krito į akis kupeton susimetęs vyšnynas. Nors jis labai menkai derėdavo, bet kirsti jo, kaip ir laukinių obelų, niekas neketino. Sode, slėnyje netoli upelio, stovėjo aukštai pasistiepęs virš vaismedžių vienišas, apysenis, bet dar tvirtas beržas. Iš jo taip pat gaudavome sulos, tik klevo sula buvo saldesnė. Šio beržo šakose prasimanė varnos lizdus krauti. Vieną kartą tėvukas pasiūlė man tuos lizdus išardyti, nes varnos grobė iš kiemo viščiukus. Juose jau buvo išperėti ir paaugę varniukai, bet skraidyti dar nemokėjo. Beržas buvo šakotas, įlipti man į jį ir pasiekti lizdus buvo nesunku. Varnos, pajutusios mano kėslus, pakėlė didžiausią triukšmą. Į jų šauksmą sulėkė daugybė varnų, tikriausiai iš visos apylinkės ir pradėjo grėsmingai kranksėdamos sukti ratus apie mano galvą, pasiruošusios stoti su manimi į atvirą kovą. Maniau, kad be kraujo praliejimo mano žygis nesibaigs. Turėjau pasiėmęs lazdą lizdams nukrapštyti ir ji mane išgelbėjo nuo atviro varnų puolimo. Pasiekęs lizdus, paskubomis kelis nurėžiau žemėn, o tėvukas, sekęs šį mano žygį, pašaukė lipti atgal. Nežinia, ar jam pagailo varnų, didvyriškai ginančių vaikus, ar pabijojo, kad jos iš desperacijos nepradėtų mane kapoti.

Tėvukas iš visų Kakariekos įžymybių labiausiai vertino beržyną ir sodą. Pavasarį sodas virsdavo baltų ir rausvų žiedų karalija. Bitutės tik dūgzdavo, tik skubėdavo rinkti saldų nektarą. Paskui pradėdavome laukti pirmųjų vaisių. Pirmosios pradėdavo geltonuoti ankstyvosios kriaušės, sunokdavo ankstyvieji saldiniai obuoliai, kuriuos vadindavome cukrinukais, vėliau dryžuotieji, pilkieji alyviniai. Apie rugiapjūtę atsirasdavo dūlios, didelės, skanios kriaušės, kurios pernokusios, krisdamos nuo medžio, trūkdavo arba visai ištiždavo. Obelų, ypač rudeninių ir žieminių, asortimentas buvo gana turtingas: Lietuviškas pepinas, Antaninis, Kiškio snukučiai, Tulos, Aportas, Černoguzas ir kitos dabar užmirštos veislės.

Kakariekoje sodo nenuomavome. Retkarčiais tėvukas į turgų važiuodamas nuveždavo vežimą kitą krituolių ar koks perpirkinėtojas iš namų paimdavo vežimą, o likusius patys sunaudodavome. Taigi vaisių turėjome iki soties. Suaugusieji, užimti lauko darbais, neturėjo laiko jų iš sodo pasirinkti, o aš, kur buvęs ar nebuvęs, vis rasdavau progą į sodą užbėgti ir tuščiomis iš jo neišeidavau. Ypač daug obuolių ir kriaušių suvalgydavau veždamas javus į klaimą, nes tai buvo pats vaisių nokimo metas. Išvertęs klaime javus ir grįždamas tuščiomis, kaskart pravažiuodamas pro sodą, nepatingėdavau prisirinkti pačių gražiausių kriaušių bei obuolių ir prikimšti jų pilną užantį. Važiuodamas valgydavau ir vežimų krovėjus pavaišindavau. Dabar, kai prisimenu tuos laikus, tai pats stebiuosi, kur man, mažam, galėdavo tiek daug jų tilpti. Vėlyvieji obuoliai geriausiai išsilaikydavo svirne grūduose sudėti, o namo pastogėje laikomi, nors ir dangstomi šiaudais ir kailiniais, kartais apšaldavo.

Baigdamas aprašinėti Kakariekos aplinką, negaliu neprisiminti jos vandenų. Abu jau minėti upeliūkščiai vasarą beveik išdžiūdavo, tik jų prižėlę slėniai paįvairindavo gamtovaizdį. Sodžiauka ūkiui buvo labai reikalinga. Vasarą ir žiemą joje girdydavo gyvulius, moterys rūbus praskalaudavo, vandenį pirčiai iš čia sėmė. Vanduo joje buvo gal ir ne itin švarus, bet varlės ir karosai veisėsi, arkliai iš jos gėrė, o arklys ne bet kokį vandenį geria, todėl aš čia drąsiai išsimaudydavau ir net paplaukydavau. Karosai veisėsi ir akivarinėje

duobėje. Niekas jais nesirūpino, nešėrė, bet jie savaime išsilaikė, ir kartas nuo karto mes jų pasigaudydavome bučiais.

Kiek toliau nuo sodybos, įkalnėje, buvo linmarkos. Vienoje mirkydavo linus, o kitoje atvažiavę į Kakarieką jau radome įveistus karosus. Negiliame vandenyje jie išaugdavo tokie smulkučiai, kad gaudyti juos nebuvo prasmės.

Mes gerdavome šulinio vandenį, nes šaltinis buvo per toli. Šulinys, įrengtas tarp daržinės ir kluono, buvo tipiškas aniems laikams — mediniu rentiniu ir su aukšta svirtimi. Svirtis kaip svirtis, bet kablio kibirui užkabinti būta primityvaus. Nepatyrusiam, o kartais ir patyrusiam vandens sėmėjui, žiūrėk, ir nuskendo kibiras. Tada grabaliok jį tuo pačiu kabliu ar specialiu „vilku", kol pasiseks užkabinti už pasaito. Ir niekam neatėjo į galvą tą kablį patobulinti.

Tokia tat buvo Kakarieka ir jos aplinka. Jeigu čia būtų buvęs bent kelių hektarų švarus ežeras, tai nieko daugiau nereikėtų. Tėvukas galvojo, aptvarkęs apleistus laukus, iškasti kur prie upelio didesnį tvenkinį ir auginti ten ne tik karosus, bet ir karpius, apie kurių auginimą žinojo iš spaudos. Planus sužlugdė atūžęs karas.

Mūsų šeimyna Kakariekoje buvo mažesnė nei Žižmaukoje. Čia dirbamos žemės buvo maždaug dviem trečdaliais mažiau. Žiemą nereikėjo vežti iš tolimo miško medžių kurui ir padargams — viskas buvo vietoje, beržynuose. Todėl nuolatiniai vyrai darbininkai buvo trys, o kai aš ir broliai Petras su Mykolu paūgėjome, užtekdavo ir dviejų. Darbymečiui pasisamdydavo padienių darbininkų. Pradžioje pas mus liko dirbti tas pats Antanas Žemgunis, daug metų dirbęs Žižmaukoje gaspadoriumi. Po kelių metų jis atsisakė tarnybos, grįžo į gimtuosius Videniškius, vedė. Prie Antano dirbo dar pora darbininkų. Vienas jų buvo Mykolas Aukštakojis, rodos, iš Dvareliškio kaimo. Buvo jis tik keliais metais už mane vyresnis, todėl jį pristatė prie galvijų piemeniu. Bet jau kitais metais tėvukas suderėjo jį pusberniu, nes ne pagal savo metus buvo rimtas, protingas ir darbštus, mokėjo skaityti ir kiek rašyti, viskuo domėjosi. Sunkiems darbams jis buvo per jaunas, bet ūkyje atsirasdavo ir lengvesnių darbų. Ilgai jis pas mus neužsibuvo, susitaupė šiek tiek pinigų, grįžo

į namus ir dirbo savo ūkyje. Mes su juo pabendraudavome. Apie kitus samdomus darbininkus nedaug ką galiu prisiminti, nes vis daugiau pradėjau atitrūkti nuo namų.

Kakariekos laukuose daug sūraus prakaito esu praliejęs ir aš. Kai tik iš mokyklos paleisdavo didžiųjų švenčių ir vasaros atostogų, grįžęs namo, įsijungdavau kartu su visais į ūkio darbus. Turėjau, tiesa, kai kurių lengvatų: ne darbymečio metu kiek ilgiau pamiegodavau, bet kai stodavau dirbti, padarydavau daugiau ir neretai geriau, nei samdomi darbininkai. Tai ir tėvukas dažnai pripažindavo. Kartais, kai pavargdavau, aptingdavau, su pavydu pagalvodavau apie kitus mokinius, iš tokių pat valstiečių kilusius, kurie girdavosi, kad per atostogas svečiuojasi vieni pas kitus, pramogauja. Aš neturėdavau kuo pasigirti. Nuovargiui atlėgus, pagalvodavau, kad abu mano tėvai vargsta ūkyje, mano mokslas brangiai kainuoja, o aš po atostogų vėl grįšiu į mokyklą — visas nusiminimas praeidavo. Dabar, baigdamas nugyventi savo amžių, už nieką tiek nesu dėkingas tėvams, kaip už suteiktą galimybę mokytis, už išmokymą dirbti ir pamilti darbą.

Trylikos metų būdamas pradėjau eiti į laukus. Pradžioje akėjau, drapakavau laukus, per rugiapjūtę rišau pėdus paskui pjovėjus, stačiau juos į gubas. Pjautuvais pjautų javų gubos buvo ypatingos. Vieną pėdą pastatai stačią, aplink jį prišlieji dar aštuonis. O iš dešimtojo, palaužęs jį ties kūliaraisčiu ir praskėtęs, padarai kepurę, kad lietaus vanduo juo nubėgtų ir kitų pėdų varpos nesušlaptų. Gražūs būdavo pjautuvais pjautų javų pėdai, gražios gubos dvigubomis eilėmis išrikiuotos, kad tarp jų vežimas galėtų pravažiuoti. Pėdus ūkyje naudodavo: stogams dengti, paskerstai kiaulei nusvilinti, vaismedžiams nuo kiškių apraišioti, į lovas vietoj čiužinių pakloti, biržyti biržes sėjant javus ir kitur. Dalį pėdų nekuldavo, o blokšdavo, kad išbyrėtų patys sunkiausi ir didžiausi grūdai, tinkamiausi sėjai.

Buvau išmokęs kirvį ir pjūklą valdyti, tad iš rudens kapodavau malkas, rišdavau kūleliais ir kraudavau į svirno pašalį po stogu. Pavasarį padėdavau, kur reikdavo, tvoras aptvarkyti, o jos būdavo

statinės, gulstinės arba iš žagarų pintos. Ir kitus nesudėtingus darbus su šiais įrankiais atlikdavau.

Daugiau sutvirtėjęs pradėjau stvertis dalgio ir arklo. Dobilus šienauti gana greitai įgudau. Pievose blogiau sekėsi. Čia dažnai kupstų ar akmenukų pasitaikydavo, kur kietesnė žolė iš po dalgės slysdavo ir pradalgėje pasilikdavo „barzdos". Pievoje greičiau rankos pavargdavo, ir paskui tėvuką ar kitą, daugiau prityrusį šienpjovį, sunkiau spėdavau sekti, reikdavo pradalgius siaurinti, kad neatsilikčiau. Bešienaudamas pažinau laukines bites — kamanes, išmokau jų lizdus atpažinti ir medų iškopinėti. Kamanių apsaugos problema tais laikais niekam galvos nekvaršino, manydavo, kad jos greit vėl prineš medaus ir badu nemirs. Ne kažin kiek ten to medaus būdavo — keli lašeliai, bet kai toks gardus ir kvapnus, tai sunku būdavo pagundai atsispirti, nors ir rizikuodavau, kad gausiu į nosį ar paakį skaudų geluonį.

Arti pradėjau mediniu arklu su geležiniu noragu. Pirmiausia bulves apvagodavau. Paskui perėjau prie vienkinkio plūgo. Jis kilnoti lengvas, bet išlaikyti jį vagoje sunku. Sulaukęs pusbernio metų pradėjau valdyti porinį plūgą. Jis daugiausiai buvo naudojamas mūsų ūkyje. Kai įpratau, arimas juo patikdavo. Nesunkioje dirvoje ir ten, kur nėra ar nedaug didesnių akmenų, įstatai noragą į vagą ir rėži švilpdamas plačią vagą po vagos. Taip pusdienį paarus, žiūrėk, ir yra ženklas, kad padirbėta. Vienkinkiu gi plūgu grąžaisi grąžaisi, o kai pasižiūri, tai suarto ploto — tik šuniui pasivolioti. Orės gudrybes gerai perpratau ir arti sekdavosi ne blogiau, kaip suaugusiems mūsų artojams. Būčiau buvęs visai neblogas artojas, tik dirbau šį darbą neilgai — tris vasaras.

Dirbdamas ūkyje išmokau ir kitų darbų. Ne kartą su tėvuku beicavau kviečius, kad pasėlyje kūlių neatsirastų. Matyt, iš laikraščių jis buvo sužinojęs, kad sėklą reikia beicuoti. Ir kasmet beicuodavo. Atsveria reikiamą kiekį grišpalo (vario sulfato), ištirpina jį statinėje vandens ir pila tenai grūdus, gerai išmaišo, išplaukusius kūlgrūdžius nugraibo. Išmirkytus grūdus pila ant marškų ir paskleidžia išdžiūti. Tada jau sėklą galima sėti. Tai buvo pirmosios mano augalų apsaugos pamokos. Daug laiko tėvukui užimdavo vasarojaus ir žiemkenčių

sėja, todėl pradėjo ir mane mokyti sėti. Atrodo, darbas nesudėtingas, prisižiūrėjau kaip tėvukas sėja, išklausiau pamokymus, viską supratau, bet kai savarankiškai pasėjau miežius į dirvą ir, jiems sudygus, nuėjau patikrinti savo sėjos, tai pasirodė, kad daigai vietomis retučiai, vietomis kaip šepetys sužėlę. Vėliau, žinoma, pradėjo geriau sektis ir ne kartą esu tėvuką pavadavęs. Sudėtingesnis, bet kartu įdomus darbas buvo stogo dengimas šiaudais. Čia reikėjo gerų, į gražius kūlius (pėdus) surištų šiaudų. Paleisti iš kūlio šiaudai klojami atitinkamo storumo eile ant grebėsto. Jų kambliai tam tikru lygintuvu (lenta su išilgai išraižytais grioveliais) sulyginami, kad nebūtų pasišiaušę ir sugultų tokiu nuožulnumu, koks yra stogo polinkis. Po to, paskleisti šiaudai priveržiami karklinėmis vytelėmis prie grebėsto tiek eilių, kiek yra grebėstų. Iš pradžių tėvukas pats prižiūrėjo mano darbą, aiškino, mokė, o paskui pamatęs, kad viską perėmiau, paliko darbą man vienam užbaigti. Taip uždengiau gyvenamojo namo vieną pusę. Tas truko ne vieną dieną. Kai baigęs darbą savo dengtą stogą apžiūrėjau iš apačios, likau visai patenkintas. Tėvukas taip pat buvo patenkintas.

Daug kitų smulkių darbų dirbau ir išmokau dirbti per tas šešias Kakariekoje išgyventas vasaras. Ne visas tas mokslas tolimesniame mano gyvenime buvo reikalingas, bet užgrūdino mane fiziškai ir dvasiškai, padėjo gyvenime atsispirti daugeliui iš tiesaus kelio vedančių pagundų, išsiugdyti valią. Fiziškai išaugau sveikas ir iki 40 metų nesirgau jokiomis ligomis, neskaitant vaikystėje persirgtos adros (tymų), kurios tais laikais retas vaikas išvengdavo.

Mačiau, kad namuose nieko netrūksta, aruodai tušti nebūna, užtenka ne tik sočiai pavalgyti, bet nemažai nueina ir į rinką, tėvukas senu papratimu taupo atliekamą rublį. Suprasdavau, kad galėjo ir mane daugiau palepinti, kaip lepino kai kurie valstiečiai savo į mokslus leidžiamus vaikus. Bet savo tėvams už tai, kad manęs nelepino, priešiškumo ar pagiežos nejutau. Priešingai, galvodavau, kad savo darbu tik iš dalies atsilyginu už tai, kad mane leidžia į mokslus. Matyt, iš prigimties nebuvau maištingas. Gal dėl to netapau revoliucionieriumi, nors pragyvenau tris revoliucijas.

Mūsų kaimynai

Kakarieką supo keturi kaimai ir vienas palivarkas. Į šiaurę nuo mūsų sodybos, kitoje Giedraičiai–Želva vieškelio pusėje, stovėjo išsirikiavusios Bastūnų kaimo trobos. Ne mažiau kaip 15 kiemų, išsidėsčiusių abipus gatvės, buvo pakilioje vietoje, iš kur toli matėsi į visas puses apylinkės ir gretimas Bastūnų dvariukas. Trobos nebuvo puošnios, namai, svirnai, kiti trobesiai – tvirti, daugiausia šiaudais dengti, kiemus puošė gėlių darželiai. Einant ar važiuojant šiuo kaimu atrodė, kad čia gyvena šviesūs, neskurdūs žmonės. Kaip kaimo šviesuolis garsėjo Zigmas Bareikis, mokėjęs prašymus surašyti, patarti savo kaimynams juridiniais ir ūkio klausimais. Bastūnų kaimo Matulių šeimos vienas sūnų, baigęs medicinos mokslus, buvo Medicinos instituto Vilniuje direktorius.

Į šiaurės vakarus abipus šio vieškelio rikiavosi Gasparolio sodybos. Jį ir kaimu sunku pavadinti, nes čia buvo tik 4 ar 5 kiemai. Pažinojau Kairių, Bruzgulių, Čiūtų ir dviejų brolių Rudokų šeimas. Visi gyveno pasiturinčiai, Čiūta ir Rudokai yra pabuvoję Amerikoje ir grįžę įsikūrė ūkiuose. Su Čiūtų šeima mano tėveliai artimiau bendravo. Vienas jų sūnus ilgą laiką buvo savo apylinkės gamtos apsaugos inspektoriumi. Vienas iš Rudokų, rodos, vardu Napoleonas, buvo linkęs prie techninių išradimų. Savo kieme buvo pasistatęs kažką panašaus į vėjinį elektros generatorių.

Netoli už mūsų klaimo prasidėjo Butiškių kaimo laukai, o toliau pats kaimas. Važiuojant keliu per Kakariekos lauką iš Bastūnų į Butiškius susidarydavo įspūdis, kad kelias beveik perdėm eina žemyn ir, kad Butiškių kaimas yra atsidūręs apylinkės reljefo įduboje. Tai buvo nuošalus, ramus, toli nuo vieškelio, mažesnis už Bastūnus kaimas. Dauguma jo gyventojų buvo mažažemiai: trys Petniūnai ir visi trys Ignai, todėl kiekvienas turėjo pravardę; Aukštakojai ir dar viena kita šeima. Turtingesni buvo Svilainiai ir Adomavičiai. Svilainis prasigyvenęs iš siuvėjo amato, kuriuo vertėsi jaunystėje, bet tapęs rimtu ūkininku, savo pirmykščio amato gėdijosi, siūdavosi tik sau ir namiškiams ir tai, užsidaręs langines, kad kaimynai nepamatytų, Bet kur tu kaime nuo kaimynų akių pasislėpsi... Adomavičius buvo labiausiai

išprusęs iš visų butiškiečių šnekoje ir darbe, laikė bites ir gerai nusimanė apie jas. Tėvukas keletą metų su juo bičiuliavosi, bet paskui, Pirmojo pasaulinio karo metais okupacinei vokiečių valdžiai paskyrus jį apylinkės seniūnu, išpuiko, ir bičiulystė nutrūko.

Su Butiškio žemėmis į pietryčius nuo mūsų ribojosi nemažas, jau į vienkiemius spėjęs išsiskirstyti, Sauginių kaimas. Šalia vieškelio Giedraičiai–Želva krūvoje buvo likę tik keletas sodybų. Su mūsų laukais ribojosi Šlepikių vienkiemis, tai su jais ir turėdavome reikalų. Kitus sauginiečius mažai pažinojau, tik girdėjau, kad jie buvo patenkinti išsikėlę į vienkiemius.

Tarp Sauginių ir mūsų laukų buvo įsiterpęs Amerikos palivarkas. Jo sodybos buvo prisišliejusios prie vieškelio. Palivarko savininkas Dambrauskas (ar Dumbrauskas) jį pirko prieš mums atsikeliant į Kakarieką. Rodos, kad pinigų užsidirbo Amerikoje. Tai buvo augalotas, tvirtas vyras ir turėjo tokias pat tvirtai sudėtas, nebe pirmos jaunystės dukteris, su kuriomis įdirbdavo žemę ir tvarkė ūkį. Nuolatinių samdinių beveik nesamdė, nebent piemenį ar pusbernį. Vasaros darbymečiui imdavo padienius darbininkus. Gyveno gana uždarą gyvenimą, nežinau, kad su kuo būtų artimiau bendravęs. Su mumis taip pat nesibičiuliavo, užeidavome vieni pas kitus tik kai koks kaimyniškas reikalas prispirdavo. Ramų Dambrauskų gyvenimą sutrikdė malonus įvykis: amerikonas, žinomas apylinkėje turtuolis, malūno ir lentpjūvės Baltadvaryje savininkas Kraujalis, gerokai pagyvenęs jaunikis, pasipiršo vienai iš Dambrauskyčių. Geresnės progos nesitikėdama ji sutiko ir ištekėjo, susilaukė vaikų. O Kraujalis, girdėjau, sulaukė net 105 metų amžiaus.

Mūsų kaimynai, beveik visi bemoksliai arba mažamoksliai, buvo geri, dori, darbštūs, sugyvenami žmonės. Dauguma jų buvo mažažemiai, bet dūminių gryčių pas mus nebuvo, visi turėjo bent po vieną arklį, karvę ar smulkesnių gyvulių. Daugiavaikėms mažažemių šeimoms buvo sunku verstis, kai vienintelė karvutė užtrūkdavo arba pavasarį duonos pritrūkdavo. Laimė, kad taip sunkiai besiverčiančių buvo nedaug.

Mūsų apylinkės kaimuose labai stigo švietimo. Laikraštis retai į kuriuos namus užklysdavo, o knyga – nė to tiek. Pradžios mokyklos

caro laikais buvo tik miesteliuose — Videniškiuose, Giedraičiuose, Želvoje, Molėtuose. Tolimesnių kaimų vaikai mažai kas į jas patekdavo. Kai gaudavo kas iš giminių, gyvenančių Amerikoje, mieste ar tarnaujančių kariuomenėje, laiškų ir reikėdavo atgal parašyti, ieškodavo kokio raštingo geradario, kuris tai padarytų. Šių pareigų ir man dažnai tekdavo imtis. Nors tokio žanro kūryba, kaip laiškų rašymas, man buvo neįprasta, bet rašydavau kaip sugebėdavau. Visa tai buvo seniai, prieš 65–75 metų.

Prieš kurį laiką, važiuodamas to krašto keliais, Amerikos palivarko nė pėdsakų neradau, bet Kakarieka su beržynais ir sodu išliko, nors paliko labai slogų įspūdį: trobesiai apardyti, apleisti, sodas apleistas, laukai karklų priaugę, tilteliai aplūžę, keliai sunkiai pravažiuojami.

VIDURINIOJO MOKSLO KELIAS

Pasiruošimas

Tėvukas ir mama, matyt, jau seniai brandino mintį leisti mane, vyriausiąjį sūnų, toliau į mokslus. Taip ne kartą esu girdėjęs juos kalbant. Paklaustas, ar noriu mokytis, nedvejodamas atsakydavau, kad noriu. Tėvukas tam pritarė, o mama dar mėgino mane kalbinti, kad pasilikčiau ūkyje. Labai jau sunku jai buvo išleisti mane iš namų, skirtis su savo numylėtu vaiku, bet mano didelis noras ir tėvuko valia viską nulėmė. Taigi, nutarė, kad nuo rudens, jei Dievas padės, stosiu į gimnaziją. Artimiausia gimnazija buvo Vilkmergėje. Ji vadinosi „Vilkomirskaja častnaja gimnazija s pravami dlia učaščichsia“ (Vilkmergės privati gimnazija), bet baigę ją turėjo teisę stoti į aukštąją mokyklą. Stojant į pirmą gimnazijos klasę, aplenkus parengiamąją, reikėjo laikyti stojamuosius egzaminus. Metais anksčiau už mane į šią gimnaziją buvo įstojęs tėvuko gero pažįstamo nuo Aluntos, Šimulionio sūnus Jurgis. Matyt, tėvukas iš jų buvo sužinojęs apie įstojimo sąlygas. Nutarė leisti mane iš karto į pirmąją klasę, kad nereiktų gaišti visus metus parengiamoje klasėje, nes jau ir taip buvau sulaukęs 12 metų.

Taigi, reikėjo ruoštis egzaminams. Paruošti mane apsiėmė tas pat Videniškių mokytojas Trojanovskis. Pradžioje, kol dar laikėmės Žižmaukoje, vaikščiodavau pas jį, bet išsikėlus Kakariekon nuotolis keleriopai padidėjo, todėl buvo nutarta, kad visą vidurvasarį gyvensiu Videniškiuose. Apgyvendino mane pas miestelio gyventoją Gasparą, tą patį, kuris kas žiemą ateidavo pas mus linus braukti. Kitaip jo vadinant negirdėjau ir negaliu pasakyti, ar toks buvo jo vardas, ar pavardė. Gyveno kartu su seserimi Marcise (Marcele). Abu pagyvenę, bet stiprūs, darbingi. Abu buvo, kaip žmonės sakydavo, „zokininkai", pasižadėję skaistybėje gyventi ir Dievui tarnauti. Gyveno nedideliame namelyje, beveik miestelio pakraštyje, netoli mokyklos. Gasparas vertėsi įvairiais patarnavimais ir namie mažai būdavo, grįždavo pernakvoti, kartais pietų pavalgyti. Marcisė šeimininkavo namuose, o atliekamu laiku verpdavo, megzdavo.

Mane apgyvendino toje pačioje gryčioje, kur patys gyveno, o man daug ir nereikėjo — guolio ir stalo pamokoms ruošti. Rūpinosi manimi kaip savo vaiku — paruošdavo guolį ant plataus suolo, pagamindavo valgyti ir skųstis niekuo negalėjau. Priešingai savo broliui, Marcisė buvo greita ir šneki, vis linksma. Kur eidama, ką dirbdama, vis pusbalsiu giedodavo šventas giesmes. Kai paruošdavau pamokas, pakalbindavo mane, papasakodavo ką iš šventųjų gyvenimo ir gyvenimiškų dalykų. Niekada negirdėjau, kad ką bloga apie savo kaimynus pasakytų ar šiaip paskalas platintų. Taip atrodė, kad jiems kiti neegzistuoja ir nerūpi, jie turi savo uždarą pasaulį ir tuo patenkinti. Tokia buvo toji Marcisė, su kuria gyvenimas buvo trumpam suvedęs. Po karo, jau paūgėjęs, porą kartų būdamas Videniškiuose kartu su mama, buvau užėjęs aplankyti buvusią savo globėją Marcisę. Atrodė mažai pasikeitusi, nors buvo patyrusi nemažą smūgį, mat brolis Gasparas į senatvę sugalvojo vesti ir parsivedė žmoną į namus. Marcisė broliene nesiskundė, bet svetimas žmogus įnešė disharmonijos tarp susigyvenusių brolio ir sesers.

Kasdien eidavau pas mokytoją, ruošdavausi namuose, kartais nubėgdavau į Siesartį pasimaudyti. Aplinkui mano amžiaus vaikų nebuvo, būdamas gana uždaro būdo aš pažinčių net neieškojau. Kiekvieną šeštadienį pėsčias visus septynis varstus paržygiuodavau namo.

Mokytis man sekėsi gerai. Mokytojas daugiausia dėmesio kreipė į diktantus ir aritmetiką. Labai didelę pažangą padariau aritmetikoje. Tuos uždavinius, kurių mokykloje visus metus neįstengiau išspręsti, dabar, privačiai mokomas, staiga pradėjau suprasti, išmokau logiškai galvoti. Tai padėjo ir toliau, jau besimokant gimnazijoje. Taip nejučiomis man prabėgo toji lemtinga 1912 metų vasara.

Pagaliau atėjo laikas ruoštis į Vilkmergę. Tėvukas pasirūpino reikalingais dokumentais. Liaudies mokyklos baigimo pažymėjimą jau turėjau. Reikėjo dar sveikatos pažymėjimo ir metrikų. Sveikatos pažymėjimą gauti buvo lengva. Vieną dieną išsiruošėme su tėvuku Molėtuosna, užėjome pas gydytoją Jauniškį ir tas, net neapžiūrėjęs, išrašė pažymėjimą, kad esu sveikas ir nuo raupų skiepytas, pasirašė ir sutvirtino smalkos antspaudu. Išrašą iš metrikų knygos reikėjo gauti Aluntoje, nes tenai buvau krikštytas. Alunta mums buvo tolimesnė nei Molėtai. Tėvukas ten reikalų neturėdavo, todėl paprašė mano krikštatėvį Guobį iš Gilužių kaimo, kad išgautų iš Aluntos vargonininko mano metrikų išrašą. Guobys tai mielai padarė, o tėvukas ta proga pasikvietė Guobius į svečius ir kaip reikia pamylėjo.

Pagaliau vieną atlaidų Želvoje dieną (tėvukas, matyt, sąmoningai ją pasirinko) pasikrovę iš vakaro vežimą iškeliavome į Vilkmergę. Man ši kelionė buvo lemiama — įstosiu gimnazijon ar parvirsiu. Pasiekę Želvą radome pamaldas prasidėjusias, minia maldininkų ėjo procesijoje apie bažnyčią. Tai buvo nepaprastai gražus ir jaudinantis reginys. Šis vaizdas pakėlė ir mane į ekstazę, aš puolęs ant kelių pradėjau karštai melstis. Matydamas didelį jaunų, gražių, puošniai apsirengusių kunigų ir klierikų būrį, pagalvojau, kad gera būtų ir man išmokti kunigu. Tik nerami mintis slėpėsi pasąmonėje, o kaip aš pakilęs į amboną prieš didelę žmonių minią sakyčiau pamokslus? Tėvai, o ypač mama, puoselėjo tokią mintį. Tais laikais mūsų valstiečių dauguma garbingesnės profesijos už kunigo nežinojo, todėl daugelis tėvų versdavo vaikus stoti į kunigų seminariją. Iš manęs tėvai to primygtinai nereikalavo, didelis dėkui jiems už tai. Tėvukas sakydavo, kad kunigu būti reikalingas pašaukimas ir neturėjimas noro vesti. Apie vedybas važiuodamas gimnazijon, žinoma, negalvojau ir, kad

nebūsiu kunigu, dar nebuvau apsisprendęs. Mano likimą nulėmė tolimesnis gyvenimas ir dideli įvykiai.

Pasiekę Vilkmergę apsistojome gimnazijos kieme nakvynei. Tėvukas tuo reikalu vežė sūrį ir kitas kaimiškas dovanas. Jis susitarė su gimnazijos sargu Žapecku, kad mane laikinai priimtų pagyventi, kol išlaikysiu stojamuosius egzaminus ir paglobotų mane, paliktą nežinomame mieste. Žapeckas gal ir buvo kiek aplenkėjęs, bet jo vaikai gerai kalbėjo lietuviškai. Naujoje vietoje greitai apsipratau, spėjau su Žapecko vaikais susidraugauti.

Tėvukas kitą dieną, prieš išvažiuodamas namo, užėjo su manimi pas pažįstamą advokatą Goldberg'ą. Buvo su juo susipažinęs, kai dar nuomodavo dvarus, nes valdant didesnį ūkį vis prisieidavo kartas nuo karto paprašyti advokato patarimo juridiniais klausimais. Goldberg'as turėjo du šaunius sūnus, kurie mokėsi tos pačios gimnazijos paskutinėse klasėse. Taigi, tėvukas ir paprašė, kad vienas sūnų patikrintų mano žinias ir, jei ko trūksta, papildomai pamokytų. Jis, bene vardu Jokūbas, per keletą dienų sąžiningai patikrino, papildė mano žinias, patarė, kaip elgtis egzamino metu, ir padrąsino, kad viskas bus gerai.

Atėjo lemiamoji egzaminų diena. Žinau tik, kad reikėjo spręsti uždavinius ir rašyti diktantą, iš kokių dar dalykų egzaminavo — nieko neprisimenu. Kokius pažymius gavau, taip pat nežinau. Gana to, kad egzaminai išlaikyti ir buvau priimtas į gimnaziją. Žinių, matyt, turėjau daugiau negu reikėjo egzaminams, nes paskui per visą pirmąją klasę namuose pamokų beveik neruošdavau, išskyrus užduotus namų darbus. Šiaip jau beveik viskas kartojosi, ką buvau išėjęs Videniškių mokykloje per Trojanovskio pamokas. Nauja buvo tik vokiečių ir prancūzų kalbos.

Tuojau atvažiavęs tėvukas buvo patenkintas egzaminų rezultatais. Dabar beliko tik įvesdinti mane į gimnaziją ir surasti kur gyventi. Gimnazijos raštinėje apsiforminti padėjo Jurgis Šimulionis, kuris jau buvo baigęs vieną klasę ir žinojo gimnazijos tvarką. Jis pristatė mus raštvedžiui Šostak'ui, šis jau toliau viską sutvarkė. Taip tapau gimnazistu.

Gyvenamąjį kampą susirasti padėjo tas pats Žapeckas. Toje gatvėje, kur buvo gimnazija, gal per porą šimtų žingsnių nuo jos, stovėjo senas, aptriušęs namukas, kurio savininkas buvo žydų tautybės senyvas žmogus, kartu su žmona gyvenęs viename namo gale. Kitą namo pusę buvo išsinuomavęs pašto laiškanešys, pavarde Cvirko. Šis su žmona, sūnumi ir žmonos seserimi užėmė du kambarius, o vieną kambarį nuomodavo gimnazistams. Šitame kambaryje jau anksčiau buvo apsigyvenęs ketvirtokas gimnazistas, bet jis sutiko, kad ir aš kartu gyvenčiau. Kambarys buvo nedidukas, bet laisvai tilpo dvi lovos, staliukas pamokoms ruošti, dvi kėdės ir dar liko vietos pažingsniuoti. Su Cvirko šeima buvo sutarta, kad šeimininkė paruoš kasdien iš mūsų atvežtų produktų pietus, o ryte ir vakare išvirs arbatos.

Naujoje vietoje apsipratau labai greitai. Kambariukas buvo jaukus, šviesus ir šiltas. Šeimininkai buvo rusai, lietuviškai nekalbėjo, buvo labai padorūs, dažnai pasišnekėdavome ir sugyvenome taikiai.

Mano kambario draugas Leonas Kontrimavičius buvo tiek draugiškas, kad geresnio ir negalėjo būti. Jį ir dabar gerai prisimenu. Buvo kilęs iš lenkiškai kalbančios šeimos ir oficialiai vadinosi Kontrimovič. Kartą juokais pasakė, kad jį reiktų vadinti Graf Rimovič, nes prancūziškai kent (centr) reiškia grafą. Nežinau jo genealogijos, galbūt jo protėviai buvę bajorai. Šiaip ar taip, jo šeima buvo pasiturinti, laikėsi lenkiškų tradicijų ir etiketo ir, matyt, priklausė tai kategorijai šeimų, kurias tada vadino šlėktomis. Leonas dėvėjo gerai pasiūtą juodos gelumbės striukę, po švarko apykakle visada nešiojo baltą apykaklę. Kelnės buvo tvarkingai suglaistytos, pusbačiai miestiški. Naudojo dantų šepetėlį, tualetinį muilą, baltiniai — kūno ir patalynės, būdavo baltut baltutėliai išskalbti. Jis gerai žinojo etiketo taisykles. To man, kaimiečio vaikui, stigo.

Pirmieji metai

Nuo 1912 metų pradėjau naują gyvenimą, visai skirtingą nuo to, kurį gyvenau besimokydamas Videniškių mokykloje. Gimnazijoje buvo 8 klasės ir viena parengiamoji. Mūsų gimnazijos rūmas stovėjo

miesto pakraštyje, Deltuvos gatvės gale. Nuo jos toliau ėjo kelias į Deltuvos miestelį, kurio kirkės (liuteronų bažnyčios) bokštas gerai matėsi nuo gimnazijos. Rūmas buvo dviaukštis, ilgas, raudonų plytų, ilgyn ištįsęs, panašus į kareivines. Klasės buvo pakankamai erdvios ir šviesios, koridoriai ilgi, nors neplatūs. Kabinetų su mokymo priemonėmis nebuvo, jas laikė erdviame mokytojų kambaryje. Sporto salės taip pat nebuvo, nes kūno kultūra tais laikais nebuvo praktikuojama. Apatiniame aukšte buvo biblioteka, o antrame aukšte bufetas. Mus, iš kaimo susirinkusius pirmokus, už vis labiau stebino erdvus, šviesus, švariai užlaikomas tualetas. Kaime ir seklyčios ne visur būdavo tokios erdvios ir ištaigingos. Prie rūmo buvo erdvus keturkampis, aukšta tvora aptvertas kiemas, kuriame mokiniai pertraukų metu turėjo pakankamai vietos pabėgioti, pažaisti, vyresnieji pasivaikščioti. Pasklidusius koridoriuose ir kieme mokinius sušaukdavo skardus skambutis.

Gimnazija buvo skirta tik berniukams. Mergaičių gimnazija buvo atskira, miesto centre, žymiai mažesniame pastate. Kiek mūsų gimnazijoje mokėsi mokinių, tiksliai pasakyti negalėčiau, tikriausiai virš šimto, nes kiekvienoje klasėje vidutiniškai buvo apie 15 mokinių. Tautiniu ir socialiniu atžvilgiu mokinių sudėtis buvo marga. Čia mokėsi lietuviai, rusai, lenkai, lenkiškai kalbantys ir žydai. Vyravo valstiečių vaikai, buvo būrelis dvarininkų vaikų, kiti iš miestelėnų tarpo — pirklių, gydytojų, advokatų, valdininkų vaikai. Lietuviai gal ir nesudarė absoliučios daugumos, bet kitų tarpe vyravo.

Mano klasėje mokėsi lietuviai: Krikštaponis, tylus ir labai gabus vaikas, Šatas, Vienažindis, Tumas, Žemaitis, Antanas Raudonikis, Vincas Griganavičius, Mikalajūnas, vėliau įsijungė Kunčia ir Jaronimas Garuolis.

Iš kitataučių mūsų klasėje buvo du broliai Zaikinai, du žydų tautybės berniukai — vienas Levitas, kito pavardė pasimiršo, lenkai — Kozlovskis, Franckevičius, Cibarovskis, Zilinis, Tarčinskis. Gali būti, kad dar buvo keli kiti, mano jau pamiršti, klasės draugai. Tautinio ir klasinio antagonizmo tarp mūsų nesijautė. Pavyzdžiui, aš gerai sutariau su suolo kaimynu Franckevičiumi, banko tarnautojo sūnumi.

Tai buvo kuklus, ramus, inteligentiškas vaikinukas. Jam sunkiau sekėsi mokslas, ypač aritmetika, ir kartais man tekdavo jam padėti. Gal todėl jis pakvietė mane į savo namus, supažindino su tėvais ir dviem seserimis. Būčiau gal artimiau susibičiuliavęs su juo, jei ne mano drovumas ir bijojimas nusižengti etiketui tokių ponų draugijoje. Neblogai sutarėme ir su kitais kitataučiais — Levitu, Ziliniu, Tarčinskiu, broliais Zaikinais.

Po to, kai iš šios gimnazijos išsiskirstėme kas sau (1915 metais, frontui artėjant, gimnazija nustojo veikusi), tik vieną kitą iš klasės draugų teko pamatyti arba apie juos išgirsti. Su Vincu Griganavičiumi ir Jaronimu Garuoliu atsidūrėme Lietuvių gimnazijoje Voroneže.

Vilkmergės gimnazija buvo klasikinio tipo, su sustiprintu kalbų mokymu. Be rusų kalbos, mokė dar vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbų. Lietuvių kalbos pamokų visai nebuvo, o lenkų kalbą įvedė man esant antroje klasėje, tiems, kurie norėjo jos mokytis. Aš buvau užsirašęs jos mokytis, norėdamas pramokti rašybos, bet jau po pirmos pamokos pasikvietė mane klasės auklėtojas ir pasakė, kad lenkų kalbos pamokos skiriamos tik lenkams ir aš, lietuvis, negalėsiąs jų lankyti.

Svarbiausi dėstomi dalykai buvo rusų kalba, aritmetika, istorija ir lotynų kalba. Jiems buvo skiriamos 4–5 valandos per savaitę. Kitiems dalykams — vokiečių, prancūzų kalboms, gamtos mokslams — 2–3 valandos, o dailyraščiui, kurio mokė tik pirmoje klasėje, piešimui ir tikybai — po vieną valandą per savaitę. Į mokytojus kreipdavomės „gospodin učitelj“ (ponas mokytojau).

Dauguma mūsų mokytojų buvo rusai. Priekabių, aikštingų, piktų, apsileidėlių jų tarpe, bent man taip atrodė, nebuvo. Nežinau, koks buvo jų išsimokslinimas, bet kai kurie nešiojo atlape rombo pavidalo aukštosios mokyklos baigimo ženklelį. Visi jie savo dalyką mokėjo, dėstė suprantamai, dalykiškai. Į klasę ateidavo tvarkingai apsirengę. Vyrai dėvėjo juodą švarką arba surdutą, su mokytojo profesiją simbolizuojančiais antsiuvais, baltą apykaklę ir kaklaraištį. Uniforma buvo vienoda, bet charakteriai gana skirtingi. Detaliai

juos charakterizuoti negalėčiau, bet kai ką apie juos įdomu dabar prisiminti.

Matematikos (aritmetikos) mus pradžioje mokė lenkų tautybės mokytojas Volbek'as. Geras buvo mokytojas. Vėliau atėjo naujas mokytojas, lietuvis Antanas Čerkeliūnas. Tai buvo jaunas, gražus, aukštas vyras, juodais plaukais ir tokiais pat ūsais. Prie atlapo buvo prisisegęs aukštojo mokslo baigimo ženklelį. Pamokas vedė aiškiai, į pašalines kalbas niekada nenukrypdamas, visada buvo rimtas ir atrodė, kad šypsotis nė nemoka. Mokiniai žinojo jį lietuviu esant, bet negirdėjau, kad ką iš mokinių būtų lietuviškai prakalbinęs. Gal tai buvo neleistina mokykloje, o už mokyklos slenksčio susitikti neteko. Po Pirmojo pasaulio karo atsikūrus Lietuvai, Čerkeliūnas dirbo kažkurioje miškų urėdijoje urėdu.

Istorijos, o vienu metu ir rusų kalbos, mokė Žebinov'as. Jis, kaip ir Čerkeliūnas, buvo jaunas, gražus, elegantiškas. Jo pamokos būdavo įdomios, mokiniai, net labiausiai išdykę, jo pamokose laikydavosi ramiai. Istorijos pamokose jis neapsiribodavo vadovėlyje esama medžiaga, paįvairindavo pamokas įvairiais pasakojimais. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Ivaną Žiaurųjį, jo viešpatavimą, aiškino, kodėl caras tapęs toks žiaurus. Pasakojo, kad ankstyvoje vaikystėje pasireiškusio žiaurumo (vienmečių ir gyvūnų kankinimo) artimieji ir dvariškiai netramdė, bet laikydavo tai žygdarbiais. Senovės istorijos pamokose pasakojo daug įdomių dalykų apie Trojos karą, tų laikų mokslininkų ir valdovų biografijas ir kita. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui vaizdžiai išaiškino mums karų priežastis ir dingstis karui prasidėti. Istorijos dalykas nebuvo man prie širdies (nemėgau „kalti“ datų), bet Žebinov'o pamokų klausydavausi su įdomumu. Žebinov'as, tikras rusas, atrodo, buvo palankus lietuviams. Vieną kartą po Romanovų dinastijos jubiliejaus paminėjimo, kuriame jis skaitė viešą paskaitą, labai išgyrė mano bendraklasį Krikštoponį, kad tas kitą dieną ištisai pakartojo jo skaitytos paskaitos turinį. Sutikęs mane gatvėje kartais prakalbindavo, o vieną kartą užprašė užeiti pas save į namus. Bet neužėjau nei tą kartą, nei pakartotinai pakviestas. Neužteko drąsos. Mano prastas apsirengimas ir

nežinojimas etiketo mane varžė. Nežinau, ar mokytojas perprato mano drovų charakterį, ar supyko, bet daugiau nebekvietė. Tačiau mano rusų kalbos ir istorijos laipsniai nuo to nenukentėjo.

Vėliau rusų kalbos mus mokė Korkoškin'as, mokinių pravardžiuojamas „kartoška". Šita pravardė jam gerai tiko, ne tik dėl pavardės ir pravardės sąskambio, bet ir pagal jo išvaizdą: žemas, plataus kūno sudėjimo, trumpomis kojomis, kaip sakoma, trumpas drūtas, jis iš tikrųjų buvo šiek tiek panašus į bulvę. Šiaip jis atrodė geraširdis žmogus, o mums buvo geras mokytojas, bet mokė jis mus neilgai.

Geografijos ir gamtamokslio mus mokė Kornilov'as. Tai buvo apyjaunis, vidutinio ūgio, šviesaus gymio mokytojas. Jis laikėsi gana išdidžiai, bet blogas mokiniams nebuvo, dvejetų be reikalo nerašydavo. Tik geografijos išmokau iš jo ne ką daugiau kaip iš Trojanovskio Videniškiuose. Iš geografijos pamokų vienas dalykas giliai įsikalė į galvą, kad „Drava, Sava, Tisa, Prut — vsie v odin Dunaj tekut" (upių pavadinimai, įtekančių į Dunojų). Gamtamokslį Kornilov'as dėstė sausai, vaizdinių priemonių beveik nenaudojo, į gamtą išvykų neorganizavo, mikroskopo neturėjo arba mums neparodė. Kartą, prieš atostogas, pasiūlė mokiniams parinkti laukinių paukščių kiaušinių. Kaip tai padaryti, kad paukščiai nenukentėtų, nepaaiškino ir apie gamtos apsaugą apskritai nėra kalbėjęs. Man pasiūlymas patiko ir aš pats, ir namiškių padedamas, surinkau nemažai įvairių kiaušinukų, sudėjęs į kartoninę dėžę nuvežiau rudenį į mokyklą. Bent kiek jaudindamasis parodžiau savo rinkinį Kornilov'ui. Paėmė, pažiūrėjo, pasakė „chorošo" (gerai) ir daugiau nieko netaręs vėl man grąžino. Tuo labai nusivyliau, nes tikėjausi sulaukti pagyrimo, ar kad mano rinkinį paims į kabinetą ir demonstruos per pamokas, arba patars, ką man toliau su juo daryti. Nieko. Važiuodamas atostogų parsivežiau kiaušinukus su visa dėžute namo, ilgą laiką laikiau juos namuose. Simpatijos tam mokytojui nejaučiau.

Vokiečių kalbos mus mokė Goldberg'as. Jis buvo aukštesnis už visus mūsų mokytojus, stambus, kiek flegmatiškas vyras, su malonia šypsena plačiame veide. Žymiai vėliau, kai skaičiau L. Tolstojaus

„Karą ir taiką“, man pasirodė, kad mūsų mokytojo povyzoje ir elgsenoje daug kas bendra su knygos personažu Bezuchovu. Mes, mokiniai, galvojome, kad Goldberg'as yra vokiečių tautybės. Vieną kartą, jau prasidėjus karui, kažkuris mokinys jam girdint pavadino jį vokiečiu. Goldberg'as ėmė aiškintis, kad jis tikras rusas ir mielai išeitų kariauti savanoriu prieš vokiečius, jei ne jo senutė motina, kurios negalįs palikti. Mokytojas jis buvo geras, ir vokiečių kalbos mes gerokai pramokome. Mokiniai jo pamokose laikydavosi ramiai.

Prancūzų kalbos mus mokė dvi mokytojos. Viena buvo netekėjusi, bet jau nebe pirmos jaunystės, smulkaus sudėjimo, žvali, linksmo būdo, tik mes jos pamokose būdavome nelabai drausmingi, drąsesnieji visokių išdaigų prikrėsdavo — pribarstydavo miltelių čiauduliui sukelti, įleisdavo į klasę paukščiuką ar dar kokį pokštą iškrėsdavo, bet mokytoja ilgai nepykdavo, auklėtojui neskųsdavo. Jos pavardės neprisimenu, vadindavome ją už akių „francūženka“.

Antroji prancūzų kalbos mokytoja, rodos, Trombinskaja, buvo vidutinio amžiaus, rimtesnio būdo. Karo pradžioje žuvo fronte jos sūnus. Ši nelaimė ją labai sukrėtė, o kartu ir mus paveikė. Jos pamokose laikydavomės labai rimtai ir kitokiais būdais reikšdavome jai pagarbą.

Abi mokytojos savo dalyką gerai žinojo, mokėjo išaiškinti prancūzų kalbos ypatumus, išreikalauti iš mūsų žinių. Man prancūzų kalba patiko geriau, nei kitos kalbos. Ši kalba, per dvejus metus pramokta Vilkmergės gimnazijoje, man labai pravertė vėliau gyvenime.

Ypatingai svarbia kalba mūsų ir kitose klasikinėse gimnazijose buvo laikoma lotynų kalba. Mokytojų reikalavimai mokiniams buvo dideli. Jeigu mokytojas būdavo reiklus ir dar priekabus, tai daugeliui mokinių lotynų kalbos pamokos įvarydavo siaubą. Vienas toks reiklus mokytojas buvo ir mūsų gimnazijoje. Tai buvo naujai paskirtas direktorius, pakeitęs anksčiau buvusį gerą ir humanišką žmogų. Naujasis direktorius mokė lotynų kalbos tik vyresniųjų klasių mokinius, o mums, jaunesniems, su juo reikalų neteko turėti. Jei koks mokinys savo nemokėjimu išvesdavo jį iš kantrybės, pradėdavo taip šaukti ir bartis, kad jo balsas skardėdavo visose klasėse. Ir

kitų klasių mokiniai, ir mokytojai tuo metu pritildavo. Mus, laimei, lotynų kalbos mokė mokytojas Raul'is. Tai buvo aukšto ūgio, apyliesis, ne daugiau kaip keturiasdešimties metų vyriškis. Pamokas gerai išaiškindavo, kartais pajuokaudavo, pažymius rašė objektyviai, ir mokiniai jį gerbė. Lotynų gramatikos žinias ir žodžių atsargą išsinešiau iš tos gimnazijos pakankamai gerą.

Gimnazijoje buvo mokoma ir tikybos. Tvarkaraščiuose šis dalykas buvo įrašytas keistoku pavadinimu „zakon božij" (dievo įstatymas). Tikybos mokė gimnazijos kapelionas Ruškys, augalotas kunigas, dėvintis ilgą sutaną. Eidavo visada skubėdamas ir dideliais žingsniais. Mokinių buvo pramintas "vežiku". Jis tai žinojo, bet dėl to nesijaudino — sakydavo, kad geriau būti Dievo vežiku, negu karaliaus ministru. Jis dėstė dogmatiškai, sausokai, iš jo pamokų sužinojau ne ką daugiau, kiek namuose buvau išmokęs iš katekizmo. Tik tikybos pamokos buvo dėstomos lietuvių kalba, o lenkiškai kalbantiems buvo pamokos lenkų kalba, bet kalbama pamokų metu šiomis kalbomis tik tiek, kiek reikėjo tikybos dalykams išdėstyti.

Mažiausiai mokiniai jaudinosi dėl dailyraščio ir piešimo pamokų, nedidelė gėda būdavo gauti iš jų trejetuką ar net dvejetą. Mus šių dalykų mokė Nevzorov'as, mažaūgis, padžiūvęs senukas. Pedagoginių gabumų jam, matyt, stigo, todėl jo pamokose mokiniai patriukšmaudavo, darė, ką norėjo. Mokytojas mažai kreipė į tai dėmesio, ir, priėjęs prie ramesnių, piešimu užsiėmusių mokinių, juos kiekvieną individualiai pamokydavo. Man piešimas patiko ir klasėje piešdavau atsidėjęs, tuo, matyt, mokytojui įtikau, jis prie manęs dažnai prieidavo ir ilgai aiškindavo, kaip reikia piešti. Dažnai sakydavo, kad piešti — reiškia matyti. Kūrybinės vaizduotės savo pamokose neskatino, bet ranką išmiklinti ir teisingai nustatyti proporcijas kas norėjo, galėjo išmokti. Aš iš jo išmokau suvokti vaizdo perspektyvos dėsningumus. Tai padėjo man dar daugiau pamėgti piešimą ir tas pomėgis liko visam gyvenimui.

Prisimenu dabar, po septyniasdešimt metų, savo gimnazijos mokytojus ir jie iškyla mano vaizduotėje kaip gyvi. Apie visus bendrai galiu pasakyti, kad geri buvo mokytojai, daug savo

dalykinių žinių mums perteikė, daugelio gyvenimo tiesų išmokė. Vienas jų, rodos, kad lotynų kalbos mokytojas, mėgdavo mums priminti, kad „dielu — vremia, a poteche — čas“ (darbui — visas laikas, o pramogai — valanda). Tai tikra tiesa.

Mokėmės tik priešpiet apie 5 valandas. Per trumpąsias pertraukas mes, jauniausieji, išgurnėdavome į koridorius ir duodavome laisvę kojoms ir gerklėms. Kai per daug įsitriukšmaudavome, budintis mokytojas šiek tiek apramindavo. Per didžiąją pertrauką, palankiu oru, žaisdavome kieme. Populiariausias žaidimas buvo rusiškai vadinamas „majak“ (lietuviškai jį reiktų vadinti „verpste“). Jį žaisti reikėjo įgūdžių ir vikrumo. Žaidimas buvo kiek ir pavojingas, nes visu smarkumu ore lekianti smailais galais verpstė galėjo rimtai sužaloti ją gaudantįjį. Bet mokiniams žaidimas patikdavo, o mokytojai nedrausdavo. Kitam, taip pat daugelio mėgiamam žaidimui, naudodavo guminį kamuolį (pilką), kurį iš visų jėgų sviesdavo į žaidėją, stovintį veidu į sieną. Kamuoliui nepataikius, pats stodavai į jo vietą. Jei sviediko ranka būdavo taikli ir smagi, tai partnerio nugarai būdavo ne saldu. Prasimanydavome ir slėpynių, gaudynių, kad tik judėti, kad tik nenuobodžiauti.

Vyresniųjų klasių mokiniai, pradedant ketvirtąja, su mumis nesusidėdavo. Ketvirtokai buvo daugiausia 16–17 metų pusberniai ir laikė save suaugusiais. Tam jie turėjo pagrindą. Keturias klases baigę mokiniai, jei negalėjo ar nenorėjo baigti gimnaziją, galėjo stoti į kunigų ar mokytojų seminarijas, į karo mokyklas, gauti darbą vaistinėse ar kontorose ir pradėti savarankiškai gyventi. Daugelis taip ir darydavo. Keturių klasių cenzas tais laikais daug kur atverdavo duris. Taigi, ketvirtokai ir kiti vyresniųjų klasių mokiniai buvo jau surimtėję, jiems žaidimai nerūpėjo. Per pertraukas jie vaikštinėdavo, šnekučiuodavosi, kiti pasiėmę vadovėlius kartodavo pamokas. Ypač būdavo susirūpinę aštuntokai, kurių laukė išleidžiamieji egzaminai. O tie egzaminai, bent mūsų gimnazijoje, buvo sunkūs. Egzaminams buvo skiriama speciali komisija, su atstovais iš aukštesnių švietimo instancijų. Ypač baimindavosi mokiniai matematikos ir rusų kalbos egzamino. Užtekdavo padaryti matematikos

uždavinyje bent vieną didesnę klaidą, o rusų kalbos rašomajame darbe – gramatinę klaidą, ir egzaminas būdavo baigtas. Mokinys antriems metams nepaliekamas — šalinama iš gimnazijos. Rusų kalboje vienas kiečiausių „riešutėlių“ buvo raidė „jatj“, dabar jau seniai išimta iš rusiško alfabeto. Pagal tarimą buvo neįmanoma atskirti, kur reikia rašyti „jatj“, o kur paprastąją „e“. Reikėjo tiesiog mokėti mintinai visus žodžius, kuriuose rašoma ši mįslinga raidė. Ji kankino ne tik aštuntokus, bet ir visus mokinius. Apie ją būdavo kuriami įvairiausi kalambūrai.

Pasibaigus pamokoms, visi skubėdavome į namus, išskyrus tuos, kurie už įvairias išdaigas būdavo paliekami klasėje valandai ar dviem. Po pietų — pamokų ruošimas ir laisvalaikis. Laisvalaikį leido kaip kas išmanydavo. Jokių saviveiklos, sporto būrelių, organizuotų pramogų nebuvo. Tik vyresniųjų klasių pasiturintieji, lenkiškai kalbantys, mokiniai buvo sudarę futbolo komandą ir retkarčiais išeidavo pažaisti. Prieš Romanovų dinastijos 300 metų jubiliejų gimnazijos vadovybė sudarė mokinių chorą, kuriame ir man teko dalyvauti. Choras, parepetavęs ir jubiliejaus dieną gimnazijos salėje sugiedojęs „Bože caria chrani“ (Rusijos tuometinis himnas), ir dar kelias dainas, tuo savo egzistavimą baigė.

Pirmosiomis dienomis, grįžęs namo ir papietavęs, sėsdavau uoliai ruošti pamokas. Labai bijojau dvejukių. Mat tėvukas veždamas į gimnaziją nedviprasmiškai pasakė, kad leis toliau mokytis, jei sėkmingai baigsiu pirmą klasę, o jei gausiu pataisų — grįšiu visam laikui į ūkį. Man du kartus to kartoti nereikėjo. Nežinojau, kuo būsiu išsimokęs, nelabai nutuokiau mokslo svarbą, bet viena buvo aišku, kad prie žemės likti nenorėčiau. Taigi buvo vienas kelias — mokytis. Todėl kibau į mokslą atsidėjęs. Bet po kiek laiko, kai dienyne atsirado pirmieji mokymosi rezultatai — penketukai ir ketvertukai, pamačiau, kad gerai mokytis ne tiek jau daug pastangų reikia. Pasirodė, kad pirmojo savo mokytojo Trojanovskio buvau gerai paruoštas. Aritmetikos uždavinius ir klasėje, ir namuose išspręsdavau lengvai ir dar kai kuriems klasės draugams padėdavau. Rusų kalbos diktantus rašiau geriau už rusus brolius Zaikinus. Iš

kitų dalykų gauti gerus pažymius taip pat nebuvo sunku. Nuo pamokų ruošimo likdavo dar nemaža laiko.

Pradžioje sužinojęs iš mokslo draugų, kad iš gimnazijos bibliotekos duodamos knygos mokiniams į namus, norėjau ir aš tuo pasinaudoti. Biblioteką tvarkė ir knygas išduodavo gimnazijos raštvedys Akim Andrejevič'ius. Taigi ir kreipiausi į jį. Neprisimenu, ar pats išsirinkau, ar patartas, gavau knygą iš serijos „Russkije skazki" (Rusų pasakos). Tai buvo didelio formato, gražiai ir gausiai iliustruotos knygos — kiekvienoje po vieną pasaką. Parsinešęs į namus ir pradėjęs skaityti jau negalėjau atsitraukti — tokia ji man pasirodė įdomi. Tą patį vakarą visą ir perskaičiau. Kitą dieną gavau naują. Ir taip beveik kasdien pradėjau jas bibliotekoje keisti. Bet po kiek laiko bibliotekininkas pareiškė, kad daugiau man knygų neduos, nes aš, esą, tik jas vartąs ir paveikslus žiūrįs. Mėginau teisintis ir įtikinti jį, kad tikrai jas perskaičiau, bet nepatikėjo. Atkaklumo ir drąsos ilgai ginčytis man trūko, todėl grįžau namo tuščiomis ir labai nusiminęs. Po to kartais gaudavau kokią knygelę paskaityti iš kambario prietelio Leono arba iš vieno kito klasės draugo, bet į biblioteką daugiau kojos nekėliau. Greitai radau kitą užsiėmimą. Mėgau eilėraščius ir skaitydavau iš mokyklinės chrestomatijos vadovėlio. Patikusius pradėjau nusirašinėti į tam įgytą storą sąsiuvinį. Ypač man patikdavo Puškin'o, Lermontov'o, Nikitin'o eilėraščiai, Krylov'o pasakėčios. Perrašinėdamas kokį eilėraštį, geriau įsigilindavau į turinį, stipriau pajusdavau jo grožį. Per trejus gimnazijoje praleistus metus, buvau persirašęs daugiau nei šimtą puslapių man patikusių eilėraščių. Daug eilėraščių, pasakėčių, ištraukas iš Puškin'o poemų „Evgenij Onegin", „Mednij vsadnik" buvau išmokęs atmintinai, kai ką ir dabar prisimenu.

Prie knygų, žinoma, sėdėjau ne visą laiką, daugiausia darganotu oru ar žiemos vakarais. Iš prigimties buvau gamtos vaikas, taigi eidavau į gamtą vienas ar su draugu. Pirmiausia apžiūrėjau miestą. Čia buvo įdomus Pilies kalnas, stūksantis Šventosios krante prie pat tilto. Apleistas, bet nuo jo viršaus gražiai matėsi miestas ir apylinkės. Apėjau po kelissyk centrinį sodą, kur buvo estrada ir kartais

repetuodavo kokie tai artistai. Bet, kadangi apie scenos meną tada neišmaniau, daug patrauklesni man buvo čia pat pastatyti gigantai, kuriuose galima buvo bet kada pasisukti. Čia dažnai ateidavau, kol vieną kartą patyriau nemalonumą. Prisiplakė prie manęs vyresnis miesčioniukas, iš karto sukomės darniai, bet paskui jis, matyt, tyčia sulėtino sukimosi tempą ir aš stuktelėjau į jo nugarą. Prikibo prie manęs ir pareikalavo piniginės kompensacijos. Tuojau įvertinau situaciją — galėjau pabėgti, bet tai būtų gėdingas bėgimas; galėjau susikibti, gal fizinė jėga manęs būtų neapvylusi, bet tokiu atveju galėjo kilti skandalas ir pasiekti mokyklą. Nutariau atsikratyti tuo „bičiuliu" atkišdamas penkias kapeikas. Bet daugiau vienas į gigantus nėjau.

Kai apžiūrėjau miestą, pradėjau išeidinėti į apylinkes. Kartais su draugais, o dažniausiai vienas, išvaikščiojau Šventosios pakrantes, Vilkmergės–Kauno plentu nueidavau iki jį kertančio upelio, patraukdavau Deltuvos link. Vietos nepasižymėjo reljefo gražumu. Miškai buvo du — Pivonijos, už tilto per Šventąją, ir kitas prie Vilkmergės–Videniškių plento.

Iš tų pasivaikščiojimų atsimenu vieną vaikišką ir, kaip mano amžiui, kvailoką nuotykį. Šiaip jau būdavau rimtas ir tokiu dėdavausi. Bet tą pavasario dieną bundančios gamtos pagautas sukvailiojau. Bevaikščiodamas Šventosios pakrantėmis aptikau pievokšnį su duburiu vandens. Šviežia žaluma žaliuojančiose pievose geltonavo kiaulpienės, vėdrynai. Balutės pakraštyje žalsvai spindėjo gausybė varlių kurkulų. Parūpo man juos pagraibyti, kaip tai darydavau vaikas būdamas namuose. Nei nepajutau, kada mano batai prisisunkė maloniai drungno vandens. Dabar jau varžytis nebuvo ko, kojos ar taip, ar šiaip šlapios. Su malonumu pabraidžiau balutėse ir nutariau, kad užteks. Rodos, braidžiau tik žemiau kelių, bet kai išlipau į sausumą, žiūriu, mano kelnės šlapios iki juosmens. Nusimoviau jas, išgręžiau, bet negi eisi per miestą šlapiomis ir raukšlėtomis kelnėmis. Tad palaukiau, kol bent kiek sutems ir laimingai, nesutikęs draugų ir mokytojų, pasiekiau namus. Įslinkau patylomis į kambarį, kad nepamatytų mano apgailėtinos būklės šeimininkai ir Leonas.

Laimei, jo neradau namuose. Kitos eilutės pakaitai neturėjau, taigi, su tomis pačiomis, dar nespėjusiomis pradžiūti kelnėmis, sėdau pamokas ruošti. Viskas baigėsi laimingai. Kad kitą dieną nereiktų eiti į pamokas suglamžytomis kelnėmis, eidamas gulti jas pasitiesiau po čiužiniu, kad išsilygintų.

Tais pirmaisiais gimnazistavimo metais padariau ir daugiau kvailysčių, iš kai kurių pasimokiau, kad ne viską galima daryti, kas ateina į galvą.

Kartą, bevakarieniaudami ir gerdami arbatą iš šeimininkės užkaisto didžiulio virdulio, mudu su Leonu susiginčijome, kas išgers daugiau arbatos ir pradėjome lenktyniauti. Kas būtų laimėjęs nežinau, nes begeriant po dešimtą stiklinę, pritrūko virdulyje vandens. Paskui girdėjome, kaip mūsų šeimininkė skundėsi iš darbo grįžusiam savo vyrui, kad mes ištuštinome virdulį ir reiks jį kaisti iš naujo. Mums į akis šeimininkė nieko nesakė, bet užteko išgirsti jų pokalbį, kad gautume suprasti, jog pasielgėme kvailai.

Dar nemalonesnį atsitikimą prisimenu, kai atsikėlę vieną žiemos rytą radome užpustytas iš gatvės duris. Sniegą nuo šaligatvio valyti buvo šeimininko pareiga. Bet mūsų šeimininkui, senyvam, suvargusiam žmogeliui, matyt, ta pareiga buvo per sunki. Mes su Leonu šiaip taip išsikrapštėme lauk, įpykę už šeimininko aplaidumą, sniegą suvertėme čia pat į šalį, prie šeimininko durų, kurios ir be to buvo užpustytos. Sugrįžę pamatėme, kad senis Leizer'is su žmona šiaip taip išsikapstę iš savo buto bardamiesi ir mus keikdami kasa sniegą. Dabar suprantu, kad pasielgėme niekšiškai, bet anuomet mums, nemokantiems kitų atjausti, tai atrodė tik išdaiga. Leizer'io garbei reikia pasakyti, kad jis neišdavė mūsų, neapskundė nei gimnazijoje, nei tėvams.

Buitinis mano gyvenimas pirmaisiais metais buvo nesudėtingas. Kambarį turėjome šiltą ir pakankamai erdvų dviem žmonėms. Šeimininkas buvo priėmęs į mūsų kambarį trečią nuomininką, Jodišių, rodos, ketvirtoką. Keistas tai buvo mokinys. Grįždavo vėlai vakare ir turėjo paprotį pradėti kalbą žodžiais „skandal gospoda" (skandalas, ponai), pasakodavo Leonui kažkokias istorijas. Buvo

manoma, kad jis lošiąs kortomis. Taip pagyvenęs pas mus trumpą laiką, netikėtai dingo.

Elektros ar kitų patogumų mūsų bute nebuvo. Pamokas ruošdavome prie pakankamai šviesios žibalinės lempos, kuriai žibalą pirkdavome perpus su Leonu. Prausdavomės dideliame dubenyje, išsimaudyti eidavome į miesto pirtį.

Dėl aprangos didelių rūpesčių neturėjau. Nešiojau vienintelę pusiau uniforminę eilutę ir uniforminį apsiaustą „šinelį". Avėjau stipriais, kaime siūtais auliniais batais, užleidęs kelnes virš aulų, kad būčiau bent kiek panašesnis į gimnazistus, avinčius pusbačiais. Rūbai ir batai buvo siūti išaugai, todėl didoki ir jaučiau, kad iki elegantiškumo man toli. Bet kadangi buvo ir daugiau tokių apsmuktakelnių kaip aš, tai per daug nepergyvenau, bet dažnai varžydavausi savo aprangos.

Su maistu buvo kiek blogiau — buvo vienodas, nepakankamai skanus, dažnai jausdavau jo stygių. Pusryčiams ir vakarienei gerdavau arbatą, užsikąsdamas duona su sviestu bei sūriu arba lašiniais. Produktus turėjau taupyti, nes jų gaudavau iš namų ne tiek, kiek mano apetitas reikalavo. Pietus gamindavo mūsų šeimininkė iš produktų, kurių tėvukas kas mėnuo atveždavo. Iš pietų patiekalų labiausiai nepatikdavo žirninių miltų blynai. Šeimininkė sau ir Leonui kepdavo putnius kvietinius, o manieji buvo susmegę, pilki. Namie kvietinius miltus naudodavo tik švenčių dienomis, o blynus kepdavo žirninius, bulvinius ar grikinius. Negi galėjau prašyti, kad man darytų išimtį? Pietūs mano kaimiškam apetitui buvo kuklūs ir šeimininkė tėvukui vis skųsdavosi, kad aš daug valgąs. Nors ir nesijausdavau sočiai pavalgęs, bet ir nebadavau. Skruostai kaip ir kaime, taip ir čia buvo sveikai raudoni.

Miesto parduotuvių vitrinos viliojo visokiais skanėstais — apelsinais, citrinomis, įvairių rūšių riešutais ir daugybe visokių saldumynų, pyragaičių. Bet mano kišenei jie būdavo beveik neprieinami. Tėvukas palikdavo mėnesiui tik rublį kitą plunksnoms, sąsiuviniams, cukrui, duonai nusipirkti. Retai, bet kai tik kiek susitaupydavau, nusipirkdavau už kelias kapeikas žemės riešutų, saulėgrąžų,

karštomis dienomis už trikapeikį ledų, saldžių pupmedžio ankščių (šv. Jono duona), pasivaišindavau chalva. Atvažiuodamas tėvukas visada atveždavo obuolių, bet jų užtekdavo tik kelioms dienoms.

Už visus tuos maisto nepriteklius atsigriebdavau per atostogas namuose. Atostogų turėjome nemažai: dvi savaites Kalėdinių ir Naujųjų metų bei tiek pat Velykinių, po to sekė ilgos vasaros atostogos su visais kaimo gyvenimo malonumais ir rūpesčiais.

Antrieji ir tretieji mokslo metai. Karas

Baigęs pirmąją klasę, grįžau laimingas į namus. Kai kurie mano draugai gavo vieną kitą pataisą. Tiems buvo liūdniau. O mano dienyne buvo tik penkiukės ir ketveriukės. Aukštų pažymių nesivaikiau, nors galėjau juos be ypatingų pastangų gauti. Tėvukas, susipažinęs su mano dienynu, ypač buvo patenkintas, kad iš elgesio, stropumo ir tikybos buvo penketai.

Namuose ilgai ilsėtis nebuvo kada. Buvo darbymečio pradžia. Taigi, padėjęs knygas į šalį, įsijungiau į darbą.

Vienų pusryčių metu — tai buvo mėšlavežio metas, tėvukas skirstydamas darbus gal juokais, gal rimtai pasakė, kad aš eisiu su merginomis mėšlo kratyti. Kažkuris iš bernų pasišaipė: „Kaipgi čia studentas eis mėšlo kratyti“ (studentais anuomet kaime vadino gimnazistus). Mėšlo kratyti, kaip ir kitų darbų, aš nebijojau, bet šita berno pašaipa mane suglumino ir aš daug negalvojęs leptelėjau, kad mėšlo kratyti neisiu. Tėvukas prie visų man nieko daugiau nesakė, bet mačiau, kad apsiniaukė ne prieš gerą. Po pusryčių pasišaukęs mane į stanciją paėmė diržą ir kiek šėręs, kiek nešėręs, bet labai įtūžęs, išdrožė ištisą pamokslą. Išdėstė savo pažiūras į darbą, kurios jau buvo man žinomos. Pagaliau pareiškė, kad, girdi, jei gimnazija mane auklėja būti ponaičiu, tai tokio mokslo jam nereikia. Po tokios „pirties“ man daugiau nieko neliko, kaip tik eiti prie mėšlo. Tą nelemtą incidentą taip pergyvenau, kad kelias dienas buvau apsiblausęs, su niekuo nekalbėjau, vengiau su tėvuku susitikti. Jis tai pastebėjo ir, matyt, pasigailėjo, kad mane pernelyg žiauriai sutramdė. O gal ir mama mane užtarė. Šiaip ar taip, bet ateinančio

šeštadienio vakarą, paklausė, ar aš norįs važiuoti su juo į Balnininkus, į Sekminių atlaidus. Kur nenorėsi! Ne tiek mane Balnininkai ar atlaidai viliojo, kiek pats kvietimas važiuoti, kuris reiškė susitaikymą. Sekmadienį, susiruošę ir šventiškai pasirėdę, išvažiavome dviese su tėvuku. Mama tą kartą kažkodėl liko namuose, nors į bažnyčią visada važiuodavo kartu, gal ji norėjo, kad mes pabendrautume vieni. Tėvukas tą dieną man buvo nepaprastai atidus, visą kelią pats pasakojo ir manęs klausinėjo apie gimnaziją ir kitus dalykus. Iš to supratau, kad prieš kelias dienas prasiveržęs jo įtūžis galutinai praėjo ir, kad apie mokslo nutraukimą negali būti nė kalbos. Grįžome abu patenkinti. Įsiviešpatavo taika.

Visa likusioji vasaros dalis praėjo prie įvairių lauko darbų be ypatingų nuotykių. Kasdieninius darbus paįvairindavo ir praskaidrindavo nuotaiką išvažiavimai į Molėtų ir Vilniaus turgus. Apie keliones į Vilnių, kurį tėvuko dėka jau neblogai pažinau, jau rašiau, bet labai malonu vis jas prisiminti. Vilniaus Lukiškių aikštės turguje mano pareiga būdavo saugoti vežimą. Tėvukas didesnę prekių dalį pats pardavęs,likusias palikdavo man išparduoti, išmokęs mane prekiavimo meno. Pats eidavo į miestą apsipirkti ir visokius reikalus atbūti. Kartais taip ilgai užtrukdavo, kad turgus beveik ištuštėdavo ir man pasidarydavo neramu laukti, mat apie Vilnių buvau prisiklausęs ne tik gerų dalykų, bet ir apie jame garsėjančius apgavikus, vagis ir net galvažudžius. Sulaukus tėvuko prasidėdavo malonioji kelionės dalis. Tėvukas palikdavo arklį su vežimu užvažiuojamųjų namų kieme Tilto gatvėje ir eidavome kartu į miestą. Jei veikdavo cirkas, tai būtinai užsukdavome į jį, apeidavome Katedros skverą, kur panelės ir ponaičiai mokydavosi važinėtis išnuomotais dviračiais, užlipdavome į Gedimino kalną, pavažiuodavome arkliniu tramvajumi, aprodydavo man vis naujas, nematytas vietas. Tėvukas buvo taupus, bet vis dėlto pavaišindavo mane tai skania bandele, kurias pardavinėdavo turkai — gražūs juodo gymio vyrai su raudonomis kepuraitėmis, tai saldainiais ar kitais skanėstais. Nupirkdavo kai ką lauktuvių mano mažiesiems broliukams, mamai ir kitiems namiškiams.

Išvažiuodavome iš Vilniaus tokiu laiku, kad dar nesutemus pravažiuotume bent Riešę. Girdėdavome, kad Vilniaus pakraščių pakelėse plėšikai patykodavo iš turgaus grįžtančių keleivių su pinigais ir su nupirktomis prekėmis, apiplėšdavo juos, kartais nužudydavo. Todėl tėvukas naktį pasijusdavo saugus, tik kai pasiekdavo Pikeliškes ar Paberžę. Atsargai visada veždavosi senovišką pistoletą, užtaisytą keliomis kulkomis.

Dar vienas malonumas paįvairindavo mano atostogas — tai kieminėjimas (svečiavimasis). Tai būdavo paprastai atlaidų ir švenčių dienomis. Į atlaidus Molėtuose — šv. Petro ir Povilo, Videniškiuose — šv. Lauryno, Žolinės ir kitur suvažiuodavo daug žmonių iš tolimų apylinkių. Mano tėvukai ten susitikdavo su toli gyvenančiais giminėmis: Sakaliais iš Želvos parapijos, Guobiais iš Aluntos, Umbrasais iš Molėtų parapijos. Vieni kitus užsiprašydavo kieman (į svečius). Nedaug tų mūsų giminių buvo ir tie patys neištaigingai gyveno, bet buvo nuoširdūs, paprasti, svetingi žmonės, kuriems netrūkdavo sąmojaus ir humoro. Kai pas mus susirinkdavo, tai visų nuotaika už vaišių stalo praskaidrėdavo, užsimegzdavo gyvi pašnekesiai. Tai būdavo pramogų dienos, deja, retos — tris keturis kartus per vasarą. Mums nuvažiavus į svečius daug įvairių malonumų patirdavau. Kairionyse, pas Umbrasus, smagiai išsimaudydavau puikiame ežere, prisivalgydavome žuvies, o ir pusseserė Saliamutė mane labai gražiai užimdavo. Gilužiuose, pas Guobius, vėl turėdavau malonumą iki valios išsimaudyti Gilužių ežere, atsivalgyti skanių vyšnių. Čia mane globodavo Guobių duktė Onutė, už mane vyresnė, labai šneki mergaitė ir mano metų sūnus Pranukas. Čineliuose, pas Sakalius, — vėl ežeras, kuriame ne tik maudydavomės, bet kartais su tėvuku sutemus arba prieš švintant patraukdavome bradinį ežero pakraščiais. O ceta (teta) Sakalienė mokėjo labai skaniai ištroškinti žuvį, tokių skanių žuvų niekur kitur valgyti neteko. Dėdė Sakalis laikė keletą kaladžių bičių, tad mūsų atvažiavimo proga (jei laikas būdavo tinkamas) išpjaudavo vieną kitą korį su tekančiu, geltonu lyg gintaras medumi.

Tą, 1913 metų, kaip ir kitas Kakariekoje išgyventas vasaras, praliejau daug prakaito prie įvairių ūkio darbų. Nuobodžiauti nebuvo

kada, todėl nė nepamačiau, kaip prabėgo trys vasaros atostogų mėnesiai. Atėjo rugsėjis — laikas vėl ruoštis į mokyklą. Mokytis norėjau ir su nekantrumu laukiau mokslo pradžios.

Namus palikau ramia širdimi, nes žinojau, kas mokykloje manęs laukia, o be to, kad netrukus galėsiu pasimatyti su namiškiais, iš kurių patiriu tiek daug meilės ir šilumos.

Rugsėjo mėnesio pradžioje tėvukas prikrovęs vežiman maisto atsargų visam mėnesiui ir įsidėjęs prekių į turgų išvažiavo su manim Vilkmergėn. Pirmiausia užvažiavo turgun parduoti atsivežtas prekes. Čia bestovint priėjo kažkoks seniokas ir lietuviškai paklausė, bene mes iešką mokiniui kambario. Pasisakė turįs prie turgaus aikštės butą ir priimąs išlaikyti mokinius. Tėvukas išklausinėjęs senioką apie gyvenimo sąlygas, apžiūrėjęs jo butą gana greitai sulygo ir apgyvendino mane naujame kambaryje. Man buvo kiek gaila skirtis su jaukiu senuoju kambariu, o ypač su draugu Leonu.

Naujo buto savininkas Karvelis, ūkininkavęs Rytų Aukštaitijoje, bet netekęs sveikatos, persikėlė Vilkmergėn, išsinuomavo erdvų butą iš senyvo žydų tautybės šeimininko. Namas, kuriame apsigyvenau buvo medinis, erdvus, su mansarda. Karveliai nuomavo visą namo apačią. Vienoje pusėje gyveno Karvelis su senyva, bet dar energinga žmona, dukra Vikcia ir dviem sūnumis. Vikcė padėjo motinai šeimininkauti, o abu sūnūs mokėsi gimnazijoje: vyresnysis, Vaclovas, buvo jau 6 klasėje, o jaunesnysis — kažkurioje žemesnėje. Antrą namo pusę, išeinančią į gatvę, su uždaromomis nakčiai langinėmis, užėmė Karvelių išlaikomi gimnazistai. Čia buvo vienas didelis, apie 20 m^2 ploto kambarys, pereinamas, o už jo dar du mažesni. Mane, kaip naujoką, apgyvendino pereinamame kambaryje, kur be manęs dar gyveno septintokas Boleslovas Kemėšis, ketvirtokas Jodelis ir mano bendraklasis Gogelis. Užpakaliniuose kambariuose gyveno antrokai Raudonikis, Griganavičius ir Graužinis, kitame, rodos, broliai Maželiai, vienas kažkurioje žemesnėje, o kitas šeštoje klasėje besimokąs, ir Sližys. Taigi šiame bute gyveno gerokas būrys moksleivių, visi lietuviai, visi iš Rytų Aukštaitijos. Mano kraštiečių nuo Želvos tarp jų nebuvo, tik vėliau į gimnaziją įstojo želvietis

Alfonsas Svilainis iš Davenių kaimo. Jis apsigyveno kitur, bet mes susieidavome mokykloje ir draugavome. Žinau, kad mano tėvukas paskatino jo tėvus leisti Alfonsiuką į mokslus.

Greitai apsipratau naujoje vietoje. Karvelių šeimoje gyvenusieji mokiniai buvo pakankamai rimti, tvarkingi, sugyvenami. Vyresnieji mokiniai — Vaclovas Karvelis, Sližys, Maželis, Kemėžis daug mokydavosi, nes jiems tik metai buvo likę iki baigiamųjų egzaminų. Jie su mumis, jaunesniaisiais, mažai bendravo. Jie draugavo su kitur gyvenančiais vyresniais mokiniais — Viktoru Vaičiūnu, Šabanevičiumi, Šarka, Tuskeniu. Man atrodė, kad jie buvo susibūrę į slaptą lietuvių kuopelę. Jie mokėsi lietuvių kalbos, domėjosi lietuvių literatūra, Lietuvos istorija, bet nuo mūsų, jaunesniųjų, stengėsi tai nuslėpti. Anuomet apie tokius dalykus mažai galvojau, bet žymiai vėliau, kada susipažinau su Lietuvos atgimimo judėjimu, knygnešyste, slaptu lietuviškos literatūros spausdinimu ir, kai prisiminiau mokyklinius laikus Vilkmergėje, pradėjo pirštis mintis, kad čia būta lietuvybės judėjimo, žinoma, užkonspiruoto. Vienu tokiu židiniu galėjo būti knygynas, kurį laikė lietuvis Survila. Vilkmergėje buvo dar du knygynai, vienas Koltun'o, kito savininko pavardė, rodos, Kopelevičius. Jie buvo apsukrūs verteivos, ypač Koltun'as, orios išvaizdos žydas, ir paprastai jie pirmieji prisiviliodavo į savo knygynus naujokų mokinių tėvus, kurie čia aprūpindavo savo vaikus vadovėliais ir rašymo priemonėmis. Vyresniųjų klasių mokiniai lietuviai viską pirkdavo Survilos knygyne. Kartais užeidavau ir aš čia ko nusipirkti. Pastebėdavau, kad vyresniųjų klasių mokiniai nuolat čia sukiodavosi, ne tik ką nors pirkdami, bet ir padėdami Survilai prekiauti, tvarkyti knygas ir draugiškai šnekučiuodavosi su juo. Spėju, kad jie čia gaudavo ne tik mokyklinius vadovėlius, bet ir tai, ko kituose knygynuose nebuvo — šiame knygyne, matyt, buvo lietuvybės judėjimo centras. Taip man dabar atrodo.

Su žemesniųjų klasių draugais turėjau daugiau bendrų interesų. Mes prasimanydavome žaidimų, vasarą maudydavomės Šventojoje, žiemą važinėjomės rogutėmis. Kažkuris mano draugų, rodos, Raudonikis, turėjo šachmatus ir žinojo žaidimo taisykles. Man šis iki

šiol negirdėtas ir nematytas žaidimas labai patiko. Visų jo gudrybių neišmokau, bet galėjau su sau lygiais partneriais pažaisti. Su tais, kurie neturėjo ištvermės, noro išmokti šachmatais žaisti, žaisdavau šaškėmis. Ir vėliau, kur begyvendamas, ką beveikdamas, visada, kai pasitaikydavo šachmatų lenta ir partneris, tokio malonumo neatsisakydavau. Žaisdavau visada tik savo malonumui, o jį žaidime sudarydavo ne partnerio nugalėjimas, o optimalaus susidariusios situacijos sprendimo ieškojimas.

Šachmatai, knygų skaitymas, pokalbiai buvo priemonės atliekamam nuo pamokų ruošimo laikui sunaudoti. Ankstyvą rudenį arba pavasarėjant išeidavome į tolimesnes miesto apylinkes. Mėgdavome stebėti ledonešį, eidavome ant tilto pasižiūrėti, kaip nesibaigiančiu srautu plaukdami patvinusia Šventąja susidurdavo ledų luitai su geležimi apkaustytais tilto ledlaužiais, trenkdavosi į juos, stodavo piestu, lūždavo pusiau bei subyrėję į gabalus prasiveržsaid pro tilto polius ir nuplaukdavo tolyn, Nemuno pusėn.

Mokiniai gyveno įvairiose miesto vietose. Įprasta buvo, kad vieni kitus aplankydavo. Aš ir namuose gyvendamas neidavau pas kaimynų vaikus, tad ir čia man atrodydavo, nėra kaip eiti, o nuėjus nuo ko pradėti kalbą, kas kita, jei būtų reikalas. Todėl ir pas mane mažai kas ateidavo. Vienu metu pradėjo itin dažnai ateidinėti du bendraklasiai — Tumiukas ir Žemaičiukas. Abu geri, draugiški berniokai, bet nelinkę mokytis. Pamokų metų išdykaudavo, erzindavo mokytojus, o rašto darbus stengdavosi nusirašyti. Iš pradžių juos priimdavome draugiškai, kartu žaisdavome. Bet, kai lankymas ypač padažnėjo ir per ilgai užsitęsdavo, kliudė mums pamokas ruošti, nesinorėjo per daug laiko leisti beprasmiškai. Susimokėme jais atsikratyti. Sąmokslo iniciatoriai buvo Raudonikis ir Griganavičius, abu šiek tiek linkę į avantiūras. Vieną dieną pamatę ateinant draugus pradėjome į juos svaidyti akmenukus bei šakalius. Jie suprato, kad varome juos atgal, labai įsižeidė, pasakė, kad tokių draugų jiems nereikia ir apsisukę išėjo. Kai grįžome po tokio „žygio“ į kambarį, mūsų vyresnieji draugai visą tą matę pro langus pradėjo mus gėdyti ir aiškinti, kad taip elgtis su svečiais nedera. Dabar jau ir patys

supratome, kad pasielgėme niekšiškai. Atsiprašyti įžeistus draugus nebuvo kaip ir beliko tik laukti, kad laikas ištrins šią dėmę. Ir iš tikrųjų viskas greitai užsimiršo. Mūsų įskaudinti draugai gal ir patys suprato, kad dažnu lankymusi mums įkyrėjo. Šiaip ar taip, netrukus normalūs santykiai tarp mūsų atsistatė. Bet man šis įvykis liko atmintyje visam gyvenimui kaip koks krislas akyje. Iš jo dar kartą pasimokiau, kad bet ką darant reikia pačiam pagalvoti, o ne pasiduoti kitų sugestijai.

Kasdienė mūsų dienotvarkė buvo paprasta ir vienoda. Ryte visi vienu laiku keldavomės, apsitvarkydavome, pusryčiaudavome ir skubėdavome į pamokas. Savų laikrodžių neturėjome, orientuodavomės pagal šeimininkų sieninį laikrodį, garsiai mušantį valandas. Aš buvau didelis miegalius, mane žadindavo kelis kartus, bet retkarčiais atsitikdavo taip, kad visiems išėjus į pamokas šeimininkė mane aptikdavo bemiegantį. Pažadintas, pašokęs iš lovos prasitrindavau užmiegotas akis ir ką kandęs ką nekandęs, tekinas bėgdavau beveik kilometrą į gimnaziją, kad nepasivėlinčiau į pamoką. O vėluotis nebuvo galima, už tai grėsė pavojus gauti sumažintą pažymį už stropumą. Tai buvo kur kas blogiau, negu gauti dvejukę už blogai atsakytą pamoką.

Grįžę namo visi sėsdavome prie bendro stalo pietauti. Valgydavome neskubėdami, vyresnieji pasišnekučiuodami, pajuokaudami. Po pietų buvo laisvalaikis. Jis tęsdavosi iki vakarienės, o po jos visi kibdavome į pamokas ir tik jas paruošę eidavome kas anksčiau, kas vėliau gulti.

Gimnazijos vadovybė nutarė įvesti visiems mokiniams uniformą, kurią mokiniai privalėjo vilkėti ne tik mokykloje, bet ir gatvėje bei važiuodami atostogų. Tai buvo daroma tam, kad mokytojai bei klasių auklėtojai galėtų geriau kontroliuoti mokinių elgesį už mokyklos sienų. Buvo reikalaujama, kad vakarais mokiniai iki nustatyto laiko (rodos, 8 ar 9 val.) grįžtų į namus. Mokytojai paeiliui budėdavo gatvėse ir „gaudydavo“ nedisciplinuotus mokinius. Prasižengusiems grėsė elgesio laipsnio sumažinimas. Uniforma, žinoma, kontrolę palengvino. Kai šią naujieną papasakojau tėvukui, jis neapsidžiaugė,

kad teks papildomas išlaidas daryti, bet kitos išeities nebuvo. Užsakė man uniformą pas gerą Vilkmergės siuvėją. Pagaliau ir aš apsirengiau kaip visi mokiniai: juodos gelumbės kelnėmis; palaidine, užsegama iš šono keliomis blizgančiomis sagomis, sujuosiama plačiu diržu, papuoštu sidabru blizgančia sagtimi su inicialais VG (Vilkmergės gimnazija); juoda, plačiu lanku kepure su baltomis siūlėmis ir kokarda priekyje, su tais pačiais inicialais kaip diržo sagtyje; šviesiai pilkos gelumbės kariško kirpimo paltu (šineliu) su „branktu" nugaroje, prisegtu sidabru blizgančiomis sagomis ir priekyje dviem eilėm tokių pat sagų, su antsiuvais ant apykaklės kampų. Su tokia uniforma mieste dabar jau nebesivaržiau, jaučiausi laisvai. Kai per atostogas nuvažiuodavau uniformuotas į Videniškius ar Želvon, tai visi spoksodavo į mane, kaip į kokį dyvą, nes taip uniformuotų pasirodydavo labai retai — klebono brolis, vienas kitas dvarininko ar šlėktos vaikas.

Mokslas antraisiais metais ėjo nusistovėjusia vaga, be žymesnių pasikeitimų, prisidėjo tik prancūzų kalba. Ji man labai patiko ir mokiausi jos stropiai ir savarankiškai. Aplamai, mokslas sekėsi neblogai. Kartais užkliūdavo sunkesni aritmetikos uždaviniai, bet juos spręsdavau atkakliai. Ypatingai sunkius uždavinius spręsdavau mintyse net atsigulęs, kol neprieidavau logiško sprendimo. Kai įsigudrinau juos gerai spręsti, man šitas dalykas ėmė vis labiau patikti, spręsdavau ne tik užduotus, bet ir kitus, dideliame Vereščagin'o uždavinyne surašytus uždavinius. Po daugelio metų, kai antrosios vokiečių okupacijos metais jau dirbau Vilniaus Universitete, vieną kartą besikalbėdamas su matematikos profesoriumi Viktoru Biržiška prasitariau apie savo sugebėjimą spręsti aritmetikos uždavinius. Profesorius gal tikėdamas manimi, o gal ir abejodamas pasiūlė išspręsti vieną kitokio tipo uždavinį. Būtent, rasti tokį skaičių, kuris prasideda 2 ir kurį perkėlus iš pradžios į galą gautųsi dvigubai mažesnis skaičius už ieškomąjį. Perspėjo, kad skaičius bus daugiaženklis ir paprastu perstatinėjimu jį rasti neįmanoma. Tokių uždavinių nebuvau sprendęs, bet logiškai analizuodamas radau, kad toks skaičius turi būti — 210526315789473684. Kitą dieną sutikęs profesorių parodžiau savo sprendimą, kurį jis patvirtino ir pridūrė,

nelabai tikėjęs, kad uždavinį išspręsiu. Neabejoju, kad išeitas matematikos kursas padėjo mano logiškai mąstysenai išsivystyti. Matematinės žinios, atsineštos iš gimnazijos, man pravertė ir praktiniame gyvenime, pvz., kai susidūriau su biometriniais matavimais ir reikėjo pritaikyti paklaidų skaičiavimams variacijų statistikos metodą ir dar daug kur.

Antrą klasę baigiau taip pat sėkmingai, kaip pirmą, daugiausia penketais ir ketvertais. Parvažiavau vasaros atostogų laimingas, perėjęs į trečią klasę. Jaučiau, kad ir namuose mano autoritetas pakilo. Ir tėvukas nebe taip kategoriškai spyrė įvairius darbus dirbti, ir mama palepindavo, pasukdama skanesnį kąsnį. Žinoma, be darbo nesėdėjau ir dirbau kartu su visais. Neįsivaizdavau, kaip galima dykinėti, knygas skaityti bei kitokių pramogų ieškoti, kada visi namiškiai išsijuosę dirba, pluša, vargsta. Taip įpusėjo vasara, bet ji buvo nepanaši į kitas vasaras — saulė švietė ne taip skaisčiai, buvo apsiniaukę, lyg kokios miglos aptraukta. Tėvukas sakydavo, kad saulė „brenda" ir baimindavosi, kad turbūt ne prieš gera.

Ir iš tikrųjų 1914 metų rugpjūčio mėnesio pirmomis dienomis pasklido gandai apie atsargos kareivių mobilizaciją. Mat Vokietija paskelbė Rusijai karą. Kilo didelis sąmyšis — jaunimas turėjo palikti namus, vykti nežinia kur ir nežinia kokio likimo pasitikti. Skausmo ir baimės apimti skyrėsi su namais pašauktieji, į gilų sielvartą paskendo jų artimieji.

Netrukus buvo paskelbta arklių mobilizacija. Įsakyta visiems suvesti arklius į Giedraičius — valsčiaus miestelį, kuriam priklausė ir Kakarieka. Speciali komisija visus tikrino ir geriausius paėmė. Iš mūsų paimtų arklių tėvukui labiausiai buvo gaila mūsų Laukojo, kuriuo važiuodavo į bažnyčią, svečius, laikė jį veislei. Komisija žadėjo už arklius po karo atlyginti. Bet tuos atlyginimus žmonės tiek ir tematė, žuvo pinigai ne tik už arklius, bet ir indėliai Valstybiniame banke.

Vyrų mobilizacija lyg kokia audra nusiaubė kraštą ir tarytum aprimo. Kažkur toli frontuose virė kovos, bet krašto gilumoje to nesijautė ir žmonės susitaikę su patirtais smūgiais vėl kibo į kasdienius

darbus, juo labiau, kad rugpjūtis — pats darbymetis. Reikėjo pasiruošti nežinia ką žadančiai žiemai.

Tokiomis aplinkybėmis priartėjo ir mokslo metų pradžia. Tėvukas prisikrovęs vežimą vėl išvežė mane Vilkmergėn. Apsigyvenau pas tuos pačius Karvelius ir pradėjau mokytis trečioje klasėje. Suvažiavo visi mokytojai ir mokiniai. Mokymasis įėjo į normalias vėžes. Karo bent mes mokiniai tarytum nejutome. Tik sekmadieniais gimnazijos mokytojai ir miesto inteligentai vaikščiodavo poromis po miestą,rinkdami iš praeivių aukas sužeistiems kariams. Laikraščiuose buvo skelbiami fronte žuvusių karininkų sąrašai. Vyresniųjų klasių mokiniai labiau domėjosi karo įvykiais, diskutuodavo, prognozuodavo karo baigtį, bet mums, jaunikliams, tai dar mažai rūpėjo.

Trečią klasę baigiau sėkmingai. Laimingas grįžau į namus vasaros atostogų nenujausdamas, kad su Vilkmergės gimnazija atsisveikinu visam laikui, kad su dauguma senų draugų niekada nesusitiksiu ir nesužinosiu jų likimo. Mano klasės draugas V. Griganavičius po Spalio revoliucijos įsijungė į revoliucinį judėjimą, pasiliko Rusijoje. Ir tik prieš keletą metų sužinojau, kad Stalino asmenybės kulto laikotarpiu, 1936 metais buvo nužudytas. Tik su vienu J. Garuoliu ryšys išliko ilgam, susitikdavome Kaune. Garuolis tarnavo Lietuvos karo aviacijoje, išsitarnavo, rodos, majoro laipsnį. Paskutinį kartą mačiau jau civiliu 1944 metų vasarą, kai vokiečiai traukėsi iš Lietuvos. Kuriantis Nepriklausomai Lietuvai girdėjau, kad Tumas ir Žemaitis, buvę didžiausi klasės padykėliai, išėjo savanoriais į Lietuvos kariuomenę, tapo karininkais. Gyvenusių kartu pas Karvelius draugų likimai įvairiai susiklostė. Maželis vyresnysis, Sližys, Gogelis užėmė Lietuvos kariuomenėje aukštus postus. Kemėžis baigė miškininkystės mokslus, Graužinis dirbo Valstybės kontrolėje, Karvelių vyresnysis sūnus tapo mokytoju. Kozlovskį esu matęs iš tolo, jam pravažiuojant Vilniaus gatvėmis fajetonu, vokiečių okupacijos (Antrojo pasaulinio karo) metais. Jis į mane žvilgterėjo susidomėjęs, bet gal ir nepažino. Matyt, jis turėjo kur netoli Vilniaus ūkį ar dvariuką. Tai tiek dabar bežinau apie buvusius klasės draugus.

Parvažiavęs atostogų namo kibau, kaip paprastai, į ūkio darbus nedaug galvodamas, kas toliau bus. Bet nerūpestingas gyvenimas truko neilgai.

1915 metų vasara buvo ypatinga. Javapjūtė pasitaikė lietinga, oras buvo pritvinkęs drėgmės. Naktimis ištisai žaibuodavo tolimi žaibai be griaustinio. Žmonės sakydavo, kad žaibai rūdis krečia. Ir iš tikrųjų po tokių naktų javai, ypač avižos, apsitraukdavo rūdžių spalvos apnašomis. Žmonės nežinojo, kad tos apnašos rūdiečių grybų sporų telkiniai. Aišku, jas ne žaibas prikrečia, tai buvo drėgno oro pasekmė, nes drėgnas oras skatina parazitinius grybus vystytis ir plisti. Toks oras buvo palankus ir miško grybams, jų prigrybaudavome daugybę. Anot žmonių pasakojimo, grybingi metai reiškė nederliaus metus. Ir tikrai, tais metais derlius buvo blogas, javai nepakulūs, o tai žadėjo, ypač mažažemiams ūkininkams, sunkią žiemą ir pavasarį.

Bet buvo dar didesnė bėda — įsiliepsnojo pasaulinio masto karas. Rusų kariuomenė toli įsiveržusi į Rytprūsius, prasidėjus vokiečių ofenzyvui, ėmė sparčiai trauktis atgal. Frontas perėjo į Lietuvą. Vokiečiai be mūšio užėmė Kauną, iš visų pusių apsuptą kapitališkai įrengtais fortais. Rugpjūtį jau ir mes pradėjome girdėti kanonados garsus, o vakarais matėsi tolimų gaisrų pašvaistės.

Artėjant mokslo metų pradžiai, sužinojome, kad Vilkmergę jau užėmė vokiečiai, o gimnazija išsikėlė kažkur į Rusiją. Aišku buvo, kad į Vilkmergę negrįšiu. Tėvukui kažkur (bene iš klebono) pavyko sužinoti, kad Vilniuje atidaryta lietuvių gimnazija pabėgėliams. Gavo jos adresą ir nuvažiavo žiūrėti, bene galėsiu ir aš ten įstoti. Iš tikrųjų ten buvo įkurta Vilniaus M. Yčo berniukų gimnazija, bet ji jau buvo išsikėlusi į Voronežą. Tėvukas iš Lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti sekretoriaus kunigo P. Dogelio gavo man nukreipimą į tą gimnaziją. Pasitaręs su mama ir manim nutarė, kad norint man tęsti mokslą, kitos išeities nėra, kaip tik važiuoti į tolimą Voronežą. Guodėsi tuo, kad karas greit baigsis ir aš parvažiuosiu Kalėdų atostogų namo.

Tėvai mane vieną, nepilnametį, išleisti į tolimą ir nežinomą kelionę nesiryžo. Tėvukui atsitraukti iš namų ilgesniam laikui tokiu

neramiu metu nebuvo kaip. Nutarė, kad mane lydės mama. Taigi, vieną rugsėjo dieną mes ir išsiruošėme kelionėn. Artimiausia geležinkelio stotis, iš kurios galima buvo pasiekti Voronežą — Pabradė. Tėvukas jaunystėje daug keliavęs po Lietuvą, buvo pasiekęs net Kurliandiją — (Latviją), neblogai orientavosi Lietuvos geografijoje ir nusakė, kokiais keliais pasiekti Pabradę. Reikėjo važiuoti pro Molėtus ir Inturkę prastais vieškeliais gal kokį 60 kilometrų ar daugiau. Neprisimenu, ar tą pačią dieną, ar kur pernakvoję, pagaliau pasiekėme Pabradę ir susiradome geležinkelio stotį. Bernioką, mus atvežusį arkliu, paleidome namo. Dabar vadovavimą kelionei reikėjo perimti man, nes mama rusiškai susikalbėti nemokėjo.

Geležinkelio nebuvau matęs. Pirmas daiktas, kuris patraukė mano dėmesį Pabradės stotyje, buvo didžiulis „vežimas", kurio priekyje kaminas pūtė tirštus dūmus. Prie jo stovėjo uniformuotas žmogus. Aš priėjęs paklausiau, kur ta mašina važiuoja. Jis nusišypsojo ir pasakė, kad tai ne mašina, o „paravoz" (garvežys). Kai pasakiau tam žmogui savo reikalą, jis paaiškino, kad netrukus paduos traukinį, parodė, kur nusipirkti bilietą. Keleivių buvo nedaug ir mes lengvai gavome vagone vietą. Pradėjau orientuotis naujoje padėtyje ir buvau patenkintas sėkmingai pradėjęs savo pirmąją kelionę traukiniu.

Kitą rytą pasiekėme Dvinską (Daugpilį). Didelis stoties pastatas, erdvus peronas ir daugybė traukinių belaukiančių keleivių, jų tarpe daug lietuvių, traukiančių į Rusiją. Čia reikėjo persėsti į kitą traukinį. Išsiaiškinau, kaip nuvažiuoti iki Voronežo. Traukinį padavė gana greitai, ilgą, su daugeliu vagonų, į jį prigužėjo daugybė žmonių. Kol traukinys stovėjo stotyje, vokiečių aeroplanai pradėjo mėtyti bombas ant miesto. Kilo panika. Iš pradžių ir aš buvau pasidavęs panikai, bet kai pamačiau, kad rusų karininkai ramiausiai vaikšto po peroną, mano baimė atslūgo. Vis dėlto norėjosi, kad traukinys greičiau išvažiuotų iš tos pavojingos, vokiečių apšaudomos zonos. Pagaliau traukinys pajudėjo, visi su palengvėjimu atsikvėpė ir palengva pradėjo megztis pokalbiai. Nauji įspūdžiai kelionę labai trumpino. Nė nepajutome, kaip privažiavome didelį gubernijos miestą Oriolą. Traukinio palydovė pranešė, kad traukinys

ilgai stovės, tai ir mes su mama išėjome pasižvalgyti. Užsukome į turgų, čia gyvenimas virte virė, visai neatrodė, kad karo metas, apie jį niekas nekalbėjo. Turgus buvo pilnas visokių prekių: pyragų, riestainių, stovėjo krosnyse šutinto pieno puodynėlės, gulėjo ant stalų lydyto sviesto luitai, vežimai prikrauti didžiulių arbūzų, pomidorų, kitų mums nematytų daržovių ir daug kitokių gėrybių. Pakraščiais, parduotuvėse, ėjo gyva prekyba įvairiomis medžiagomis, buitinėmis prekėmis. Mama čia nusipirko moteriško audeklo gabalą ir kitokių smulkmenų.

Daugiau tokių ilgų sustojimų nebuvo, o artėjant prie Voronežo mano nerimas tolydžio augo. Nežinojau, kas manęs ten laukia, pasiseks ar nepasiseks įsikurti. Pagaliau pasiekėme Voronežą. Kad nereiktų su ryšuliais ilgai klaidžioti, paėmėme vežiką, kuris nuvežė mus nurodytu adresu į Lietuvių komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti.

Priėmė mus komiteto atstovas, pavarde Vokietaitis, kuris peržiūrėjęs mano Vilkmergės gimnazijos trijų klasių baigimo pažymėjimą ir nukreipimą į gimnaziją, gautą Vilniuje, pasakė, kad viskas tvarkoje ir tuojau pat apgyvendino mane bendrabutyje. Čia jau buvo apsigyvenę daug iš Lietuvos atvykusių mokinių. Apsidžiaugiau sutikęs čia vilkmergiškį bičiulį Leoną Kontrimavičių, gražiai bekalbantį lietuviškai, nors kai gyvenome Vilkmergėje, nebuvau girdėjęs jo lietuviškai šnekant. Tada kalbėdavomės lenkiškai arba rusiškai. Iš vilkmergiškių dar sutikau brolius Šabonavičius ir du bendraklasius — Vincą Griganavičių ir Jaronimą Garuolį. Mano nerimas tuoj atslūgo. Beliko tik jaudinantis momentas — išlydėti mamą.

Kitą dieną mama, palikusi man kiek pinigų, o likusius 80 rublių įdavusi pasaugoti bendrabučio vedėjui Urbonui, susiruošė važiuoti. Palydėjau į stotį, nupirkau bilietą, išaiškinau, kaip mokėjau, kada ir kaip persėsti Dvinske, įsodinau į vagoną ir atsisveikinau, pažadėjęs Kalėdų atostogų grįžti namo. Deja, to pažado neištesėjau, frontas ilgam mus perskyrė. Labai nerimavau, kaip pavyks mamai sugrįžti namo, ar neužkirs kelio frontas. Jokių žinių apie jos parvykimą namo negavau, nes labai greitai vokiečiai užėmė ne tik mūsų tėviškę, bet ir visą Lietuvą, ir bet koks susisiekimas nutrūko.

Voronežas

Voronežas — gubernijos miestas, išsidėstęs prie Voronežo upės, įtekančios į Doną. Aukštajame upės krante puikavosi miestas, o kitoje upės pusėje, žemumoje — priemiestis, vadinamas Slabada. Miestas tada buvo maždaug Vilniaus dydžio, bet architektūriniu požiūriu Vilniui neprilygo, nes tai buvo naujos epochos miestas. Centre namai buvo beveik visi mūriniai, dviaukščiai–keturaukščiai. Miestą puošė kelios cerkvės, iš kurių sklisdavo nuostabus varpų skambėjimas, būdingas pravoslavų cerkvėms. Buvo mieste ir viena katalikų bažnytėlė, kurioje klebonavo kunigas lenkas. Į pamaldas joje ateidavo ir lietuviai pabėgėliai.

Voronežas buvo ne tik administracinis, bet ir kultūrinis gubernijos centras. Turėjo teatrą, berniukų ir mergaičių gimnazijas, kadetų korpusą karininkams ruošti, dvasinę pravoslavų seminariją, aukštąją žemės ūkio mokyklą, botanikos sodą. Miestą išilgai kirto plati, tiesi gatvė, vadinama Bolšaja dvorjanskaja. Centre prie pagrindinės gatvės šliejosi miesto sodas, o kiek nuošalesnėje gatvėje — velodromas, kur galima buvo išsinuomoti dviračius. Didžiosiomis gatvėmis kursavo arklinis tramvajus. Nuošaliau nuo centro buvo turgaus aikštė, į kurią valstiečiai suveždavo daugybę arbūzų, pomidorų, agurkų, aguročių ir kitų daržovių, bet mažai vaisių. Moterys sunešdavo ir išstatydavo puodynaites su krosnyse šutintu pienu. Nestigo ir kitų maisto produktų. Mums naujiena buvo didžiuliai arbūzai, kapomis (po 60 vnt.) pardavinėjami pomidorai ir gausybė moliūgų bei saulėgrąžų sėklų — „sėmečkių“. Jos buvo labai pigios ir turėjo didelę paklausą vietinių gyventojų tarpe. Jie ir eidami, ir dirbdami jas mėto į burną, virtuoziškai išlukštena, o lukštus išspjaudo aplinkui.

1915 metais į Voronežą suplaukė daug moksleivių iš įvairių Lietuvos vietų, o taip pat ir kitų, nuo karo nukentėjusių, žmonių. Trumpai juos vadino pabėgėliais. Moksleivius į Voronežą sutraukė atsidarančios čia dvi lietuvių gimnazijos — mergaičių ir berniukų, pastaroji oficialiai vadinosi Vilniaus M. Yčo berniukų gimnazija (Vilenska mužskaja gimnazija M. M. Ičasa). Moksleiviams apgyvendinti buvo įsteigti bendrabučiai — atskirai berniukams ir mergaitėms. Buvo dar

ir mokytojų seminarija, bet apie ją mažai žinau, pažinojau tik kelis jos mokinius. Žinojome, kad dalis moksleivių iš Lietuvos atsidūrė kituose Rusijos miestuose — Petrapilyje, Charkove ir kitur.

Visiems nukentėjusiems nuo karo globoti buvo įkurtas komitetas, kuris vadinosi Tatjanos komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti (pavadintas Tatjanos, caro Nikolajaus II dukters vardu). Šio komiteto nariu buvo lietuvis, Rusų Dūmos (Seimo) atstovas M. Yčas. Per jo rankas perėjo daug valdiškų pinigų ir aukų nukentėjusiems nuo karo šelpti, surinktų Amerikoje ir kitose šalyse. Dalis jų ėjo ir moksleiviams šelpti. Gimnazijos ir bendrabučiai buvo gerai aprūpinti ir karo metu funkcionavo normaliai.

Mokslo metams prasidėjus, mane perkėlė į vieną didžiausių bendrabučių Nikitinskaja gatvėje. Jis vadinosi Nikitino bendrabučiu. Kitas, maždaug tokio pat dydžio, bendrabutis įsikūrė Gruzovaja gatvėje — Gruzavos bendrabutis.

Nikitino bendrabutis talpinosi dideliame keturių aukštų name su centriniu šildymu ir elektros apšvietimu. Be gyvenamųjų patalpų, ten buvo virtuvė ir valgykla mokiniams, skalbykla, baltinių sandėlis ir kitos ūkinės patalpos. Bendrabučio vedėju dirbo Motiejus Endziulaitis, baigęs Veiverių mokytojų seminariją, prieš karą mokytojavęs. Jo žmona tvarkė moksleivių aprūpinimą baltiniais ir patalyne. Virtuvę ir valgyklą šefavo Serbentienė, kurios vaikai moksleiviai gyveno tame pačiame bendrabutyje. Vienas jų, Bronius Serbenta, mokėsi vienoje klasėje su manimi. Serbentienės būta geros kulinarės. Pietūs būdavo sotūs ir skaniai pagaminti. Ypač man patikdavo kotletai ir balandėliai. Jei kam patiekalo būdavo per maža, galėdavo gauti papildomai. Šita privilegija ir aš kartais pasinaudodavau, nes apetitą turėjau gerą, tik dažnai tuo naudotis nepakakdavo drąsos, nes dauguma mano bendraklasių pasitenkindavo viena porcija. Šiaip ar taip, šiame bendrabutyje maitinausi sočiau ir skaniau, nei Vilkmergėje gyvendamas.

Vietą gavau ketvirtame aukšte pereinamame kambaryje, kartu su tos pačios, ketvirtos klasės mokiniais, suvalkiečiais. Albinas Geležūnas ir Plečkauskas — vilkaviškiečiai, Tamošius Daugirdas — iš

Alekonių kaimo prie Žuvinto ežero. Gretimame kambaryje gyveno vyresnių klasių moksleiviai — bendrabučio vedėjo sūnus Endziulaitis ir kitas, rodos, Matulevičius. Mano kambario draugai buvo sugyvenami, skirtingo charakterio: Geležūnas rimtas, susikaupęs, linkęs filosofuoti, geras mokinys, labiau už mus išsilavinęs; Plečkauskas gana užsidaręs, nelinkęs bendrauti; Daugirdas plepus, mėgstąs pasišaipyti iš kitų, linkęs greit supykti, bet ir vėl greit atleisti. Iš pradžių man buvo sunku priprasti prie suvalkiečių tarmės, kuri padėta lietuvių rašomosios kalbos pagrindan. Aš, lietuvių kalbos nesimokęs, kalbėjau sava, Rytų Aukštaičių tarme. Mano žodžiai — žūsis, untis, lungas, runka bei barbarizmai — smertis, macnas, tetradka ir daug kitų žodžių tariamų ne taip, kaip rašytinėje kalboje, prajuokindavo draugus ir jie dažnai iš manęs pasišaipydavo. O atsikirsti aš jiems nemokėjau, nes apie lietuvių kalbos ypatybes ir tarmių reikšmę kalbos formavimuisi nieko neišmaniau. Beliko man tik adaptuotis prie jų tarmės. Tai man greitai pavyko, gyvenant su suvalkiečiais ir skaitant lietuviškus raštus.

Voroneže patekau į visai naują pasaulį. Čia gyvenimas virte virė. Atmosfera buvo grynai lietuviška. Gimnazijoje, tiesa, viskas buvo dėstoma rusų kalba, išskyrus lietuvių kalbos pamokas. Bet bendrabučiuose visi kalbėjome lietuviškai. Čia gaudavau pasiskaityti lietuvių rašytojų raštus. Be to, bendrabučiuose veikė savišvietos būreliai, vadinami kuopelėmis.

M. Yčo gimnazijos direktoriumi buvo Pranas Mašiotas, o Pedagogų tarybos sekretoriumi — matematikos mokytojas (vėliau tapęs profesoriumi) Zigmas Žemaitis. Lietuvių kalbos, kuriai buvo skirta tik kelios valandos per savaitę, vienose klasėse mokė Jonas Jablonskis, o kitose — Juozas Balčikonis, abu jie mokė ir lotynų kalbos. Iš kitų mūsų mokytojų prisimenu fiziką Konstantiną Šakenį, gamtos mokslų — Bronių Špokevičių, rusų kalbos ir istorijos — Fedorov'ą, vokiečių kalbos — Šepetį, tik negaliu prisiminti, ar prancūzų kalbos mokytoja Tichvinskaja dirbo Voronežo ar Vilkmergės gimnazijoje. Iki revoliucijos, kol bažnyčia dar buvo neatskirta nuo valstybės, tikybos mokytoju buvo Mykolas Krupavičius. Taigi didelė dalis mūsų

mokytojų buvo lietuviai, geri pedagogai, visuomenėje žinomi žmonės. Kai kurie jų įėjo į lietuvių komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti.

Mūsų mokytojai pamokas aiškino metodiškai, suprantamai ir dauguma mokėjo palaikyti drausmę. Bet charakteriai jų buvo skirtingi. Pavyzdžiui, Z. Žemaitis visada būdavo gerai nusiteikęs, mėgdavo pajuokauti, įterpti kokį anekdotą ar kitaip prajuokinti mokinius, bet įsilinksminusius greitai vėl nuramindavo ir grįždavo prie dėstymo. Iš jo anekdotų prisimenu vieną tokį kalambūrą: „Ego ide przez ulica, canis na mnie czceka; ja canisa bac lapidem i canis ucieka" (lotyniškų–lenkiškų žodžių žaismas).

K. Šakenis visada būdavo rimtai nusiteikęs, griežtas, reiklus, bet objektyviai vertindavęs mokinių žinias ir mokiniai jį gerbė.

J. Balčikonis visada būdavo rimtas, gerai dėstė lotynų kalbą, tingesni mokiniai skųsdavosi, kad jis priekabus ir nesigaili užsukti dvejetukų.

J. Jablonskis buvo liguistas, sirgo kojų reumatu ar podagra. Pradžioje atvažiuodavo į gimnaziją vežiku, vėliau invalido vežimėlyje, visada lydimas J. Balčikonio. Į klasę iš mokytojų kambario jį už parankės įvesdavo vienas kuris mokinių. Galbūt ligos kankinamas per lotynų kalbos pamokas jis buvo irzlus ir piktas, tikras „magister severus" (to nė pats neneigdavo), nemokančius pamokos mokinius apibardavo, aprėkdavo arba negailestingai pašiepdavo. Daugiau trejukės mažai kam rašydavo. Tik patys stropieji bei gabieji gaudavo ketveriukę ar penkiukę. Nepaisant to, mokiniai, matyt, atsižvelgdami į jo autoritetą, vyresnį amžių ir liguistumą, jį gerbė ir pamokų metu laikydavosi ramiai. Įdomu, kad per lietuvių kalbos pamokas jis tarytum pasikeisdavo — mokinių nevargindavo gramatikos bei sintaksės taisyklėmis, daugiausiai nagrinėdavo kartu su klase sakinius, kantriai aiškindavo lietuvių kalbos ypatumus, mokydavo, kaip rusiškai parašytus sakinius išversti į lietuvių kalbą ir panašiai. Gerų pažymių iš lietuvių kalbos negailėdavo.

Vokiečių kalbos mokytojas Šepetys savo dalyką gerai žinojo, matyt, neturėjo įgimtų pedagoginių gabumų, nes mokiniai jo pamokose

erzeliuodavo, mažai kas klausėsi aiškinimo, o mokytojas širdo, imdavo šaukti. Mokiniai aprimdavo tik tam kartui. Dažnai mokytojo gailėdavausi.

Apie gamtos mokslų mokytoją B. Špokevičių nedaug ką atsimenu. Nieku ypatingu iš kitų mokytojų neišsiskyrė. Pagal išsimokslinimą buvo agronomas.

Fedorov'as mano atmintyje išliko kaip šalto būdo, visada vienodai rimtai nusiteikęs, tiek rusų kalbą, tiek istoriją aiškindavo dalykiškai, visai nenukrypdamas į šalį. Jei mokiniai paklausdavo, kada baigsis karas ir kas jį laimės, arba kuo baigsis revoliucija, atsakydavo: „Pagyvensim, pamatysim". Vieną kartą jis kalbėdamas apie Jėzuitų ordiną pasakė, kad ordinas vadovavosi devizu — „tikslas pateisina priemones". Karštas ateitininkas B. Žukauskas atsistojęs išdrožė, kad Prancūzijoje paskirta premija tam, kas įrodys, jog jėzuitai vadovavosi tokiu principu. Fedorov'as nuo tokio netikėto mokinio pareiškimo išraudo, bet į ginčus vis tiek nesileido.

Mano atmintyje iškyla dar vienas mūsų mokytojas — Mykolas Krupavičius, kunigas, tikybos mokytojas. Kiek didesnio nei vidutinio ūgio, tamsaus gymio, juodais vešliais plaukais, gyvų akių, savo išvaizda darė malonų įspūdį. Buvo neeilinio proto, mokėjo gražiai ir įtaigiai kalbėti. Pamokose ne tiek aiškino katekizmą ir bažnytines dogmas ir ne tiek klausinėjo mūsų užduotų pamokų, kiek pats kalbėjo įvairiausiomis temomis. Jo mėgiamiausia tema buvo Kristaus asmenybės nagrinėjimas ir krikščionybės atsiradimas. Iš jo pasakojimų susidarė įspūdis, jog Kristus iš esmės buvo demokratas ir socialistas. Tai, ką prancūzų revoliucionieriai buvo paskelbę savo obalsiu — „liberté, égealite, fratermité" (laisvė, lygybė, brolybė) — Kristus prieš daugelį šimtmečių jau buvo skelbęs savo moksle. Smerkė turtuolius ir fariziejus (veidmainius), užtarė vargšus, skelbė lygybę ir brolybę tarp žmonių, mokė vienas kitą mylėti. Štai kodėl Kristaus mokslas — krikščionybė, taip greitai prigijo ir pradėjo nesulaikomai plisti Romos valstybėje ir toliau. Iš esmės pats M. Krupavičius buvo demokratas ir socialistas. Į socialistų lagerį jis neišėjo, bet, matyt, ne be jo įtakos buvo įkurta Krikščionių demokratų

partija, kurios vienu svarbiausių veikėjų jis buvo. Nepriklausomos Lietuvos metais jis pagarsėjo žemės reforma, gerokai apkarpiusia stambius dvarus ir davusia žemės mažažemiams valstiečiams.

Apie mano mokslą gimnazijoje Voroneže nedaug ką ir prisimenu. Žinau tik tiek, kad pirmūnas nebuvau ir to nesiekiau, mokiausi bent kiek blogiau nei Vilkmergėje, o iš lotynų kalbos, iš „magister severus" daugiau trejetų negaudavau. Neprisimenu, kad kokia mokslo šaka būtų tuo laiku mane ypatingai dominusi. Mokiausi, kad reikėjo mokytis, kad neatsilikčiau nuo kitų, ypač vengiau pataisų. Būčiau galėjęs žymiai geriau mokytis, nes viskas, ką mokė, buvo suprantama, tik reikėjo stropiau pasiruošti pamokoms. Tai galėjau padaryti, jei ne kiti rūpesčiai.

Prisidėjo neramus bendrabučio gyvenimas — susirinkimai, vakarėliai ir kitos išmonės. Įnikau į lietuviškų knygų skaitymą. Įsirašiau į ateitininkų kuopelę. Ateitininkų ir aušrininkų kuopelės buvo legalios (bendrabučių vadovybės toleruojamos). Apie jų veiklą rusų vadovybė gal ir nežinojo, nes vienos ateitininkų konferencijos metu organizatoriai išrinko vyresniuosius mokinius pabudėti gatvėje prie bendrabučio, kur vyko konferencija, ir pastebėjus žandarus pranešti.

Kuopelės buvo dviejų ideologinių srovių — ateitininkų ir aušrininkų. Ateitininkai — krikščioniškos pasaulėžiūros, aušrininkai — socialistinės. Tai buvo antagonistinės srovės, kiekviena ginanti savo ideologines pozicijas. Dalis moksleivių nepriklausė nei vienai, nei kitai organizacijai. Kuopelių veikla reiškėsi tuo, kad buvo organizuojami susirinkimai, juose deklamuojami lietuvių poetų eilėraščiai, skaitomi referatai, leidžiami šapirografu multiplikuoti laikraštėliai, kartais ruošiami vaidinimai. Retkarčiais pasikviesdavo iš šalies paskaitininkų. Ateitininkams paskaitas savo atostogų metu skaitydavo Vytautas Endziulaitis, mūsų bendrabučio vedėjo vyriausias sūnus, Maskvos Universiteto studentas. Jis studijavo gamtos mokslus ir sakėsi pasirinkęs šiuos mokslus išbandyti, ar iš tikrųjų gamtos mokslai nuveda žmogų į ateizmą. Jo paties gamtos mokslai neatitraukė nuo tikėjimo, jis iki galo liko tikinčiu ir tapo vienu žymiausių ateitininkų judėjimo veikėjų. Gaila, mirė jis anksti, grįžęs po karo

į Lietuvą. Endziulaičio paskaitos būdavo turiningos ir įdomios, mokėjo jis logiškai kalbėti. Jo kalboje visada jausdavosi nuoširdumas. Iš jo paskaitų geriausiai prisimenu dvi. Viena lietė fizikos, būtent optikos sritį, kita — klausimą, ar Kristus asmenybė, ar legenda? Ši paskaita rėmėsi gilia keturių evangelijų analize, gretinant su prieštaravimais, ko mes negirdėdavome kapelionų tikybos pamokose. Kartais atvažiuodavo skaityti paskaitų Leonas Bistras. Jo paskaitos buvo daugiau socialinio pobūdžio, aš jose ne viską suprasdavau, bet vyresniųjų klasių mokiniams jis buvo didelis autoritetas.

Aušrininkams paskaitas paskaitydavo taip pat Maskvos universiteto studentas Jonas Kairiūkštis, Gruzavos bendrabučio vedėjo Kairiūkščio sūnus. Jo tėvai buvo religingi, o sūnus ateistas. Jo paskaitų man neteko klausyti, bet žinau, kad susiėję su V. Endziulaičiu užvesdavo karštus disputus pasaulėžiūros klausimais. Kitų paskaitininkų pavardžių neprisimenu.

Voroneže ateitininkams vadovavo baigiamųjų klasių mokiniai: Petras Karvelis, iškalbingas, gabus jaunuolis, vėliau tapęs Krikščionių demokratų partijos šulu, buvęs kurį laiką Lietuvos vyriausybėje finansų ministru ir Antanas Matulaitis, kuklus, gabus, malonaus būdo vaikinas. Mūsų klasėje ateitininkams vadovavo Bernabas Žukauskas, linksmo būdo, liežuvingas, judrus dzūkelis. Jis redagavo šapirografu spausdinamą ateitininkų laikraštėlį.

Kodėl aš pasirinkau ateitininkų kuopelę? Pirmiausia norėjau lavintis, nes atrodė, kad gimnazija ne viską duoda, kas reikalinga išsilavinusiam žmogui. Įsirašyti į aušrininkų kuopelę nenorėjau, nes jie garsėjo kaip laisvamaniai, o man, išaugusiam religingoje šeimoje, tokios pažiūros buvo nepriimtinos. Be to, nenorėjau, nutolęs nuo religijos, įskaudinti savo tėvus, kurie tiek daug gera man buvo padarę. Ateitininkai man buvo priimtinesni, nes iš prigimties buvau kiek mistiškai nusiteikęs, be to, ir konservatyvus. Viliojo mane kilnūs, į ateitininkų himną įrašyti obalsiai, jo žodžius ir dabar prisimenu:

Kas gi ten aukso spindulius beria?
Ko taip nušvito rytai ateities?
Širdis it rasą gaivinančią geria,

Sieloj ramybė ir garbė vilties.
Ateitį regim Tėvynės laimingą,
Šviečia mums kryžius ant mūs vėliavos.
Stokim tad drąsiai į kovą garbingą,
Dirbkim, krutėkim dėl Lietuvos.

Daugelį buvusių ateitininkų kuopelės narių jungė bendras tikslas — mokslo siekimas ir bendra idėja — dirbti Lietuvos gerovei. Iš daugelio jų esu kai ko pasimokęs, gero patyręs. Deja, kai kurie iškilius himno žodžius giedoję vėliau gyvenime jų išsižadėjo, vieni perėję į laisvamanių stovyklą, kiti nuėję klystkeliais, besivaikydami lengvos karjeros, turto, užmiršdami kilnius tautos ugdymo idealus, dorovę, liaudies švietimą.

Kartais bendrabučio vadovai pakviesdavo kokį paskaitininką pakalbėti bendrais klausimas. Viena tokių paskaitininkių buvo rašytoja Sofija Kymantaitė–Čiurlionienė, ilgai ir įdomiai mums pasakojusi apie etiketą.

Mokiniai bendrabučiuose suruošdavo pasilinksminimus, vadintus robaksais. Į juos pakviesdavo gimnazisčių iš mergaičių bendrabučio. Juose šokdavo lietuviškus šokius: „Klumpakojį", „Noriu miego, saldaus miego", „Pasėjau linelį", „Aguonėlę" ir kitus, lydimi atitinkamos dainos takto, arba, jei pasitaikydavo koks muzikantas — muzikos. Pašokdavo ir tuo metu madoje buvusius saloninius šokius — padekatrą, padespaną, rečiau valsą, kuriems reikėjo geros muzikos. Mokinių tarpe muzikos mėgėjų buvo daug, kai kurie turėjo savus instrumentus, iš kurių populiariausi buvo gitara, mandolina, armonika ir balalaika.

Ypač populiarus įvairiuose mokinių pasilinksminimuose buvo anykštėnas Petras Biržys. Labai judrus, linksmas, talentingas muzikantas, geras piešėjas, kupletų kūrėjas, humoristas. Gaila, kad vėliau tų gabumų iki galo neišvystė. Jis išėjo sudėtingą gyvenimo kelią, visur palikdamas savo įvairiapusės veiklos pėdsakų. Grįžęs iš Voronežo stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn išsitarnavo iki karininko laipsnio. Išėjęs iš kariuomenės, rašė vieno pulko istoriją, vėliau užsimojo parašyti Lietuvos apskričių miestų istorijas. Iki Antrojo

pasaulinio karo spėjo aprašyti tik Alytaus, Kėdainių ir Marijampolės istorijas. Dažnai rašinėjo ir kitką spaudoje. Kaune išgarsėjo „Pupų dėdės" humoristiniais vaidinimais radiofone.

Bendrabučiuose plėtota savišvieta, saviveikla, galimybė susipažinti beveik su visa to meto lietuvių literatūra, nuolatinis mokinių, suvažiavusių iš visos Lietuvos, bendravimas — davė tai, ko negalėjo duoti ano meto gimnazija. Gimnazija mokė, bendrabučiai auklėjo, formavo mūsų charakterius. Iš Voronežo bendrabučiuose išauklėtų žmonių išaugo atgimstančiai Lietuvai labai reikalingų įvairių sričių ir profesijų inteligentų būrys. Jie pagal sugebėjimus, įgytas žinias, polinkius įnešė tam tikrą įnašą į kuriamąjį darbą.

Iš voronežiečių tarpo išėjo žinomi Lietuvos poetai — Juozas Butkus (Butkų Juzė) ir Julius Janonis. Butkus gyveno Nikitino bendrabutyje, esu girdėjęs jį skaitant savo eilėraščius, bet bendrauti su juo neteko, nes jis buvo žymiai už mane vyresnis. Janonio nepažinojau, bet iš kitų buvau girdėjęs, kad jis Voroneže garsėja savo poezija.

Pažinojau būsimuosius pedagogus — Joną Norkų, Joną Kovalskį, Albiną Geležūną, Kazį Šapalą, Petrą Katilių. Pirmieji du gyveno tame pačiame bendrabutyje, buvo aukštesnėje už mane klasėje. Artimiau bendravome su bendraklasiu Geležūnu, draugavome ir grįžę Lietuvon. Tarnavome gretimuose kariniuose daliniuose, kartu lankėme Aukštuosius kursus. Vėliau mūsų keliai išsiskyrė — jis pradėjo mokytojauti ir visą gyvenimą išdirbo mokyklose. Šapalas, mano vienmetis, buvo darbštus, taikaus būdo mokinys. Su juo dažnai pasikalbėdavome. Po karo, baigęs humanitarinius mokslus, mokytojavo Kaune, sakėsi esąs patenkintas pedagogo darbu. Jis buvo tipiškas pedagogas, matyt, pačios prigimties skirtas mokytojo darbui. Tokį aš jį prisimenu. Katilius buvo žemesnėje už mane klasėje. Dažniau su juo susitikdavome 1916 metų vasarą moksleiviams vasarojant Podkletnaja kaime. Prisimenu Katilių kaip rimtą, protingą ir taktišką mokinuką. Vėliau jis tapo matematikos profesoriumi ir dirbo Vilniaus Universitete.

Kalbininkais išėjo Stasys Dabušis ir Jonas Bukota, abu gyvenę Nikitino bendrabutyje. Dabušis akiniuotas, juodaplaukis, ne pagal

metus rimtas, visada palinkęs virš knygų, atrodė esąs apsigimęs mokslininkas. Dar gimnazijoje jis pradėjo domėtis lietuvių kalba ir ją studijuoti, palaikė ryšius su M. Yčo gimnazijoje mokytojavusiais J. Jablonskiu ir J. Balčikoniu. Grįžęs Lietuvon po karo garsėjo kaip vienas geriausių lietuvių kalbos žinovų.

Bukotą pažinojau kaip rimtą, simpatišką, aukštesnėje klasėje besimokantį mokinį, daug skaitantį, bet ne taip atitrūkusį nuo aplinkos kaip Dabušis. Su juo tekdavo pasikalbėti įvairiomis temomis. Grįžęs Lietuvon išėjo savanoriu kariuomenėn, baigė karo mokyklą, bet kariuomenėje išbuvo tik iki 1922 metų. Kurį laiką jis bendradarbiavo su K. Būga, vėliau Paryžiuje studijavo lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką, grįžęs dirbo šioje srityje.

Lietuvos scenos meno kūrimo darbe dalyvavo man žinomi voronežiečiai Vincas Steponavičius ir Jadvyga Ožkinaitė (iš mergaičių bendrabučio). Su Steponavičiumi mokėmės vienoje klasėje, bet mažai bendravome. Juodo gymio, garbanotais plaukais, jis impozantiška laikysena skyrėsi iš kitų mokinių tarpo ir jau gimnazijoje turėjo polinkį vaidybai. Grįžęs Lietuvon tapo artistu. Į scenos meno viršūnes nespėjo įkopti, nes mirė gana anksti. Ožkinaitės asmeniškai nepažinojau, bet girdėjau, kad ji vaidina Voronežo lietuvių rengiamuose spektakliuose. Grįžusi į Lietuvą dar studijavo teatro meną, dalyvaudavo pradžioje „Vilkolakio“ teatro spektakliuose, vėliau ilgus metus dirbo Kauno Valstybiniame teatre.

Gausus būrys voronežiečių, grįžusių po karo, stojo savanoriais Lietuvos kariuomenėn kovai su vienokiais ar kitokiais priešais, kurie kėsinosi sužlugdyti Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, atkūrimą. Ypač atkaklios kovos, pareikalavusios daug aukų, vyko su lenkų legionieriais. Vieni tų savanorių, pasibaigus kovoms su išorės priešais (po 1920 metų), padėjo ginklą ir įsijungė į taikų darbą — Juozas Bukota, Petras Belzeris, Pranas Barkauskas, Albinas Geležūnas, Kazys Labutis ir kiti. Kita dalis pasirinko karinę tarnybą: Antanas Sperauskas baigė Karo akademiją Prancūzijoje, vėliau dirbo Lietuvos kariuomenės generaliniame štabe, pakilo iki pulkininko laipsnio; Vladas Karvelis išsitarnavo iki generolo laipsnio; Kazys

Rudminas, Antanas Dailidė Lietuvos kariuomenėje taip pat pasiekė aukštus laipsnius, bet vadinamaisiais Stalino asmenybės kulto metais buvo suimti, išvežti ir dingo be žinios.

Pirmųjų Lietuvos karo lakūnų gretas taip pat papildė voronežiečiai. Rauba ir Kumpis pirmieji iš lakūnų žuvo kovose su lenkais. Garuolis ir Stanaitis tarnaudami aviacijoje sulaukė pensijos. Franckevičius susirgęs plaučių tuberkulioze gana anksti mirė.

Dažnai su gailesčiu prisimenu draugus, kurie jauname amžiuje, tik grįžę Lietuvon, mirė: Jurgis Steponavičius, Antanas Avižienis (džiovos pakirsti), Murauskas, Jurgis Krasnickas (plėšikų nužudytas).

Su gilia širdgėla prisimenu Kazį Rudminą, Antaną Dailidę, Tomą Daugirdą, kurie stalininiais laikais buvo ištremti ir nežinia kur žuvo vien dėl to, kad gyveno ne komunistinėje santvarkoje, kad valstybės aparate užėmė atsakingas vietas, nors niekam nieko blogo nedarė, buvo padorūs ir geri žmonės. Ilgus metus Rusijos šiaurėje išbuvo Stasys Sasnauskas, taip pat nežinia už ką represuotas ir grįžo Lietuvon tik pasibaigus stalininiam režimui.

Tarp man pažįstamų voronežiečių moksleivių buvo ir Antanas Sniečkus. Su juo kurį laiką gyvenau viename bendrabutyje, bet bendrų reikalų neturėjome, nes mokėsi dviem klasėm žemiau už mane, be to, mus skyrė ir ideologinės pažiūros. Ir kas tada galėjo numatyti, kad mažasis Sniečkiukas — ūgiu buvo mažesnis už daugelį savo vienmečių — pasirinks revoliucionieriaus kelią ir daugeliui metų taps komunistiniu Lietuvos vadovu.

Dar vienas mano pažįstamas, klasės draugas Vincas Griganavičus, taip pat tapo komunistu. Jo likimas susiklostė ne taip palankiai kaip Sniečkui, jį pavadinčiau tragišku. 1917 metais V. Griganavičius įsitraukė į revoliucinį judėjimą, pasiliko Rusijoje ir 1936 metais žuvo, Stalinui „apvalant“ komunistų partiją.

Čia suminėti voronežiečiai sudaro tik nedidelę dalį Voroneže besimokiusių lietuvių moksleivių. Daugelio nepažinojau, kai kuriuos pažinojau tik iš matymo ir ne visų matytų pavardes prisimenu. Daug gražaus jaunimo brendo Voroneže Pirmojo pasaulinio karo metu ir dauguma jų grįžo po karo Lietuvon. Laikau didele laime,

kad likimas lėmė gyventi to jaunimo tarpe, bręsti, praplėsti pasaulėžiūrą, formuoti charakterį.

Ėjau šešioliktuosius, o netrukus perkopiau ir septynioliktuosius savo gyvenimo metus. Prasidėjo brendimo — svajonių, lūkesčių ir vilčių periodas. Jau budo ir lytiniai jausmai, kuriuos dar daugiau skatino perskaityti grožinės literatūros veikalai — eilėraščių rinkiniai, poemos, romanai, apysakos. Buvęs didelis miegalius dabar pasidariau budrus, vakarais ilgai neužmigdavau paskendęs nerealiose svajonėse, užmigęs sapnuodavau nekaltus meilės sapnus, nors dar nebuvau susipažinęs nei su viena mergaite. O ir pažinties su jomis drovėjausi, nes neįsivaizdavau, ką su mergaite galima kalbėti, kaip užmegzti pokalbį. Vienintelis mano kontaktas su mergaitėmis buvo tautiški šokiai ir žaidimai bendrabučių vakarėliuose, į kuriuos buvo kviečiamos mergaičių bendrabučio gimnazistės. Čia, mišriame ratelyje, malonu būdavo kartu suktis, laikyti mergaitę už rankos. Bet šokius šokti aš įsidrąsinau tik penktoje ir šeštoje klasėje. Užkalbinti mergaites niekaip nesisekdavo. Žymiai vėliau, jau studentaujant, labiau patyrę kavalieriai patarė, kad su mergaitėmis reikia kalbėti, kalbėti ir dar kartą kalbėti, kad ir bet ką, tik netylėti. Deja, to man visą gyvenimą trūko.

Su lytinių jausmų budimu pradėjo keistis ir mano psichika. Prasidėjo naujų siekimų, veržimosi į priekį, idealų ieškojimo metas. Dirvą savo naujiems jausmams reikštis radau savišvietos, lavinimosi kuopelių veikloje. Susirinkimuose būdavo skaitomi referatai, kartais kviečiamasi paskaitininkai, deklamuojamos lietuvių poetų eilės, diskutuojama įvairiais, bet dažniau ideologiniais klausimais. Be kita ko, organizacijos nariai buvo skatinami rinkti ir surašinėti tautosaką. Deja, šito darbo didžiulės reikšmės niekas dorai neišaiškino, nepaaiškino šio darbo metodikos, jo neorganizavo, paliko savieigai. Todėl šis skatinimas liko nerealizuotas ir tik pavieniai nariai ėmėsi šio darbo. Aš pats buvau pradėjęs surašinėti savo krašto žmonių papročius, bet, nežinodamas ką toliau su užrašais daryti, šį darbą nutraukiau.

Nemažą pasisekimą turėjo ir ateitininkų leidžiamas šapirografuotas laikraštėlis, kurį moksleiviai skaitydavo ir patys jį užpildydavo

eilėraščiais, pasakojimais, humoristiniais rašinėliais. Noriai rinkdavomės ir į rengiamus vakarėlius su trumpais vaidinimais, deklamacijomis, monologais, šokiais. Man labai patiko poezija, deklamavimas, bet pačiam deklamuoti nesisekdavo. Ir vis per tą drovumą. Kai išeidavau deklamuoti viešai, išrausdavau, pradėdavau jaudintis, paskubomis berti žodžius, kartais net užsikirsdavau ir visai sutrikdavau. Gėrėjausi, kaip mano draugai sklandžiai, puikiai padeklamuodavo, bet jų pavyzdžiu pasekti nesugebėjau, tad nutariau, kad mano prigimtis neartistiška.

Referatų rašyti taip pat nesiryžau. Nemokėjau pasirinkti temą, stigo bendro išsilavinimo. Tik vieną kartą, jau besimokant šeštoje klasėje, paprašė mane parašyti referatą ir paskaityti pranešimą bendrame ateitininkų susirinkime. Toks pasitikėjimas buvo man malonus ir perspektyva pasirodyti viešai labai viliojo. Temos dabar neprisimenu, bet kažkas apie tredjunionus (anglų profesinės sąjungos) ir darbininkų judėjimą. Po caro nuvertimo diskusijos socialiniais klausimais pasidarė labai aktualios. Nors tema man buvo svetima, apsiėmiau parašyti. Man buvo nurodyti atitinkami literatūros šaltiniai. Kai pradėjau juos vartyti ir ieškoti medžiagos temai, pasirodė, kad tai nelengvas uždavinys. Bet kelio atgal nebuvo, referatą reikėjo žūtbūt parašyti. Dirbau atsidėjęs, ilgai vargau, kol suvokiau kaip suplanuoti pranešimą. Pagaliau baigiau ir perskaičiau susirinkime. Turinys, matyt, buvo neblogas, nes kritikos nesulaukiau. Bet savo skaitymu buvau nepatenkintas — jaudinausi, skubėjau. Nemokėjimas save suvaldyti mane žymiai atšaldė nuo deklamavimo ir referatų skaitymo.

Ieškojau srities, kur dar galėčiau savo veikla pritapti. Laiko nuo pamokų ruošimo atlikdavo, energijos užteko, o ypač daug noro turėjau kur nors pasižymėti. Kurį laiką, būtent pirmaisiais Voroneže gyvenimo metais, užsidegiau eiles rašyti. Teoriškai, žinoma, tam nebuvau pasiruošęs, tik tiek, kad buvau daug poezijos skaitęs ir ja žavėjausi. Tat pamėginau ir pats kurti. Žinojau, kad reikia išlaikyti rimą ir ritmą. Po pirmųjų bandymų pamačiau, kad viskas įmanoma, tik reikia susikaupti. Tai būdavo galima padaryti bendrabučio gyvenimui aprimus, kai visi sugula ir suminga. Atsigulęs

ilgus vakarus iki išnaktų svajodavau, galvodavau ir kurdavau, o kitą rytą stengdavausi prisiminti ir įrašyti į sąsiuvinį. Rašiau apie pergyvenimus atsidūrus toli nuo tėvynės, apie gamtos grožį, savo slaptą meilę ir kitus niekus. Kai prisirinko daugiau mano sukurtų eilėraščių, įsidrąsinau porą geriau pavykusių atiduoti mūsų laikraštėlio redaktoriui. Priėmė, pagyrė, įdėjo į artimiausią numerį ir paprašė daugiau parašyti. Aš pats juokiausi iš savęs, kad mano eilėraščiai toli gražu ne tokie, kokių norėčiau, silpni ir net naivūs. Todėl savo „kūrybą" laikiau paslaptyje nuo draugų, pasirašinėjau slapyvardžiu „Ąžuolėlis" ir įprašiau redaktorių, kad niekam neišduotų mano paslapties.

Bet kur čia išlaikysi paslaptį bendrabučio sąlygomis. Greit ją mano draugai žinojo ir pradėjo vadinti mane poetu — vieni nuoširdžiai, kiti su pašaipa. Tačiau tas manęs neatbaidė nuo eiliavimo. Geriau pavykusius atiduodavau redaktoriui, labiau intymius pasilikdavau. Bet toks mano poetinės kūrybos laikotarpis truko tik kelis metus. Vėliau įvykių eiga atitraukė mane nuo šio pomėgio. Dabar suprantu, kad tai,ką tada parašiau, buvo tik eilių darymas, pamėgdžiojant tikrus poetus, o dabar daugumą mano parašytų eilių gėdyčiausi net kam nors parodyti.

Buvo dar viena mėgiama veiklos sritis — tai piešimas. Bendrabutyje rengiamiems vakarėliams šapirografu spausdindavo programas, kurias įsegdavo į aplankalėlį, jį reikdavo papuošti piešinėliu ar vinjete, kaligrafiškai užrašyti. Tokių aplankalėlių kiekvieną kartą gamindavo dešimtimis. Mokančių, o ypač norinčių, juos piešti mokinių tarpe buvo nedaug. Todėl aš apsiėmiau piešti ir darbo turėdavau pakankamai. Kopijuodavau atvirukus, piešdavau vaizdelius, jų fragmentus, vinjetes, pasinaudodavau ir knygose randamais piešiniais, daug pats fantazuodavau. Piešdavau akvareliniais dažais, rečiau tušu. Vakarėlių rengėjai nebuvo reiklūs ir visus mano „kūrinius" priimdavo, kartais net ir pagirdavo. Bet aš pats jais būdavau toli gražu ne visada patenkintas, nes matydavau mano draugų — Garuolio, Riaubos, Biržio, gražiau nupieštas programas. Todėl ieškojau vis naujų siužetų, tobulinau piešimo techniką. Tam maloniam darbui daug valandų pašvęsdavau.

Daug laisvalaikio praleisdavau skaitydamas grožinę literatūrą, labai pamėgau lietuvių rašytojus, ypač poeziją. Lietuvių literatūra man buvo nepažįstama, nes Vilkmergėje tik kai ką gaudavau neoficialiai pasiskaityti. Mane žavėjo Maironis, ypač jo poema „Jaunoji Lietuva". Lengvas eiliavimo būdas, patriotinė, buitinė, asmeninių poeto pergyvenimų tematika, viskas romantiška, giliai įprasminta, man atrodė artima ir miela. Iš kitų mūsų poetų prisimenu P. Vaičaičio, M. Gustaičio (originalius ir verstinius), V. Kudirkos, L. Giros eilėraščius. Proza perkaičiau V. Krėvės, J. Biliūno, Žemaitės kūrinius ir visa kas buvo prieinama paskaityti. Apie kai kuriuos rašytojus Vilkmergėje žemesniųjų klasių mokiniai mažai ką buvo girdėję.

Ne viską, ką anuomet perskaičiau, sugebėjau tinkamai suprasti ir įvertinti. Tokie šedevrai, kaip H. de Balzac'o romanai, H. Ibsen'o dramos, A. Mickiewcz'iaus „Ponas Tadas" ir kiti man nepadarė didesnio įspūdžio. Net A. Baranausko „Anykščių šilelis" man, išaugusiam panašioje gamtos aplinkoje, nepadarė gilesnio įspūdžio — viskas atrodė savaime suprantama, kasdieniška. Tik vėliau, pagyvenęs miestuose, atitrūkęs nuo gamtos ir perskaitęs daugybę poezijos, supratau, kokio didžio talento būta Baranausko, su kokiu pastabumu mokėta įžvelgti gamtos grožį, su kokiu jautrumu jis atskleistas.

Taip bėgo dienos bendrabutyje. Labiau pasiturintys mokiniai kartais nueidavo į teatrą ar kiną. Aš tam lėšų neturėjau. Vienas ar su draugais išeidavau po gatves pasižvalgyti, pasižiūrėti įdomesnių pastatų, užsukti į miesto sodą. Sekmadieniais mes, ateitininkai, paprastai nueidavome bažnyčion. Kartą bevaikščiodamas buvau užklydęs į Botanikos sodą užmiestyje. Apie botanikos sodus tada dar nieko nesuvokiau. Man jis atrodė lyg praretintas miškas su daugeliu gražių medžių ir krūmų. Šiltnamių, gėlynų, kolekcinių plotų, būdingų botanikos sodams, neaptikau, nes, matyt, tik jo dendrarijų apėjau, o kitų skyrių nepasiekiau. Deja, matytų medžių nepažinojau. Žemas tais laikais buvo gamtos dėstymo lygis gimnazijoje.

Būta ir juokingų nuotykių. Mano vienmetis Mykolas Slyvanskas pakvietė mane į velodromą. Perspektyva užsėsti ant dviračio mane labai viliojo. Draugas, gavęs dviratį, pirmiausia pats apvažiavo porą

ratų, o paskui mane pradėjo mokyti. Bet vos tik aš pramokau nelaikomas pavažiuoti, staiga pirmutinis dviračio ratas atsiskyrė ir nuriedėjo, aš nuvirtau žemėn. Vienu mirksniu suvokiau, kokia nelaimė — juk savininkas pareikalaus atlyginimo už sugadintą dviratį, o pinigų aš neturiu. Baimės instinktas pirmiausia padiktavo norą bėgti šalin, kiek kojos neša. Taip ir padariau, manydamas, kad ir draugas nežiopsos. Bet greit susipratau blogai daręs, apsisukau ir pamačiau, kad Mykolas šnekasi su dviračių nuomotoju. Priėjęs nuramino mane, kad ne aš kaltas, o nuomotojas išduodąs netvarkingus dviračius. Mat Mykolas, mieste augęs, žinojo, kaip tokiose situacijose elgtis.

Pirmieji mokslo metai Voroneže prabėgo greit ir nejučiomis. Karas tebeliepsnojo, kažkur toli vyko frontas, okupuotose teritorijose gyventojai vilko žiaurios priespaudos jungą. Bet mes, moksleiviai, viskuo bendrabučiuose aprūpinti, gyvendami savo uždarą gyvenimą ir galėdami netrukdomai mokytis, karo nejautėme.

Mokslo metus baigiau sėkmingai, be pataisų. Pasibaigus mokslo metams, bendrabučių mokinius išvežė vasaroti — vienus į Jurjevką, kitus į Podkletnoja, viena buvo vienoje Dono upės pusėje, kita — kitoje. Aš patekau į Podkletnoja.

Vasaros pradžioje mes, pasikrovę daiktus į vienkinkius vežimus, išvažiavome į vasarojimo vietą. Važiavome apie mylią, aplinkui plytėjo vien nuobodi lyguma. Pagaliau po vidudienio pasiekėme savo būsimas buveines — du mūrinius, raudonų plytų vienaaukščius liaudies mokyklos pastatus. Kol išsidėliojome mantą, pavakarieniavome, pradėjo temti. Čia mūsų laukė staigmena. Kieman sugūžėjo būrelis, ne vyresnių kaip piemeniokių amžiaus, mergaičių, kurios pradėjo be jokių ceremonijų karstytis ant palangių, taukšdamos visokius, net ir nepadorius niekus. Mums, nepratusiems Lietuvoje susidurti su laisvu mergaičių elgesiu, buvo labai keista.

Podkletnoja — tai gyvenvietė, nepanaši nei į lietuvišką kaimą ar ulyčią (gatvinį kaimą), nei į miestelį. Rusai ją vadino „selo“. Toliau aš ją sąlyginai vadinsiu kaimu. Tai buvo didelis kaimas, turėjęs daug žemės, toli nusidriekusios plačiose lygumose. Todėl žmonės darbymečio metu išvažiuodavo už daugelio kilometrų visai savaitei.

Kaime buvo cerkvė, smuklė, gana didelė Liaudies mokykla. Taigi Podkletnoja buvo didelis kaimas, bet atrodė nykus, nes neskendėjo sodų žalumoje kaip mūsų lietuviški kaimai. Net ir prie mokyklos neaugo joks medelis. O žemė čia buvo derlinga, lengvai įdirbama, grynas juodžemis.

Kraštovaizdį bent kiek įvairino netoli kaimo tekantis Donas — tipiška lygumų upė, lėkštais krantais, ir taip lėtai tekanti, kad sunku pasakyti į kurią pusę sruvena. Už keleto kilometrų dunksojo miškas įsirėžęs savo kontūrais į horizonto padangę ir iš tolo atrodė lyg tamsi žaliai mėlyna siena. Mūsų gyvenimas Podkletnoja buvo neorganizuotas. Tvarkai palaikyti paskyrė vyresnį mokinį Domą Miciūtą, ramų, gerą vyruką. Jis mūsų nevaržė, ką norėjome tą darėme, bet drausmė nebuvo pakrikusi. Tik kartą buvo pasklidęs gandas, kad vienas kitas iš mūsų vyresniųjų mokinių mėgino užmegzti meilės ryšius su kaimo mergaitėmis. Žinia pasiekė mūsų vadovybę, kuri greit užkirto tam kelią. Ta proga mums buvo atsiųstas naujas prižiūrėtojas — studentas Jonas Kairiūkštis. Bet tas mūsų režimo nepakeitė. Laisvo laiko turėjome daug. Vasara buvo graži, šilta, todėl daug laiko buvome lauke, prasimanydavome žaidimų, eidavome pasivaikščioti, maudydavomės Done.

Su vietiniais gyventojais susibičiuliauti neteko. Tiesą sakant, nelabai buvo su kuo. Pajėgūs vyrai kariavo fronte, moterys dirbo visus darbus, daug paauglių buvo išvykę į miestą uždarbiauti. Didžiulis kaimas atrodė kaip apmiręs — nei pasilinksminimų, nei sueigų. Vietos gyventojai mumis nesidomėjo. Jie vadino mus barčukais (rusiškai „barin“ — ponas, „barčuk“ — ponaitis), lyg ir nelaikė sau lygiais.

Šiaip ar taip, grįžome Voronežan iš Podkletnoja patenkinti, puikiai pailsėję. Taip pradėjome naujus mokslo metus. Mūsų gyvenime ir mokykloje iš esmės niekas nepasikeitė.

Tik tas karas vis nėjo iš galvos. Jis įžengė jau į trečiuosius metus, vokiečių kariuomenė buvo įsiveržusi per Lietuvą ir Latviją gilokai į Baltarusiją. Nors valstybei reikėjo daug pastangų, kad sulaikytų tolimesnę vokiečių invaziją ir neštų sunkią karo naštą, bet mes dar

nejutome materialinių sunkumų. Tik kai senos mūsų uniformos nusidėvėjo ir jas išaugome, bendrabučio vadovybė tiems, kurie patys lėšų neturėjo, išdalijo naujus rūbus, tik ne gelumbinius, o iš kažkokios pigios, bet labai stiprios medžiagos, kurią rusai vadino „čiortova koža" (velnio oda). Mes ir tuo buvome patenkinti, nors ir neatrodėme puošniai. Maistu negalėjome skųstis.

Mieste taip pat nesijautė žymesnių trūkumų. Rinkoje kaimo produktų buvo kaip buvę, parduotuvėse visokių prekių netrūko ir galima buvo turint pinigų laisvai nusipirkti. Turtingos būta Rusijos, kad net sunkaus ir ilgo karo metu nereikėjo įvesti prekėms kortelių sistemos. Karą daugiausia jusdavome iš to, kad į ligonines atveždavo daug fronte sužeistų karių, matydavome miesto gatvėmis varomus austrų belaisvių būrius (atrodo, kad Rusijai kariauti su Austro–Vengrija sekėsi geriau, negu su Vokietija).

Asmeniniame savo gyvenime taip pat ypatingų pasikeitimų nejutau. Mokiausi vidutiniškai, bet ne itin stropiai. Taip, nesivarginant per daug pamokų ruošimu, likdavo nemažai laisvalaikio, kurį leidau panašiai kaip ir pirmaisiais metais. Laikas bėgo greitai.

Iš namų ir apie namiškius jokios nei tiesioginės, nei netiesioginės žinios neturėjau. Neprisimenu, kokiu būdu ar per Raudonąjį kryžių, ar laikraštį, ar kaip kitaip, man pavyko sužinoti pusbrolio Igno Sakalio karinį adresą. Parašiau jam laišką ir labai nudžiugau, kai po kiek laiko gavau atsakymą. Su kitu laišku pasiunčiau jam lietuviškos spaudos, bet daugiau siuntinėti neprašė. Buvo mažai raštingas, o jo dalinyje gal nebuvo daugiau lietuvių, kurie domėtųsi spauda. Laiškais dar keletą kartų apsikeitėme, o vėliau, pasirodo, jo patekta į vokiečių nelaisvę.

Praėjo Kalėdos ir atėjo Naujieji 1917 metai. Juos sutikdami linkėjome vieni kitiems, kad greičiau baigtųsi karas ir kitas šventes švęstume savo namuose Lietuvoje. Nenujautėme, kokios didelės audros debesys pakibs virš vargšės Rusijos — audros, kuri sukrės visą pasaulį.

Naująjį pusmetį pradėjome normaliai ir kurį laiką gyvenimas ėjo sena vaga. Bet štai įvyko tai, kas vėliau ar anksčiau turėjo įvykti —

žlugo Rusijos monarchija. Jau seniai rusų inteligentai reiškė nepasitenkinimą caro Nikolajaus II režimu, kuris traukė Rusiją į ekonominį ir kultūrinį atsilikimą. Žiaurią priespaudą kentė Rusijos pavergtos tautos — Lenkijoje, Pabaltijyje, Suomijoje, Ukrainoje, Kaukaze. Visi laukė progos atsikratyti caro patvaldyste. Įvykius pagreitino nesėkmės kare. Dūma (seimas) reikalavo iš caro reformų, bet caras nutarė Dūmą paleisti, o Dūma nepakluso ir baigiantis 1917 metų vasariui privertė carą nuo sosto atsisakyti. Valdžią laikinai perėmė triumviratas (Dūmos pirmininkas ir dar du atstovai). Bet lygiagrečiai Petrapilyje susikūrė Darbininkų ir kareivių deputatų Taryba, kuri greit perėmė visą valdžią.

Miestuose pasipylė manifestacijos su raudonomis vėliavomis ir revoliuciniais šūkiais. Manifestaciją surengė ir Voronežo lietuviai, kurioje gausiai dalyvavo beveik visi inteligentai, darbininkų ir kitų visuomenės sluoksnių atstovai. Leista buvo dalyvauti ir mums, moksleiviams. Į šią manifestaciją susibūrė įvairių pažiūrų lietuviai: socialistai ir krikščionys demokratai, ateistai ir klerikalai, aušrininkai ir ateitininkai, taip pat nepartiniai. Visus jungė vienas troškimas — grįžti į laisvą nuo imperialistinio jungo Lietuvą. Bent man taip atrodė.

Tai buvo tik revoliucijos pradžia. Toliau įvykiai vystėsi labai sparčiai. Liaudies įniršis prieš carizmo režimą staiga prasiveržė, tarytum prie didelės užtvankos susitelkęs vanduo ir putodamas ritosi nesulaikomomis bangomis, viską pakelyje griaudamos ir nušluodamos.

Revoliucija pagreitino ir taip jau pribrendusią karo nusiaubtos šalies ekonominę ir finansinę krizę. Nesiimu čia analizuoti sudėtingą revoliucijos istoriją, nes rašau tik atsiminimus ir aprašau įspūdžius, kuriuos man revoliucija paliko, kai gyvenau jos sūkuryje — Voroneže.

Žemių gniūžtė, kol ji saujoje suspausta, atrodo vienalytė, bet kai tik pirštai atsigniaužia, ji subyra į smulkias daleles. Panašiai ir su Rusijos imperija, sulipdyta iš daugelio tautų ir tautelių. Kai caro sostas nugriuvo, carinės patvaldystės gniaužtai atsileido, pirmiausia

didesnės ir tautiškai susipratusios tautinės mažumos — suomiai, ukrainiečiai, gruzinai pasiskelbė nepriklausomomis nuo Rusijos respublikomis. Vokiečių okupuotoje teritorijoje likusios mažumos — lenkai, lietuviai, latviai, estai — taip pat puoselėjo viltį atgauti nepriklausomybę.

Rusų visuomenė po revoliucijos suskilo į dvi prieštaringas stovyklas ir neįmanoma buvo jų sujungti bendram darbui į vieną darnų valstybinį organizmą. Pradėjo irti drausmė gamyklose, transporte, prekyboje, žemės ūkyje ir kariuomenėje. Dėl viso to paaštrėjo ūkinė ir finansinė krizė. Pradėjo stigti maisto produktų, prekių. Krašte grėsė visiška suirutė.

Mes, mokiniai, gyvendami uždarą gyvenimą mokykloje ir bendrabučiuose, pradžioje besiartinančios katastrofos lyg ir nenujautėme. Mokymasis vyko senomis vėžėmis, buitinės sąlygos bendrabučiuose žymiai nepablogėjo. 1917 metų pirmą pusmetį baigėme normaliai. Vėliau mokinių nuotaikos keitėsi. Lietuviai inteligentai, iki šiol gyvenę svajonėmis apie atgimsiančią Lietuvą ir garbinę jos garsią praeitį, po revoliucijos pajuto realią galimybę sukurti naują Lietuvą, žinoma, ne Gedimino, Mindaugo ar Vytauto laikų. Feodalinė gadynė seniai buvo praėjusi. Civilizuotame pasaulyje įsigalėjo kapitalizmas. Bet Lietuvai jis atrodė svetimas. Lietuva buvo agrarinis kraštas. Tad kokiais pagrindais kurti naują Lietuvą? Vieningos nuomonės nebuvo. Politiškai aktyvi lietuvių inteligentija (kalbu apie Voronežą) buvo pasidalinusi į dvi stovyklas — socialistus ir demokratus. Socialistų ideologinis pagrindas buvo ateizmas bei laisvamanystė, o socialinė santvarka — socialistinė, demokratų gi — krikščionybė ir demokratinė respublika. Kadangi demokratų pusėje buvo beveik visi lietuviai dvasiškiai, tai socialistai demokratus pravardžiuodavo klerikalais ir atžagareiviais. Buvo daug ir neutralių lietuvių inteligentų, kurie dirbo savo darbą, dalyvavo kultūriniame gyvenime, bet į politines partijas nesidėjo. Iš mūsų mokytojų demokratų pusėje buvo M. Krupavičius (lyderis) ir gamtos mokytojas B. Špokevičius. Neutraliai laikėsi kalbininkai J. Jablonskis ir J. Balčikonis, taip pat matematikas Z. Žemaitis, gal ir vokiečių

kalbos mokytojas Šepetys. Ar buvo socialistų tarp mokytojų, tiksliai nežinau, bet jų buvo bebaigiančių gimnaziją moksleivių tarpe — Serbenta, Kovalskis, Butkus ir kiti.

Po revoliucijos moksleivių kuopelės — ateitininkų ir aušrininkų, veikė kaip veikusios. Revoliucijos paskelbtas sąžinės laisvės obalsis dar tebegaliojo. Mes, ateitininkai, dabar dažnai nagrinėjome socialinius klausimus ir ypač aktualios atrodė kooperacijos ir profsąjungų studijos. Be to, mokiniai dažnai nueidavo į mieste ruošiamus mitingus, paskaitas, kur paprastai vykdavo labai karštos diskusijos būsimos Rusijos valstybinės santvarkos klausimais. Diskusijos taip įsiliepsnodavo, kad virsdavo savos rūšies spektakliais. Nevengiau ir aš tuose spektakliuose pabuvoti, taip pat ir savo kuopelėje socialinių klausimų nesišalinau, domėjausi jais, bet aktyvistu nepasidariau, buvau dar tam nepribrendęs.

Po revoliucijos prasidėjo spartus demokratėjimo procesas, kuris neaplenkė ir mūsų. Vienas tokių įvykių — tai naujo mokinių bendrabučio įkūrimas savivaldos pagrindais. Kitas įvykis — mokinių streikas gimnazijoje. Tarp mokinių visada yra tokių, kurie mano, jog Pedagogų taryboje vertinant mokinių pažangumą ir elgesį yra daug neobjektyvumo. Kad ateityje to nebūtų, mokinių delegacija pareikalavo, kad į Pedagogų tarybos posėdžius būtų įsileistas mokinių atstovas. Direkcija tokį reikalavimą patenkinti atsisakė. Tada mokiniai nutarė streikuoti. Streiko esmė buvo tokia, kad pakviestas atsakinėti pamoką mokinys turėjo tylėti ir neatsakinėti į mokytojų klausimus. Streiko organizatoriai parinko dieną ir per klasių atstovus pranešė kiekvienai klasei. Vieni mokiniai šią žinią sutiko su entuziazmu, kiti abejingai, bet atsisakančių streike dalyvauti nebuvo. Man streikas nebuvo prie širdies, nes ir be atstovo Pedagogų taryboje žinojau, kad blogus pažymius gaudavau, kai nebūdavau tinkamai paruošęs pamokos. Streikas įvyko ir praėjo sėkmingai. Tik mūsų klasėje buvo nemalonus incidentas per J. Jablonskio lotynų kalbos pamoką. Jablonskis iššaukė vieną mokinį — tyli, iššaukė kitą — tyli, trečią — vėl tyla. Mokytojas supyko, paraudo, tepasakė: „Tai jūs spjaunate į mane?“ ir atsistojo eiti iš klasės. Bet kadangi

pats negalėjo vaikščioti, tai vienas mokinys pribėgo prie jo ir išvedė iš klasės. Visiems pasidarė labai nemalonu. Jablonskis buvo reiklus ir griežtas mokytojas, bet mokiniai jį gerbė ir, be abejo, įžeisti niekas jo nenorėjo. Kolektyvo jėga — didelė jėga. Mokinių atstovas, kiek prisimenu, į Pedagogų tarybą buvo įsileistas.

Pagaliau mokslo metai pasibaigė. Bet šį sykį vasaroti mūsų niekur neveže. Kas turėjo kur išvykti — pas gimines, pažįstamus, galėjo išvažiuoti, kas nieko neturėjo — liko bendrabutyje.

Karas dar nebuvo pasibaigęs. Rusų–vokiečių fronte karo veiksmai buvo sustoję, bet vokiečiai iš okupuotos teritorijos geruoju nenorėjo trauktis, o rusai neturėjo jėgų juos išstumti. Kiek tokia būklė truks, niekas nežinojo. Reikėjo laukti. Ir laukėme. O belaukiant reikia kuo nors užsiimti.

Aš jau pavasarį buvau išėjęs savanorio darbinę praktiką. Pavasario vandenims paplovus geležinkelio pylimą, reikėjo skubiai supilti jį kastuvais, kitokios technikos tada nebuvo. Geležinkeliečiai darbo jėgos tam neturėjo, tat rinko savanorius iš miestiečių tarpo, į jų skaičių ir aš patekau. Trejetą dienų pasidarbavus kastuvais ir karučiais išplautas pylimas buvo sutaisytas ir mums buvo sąžiningai sumokėta už darbą. Vasarą nugirdome, kad netoli nuo Voronežo verbuojami savanoriai miško kirtimo darbams. Aš ir dar trys mano klasės draugai sudarėme vyrų brigadą (jei septyniolikmečius galima laikyti vyrais) ir išvykome traukiniu į Grafskoje. Nuvykę į mišką, be didelio vargo suradome kirtavietę. Mus priėmęs girininkas parodė biržę, išdavė pjūklus ir kirvius bei paaiškino, ką turėsime daryti. Nupjautą medį reikėjo nugenėti, supjaustyti vienodo ilgio gabalais, storesnius perskelti ir sukrauti į sieksnines rietuves. Viskas atrodė labai paprasta, bet pradėję dirbti pamatėme, kiek daug čia reikia įgūdžių: pjūklus išsigaląsti, pjūklo taką medyje tinkamai praplatinti, numatyti medžio virtimo kryptį ir kitų. Bedirbdami perpratome visas kirtėjų gudrybes. Laimei, medžiai griūdami nė vieno mūsų neprispaudė.

Sieksninė malkų rietuvė pasižiūrėti nedidelė, bet malkagalių į ją telpa daug, ne visada užtenka vieno nuversto medžio jai užpildyti. Iš pradžių mėginome gudrauti, malkagalius krovėme kuo toliau

vieną nuo kito. Bet kur tu miškininką apgausi. Atėjo, parodė paliktus didelius plyšius tarp pliauskų, pasijuokė, kad pro juos galėtų vilkas prasmukti, liepė perkrauti ir tik tada išmatavo rietuves. Taigi, darbas buvo nelengvas, bet laisvanoriškas, o ne priverstinis, tai jo sunkumo, jaunatviškos energijos pilni, lyg ir nejautėme. Be to, fizinį nuovargį kompensavo su niekuo nepalyginama miško nuotaika, jo rimtis ir visiškas atitrūkimas nuo likusio pasaulio. Mūsų rūpestis buvo tik kuo daugiau sukrauti malkų rietuvių, kad nereiktų grįžti tuščiomis kišenėmis, pavalgyti ir išsimiegoti.

Valgį gaminomės patys čia pat lauke ant ugniakuro. Maisto produktų nusipirkdavome netoli geležinkelio buvusioje parduotuvėlėje. Ryte ir vakare išsivirti arbatos ar pietums sriubos buvo vieni niekai. Kiek blogiau sekėsi su antrais patiekalais. Kiaušinienę visai gerai išsikepdavome, košę ir kokį mėsos gabalą pavykdavo pusėtinai išsivirti, bet su blynais buvo tikras vargas. Kiek juos bevartydavome keptuvėje, kiek daug taukų bedėdavome, vis iš paviršiaus apsvildavo ir apdegdavo, vidury likdavo pusžaliai. Mes juos vadindavome keptais varniokais, nes bevartant keptuvėje pajuosdavo ir virsdavo beformiu gniužulu. Suvalgydavome ir tokius. Kadangi niekas taip nežadina apetito, kaip sveikas fizinis darbas — tai viskas būdavo skanu.

Miegojome iš pradžių iš šakų sunertoje palapinėje. Romantiška, bet uodai neduodavo ramybės. Pasiprašėme globėjų miškininkų, kad įsileistų į čia pat stūksantį tuščią mūriuką. Sutiko.

Namelio viduje pakraščiais buvo pritaisyti platūs suolai, tinkami ne tik sėdėti, bet ir gulėti, o vidury kambario stovėjo medinis stalas. Sugulę džiaugėmės, kad galėsime ramiai pamiegoti. Bet vos tik spėjome sumigti, kai vienas po kito pabudome besikasydami, lyg dilgelėmis dilginami. Neiškentę užsidegėme žvakę — sienomis nesuskaitomomis voromis skubėjo slėptis nuo šviesos į plyšius blakės. Taip tą naktį likome be miego, o kitą rytą draugai mane išsiuntė į Voronežą parvežti „vaistų“ blakėms. Pirmoje pasitaikiusioje vaistinėje gavau gero puslitrio dydžio butelį „antiklopino“ ir pulverizatorių jam išpurkšti. Išpurškėm visą namelį — ir blakių kaip nebūta. Nuostabaus būta antiklopino.

Šiaip jau gyvenimas miške buvo vienodas, bet nuobodžiauti nebuvo kada. Dirbome iššijuosę, neskaičiuodami valandų, nepaisydami, kad prakaitas nuo nosies varva, kad pūslės ant delnų pritrintos. Atsikvėpdavome tik sekmadieniais. Taip buvome namie išmokyti, kad šventadienį reikia švęsti. Sekmadienį pakaitomis vieni į miestą nuvažiuodavome sužinoti naujienų, ar parsivežti reikalingo daikto, kiti likdavome budėti prie mūsų mantos, išeidavome pauogauti, pagrybauti, paskaitydavome, pasišnekučiuodavome.

Taip ir nepamatėme, kaip praėjo daugiau nei mėnuo nuo mūsų darbo pradžios. Metas buvo grįžti prie mokslo. Grįžome patenkinti, gerai užsidirbę, nors nemažai prakaito išlieję, sudiržusiais delnais, jautėmės fiziškai sustiprėję ir dvasiškai pailsėję.

Mokslas prasidėjo laiku ir mokykloje ypatingų permainų nebuvo, bet bendrabučiuose jau pajutome revoliucijos pasekmes. 1917–1918 mokslo metus išgyvenome šiltai, neturėjome vargo su rūbais ir baltiniais. Bet maistas labai pablogėjo. Ypač pradėjo trūkti duonos, mėsos, riebalų. Gerai, kad bulvėmis, kopūstais ir kitomis daržovėmis mūsų bendrabučio taryba spėjo apsirūpinti iš rudens. Mes, mokiniai, ruošdavome kopūstus raugimui — pjaustėme, raugėme, su dideliu malonumu sugriauždami jų kotus, neatsisakydavome ir griežčių. Rudenį turguje dar laisvai galima buvo nusipirkti pomidorų, kurių iš kaimų atveždavo pilnus vežimus ir pardavinėdavo nebrangiai. Čia juos ir pamėgau valgyti. Lietuvoje nebuvau jų ragavęs ir pradžioje pomidorai man pasirodė labai neskanūs, bet pamokytas juos valgyti su druska ir pipirais, labai pamėgau ir dažnai jais papildydavau kuklų bendrabučio davinį. O tas davinys iš tikrųjų pasidarė kuklus. Iš ryto gaudavome lėkštę sriubos ir po pusę svaro (apie 200 gramų) duonos, pradžioje ruginės, o vėliau kukurūzų (maistinga, bet ne tokia skani kaip ruginė). Pietums ir vakarienei duonos negaudavome. Kai kurie mano draugai sugebėdavo tą pussvarį padalyti į tris dalis ir pasilikti pietums ir vakarienei, bet aš, būdamas iš prigimties valgus, viską sušveisdavau iškart ir vis tiek nueidavau nuo stalo alkanas. Pietums gaudavome daržovių ar kruopų sriubos, antru patiekalu būdavo koks kotletukas arba blyneliai,

iš kurių man skaniausi būdavo kepti iš sorų miltų (Lietuvoje tokių nebuvau valgęs). Bet ir po pietų aš nueidavau pusalkanis. Vakarienės būdavo visai nesočios — kokia pieniška ar daržovių sriuba. Pradėjo dažnai virti tokią sriubą, kurią suvalkiečiai vadina „blėkomis". Tai buvo vandenyje išvirti smulkiai supjaustyti žarnų gabaliukai. Ji buvo prasto skonio ir kai kurie mano draugai, ne tokie valgūs kaip aš, dažnai jos atsisakydavo. Bet ji neabejotinai buvo maistingesnė už kitas, mums duodamas sriubas ir mano apetitą patenkindavo. Šiaip ar taip, bet atsikėlęs nuo stalo galvodavau, kaip greičiau sulaukti kito valgymo laiko, o vakare, kai jau nebūdavo ko laukti, įstengti alkį užmiršti.

Su tuščiu pilvu ruošti pamokas sunku prisiversti. Matematikos uždavinius išspręsti ar kokį rašomąjį namų darbą parašyti buvo lengviau, bet kitas pamokas dažniausiai ruošdavau mokykloje pertraukų metu. O namuose ieškodavau įdomesnių užsiėmimų, kurie padėtų užmiršti alkį.

Minimais mokslo metais gyvenau „Gamovos respublikos" bendrabutyje. Apgyvendino dideliame kambaryje, kurio viduryje stūksojo didžiulė duonkepė krosnis. Pasieniais tilpo 11 lovų ir dar dvi prišlietos prie krosnies. Čia apsigyveno du ketvirtokai — Kumpis jaunesnysis ir Narikas. Visi kiti buvo mano bendraklasiai, šeštokai: Ožalas, Avižienis, T. Daugirdas, J. Garuolis, Gražulis, P. Belzeris, Ališauskas, P. Barkauskas, J. Steponaitis ir Murauskas. Sugyvenome visi gerai ir gyvenimas buvo nenuobodus. Tai šachmatais žaisdavome, kas mėgdavo, kortomis palošdavo, tai užsimegzdavo įdomūs pokalbiai, nepraleisdavome progos pasiklausyti politinių diskusijų, nueiti į įdomesnį mitingą. Kartą bendrabutiečius kolektyviai nuvedė į miesto teatrą, kur vaidino istorinį veikalą. Taip pirmą kartą pamačiau spektaklį teatre. Teatro rūmų vidus man, nieko geresnio nemačiusiam, atrodė labai gražus, patiko spektaklio dekoracijos, kostiumai ir aktorių vaidyba. Tik visi buvome nustebinti, kai po spektaklio einant iš salės po kojomis šiugždėjo saulėgrąžų lukštai. Mat tą vakarą į teatrą buvo atvesta daug kareivių, kurie įsigalėjusiu Rusijoje papročiu, jas spektaklio metu gliaudė ir čia pat spjaudė.

Mūsų savišvietos ateitininkų kuopelė tebeveikė ir Gamovos bendrabutyje. Laisvalaikiu dar mėgdavau nueiti ir į vakarėlius. Jau dažniau įsimaišydavau į šokėjų būrį. Buvau tokio amžiaus, kad mergaitėms dariausi neabejingas, bet jas užkalbinti drąsos vis stigo. Pasitenkindavau tik viena, deja, mažą vilties žadančia svajone, kad kuri iš mergaičių mane įsimylės ir laiškučiu ar kuriuo kitu būdu duos suprasti, kad ji man neabejinga. Bet to neįvyko... Gal buvau per daug „bloznas", kad patraukčiau kurios nors mergaitės dėmesį, gal dėl to, kad pats nesugebėjau parodyti iniciatyvos. Na, bet dėl to labai nesikrimtau, maniau, kad dar viskas ateityje.

Tuo metu aš prasimaniau naują, mano širdžiai artimą užsiėmimą — piešti. Vyresnėse klasėse piešimo pamokų nebuvo, bet aš jo neužmiršau, kaip jau rašiau, piešdavau vakarėlių programų viršelius. Gamovos bendrabutyje imtis teptuko ir aliejinių dažų paskatino mano bendraklasio, pažįstamo dar iš Vilkmergės gimnazijos, Jaronimo Garolio pavyzdys. Nežinau, kur jis buvo pramokęs tapybos, bet šis darbas jam gerai sekėsi. Jo piešti paveikslai žavėjo ne tik mane, bet stebino ir kitus bendrabučio gyventojus. Tačiau neprisimenu, kad kas be manęs būtų norėjęs jo pavyzdžiu pasekti. Ir aš ryžausi. Bet tam reikėjo įsigyti aliejinių dažų, drobės, teptukų, aguonų aliejaus dažams praskiesti, paieškoti tinkamų atvirukų kopijavimui. O mano „kapitalas" baigėsi. Tuos nedaugelį rublių, kuriuos uždirbau mišką kirsdamas, baigiau leisti pomidorams ir arbūzams, kuriais pripildydavau pustuštį skilvį. Atėjo laikas paimti įšaldytus pinigus — tuos 80 rublių, kuriuos mama, palikdama mane Voroneže, įdavė saugoti tuometiniam bendrabučio vedėjui Urbonui. Pradėjau klausinėti, kur jį surasti. Pasirodė, kad jis išvykęs netoli nuo Voronežo mokytojauti. Sužinojau jo adresą ir pasiunčiau laišką, nežinodamas, kas iš to išeis. Urbono būta sąžiningo žmogaus. Nors pinigai buvo įduoti be pakvitavimo ir be liudininkų, išlaikė jis juos du metus, bet gavęs mano laišką, nedelsdamas visus pinigus atsiuntė per vyresnės klasės mokinį Vilimą. Tokiu būdu netikėtai praturtėjau.

Tuojau nusipirkau piešimo reikmenų ir ėmiausi darbo, visa kita užmiršęs. Pradėjau nuo žinomo rusų dailininko peizažisto Šiškin'o

reprodukcijų perpiešimo iš atvirukų, kurių nesunku buvo pasirinkti bet kuriame knygyne. Šiškin'as ypač meistriškai mokėjo tapyti pušynų fragmentus. Man jo paveikslai buvo artimi gamtos pajautimu. Pirmieji bandymai parodė, kad nukopijuoti paveikslą iš atviruko nėra sunku. Tie, kuriems parodžiau, stebėjosi mano sugebėjimu kopijuoti, bet labiau išmanantys pridurdavo, kad mano kolegos Jaronimo paveikslai yra geresni, o maniesiems kažko trūksta. Aš ir pats jaučiau, kad formaliai vaizdas perduotas teisingai, išlaikytos linijų proporcijos ir kryptys, atrodydavo, ir spalvos parinktos teisingai, bet vaizdui trūkdavo gyvumo, kuris būdavo Jaronimo piešiniuose. Taip savikritiškai vertindamas savo darbą, stengiausi tobulinti savo tapymo techniką. Nuo Šiškin'o reprodukcijų perėjau prie Aivazovskij, garsėjusio meistriškais jūrų peizažais. Jūros ir netgi didelio ežero tuomet nebuvau matęs, bet iš Aivazovskij kūrinių ir literatūrinių jūros aprašymų buvau susidaręs gana realų jūros vaizdą, tylios, ramios saulėlydžio metu, banguojančios vėjuotą dieną, šėlstančios ir blaškančios laivus per audrą. Aivazovskij reprodukcijos man labai patiko. Vėliau perėjau prie kitų, mažiau žinomų dailininkų reprodukcijų, peizažų, natiurmortų ir kitokių žanrų. Tapymo aistra buvo mane taip užvaldžiusi, kad dažnai užsimiršdavau, nieko aplink nematydamas. Labiau pavykusius darbus pasikabindavau virš lovos, bet, įžvelgęs jų trūkumus, imdavausi kitus, geresnius tapyti. Taip per žiemą susirinko visas pluoštas tokių „kūrinių“, kuriuos kiti girdavo, o aš į juos žiūrėjau vis kritiškiau.

Tuo laiku dar nežinojau, kad dailininko pašaukimas yra ne kopijuoti natūrą, tuo labiau kitų dailininkų reprodukcijas, o kurti, įžvelgti ir pabrėžti paveiksle tuos būdingus objekto bruožus, kuriuos tik dailininko akis sugeba įžvelgti, matyti ne tiek patį objektą, kiek jo idėją. Tam, žinoma, reikėjo ne tik patyrimo piešti paveikslus iš natūros, bet ir gilesnių teorinių žinių. O man ir vieno, ir kito trūko. Tokiu būdu, reprodukcijų kopijavimas neišugdė manyje dailininko, bet manau, kad tai buvo ne veltui sugaištas laikas. Be to, kad ir kopijuodamas, įgudau piešti, pagauti daiktų kontūrus, suvokti linijų proporcijas, paveikslo perspektyvą. Visa tai man labai pravertė vėliau,

bestudijuojant gamtos mokslus. Ne vienam moksliniam darbui ir populiariam leidiniui daugelį iliustracijų piešiau pats.

Tuo metu, kai mes bendrabučiuose gyvenome palyginti ramiai, nors su kai kuriais nepritekliais, ir galėjome tęsti mokslą, už bendrabučio ir mokyklos sienų gyvenimas kunkuliavo. Vasario buržuazinės revoliucijos sukeltos bangos nerimo, plėtėsi, apimdamos vis platesnius visuomenės sluoksnius. Grįžusio iš užsienio Lenino pirmieji revoliucijos laimėjimai nepatenkino. Jis paskelbė naują programą, kurios esmę sudarė proletariato diktatūra. Tai reiškė, kad visa šalies valdžia turi pereiti deputatų taryboms, kurių atstovai renkami visuotiniu balsavimu iš darbininkų, valstiečių ir darbo inteligentijos. Leninui pavyko sukelti naują revoliuciją Rusijoje, vadinamą Didžiąja spalio socialistine revoliucija. Tai įvyko 1917 metų spalį Petrograde.

Po Spalio revoliucijos Rusijoje ne tik neįsiviešpatavo tvarka, bet prasidėjo dar didesnė suirutė. Socialistų lageryje vieningos nuomonės nebuvo. Vieni jų nuėjo bolševizmo keliu, visiškai pritardami Lenino iškeltiems šūkiams, kiti susimetė į menševikų, eserų (socialrevoliucionierių), anarchistų ir dar kitokias partijas. Tokiu būdu bolševikams atsirado opozicija. Plėtėsi kontrrevoliucija. Jau 1917 metų pabaigoje miestams, ypač didiesiems, ėmė grėsti badas. Maisto ir kitų prekių trūkumas pagimdė spekuliaciją.

Kovai su visomis šiomis negerovėmis, o ypač su revoliucijos priešais, buvo sudaryta Ypatingoji komisija (ČEKA), kurios pirmininku buvo paskirtas nuo Ašmenos kilęs Feliksas Dzeržinskis. Čekistai turėjo plačius įgaliojimus, patys sugautus nusikaltėlius ar įskųstus piliečius tardė, patys teisė ir patys vykdė mirties bausmes. Daug jie anuo metu ir vėliau praliejo kraujo — kaltų, o dažniausiai ir neteisingai apkaltintų žmonių.

Po Spalio revoliucijos prasidėję politiniai, finansiniai, ūkiniai sunkumai juo tolyn, juo labyn aštrėjo. 1917–1918 metų žiema ir pavasaris buvo neapsakomai sunkūs. Sklido kaskart vis baisesni gandai apie kruvinas raudonarmiečių ir baltagvardiečių kovas, apie sabotažo ir savivalės aktus, apie čekistų žiaurius susidorojimus su

žmonėmis. Miestams grėsė bado šmėkla. Niekas nežinojo, kuo tas viskas baigsis, niekas nebuvo tikras dėl ateities, išskyrus gal tarybų valdžios fanatikus, kurie tikėjo sukursią rojų žemėje.

Voroneže buvo palyginti ramu. Mus pasiekdavo gandai apie pasitaikančius incidentus, ypač geležinkelio stoties rajone. Čia pravažiuodavo daug keleiviais perpildytų traukinių, kuriais važiuodavo ir spekuliantai bei ginkluoti marodieriai. Traukinius tikrindavo, spekuliantus suimdavo arba viską atimdavo, o sučiuptus su ginklais vietoje sušaudydavo. Kiek tuose ganduose tiesos, negaliu pasakyti, bet stoties rajono pusėje dažnai girdėdavosi šaudant. Buvo pasklidęs gandas, kad nuo Dono pusės artėja kazokai ir nori užimti miestą. Laimei, jų nesulaukėme.

Mūsų gimnazijos lietuviams rūpėjo, kad kuo greičiau baigtųsi karas ir kuo greičiau grįžti į Lietuvą. Dauguma moksleivių domėjosi aplinkiniu gyvenimu ir revoliucijos kovomis, bet laikėsi pasyviai. Tik vienas kitas iš mūsų draugų įsitraukė į revoliucinį judėjimą, iš mano pažįstamų, tik du: mano bendraklasis Vincas Griganavičius ir V. G., gyvenęs Gramovos bendrabutyje. Abu jau 1917 metais įstojo į komunistų partiją. Jau minėjau, kad Griganavičius 1938 metais tapo asmenybės kulto laikų auka, žuvo Maskvoje, o V. G. likimo nežinau. Bendrabutiečiai manė jį palaikius ryšius su ČEKA ir įtarė, kad jam įskundus, buvo suimti žymesni Voronežo lietuvių veikėjai, tarp jų ir mūsų mokytojas Zigmas Žemaitis. Suimtųjų ideologija buvo priešinga komunistinei, bet veiksmais jie nebuvo nusikaltę revoliucijai. Po kurio laiko mūsų mokytoją ir daugumą kitų paleido.

Su nuogąstavimu laukėme, kas bus toliau, nes materialinė būklė darėsi vis sunkesnė. Jautėme, kad vietiniai gyventojai pradėjo pabėgėlių nekęsti, gatvėse galima buvo išgirsti pravardžiuojant „biežency–biešency“ (pabėgėliai–pasiutėliai), tuo norint pasakyti, kad pabėgėliai sunkina ir be to labai sunkų vietinių žmonių gyvenimą, apvalgo juos.

Voroneže, be moksleivių ir lietuvių inteligentijos, buvo ir kitų tremtinių — darbininkų ir valstiečių, įsidarbinusių miesto gamyklose, į karo ligonines patekdavo fronte sužeistų kareivių lietuvių.

Visi jie gyveno neorganizuotai, kas sau. Nežinau, kieno buvo sumanyta, kad moksleiviai užmegztų su jais ryšius. Mūsų bendrabučiuose parinko savanorius, kurie norėtų į tą darbą įsijungti. Užsirašiau ir aš, nors numaniau, kad užmegzti kontaktus su nepažįstamais žmonėmis bus sunku, nes trūko man ir iškalbos, ir drąsos. Idėja atrodė graži ir norėjosi pamėginti, kaip seksis ją realizuoti. Gavome adresus mieste gyvenančių lietuvių, sužinojome, kokiose ligoninėse gydosi lietuviai kareiviai. Pradėjome lankytis lietuvių namuose, mus gana maloniai priimdavo, bet jautėme, kad šeimininkai nelabai supranta mūsų tikslus, nes materialiai paremti jų negalėjome, išskyrus kuklias dovanėles. Pakalbindavome, pasidalindavome naujienomis. Girdėjau, kad gimnazistėms geriau sekėsi šią misiją vykdyti nei berniukams. Manau, kad tas sumanymas veltui nenuėjo.

Pagaliau 1918 metų kovą buvo pasirašyta Brest–Litovsko (Breste) taikos sutartis tarp Tarybų Rusijos ir Vokietijos bei jos sąjungininkių. Tai buvo mums didelio džiaugsmo žinia. Bet mūsų vargai ir rūpesčiai tuo dar nesibaigė. Vokiečių kariuomenė iš okupuotų teritorijų neskubėjo trauktis ir laisvo susisiekimo su jomis dar nebuvo. Iš visko matėsi, kad mokslo metus reiks baigti Voroneže.

Pagaliau baigėsi mokslo metai. Kada Pedagogų taryba suvedė mokinių pažangumo rezultatus, paaiškėjo, kad nemažam skaičiui mokinių grėsė pataisos, kurias nežinia kur reiktų laikyti, nes M. Yčo gimnazija Voroneže, karui pasibaigus, turėjo likviduotis. Todėl Pedagogų taryba mokiniams, gavusiems pataisas, leido čia pat jas laikyti. Pataisininkų tarpan buvau ir aš patekęs, mat mokytojas J. Jablonskis išvedė man iš lotynų kalbos dvejetuką. Su dvejetu šešių klasių baigimo pažymėjime grįžti į namus būtų buvę labai ir labai nemalonu. Todėl pasinaudojau proga, nors ir ne per daug pasitikėdamas savo žiniomis, ryžausi laikyti pataisą. Egzaminavo mokytojas J. Balčikonis. Reiklumo jam, kaip ir J. Jablonskiui, pakako. Vis dėlto pataisą išlaikiau ketvertuku, kuris ir buvo įrašytas į mano pažymėjimą. Taip buvau laimingas, kad pačiam sunku buvo tuo patikėti. Mano šešių klasių pažymėjimas nebuvo šaunus. Jį iki šiol išsaugojau ir galiu pacituoti (vertimas iš rusų kalbos).

PAŽYMĖJIMAS

Šio pažymėjimo pateikėjas, Vilniaus M. M. Yčo gimnazijos šeštos klasės mokinys Minkevičius Antanas (Minkevič Anton), valstiečių kilmės, katalikų tikėjimo, gimęs 1900 metų gegužės 18 d., buvo šioje įstaigoje nuo 1915 metų rugsėjo 1 d. iki 1918 metų balandžio 11 d., buvo puikaus elgesio, jo 1917/1918 mokslo metų pasiekimai, pereinant iš šeštos į septintą klasę, yra šie:

Rusų kalba — patenkinamai; Lotynų kalba — gerai; Algebra — patenkinamai; Geometrija — patenkinamai; Fizika — patenkinamai; Istorija — patenkinamai; Geografija — patenkinamai; Prancūzų kalba — patenkinamai; Vokiečių kalba — patenkinamai; Lietuvių kalba — gerai.

Pasirašė šį pažymėjimą gimnazijos direktorius Pranas Mašiotas, septyni Pedagogų tarybos nariai ir Pedagogų tarybos sekretorius Zigmas Žemaitis.

Taigi šeštą klasę baigiau tinginio pažymiais — aštuonios trejukės ir tik dvi ketveriukės. Džiaugiausi bent tuo, kad gautas pažymėjimas atvėrė kelią į septintąją klasę.

Grįžimas

Mokslas buvo pasibaigęs, karas taip pat, bet vokiečiai dar buvo Lietuvoje. O mums, keliems šimtams moksleivių, laisvo kelio į namus dar nebuvo ir mus vežti niekas, atrodė, nesiskubino.

Susidarė nedidelis savanorių būrelis, kuris ryžosi pasiekti Lietuvą. Vienas to būrelio iniciatorių buvo šeštokas Petras Biržys, gerokai vyresnis už savo bendraklasius, judrus, liežuvingas, apskritai talentingas vyriokas. Kažkurio pakalbintas mielai sutikau ir aš prisidėti, labai jau rūpėjo namai, labai norėjosi atsikratyti netikrumo jausmu, kurį pagimdė revoliucijos įvykiai.

Mūsų būrelyje buvo 15 žmonių, prisimenu, kad kartu vyko Petras Jočys, Vincas Steponavičius, Jurgis Steponaitis, Pranas Barkauskas, Petras Belzeris su dviem seserimis iš mergaičių bendrabučio, Šaltenytė, dar kelios mergaitės ir vyrukai. Visi moksleiviai. Nei

mokytojų, nei kitų vyresnių palydovų neturėjome. Pasitikėjome savo jėgomis. Susidėję nesudėtingą savo mantą, vieną gražią pavasario dieną visu būriu patraukėme į geležinkelio stotį. Beje, prieš išvykdami turėjome patys kažkokioje kanceliarijoje susirašyti dokumentus bei leidimus išvažiuoti, nes kanceliarijoje trūko raštininkų.

Stotyje ir perone judėjimas buvo didelis, atvažiuojančių ir išvažiuojančių daugybė. Traukinio sąstatas, kuriuo turėjome važiuoti, buvo sudarytas iš keliasdešimties vagonų, kuriuos vadino „tepluškomis", atseit, šildomi — vagonų viduryje stovėjo malkomis kūrenama geležinė krosnelė su į lauką išvestu skardiniu vamzdžiu. Ji ne tik šildė šaltu laiku, bet ant jos galima buvo išsivirti vandens ar ko kito. Pasieniais buvo pritaisyti gultai. Vienoje tokių „tepluškų" pasisekė ir mums įsitaisyti. Sakau pasisekė, nes ne visi keleiviai tilpo į vagoną, kiti sulipo ant vagonų stogų tiek, kiek ten jų galėjo tilpti. Iki revoliucijos nieko panašaus nebuvome matę.

Kai traukinys pajudėjo, lengviau atsidusome. Pagaliau važiuojame į tėvynę. Važiavome kažkodėl per Maskvą, kur reikėjo persėsti į kitą traukinį, išvažiuojantį iš kitos stoties. Teko samdytis vežikus. Laimė, jų dar buvo, nors važiuojant per Maskvą jautėsi, kad ji labai ištuštėjusi.

Kitoje stotyje vėl mums pavyko įsikurti panašioje „tepluškoje". Po kiek laiko išjudėjome iš stoties, bet traukinys judėjo labai lėtai, sustodavo ne tik stotyse, bet ir atviruose laukuose. Kažkuriame vagone buvo kilęs gaisras, kito — įkrito stogas, neatlaikęs jį apsėdusių keleivių svorio, dar kitame moteriškė pradėjo gimdyti. Visa tai buvo priežastys traukinį sustabdyti. Kartais ir kuro pristigdavo. O pravažiavus Kozlovo stotį, ešeloną plyname lauke sustabdė kulkosvaidininkai, pasiskleidę iš abiejų geležinkelio pylimo pusių. Pareikalavo, kad keleiviai, kurie vežasi grūdų ar miltų išmestų juos iš vagonų, priešingu atveju žadėjo daryti kratą ir spekuliantus sušaudyti. O buvome girdėję, kad tokie incidentai ne visada taikiai baigdavosi. Jei ešelone būdavo ginkluotų spekuliantų ar marodierių, tai jie panašiems reikalavimams pasipriešindavo ginklu, kildavo susišaudymas, nukentėdavo kalti ir nekalti. Laimei, mūsų ešelono

keleiviai buvo taikiai nusiteikę, kas vežėsi kokį maišiuką ar pusmaišį grūdų ar miltų, aimanuodami ir keikdamiesi išmetė iš vagonų ir po kokios valandos traukinys pajudėjo, o keleiviai, kurie ne juokais buvo išsigandę, lengviau atsikvėpė.

Pagaliau po trijų parų baigėme varginančią kelionę. Privažiavome Polocką (Baltarusijoje), pro kurį ėjo linija, skirianti vokiečių okupuotą zoną nuo Rusijos. Žmonės, atvykę iš Rusijos, susirinko erdviame stoties kieme. Čia, be civilių, sukinėjosi ir daug ginkluotų raudonarmiečių bei liaudies milicininkų. Pastarieji tikrino išvažiuojančiųjų dokumentus ir ypač kruopščiai bagažą. Žiūrėjo, kad neišvežtų iš Rusijos aukso, valiutos, brangenybių. Tikrino ir mūsų būrelį, bet mes vežėmės labai kuklią mantą, todėl mūsų tikrinimas ilgai neužtruko ir neužilgo atsidūrėme vokiečių užimtame Polocke. Kas mūsų toliau laukia nenutuokėme, bet džiaugėmės priartėję prie Lietuvos, sveiki ištrūkę iš kunkuliuojančio revoliucijos katilo.

Mūsų nuotaika ypač pragiedrėjo, kai mūsų būrelį pasitiko Lietuvių komiteto tremtiniams remti nariai — kunigas Grigonis, tamsaus gymio, malonios išvaizdos vyras ir smulkutė, gyva, kalbi moteriškė, kurią vadino ponia Felicija. Po kiek laiko Lietuvoje sužinojau, kad Grigonis atsisakė kunigystės ir vedė ponią Feliciją, o praėjus dar 50 metų, viename pobūvyje Vilniuje dar kartą atnaujinau su jais pažintį, ir buvau maloniai nustebintas, kad jiedu mažai pasikeitę, žvalūs, nuotaikingi kaip anuomet Polocke.

Taigi, tuodu geradariai ir paėmė mus savo globon. Aprūpino maistu, įtaisė nakvynėn, padėjo sutvarkyti reikalus su Polocko okupacinės valdžios atstovais. Domėjosi, kaip gyvenome Voroneže, apie revoliucijos įvykius Rusijoje, apie mūsų kelionę, patys pasakojo naujienas iš Lietuvos. Pagaliau atsisveikinimui suruošė bendrus pietus, nusifotografavo su mumis ir davė kiekvienam po nuotrauką atminimui. O atsiminimas tikrai buvo malonus — jautėmės kaip viešnagėje pas artimus gimines, tiek nuoširdumo mums buvo parodyta. Tai truko porą ar trejetą dienų, kol pailsėjome nuo varginančios kelionės ir kol buvo sutvarkyti dokumentai važiuoti į Lietuvą.

Leidomės į tolimesnę kelionę jau vokiečių valdžioje atsidūrę. Šį kartą važiavome normaliame, neperpildytame keleiviniame traukinyje, be jokių nuotykių. Rodos, jau kitą dieną buvome Šiauliuose. Mūsų palydovai vokiečiai paaiškino, kad čia reikės pereiti karantiną. Mat Lietuvoje tai vienur, tai kitur atsirasdavo dėmėtosios šiltinės židiniai, o vokiečiai jos bijojo kaip maro.

Karantinas buvo įrengtas pačiame Šiaulių miesto pakraštyje, iš tos pusės, kur prieina ežeras. Tai buvo nemažas, dviejų ar trijų aukštų kareivinių tipo pastatas, viduje padalintas į erdvias patalpas su gultais. Karantino teritorija buvo aptverta aukšta, tankia spygliuota tvora ir karantino „svečiams" buvo draudžiama išeiti už jos. Bet jei kas norėjo per tvorą pasikalbėti su iš miesto ateinančiais pažįstamais ar giminėmis arba nusipirkti iš spekuliantų duonos, kitokio maisto, tai kliūčių nebuvo.

Šiauliuose mūsų niekas nepasitiko, matyt, čia nebuvo panašaus, kaip Polocke, komiteto. Karantine turėjome tvarkytis patys, kaip išmanėme, nors ir tvarkytis nebuvo ko — viską tvarkė vokiečiai. Tokių, kaip mes, atvykėlių karantine buvo daug iš įvairių Lietuvos vietų. Naujai atvykusius vesdavo į pirtį išsimaudyti, rūbus išdezinfekuodavo. Tolimesnė dienotvarkė buvo paprasta ir vienoda. Ryte skirtą valandą keltis, susitvarkyti guolį, apsiruošti ir atsiimti pusryčius — kavos pakaitalą, duonos gabalą ir iš lietuviškų runkelių pagaminto marmelado, tiesa, skanaus, tik gaudavome jo nedaug. Pietūs dar paprastesni, anot vokiečių „Eintopf gericht" (vieno puodo patiekalas). Kieme stovėjo didelis katilas, jame virėjas virė stambokais gabalais supjaustytų daržovių sriubą, o kad ji būtų maistingesnė, pridėdavo gabaliukais supjaustytos arklienos, bet tiek, kad valgytojai, gink Dieve, nepersivalgytų. Kareiviškas katiliukas tokios sriubos buvo mūsų pietūs. Jei kam likdavo nuo pusryčių duonos gabalėlis, tai sriubą su duona suvalgydavo, bet man jos ir pusryčiams neužtekdavo. Vakarienei išdalindavo likusią nuo pietų sriubą. Po vakarienės būdavo patikrinimas. Uniformuotas vokietis visus išrikiuodavo ir šaukdavo pavardėmis. Šiaip visą dieną buvome dyki. Priverstinio darbo nevertė dirbti, o patiems ką prasimanyti, sėdint

be knygų ar kokių darbo įrankių, nebuvo kaip, juo labiau, kad visi jautėmės čia laikini „svečiai“, laukėme, kad už dienos kitos vokiečiai mus nušvarinę paleis namo. Logiškai galvojant, turėjo taip būti. Bet mūsų „globėjų“, matyti, būta kitokios logikos.

Tiesa, keliems iš mūsų mokinių būrelio pavyko po dviejų–trijų dienų išvykti. Tai tiems, kurie buvo šiauliškiai, kaip mano bičiulis Petras Belzeris su sesutėmis. Kiti užtruko karantine savaitę, dar kiti dvi, o ilgiausiai išlaikė mus, vilniečius — Petrą Jočį ir mane. Jočį išleido keliomis dienomis anksčiau už mane, o man teko išlaukti visas tris savaites. Laikas be galo prailgo, pusbadžiu gyvenant ir neturint ką veikti. Kol dar nebuvo išvažinėję draugai, bent kalbėdavomės iki valios.

Labai apsidžiaugiau, kai vieną dieną iššaukė mane į kanceliariją ir liepė pasiruošti kelionėn. Prie manęs prisidėjo kelionės draugas, lenkiškai kalbąs, iš karo ligoninės paleistas, į koją sužeistas rusų armijos kareivis. Nuo Šiaulių iki Vilniaus mus lydėti priskyrė kareivį, kuris vežėsi mūsų dokumentus. Iš vakaro išvažiavę traukiniu, kitą rytą buvome Vilniuje. Sunku nusakyti tą jausmą, kurį patyriau vėl pamatęs iš vaikystės pažįstamą miestą, nors ne tokį gyvą, ne tokį judrų, ne tokį puošnų, kaip kitados, bet sveiką, nesugriautą, didingą.

Keleivių stotyje radome gana daug. Visi atrodė išvargę ir darė pilkos minios įspūdį. Mūsų palydovas, nepalikęs mums dokumentų, kažkur nuėjo. Po kiek laiko grįžo gerokai sumišęs, nes nežinojo, ką su mumis daryti. Čia pirmą kartą pravertė mano mokykloje pramokta vokiečių kalba. Pasirodo, kad jis negalėjo rasti įstaigos, kuriai turėjo mus perduoti. Paaiškinau, kad mūsų namai netoli nuo Vilniaus ir galime juos lengvai pėsčiomis pasiekti, tegul tik atiduoda mums dokumentus, o mes pasirašysime juos gavę. Tokia išeitis mūsų vokietukui patiko ir jis atidavė mums dokumentus, o pats nuėjo savais keliais. Su dokumentais kišenėje mes pasijutome laisvi kaip paukščiai.

Tik dabar pajutome, kad esame alkani. Pinigų neturėjome, mano bičiulis ir daiktų jokių nesinešė. Manajame ryšulėlyje, be kitų smulkmenų, buvo žieminė striukė, padėvėta antklodė ir medinis

tekintas dubenėlis, nulakuotas ir išmargintas, su tokio pat stiliaus šaukštu. Tokius indus gamindavo, matyt, tik Rusijoje. Juos aš vežiau dovanų mamai. Nutariau, kad iš tos mano mantos geriausia realizuoti Vilniaus rinkoje antklodę, kad už gautus pinigus galėtume pavalgyti. Bet kaip tokią komerciją įgyvendinti? Vilniuje rinkos, kur senus daiktus supirkinėja, nežinojau, be to, ir siūlyti tokią palaikę prekę būtų drovu. Čia mane išgelbėjo manasis bendrakeleivis. Jis pasirodė apsukresnis už mane ir drąsesnis. Pasispaudė po pažastimi antklodę ir išėjo į turgavietę, kurią žinojo esant netoli stoties. Aš likau laukti stotyje, tikėjau, kad neapgaus. Ir iš tikrųjų netrukus grįžo su kampu duonos. O mums tam kartui užteko ir to kampo. Sušveitę jį pasijutome pakankamai stiprūs įveikti mus laukiančią kelionę ir iškeliavome.

Pirmiausia užsukome į Tilto gatvėje buvusį užvažiuojamąjį kiemą, kur kaimiečiai atvažiavę į miestą sustodavo. Tikėjausi, gal ką nors rasiu iš savo krašto, kad mus pavėžėtų. Bet kiemas buvo tuščias, kaip iššluotas. Ir mieste niekur nesimatė iš kaimų atvažiavusių. Nebuvo kitos išeitis, kaip tik pėstiems pėdinti... Man žinomiausias kelias į namus buvo per Riešę, Paberžę, Giedraičius. Bet mano kelionės bičiulis buvo širvintiškis ir jam tiesiausias kelias ėjo per Maišiagalą ir Širvintas. Sutarėme eiti kartu, dviese vis ne taip prailgsta kelionė. Man tas buvo paranku, nes nuo Širvintų iki namų kelias buvo žinomas, su tėvuku kartais važiuodavome į Širvintų turgų. Šis kelias buvo netgi kiek trumpesnis.

Iš miesto išžygiavome gana žvaliai, rytmečio oras buvo gaivus, saulė linksmai švietė, o mums rūpėjo kuo greičiau pasiekti namus. Bet dar nepasiekus Maišiagalos mano bendrakeleivis pradėjo skųstis, kad labai skaudanti sužeista koja, pradėjo nuo manęs atsilikti. Iš pradžių dar nebuvome praradę vilties, kad kas važiuotas pavis ir bent keletą kilometrų pavėžės. Bet nužygiavę apie 20 kilometrų, kelyje nematėme nei gyvos dvasios. Palikti jį vieną apšlubusį vidukelėje ar kuo nors pagelbėti negalėjau, tad prisitaikiau prie jo ir taip pamažu traukėme toliau. Artėjant prie Širvintų mano ekskareivis galutinai apšlubo ir pareiškė, kad jam reikia pailsėti ir, kad

negaiščiau su juo laiko, nes jo namai netoli. Pagalvojau, kad savo parapiją pasiekęs nepražus, atsisveikinau ir nuėjau, nors ir neramia sąžine.

Nužygiavęs apie 40 kilometrų, išbadėjęs, jaučiausi gerokai pavargęs. O čia kankino mintis, ką rasiu namuose, nes per trejus karo ir okupacijos metus namiškiams visko galėjo nutikti. Ypač graužė mintis, ar pavyko mamai, atlydėjusiai mane Voronežan, grįžti per frontą namo, ar ji sveika ir gyva grįžo? Juo labiau artėjau prie namų, tuo labiau panašios abejonės mane kankino. Taigi labai rūpėjo kuo greičiau pasiekti namus.

Atsiskyręs nuo savo bendrakeleivio, paspartinau žingsnį, kiek jėgos leido, nes buvo jau po pusiaudienio. Likęs iki namų 20 kilometrų kelias pasirodė ilgas, nuobodus ir nykus. Einančių, važiuojančių ar laukuose dirbančių žmonių ir didesnių gyvulių bandų laukuose nesimatė. Kur ne kur pasitaikydavo pamatyti pririštą karvutę ar supančiotą kuiną. Ramino tik tai, kad pakeliui nesimatė sudegintų namų ar apleistų sodybų. Taip žingsnis po žingsnio kiūtindamas, pagaliau pasiekiau Kiauklius, maždaug pusiaukelę nuo Širvintų į namus. O kai priėjau gerai pažįstamą Lelikonių dvarą ir kaimą — pasijutau kaip namie. Beliko tik pereiti Butiškių kaimą ir nuo kalniuko pamatyti tėvų sodybą. Pajutau nenusakomą virpulį visame kūne, kuris reiškė ir viltį, ir baimę. Ėjau tiesiai per laukus, pramintais takais ir, kai palypėjęs į kalną, pamačiau klojimą, paskui visus trobesius, sodą aptvertą tvora, viską taip, kaip palikau prieš trejus metus, lengviau atsikvėpiau.

Atšlaime nieko nebuvo. Pravėręs trobos duris pamačiau tėvuką, besisukinėjantį viduaslyje ir mamą kažką bedirbančią — abu lygiai tokius pačius, kokius palikau išvykdamas. Įžengęs į gryčią, senu papročiu pasakiau: „Būk pagarbintas“, — ir priėjęs pabučiavau rankas, pirma vienam, paskui kitam. Žiūriu, kad jie sumišę stovi, nežino nei ką daryti, nei ką sakyti, kol pagaliau tėvukas paklausė, kas aš būsiąs. Kai pasakiau, kad jų sūnus, jie dar labiau nustebo ir tik po kiek laiko mama paklausė, ar aš esąs Untanukas? Kai patvirtinau, kad tas pats, jie pamažu pradėjo suprasti, kad prieš juos

stovi sūnus, kurio trejus metus ilgėjosi ir nežinojo, ar kada bepamatys. Šios scenos priežastys greit paaiškėjo — prisipažino, kad pamatė mane visai ne tokį, kokį buvo išleidę iš namų. Išvažiavau per piemens amžių peršokęs, putliais raudonais skruostais, trumpais, mašinėle kirptais plaukais berniokas, o dabar stojau prieš juos beveik suaugęs vyras, bent kiek pablyškęs, sublogęs, apsileidęs, seniai žirkles bemačiusiais, plaukais. Sakė, kad ir uturka (kalba) buvo neatpažįstamai pasikeitusi. Ir kaip galėjo nepasikeisti, išgyvenus trejus metus daugiausia tarp suvalkiečių ir perskaičius daug literatūrine kalba parašytų knygų? Praėjo valandėlė laiko, kol abu galutinai įsitikino, kad aš tas pats Untaniukas, kurio taip ilgai laukė. Tik po to mama suskato ieškoti ko užkąsti, o tėvukas nuėjo pirtį kurti. Valgyti mama iš karto daug nedavė — žinojo, kad išbadėjusiam negalima daug prisivalgyti. Užkandęs nuėjau kartu su tėvuku į pirtį, bet vos tik jis užpylė ant karštų akmenų vandens ir pakilo garų kamuoliai, aš dar nespėjęs užlipti ant plautų apalpau. Taip pavargęs buvau... Atsitokėjau tik pajutęs, kaip tėvukas šlaksto mane šaltu vandeniu.

Grįžus mums iš pirties, pradėjo rinktis visa šeimyna. Nedaug jos ir būta: abu broliukai — Petriukas ir Mykoliukas, pusbernis Urbonavičius, einąs berno pareigas, iš Sauginių kaimo, ir iš seniau pažįstama mergina Bonka. Petriukas pasirodė besąs gimnazistas, baigęs pirmą Vilniaus Lietuvių gimnazijos klasę. Tuo jis, atrodo, didžiavosi. Jis buvo ne tik gerokai paūgėjęs, bet ir įgijęs miestietiškų papročių. Pavyzdžiui, ką užkliudęs sakydavo „atsiprašau", o paduodamas daiktą — „prašau", vietoje įprasto mūsų tarmėje „dėkui", sakydavo „ačiū". Mykoliuke žymesnių permainų neįžiūrėjau, tik kiek paūgėjęs, ėjo vienuoliktuosius metus. Abu jau talkininkavo ūkio darbuose.

Grįžus namo mano pašnekesiams su tėvukais nebuvo galo. Mama papasakojo, kaip ji keliavo iš Voronežo. Iki Pabradės jai kelionėje sekėsi, bet iš namų jos niekas nelaukė, ir ji leidosi pėsčia, pasiklausinėdama kelio ir pernakvodama kur kaime. Kaip ji perėjo fronto liniją nejuto, tik kažkur netoli Molėtų, eidama takais, kad išvengtų susitikimo su žygiuojančia kariuomene, pamatė jojantį prie

jos vokiečių kareivį ir kažką jai šaukiantį. Ji labai išsigando, pradėjo bėgti, nesavu balsu šaukdama, nes bijojo, kad neatimtų ryšulio su pirkiniais. Bet kur tu pabėgsi nuo raito? Pasivijęs ją, čiupo, išplėšė iš rankų ryšulį, iškratė jį, bet nieko įtartino neradęs, numetė jį ir nujojo. Mama, susitvarkiusi ryšulį ir atsikvėpusi nuo išgąsčio, leidosi į namus. Grįžo laimingai, rado visus gyvus ir sveikus, tik buvo baisiai išvargusi. Ir kaip galėjo neišvargti, kai nepratusi toli vaikščioti, turėjo nežinomais keliais sukarti daugiau nei 60 kilometrų kelio, prislėgta išsiskyrimo su manimi ir kankinama nežinios, ką ras sugrįžusi namo. Mano supratimu, tai būta ne paprastos kelionės, o tiesiog žygdarbio motinos, pasiaukojusios mylimo sūnaus gerovei.

Aš turėjau smulkiai išpasakoti apie gyvenimą Voroneže, apie kelionę atgal. Tėvukui rūpėjo sužinoti apie politinius įvykius ir visuomeninį gyvenimą. Papasakojau, ką žinojau apie revoliucijos įvykius Rusijoje, apie naują socialistinę santvarką, apie bolševikų partijos siekius. Man pasakojant, tėvukas pareikšdavo savo samprotavimus. Jis, mėgęs bendrauti su žmonėmis, jų prisiklausęs, buvo susidaręs savas pažiūras. Demokratizmo idėjoms jis neprieštaravo. Nelaikė dideliu blogiu, kad bolševikai kėsinasi nusavinti didelius turtus, bet negalėjo sutikti, kad būtų atimamas turtas iš asmenų, kurie patys savo darbu, energinga veikla, taupiu gyvenimu praturtėjo. Komunizmą jis vaizdavosi kaip santvarką, kurioje visi bendrai dirba, bendrai naudojasi darbo vaisiais ir valgo iš „bendro katilo“. Tas „bendras katilas“ tėvuką ypatingai baugino.

Man buvo labai įdomu išklausyti, ką tėvukai pasakojo apie gyvenimą okupacijos metais. Mūsų apylinkės, tolimos nuo didesnių ir magistralinių kelių, frontas nepalietė. Tik užklydęs kazokų būrys išplėšė tėvuko bites. Tėvukas bites mylėjo, tad mėgino kazokų vyresnįjį prašyti, kad sudraustų savo pavaldinius, bet tas atšovęs, kad jei ne jie, tai atėję vokiečiai vis tiek išplėš.

Vokiečių okupacijos būta sunkios ir žiaurios. Pirmiausia, okupacinė valdžia paskyrė apylinkėse valdžios atstovus, vadinamus „Amtrvoršteher“ su žandarų būriu. Žmonės juos tiesiog praminė „foršteinais“. Mūsų apylinkės „foršteinas“ apsigyveno Videniškių

miestelyje. Okupacinei valdžiai turėjo talkininkauti ir vietos gyventojų parinkti seniūnai, čia vadinami vaitais. Visus potvarkius bei įsakymus gyventojams perduodavo per vaitus. Mūsų Kakariekai ir artimesniems kaimams, viensėdžiams bei dvariukams buvo paskirtas vaitu pasiturintis Butiškių kaimo ūkininkas. Okupacinė valdžia, kaip ir kiekviena valdžia, žiūrėjo tvarkos ir reikalavo paklusnumo jai ir ne tik paklusnumo, bet ir nuolankumo. Žandarai už mažiausią pasipriešinimą galėjo be niekur nieko žmogų vietoje nušauti. Toks atvejis buvo ir mūsų apylinkėje. Tėvuko gero pažįstamo, Lelikonių dvaro nuomininko, sūnus, atvykus žandarams ieškoti paslėptų grūdų, mėgino užginčyti, kad nieko paslėpto nėra, ir už tai gavo kulką.

Svarbiausia okupacinės valdžios pareiga buvo surinkti iš gyventojų duoklę įvairiais produktais ir išspausti kuo daugiau visokių gėrybių, pradedant kiaušiniais ir baigiant gyvuliais ir grūdais. Iš mažažemių valstiečių nebuvo ko išspausti, bet ir tai žandarai besišvaistydami, jei tik pamatydavo kieme vištas ar kur matomoje vietoje padėtus kiaušinius, dažnai nepasidrovėdavo jų sukišti į savo krepšius. Iš pasiturinčiųjų ūkininkų ne tik duoklę atimdavo, bet važinėdavo ir jodinėdavo po ūkius, šniukštinėdavo po klėtis ir kamaras, stuksendavo šautuvų buožėmis grindis ir sienas, daržinėse išbadydavo durtuvais šiaudų ir šieno šalines, tikėdamiesi užčiupti kokį paslėptą grūdų maišą. Apeidavo tvartus, tikrindami ar ne per daug gyvulių priauginta. Į tokias išvykas žandarai imdavosi ir vaitą. Skaudžiausia, kad vaitų tarpe neretai atsirasdavo pataikūnų ir padlaižių, kurie uoliai talkino žandarams. Ir ne tik kratų metu, bet ir šiaip suuodę, kas ką pasislėpęs ar slapta kokį gyvulį papjovęs, skubindavosi apie tai pranešti žandarams. Trūko jiems sąžinės, o ir protas nuo garbės troškimo buvo apkvaitęs. Nepagalvodavo, kad karas ir okupacija vėliau ar anksčiau pasibaigs, kad reiks gyventi su tais pačiais žmonėmis, kuriuos vokiečiams skųsdavo.

Žmonės buvo tiek suvaržyti, kad negalėjo nei kokį gyvulį pasipjauti, nei ko rinkoje parduoti. Visa turėjo eiti reichui. Ūkininkai, žinoma, stengėsi nors kiek savo prakaitu uždirbtų gėrybių nuslėpti.

Kas kokį gyvulį giliau miške išlaikydavo, ar grūdų kokioje slėptuvėje maišą kitą paslėpdavo, kiaulę ar avį slapta, niekam nematant, pasipjaudavo.

Būdavo ir kitokių bėdų. Kai reikdavo vokiečių surinktas prievoles išvežti, vaitai gaudavo įsakymą surinkti žmones su arkliais ir vežimais. Tie turėdavo keliasdešimt varstų važiuoti, laiką gaišti ir arklius kamuoti. Karui užsitęsus, kai Vokietijoje ėmė stigti darbo rankų, okupacinė valdžia pradėjo rankioti darbininkus iš okupuotų kraštų, taigi ir iš Lietuvos. Nedaug čia buvo jų likusių, nes geriausius rusai buvo mobilizavę į kariuomenę dar karo pradžioje. Šeimos, kuriose buvo koks stipresnis darbininkas, gyveno nuolatinėje baimėje, kad gali jį išvežti. Būta ir daug kitokių rūpesčių ir rūpestėlių, kurių žmonės taikos metu nežinojo.

Į tokį tad gimtąjį kraštą grįžau iš Voronežo. Tėvukas buvo suvargęs. Žemės buvo nemažai, bet ta žemė vietomis akmenuota, vietomis sunkaus molio, sunkiai įdirbama, o darbo rankų nebuvo. Nors materialiai tėvuko tvarkytasi ne blogiau už kitus, bet moraliai atrodė prislėgtas. Iki karo puoselėta viltis iškeisti Kakarieką į ūkį su geresne žeme žlugo. Santaupas, išvežtas kartu su Valstybiniu banku į Rusiją, atsiimti iš komunistinės valdžios nebuvo vilties, o per naują susitaupyti — juo labiau. Pečius jau slėgė metų našta — baigė šešiasdešimtuosius, ir sveikata, du kartus persirgus plaučių uždegimu, buvo nebe ta. Dažnai skųsdavosi krūtinės skausmais, žiemą kankino kosulys, kiek atitrūkęs nuo darbų taikydavosi nors kiek prigulti. Ir kelionės dabar jo jau nebeviliojo.

Mama, gerokai jaunesnė už tėvuką, atrodė dar žvali. Po paskutinio gimdymo susirgusi kažkokiu nuomariu, kurio gydytojai nemokėjo pagydyti, dabar buvo pasveikusi. Ji, kaip ir seniau, triūsdavo apie namus, o kartais net išvažiuodavo kokion kelionėn su reikalais, pavaduodama tėvuką. Nors gyvulių buvo žymiai mažiau, mamai rūpesčių ir darbų netrūko.

Vienintelis, kaip man atrodo, pragiedrulis jų gyvenime okupacijos metais buvome mes, vaikai. Ypač nudžiugino ir praskaidrino tėvų gyvenimą mano sugrįžimas. Džiaugėsi, kad likau gyvas ir sėkmingai

tęsiau mokslą, kad nenuėjau šunkeliais, neišvirtau bedieviu ar „cicili-ku“, kurie civilizacijos mažai paliestoje aplinkoje gero vardo neturėjo.

Keletą dienų pailsėjęs ir po pusbadžio gyvenimo atkutęs, įsijungiau į darbus. Ūkyje artėjo darbymetis, šienapjūtė, rugiapjūtė. O darbo jėgos labai trūko. Buvau suaugęs — pradėjau devynioliktuosius metus — fiziškai buvau sutvirtėjęs, nors ne iš stipruolių tarpo, bet su visais ūkio darbais galėjau susidoroti. Tėvuko pažiūra į mane buvo pasikeitusi. Kol buvau vaikas, versdavo bet kokį mano jėgas atitinkantį darbą dirbti be jokių išlygų. Dabar gi, kai grįžau išaugęs ir išsimokslinęs, baigęs šešias klases, o su tokiu mokslu tais laikais kelias daug kur buvo atviras — galėjau išeiti kamarniku (matininku), vaistininku, mokytoju, įsitaisyti kur valdininku, stoti į kunigų seminariją, tėvukas lyg su tam tikra pagarba žiūrėjo į mane ir siūlyti artojo darbo nedrįso. Bet kada pats pasisiūliau, pamačiau, kad nudžiugo. Nudžiugo ne tik dėl to, kad susilaukė talkininko, bet, kad neišaugau dykaduonis ir nesigėdinu bet kokio darbo, ko tėvukas mane iš mažens mokė.

Įsitraukęs į darbą, dirbau viską, kas reikia ūkyje. Ėjau šienauti pievas, vėliau dobilus, ariau pūdymus, rišau pėdus ir stačiau gubas, vežiau juos klaiman, bloškiau pėdus būsimai sėjai, pjoviau vasarojų ir kitus darbus dirbau. Šių didžiųjų darbų protarpiuose atsirasdavo ir smulkesnių darbelių ir pareigų: kur prairusią tvorą sutaisyti, grėbliams naujus dantis įstatyti, į kalvę, malūną nuvažiuoti ar kitokiais reikalais tėvuką pavaduoti.

Dirbau kaip sau, jausdamas pareigą ir su ūpu, nes tėvukas pažadėjo rudenį vėl išleisti gimnazijon. O man už tai nieko brangesnio nebuvo. Tiesa, buvo pasitaikiusi galimybė pereiti į savarankišką gyvenimą — eiti mokytojauti. Mūsų „foršteinas“ sužinojęs, kad grįžau iš Rusijos ir esu baigęs šešias klases, per tėvuką pasiūlė man užimti kaimo mokytojo vietą. Atrodė keista, kad okupantai rūpinosi okupuotos teritorijos liaudies švietimu. Mat vokiečiai, kai jiems pavyko Bresto sutartimi atskirti Lietuvą nuo Rusijos, tikėjosi ilgam paimti ją savo globon ir nugloboti taip, kaip nuglobojo Mažąją Lietuvą bei Rytų Prūsiją.

Perspektyva mokytojauti ir savarankiškai gyventi mane viliojo, bet kartu ir baidė, nes labiau norėjosi už kelių metų baigti gimnaziją ir išeiti į platesnį kelią. Pasirinkau gimnaziją, ir tėvukas su tuo sutiko.

Didžiajam darbymečiui artėjant prie pabaigos, nė nepamačiau, kaip greitai praėjo vasara ir atėjo laikas pagalvoti apie naujus mokslo metus Vilniuje. Vieną gražią rugpjūčio dieną, įsidėjęs šešių klasių baigimo pažymėjimą ir prašymą gimnazijos direktoriui, išsirengiau Vilniun. Arkliu važiuoti be vietos valdžios leidimo buvo nesaugu, tad anksti ryte išsirengiau pėstute, tik iki Giedraičių kažkuris iš šeimynos pavėžėjo. Gerokai po pusiaudienio buvau jau Vilniuje. Gimnazijos adresą žinojau, tad susirasti ją nebuvo sunku. Priėmė pats direktorius Mykolas Biržiška. Paėmęs mano pažymėjimą ir prašymą, be ilgų kalbų pasakė, kad būsiu priimtas į septintą klasę, gausiu vietą bendrabutyje ir kurią dieną prasidės mokslas.

Daugiau Vilniuje neturėjau ką veikti ir gerai nusiteikęs išskubėjau „per pedes apostolorum" (pėsčias) namo. Turėjau planą pasiekti tarp Riešės ir Paberžės esamą vienkiemį, kur tėvukas karo metu važiuodamas Vilniun paprastai pernakvodavo. Bet dar gerokai iki Riešės pradėjo lyti ir temti. Dulkė smulkus lietus, man, lengvai apsirengusiam, grėsė pavojus peršlapti, nepasiekus numatytos nakvynės vietos. Nebuvo kas daryti. Ėmiau dairytis, ar nepamatysiu kupetos šieno. Ir kaip tik netrukus pamačiau atokiau nuo gyvenamųjų namų aplūžusią pašiūrę su šienu. Prašytis nakvynės pas nepažįstamus žmones buvo drovu. Ryžausi savavališkai įlįsti į šieną, palaukti, kol praeis lietus. Bet lietus užtruko, troboje užgeso žiburys, o man taip gera buvo šiene, kad netrukus užmigau ir prabudau tik švintant. Nelaukdamas, kol šeimininkai iškrapštys mane iš šieno, paskubėjau pats išsinešdinti iš pašiūrės. Lietus buvo praėjęs, rytmečio vėsa gaivino ir aš, gerai išsimiegojęs, leidausi vėl kelionėn. Į pavakarę pasiekiau namus.

Grįžau namo jau Vilniaus Lietuvių gimnazijos septintos klasės gimnazistu. Tuo labai džiaugiausi, o ir tėvukas atrodė patenkintas, tik mama vis paaimanuodavo, kad greitai reikės skirtis. Padėjau dar nudirbti kai kuriuos skubesnius ūkio darbus, ir atėjo laikas išva-

žiuoti. Važiuoti ruošiausi ne vienas, kartu ruošėsi ir mano brolis antrokas Petriukas.

Vietos bendrabutyje mums buvo užtikrintos, bet išlaikymui jame reikėjo nusivežti tam tikrą normą savų maisto produktų. O tam reikėjo gauti iš vietos „foršteino" pažymėjimą, kiek ir kokių produktų leidžiama vežti. Pakeliui žandarai važiuojančius tikrindavo, be pažymėjimo vežamus produktus konfiskuodavo. Nors Lietuva vasario 16 dieną buvo pasiskelbusi Nepriklausoma valstybe ir turėjo savo Tarybą, bet visus 1918 metus dar tebeviešpatavo vokiečiai. Tėvukas pasirūpino leidimą ir mes pasikrovę vežimą iškeliavome. Lydėjo mus mama, kuri, pernakvojusi bendrabutyje, grįžo namo.

Vilniaus gimnazijoje

1914 metais, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, daugelis Lietuvos gyventojų iš Vokietijos pasienio buvo evakuoti į Rusijos gilumą, kiti patys traukėsi nuo artėjančio fronto. Visi jie atsidūrė sunkioje būklėje. Tokiomis aplinkybėmis susiorganizavo „Lietuvių draugija, nukentėjusiems dėl karo šelpti", kuriai pirmininkavo A. Bulota. Vėliau ji išrinko savo Centro komitetą. 1915 metais artėjant vokiečių kariuomenei prie Vilniaus, dalis šio komiteto narių, vadovaujami M. Yčo, išsikėlė į Rusiją, o kita dalis, vadovaujama Antano Smetonos, liko Vilniuje, pasipildė naujais nariais — S. Kairiu, A. Janulaičiu, P. Bugailiškiu, A. Stulginskiu, P. Dovydaičiu, M. Biržiška bei kitais ir tęsė savo veiklą. Lietuvių gimnazijos dėstoma lietuvių kalba įsteigimas buvo vienas didelių šio Komiteto nuopelnų. Šios gimnazijos vedėju buvo išrinktas Mykolas Biržiška. Mokslas joje prasidėjo 1915 metų spalio 5 dieną.

Oficialiai ji vadinosi Pirmoji Vilniaus vyrų gimnazija, bet man joje besimokant (1918–1920 metais), mišriose klasėse mokėsi ir nemažas procentas mergaičių. Įsteigta 1915 metais gimnazija vokiečių okupacijos metais buvo ne tik pirmoji, bet ir vienintelė gimnazija visoje Lietuvoje. Ji buvo pirmoji gimnazija su lietuvių dėstomąja kalba.

Mokinių kontingentas buvo labai įvairus. Mokėsi kas norėjo ir kas sugebėjo. Čia mokėsi ir miesto inteligentų, ir darbininkų vaikai,

pasiturinčių ir nepasiturinčių valstiečių, vieno kito dvarininko vaikai, o į žemesnes klases ateidavo ir gabesnieji vaikai iš prieglaudų, kuriuos bendrabučiuose išlaikydavo nemokamai. Tarp suvažiavusiųjų galima buvo sutikti moksleivių iš įvairių Lietuvos vietų, bet daugumą sudarė Rytų Lietuvos aukštaičiai — jiems Vilnių buvo lengviau pasiekti. Vilnius anuomet buvo stipriai aplenkėjęs, lietuviai jame sudarė negausią mažumą, todėl ir gimnazijoje moksleivių iš paties Vilniaus buvo nedaug: daktaro Andriaus Domaševičiaus, advokato Jono Vileišio, Banko tarnautojo Česnulevičiaus, populiaraus Vilniuje siuvėjo Valterio ir kai kurių man mažiau žinomų vilniečių vaikai.

Jei Vilkmergės gimnazijoje iki 1915 metų turėjau tik vieną pažįstamą iš savo krašto — Alfonsą Svilainį iš Davenių kaimo, tai Vilniaus gimnazijoje jau radau keletą valstiečių vaikų iš Videniškių–Želvos–Giedraičių trikampio: Joną Rakauską iš Grabastos, Antaną Žvynį, pastarojo netolimą kaimyną, Karolį Svilainį iš Pašilės, Mečių Žemaitį iš Pusnės, Lėgų iš Bastūnų. Mūsų kaimas, nors ir sunkiu karo bei okupacijos metu, pastebimai šviesėjo. Čia mokėsi ir mūsų apylinkės dvarininkų vaikai — Palevičius iš Laumėnų ir Graužinis iš Marciniškių.

Gimnazijoje veikė visos aštuonios klasės, tik septintoje ir aštuntoje klasėse mokinių buvo žymiai mažiau (apie dešimt), nei žemesnėse.

Mokytojų personalas buvo gana skaitlingas. Pedagogų tarybą sudarė 21 narys. Mūsų mokytojai, galima sakyti, buvo rinktiniai to meto Lietuvos inteligentai. Specialų pedagoginį pasiruošimą turėjo nedaugelis, bet beveik visi buvo aukšto lygio eruditai, žymi jų dalis baigę aukštuosius mokslus, kiti kultūros ar visuomenės veikėjai. Man labai pasisekė, kad turėjau laimę patekti į tokio aukšto lygio mokyklą, kokia tuo metu buvo Vilniaus lietuvių gimnazija.

Gimnazijai vadovavęs Mykolas Biržiška oficialiai vadinosi ne direktoriumi, bet vedėju. M. Biržiška, kilęs iš senos Žemaičių bajorų giminės, išaugęs Viekšnių gydytojo A. Biržiškos (plačiai garsėjusio „didžiojo“ daktaro vardu) šeimoje, buvo baigęs Maskvos

universiteto Juridinį fakultetą. Studijuodamas teisės mokslus jis kartu klausė paskaitų ir Humanitarinių mokslų fakultete. Susieidamas su kitais lietuviais studentais pradėjo domėtis lietuvių kalba ir literatūra bei jos istorija. Studentaudamas priklausė socialdemokratų partijai, bet vėliau iš jos pasitraukė ir dirbo mokslinį darbą derindamas su pedagoginiu. Prieš pradėdamas vadovauti gimnazijai, jau buvo įtrauktas į Vilniaus lietuvių visuomeninį gyvenimą, dalyvavo Lietuvos mokslo draugijos ir kitų organizacijų veikloje, bendradarbiavo spaudoje, kai ką pats redagavo. Į gimnaziją atėjo visai subrendęs amžiumi (33 metų) ir išsimokslinimu, ir visuomeninio darbo patirtimi. Geresnio vedėjo gimnazijai nebuvo ko ir norėti.

Vidutinio ūgio, smulkaus sudėjimo, šviesiais, aukštyn suverstais plaukais, nedidele barzdele, ramių akių, paslėptų po pensnė, išlaikyto temperamento, M. Biržiška iš pirmo susitikimo užkariaudavo simpatijas. Taktiškas ir tolerantiškas, jis mokėjo suburti mokytojus į darnų kolektyvą, nors mokytojai buvo įvairių politinių bei ideologinių krypčių ir pažiūrų žmonės. Atrodė, kad juos visus apjungė viena — atgimstančios Lietuvos idėja.

Mokiniai M. Biržišką labai gerbė. Mokinių jis nebardavo, nebausdavo, o kažkaip sutramdydavo ir sudrausmindavo savo magišku žodžiu „vaikučiai". Mokinių atsakymus mokytojas vertino objektyviai ir su visais elgėsi vienodai, tėviškai rūpestingai.

Jis dėstė lietuvių kalbą bei literatūrą. Jei lietuvių kalbos pamokos nepasižymėjo ypatingu originalumu ir praeidavo įprastai, tai literatūros pamokose jausdavome mokytojo gilų dėstomo dalyko žinojimą ir meilę jam. Pamokose skaitydavo labiausiai charakteringas ištraukas iš mūsų klasikų veikalų ir plačiai jas komentuodavo, atskleisdamas meninę jų vertę, vidinį turinį, rašytojo idėją. Ypač plačiai nušvietė A. Mickiewicz'iaus kūrybą, laikė jį lietuvių rašytoju, idealizavusiu Lietuvos praeitį ir ją mylinčiu. O veikalams „Konradas Valenrodas" ir „Vėlinės" nagrinėti pašventė ne vieną valandą. Visa, ką neįgudusiam skaitytojui sunku suprasti be komentarų — lietuvių kova prieš carinę priespaudą, liaudies papročiai, autoriaus asmeniniai

pergyvenimai, perpinti misticizmo protrūkiais, jo etinės ir filosofinės pažiūros — buvo mums nušviesti mokytojo.

Kalbėdamas apie Vinco Kudirkos kūrybą, mokytojas nepagailėdavo laiko nušviesti jo atsivertimą į lietuvybę. Su jauduliu skaitė mums V. Kudirkos „Išpažintį", pasakojo, kad tik arčiau susipažinęs su Jonu Basanavičiumi ir kitais moksleiviais patriotais, virto karštu kovotoju už lietuvybę ir praturtino lietuvių literatūrą poezijos ir prozos kūriniais.

M. Biržiška mus plačiai supažindino su Kristijono Donelaičio kūryba ir kitų žymesnių lietuvių poetų ir prozininkų kūrybos ypatumais, charakteringesnes poezijos ištraukas užduodavo mintinai išmokti namuose. Tuo metu kaip tik buvo išėjęs iš spaudos Tumo–Vaižganto „Pragiedrulių" I tomas. Mokytojas pirmas pasiskubino apie tai pranešti kaip didelę naujieną, labai šiltai atsiliepė ir aukštai įvertino šį kūrinį.

Bendrai per pamokas aš gana išsiblaškęs klausydavausi mokytojų pasakojimo, todėl nedaug kas likdavo galvoje, daug geriau atsimindavau, ką perskaitydavau. Matyt, turėjau ne klausos, o regimąją atmintį, bet nepaisant to, M. Biržiškos aiškinimai giliai įstrigdavo atmintin.

Gimnazijos vedėjo pavaduotojas buvo Marcelinas Šikšnys, mūsų matematikos mokytojas. Aukšto ūgio, lieknas, akiniuotas, anksti nuplikęs, bet šiaip gražus, energingų judesių, vidutinio amžiaus vyras. Buvo baigęs matematiką Maskvos universitete. Iki atvykimo Vilniun mokytojavo Rygoje. Jis buvo visuomenininkas, publicistas ir rašytojas (pasirašinėdavo Šiauléniškio ir Emša slapyvardžiais), autorius tais laikais pagarsėjusios eiliuotos dramos „Pilėnų kunigaikštis", Lietuviškos matematinės terminologijos kūrėjas ir bene pirmas lietuviškų matematikos vadovėlių autorius. Labiau išprususio mokytojo negalėjo būti. Gerbiamas buvo ir mokytojų, ir mokinių. Pamokas vedė metodiškai ir nenuobodžiai. Rašydamas kokį uždavinį lentoje, žiūrėk, rašo, rašo, staiga jaunuoliškai vikriai apsisuka ant užkulnio, apžvelgia klasę ir rašo toliau. Kartais ir prajuokindavo mokinius. Prisimenu daugybę juokingų epizodų — vieną

kartą, iššauktas prie lentos uždavinio spręsti mokinys, išsprendęs jį, atsisuko į mokytoją ir laukia. Mokytojas klausia: „Tai ko lauki?“, — mokinys atsako, kad jau viską padaręs. „Ne, ne viską“, — sako mokytojas. Mokinys apstulbęs dar kartą patikrina savo sprendimą ir neranda klaidos. Pagaliau mokytojas iškilmingai pareiškia, kad gale uždavinio trūksta taško. Visa klasė, žinoma, pratrūksta juoku. Arba vėl — per išleidžiamuosius egzaminus, kai mokiniai pradėjo nešti išspręstus uždavinius, girdime kužda kitiems komisijos nariams: „Mergaitės visada rašo iškirptas trikampis, o berniukai — išpjautas“.

Geras pedagogas dėstė mums ir lotynų kalbą. Tai mokytojas Bronius Untulis, baigęs Liepojos gimnaziją, kurį laiką studijavęs istoriją ir ekonomiką Krokuvoje, Šveicarijoje ir Vokietijoje, o Kijevo universitete 1912 metais baigęs Istorijos ir filologijos fakultetą. Po to, apie šešerius metus mokytojavo įvairiose gimnazijose ir atėjo į Vilniaus lietuvių gimnaziją, atsinešdamas didelį mokslo žinių bagažą ir pedagoginį patyrimą. Dirbo ir visuomeninį darbą, priklausė Lietuvių mokslo draugijai.

B. Untulis buvo dar neįpusėjęs vidutinio amžiaus — apie 35 metų, gražiai nuaugęs, tiesus, visuomet skoningai, beveik dabitiškai apsirengęs, atrodė dar jaunesnis. Jo pamokose jau nereikėjo „kalti“ lotynų kalbos gramatikos ir sintaksės su daugybe išimčių — kalbos pagrindus buvome gavę žemesnėse klasėse. Mokytojo mėgstamas dalykas buvo senovės lotynų literatūra. Jo mokymo esmę sudarė romėnų poetų ir rašytojų būdingesniųjų veikalų ištraukų skaitymas. Geriausiai išliko atmintyje ištraukos iš Ovidius, Horatius, Vergilius eilėraščių, Cicero kaltinamoji kalba prieš Catilina, Ceasar'io karų su galais aprašymai. Mokytojas skaitydavo pasirinktą tekstą ir žodis po žodžio, eilutė po eilutės nagrinėdavo sakinio struktūrą, aiškino lotynų kalbos ypatumus, kartu su mokiniais tekstą versdavo į lietuvių kalbą, ne bet kaip, o žiūrėdamas, kad jis būtų sklandus, atitiktų lietuvių kalbos taisykles ir jos dvasią. Eiliuotus tekstus skaitydamas, aiškino hegzametruoto eiliavimo ypatumus. Daug dėmesio skyrė veikalų estetinei pusei nušviesti, visur stengėsi atskleisti lotynų kalbos grožį. Jo pamokose ta, seniai mirusi kalba tarsi atgydavo, tapdavo patraukli

ir miela. Ir man lotynų kalba pradėjo patikti, išmokdavau mintinai užduodamus tekstus, kai kuriuos ir dabar prisimenu.

Vokiečių kalbos mokė E. Lanio. Jos biografija nesidomėjau, buvau girdėjęs, kad ji kilusi iš Estijos, Vilniuje gyveno vieniša. Smulkaus kūno sudėjimo, pražilusi, bet dar nesena, gana gyva, ji pasižymėjo būdo švelnumu ir meile mokiniams. Pamokų metu nesinervindavo, nebardavo mokinių, mokėjo su jais bendrauti, todėl jos pamokos būdavo nenuobodžios. Mokiniai ją mylėjo, mokytojai gerbė. Ji dar ilgai, iki pat mirties, mokytojavo Vilniaus lietuvių (vėliau pavadintoje Vytauto Didžiojo) gimnazijoje. Mirė Vilniuje, palaidota kapinėse Čiurlionio gatvėje, kur dabar įrengtas parkas ir pastatyti sutuoktuvių rūmai. Ant jos kapo pastatytas kuklus antkapis su įrašu, prie kurio aš lankydamas kapines sustodavau ir ją prisimindavau. Likviduojant kapines, E. Lanio antkapis kartu su kitais, jų tarpe ir Vilniaus senojo universiteto botaniko J. Wolfgang'o antkapiu, buvo pašalinti.

Gerai prisimenu ir rusų kalbos mokytoją Stasį Kairiūkštį, kilusį iš Kairiūkščių šeimos, iš kurios išėjo ir garsus medikas, būsimasis Vilniaus universiteto profesorius Lietuvos Mokslų akademijos narys–korespondentas Jonas Kairiūkštis.

S. Kairiūkštis ūgiu, veido bruožais ir visa figūra buvo gana panašus į vyresnįjį brolį Joną, kurį minėjau atsiminimuose apie Voronežą, tik žymiai sportiškesnės laikysenos. Buvo gero būdo, su mokiniais bendravo gana familiariai, bet per pamokas reikalavo žinių — veltui gero laipsnio nerašydavo. Man, išėjusiam rusų kalbos kursą šia kalba dėstomose gimnazijose, kur šios kalbos programa buvo žymiai sudėtingesnė ir reikalavimai didesni, rusų kalbos pamokos čia nieko naujo negalėjo duoti. Profesinė S. Kairiūkščio specialybė mums buvo nežinoma, greičiausiai jos dar neturėjo, atrodė esąs jaunas. Be rusų kalbos, jis mokė mus ir gimnastikos, bet kadangi gimnazija tais laikais specialios salės ir sportinės įrangos neturėjo, pamokos būdavo nuobodžios ir mums, ir mokytojui.

Vilniaus lietuvių gimnazijoje mokė ir lenkų kalbos. Jos mokytojas buvo V. Sakovič'ius. Mažai ką galiu apie jį pasakyti, net

neprisimenu, ar jis buvo sulietuvėjęs lenkas ar sulenkėjęs lietuvis. Man jo pamokos buvo sunkios. Mūsų klasėje jis lenkų kalbos mokė mažai ir nenuosekliai. Daugiau kalbėjo apie lenkų literatūrą, ypač plačiai nušviesdamas seno, bene Viduramžių laikų, lenkų poeto Kochanovaski kūrybą ir jos reikšmę lenkų literatūrai. Aš buvau pramokęs lenkiškai kalbėti vaikystėje, kai draugavau Žižmaukoje su lenkiškai kalbančiais vaikais ir vėliau Vilkmergės gimnazijoje, gyvendamas su L. Kontrimavičiumi, bet rašybos nežinojau. Todėl mokytojo V. Sakovič'iaus duodamuose rašto darbuose darydavau daug klaidų, o jo aiškinimą ne visada gerai suprasdavau. Gal dėl mano nepažangumo, gal dėl ko kito, jis manęs aiškiai nemėgo. Blogiausia man būdavo pamokas atsakinėti — išėjęs rausdavau, o kai sunkiau sekdavosi — apsipildavau prakaitu. Kiti mokytojai į šias mano ydas nekreipdavo dėmesio, o V. Sakovič'ius imdavo tyčiotis iš manęs klasės akivaizdoje. Dabar, po daugelio dešimtmečių, nepykstu ant savo mokytojo, o jo nepalankumą laikau tik pedagoginiu netaktu. Šiaip ar taip, per dvejus metus aš pramokau literatūrinės lenkų kalbos, kuri man gyvenime pravertė, skaitant literatūros kūrinių originalus ir naudojantis moksline literatūra lenkų kalba.

Fizikos mokytoją Konstantiną Šakenį jau šiek tiek pažinojau iš Voronežo laikų. Buvo baigęs Petrogrado technologijos institutą, jau turėjo mokytojo praktikos, buvo žinomas lietuvių veikėjas. Aukštaūgis, neturėjo nė 40 metų, imponuojančios išvaizdos brunetas. Mokiniams buvo reiklus, bet objektyvus. Klasėje mokėjo išlaikyti orumą ir įkvėpti pagarbą bei paklusnumą. Fiziką dėstė dalykiškai ir aiškiai, kiek sausokai, nenukrypdamas į pašalines kalbas. Klasėje visada būdavo rimtas, familiarumo su mokiniais vengdavo, neprisimenu, kad klasėje būtų kada nusijuokęs ar bent nusišypsojęs. Bet dėstomą dalyką gerai žinojo ir mokėjo perduoti žinias mokiniams. Kai baigęs gimnaziją gavau perskaityti jo iš lenkų kalbos verstą A. Mickevičiaus poemą „Ponas Tadas", supratau, kad jis turi daug nuopelnų ir beletristikoje. Labai nustebau, kad, rodos, tokiame sausame, visuomet rimtai ir dalykiškai nusiteikusiame žmoguje, glūdėjo ir gilus poezijos pajautimas.

Turėjome du mokytojus kunigus — gimnazijos kapelioną Kristupą Čibirą ir pasaulietinių dalykų mokytoją Mečislovą Reinį. Abu aukšto intelekto ir aukštos kultūros mokytojai. M. Reinys buvo baigęs Peterburgo Dvasinę akademiją ir papildomai studijavęs Liuveno universitete filosofiją. K. Čibiras ne tiek daug mokslų išėjęs, kaip M. Reinys, bet buvo labiau apsišvietęs ir išsilavinęs, nei dauguma eilinių kunigų. Tie, kurie skyrė šiuodu mokytojus Vilniaus gimnazijon, tikrai neapsiriko. Abu buvo gerbiami ne tik mokinių, praktikavusių tikėjimą, bet ir ateistų bei indiferentų religijos atžvilgiu.

K. Čibiras mus mokė pradžioje liturgijos (mokslas apie bažnytines apeigas ir jų prasmę), vėliau bažnyčios istorijos. Nors eiti į kunigus nesirengiau, bet jo pamokų labai atidžiai klausydavausi, nes mokytojas mokėjo labai vaizdžiai pasakoti ir aiškinti. Ypač įsiminė pamokos iš bažnyčios istorijos, labai praturtinusios mano bendras istorijos žinias.

M. Reinys dėstė psichologiją, logiką, o kurį laiką ir teisės mokslą. Pasakodavo labai vaizdžiai, metodiškai, įdomiai. Dėstymo teiginius dažnai pavaizduodavo gyvenimiškais pavyzdžiais, o kartais prajuokindavo mus ir kokiu anekdotu ar sąmojumi. Sakykime, logikos pamokoje, aiškindamas kontradikciją (logiškai prieštaraujantį samprotavimą) pavaizdavo taip: „Ar gali Dievas sutverti tokį akmenį, kurio pats negalėtų pakelti?“ Anais laikais tokį „gudrų“ klausimą užduodavo ateistai polemizuodami su tikinčiais apie Dievo buvimą ir visagalybę. Arba vėl: „Kas tobulesnis — varna ar laikrodis?“ Mus tuo ne tik prajuokino, bet vaizdžiai parodė, kad nepalyginamus dalykus lyginti nelogiška. M. Reinys mokė mus ir kosmografijos. Jo pamokos mane sudomino, vėliau domėjausi astronomija, pasiskaitydavau populiarios šios srities literatūros.

Abu kunigai buvo puikūs mokytojai ir savo dalyko žinojimu, ir pedagoginiais sugebėjimais, ir mokėjimu sutarti su mokiniais. Ypatingai man imponavo M. Reinys. Visada rimtas ir susikaupęs, progai pasitaikius, jis mokėjo nusišypsoti, nuoširdžiai pasijuokti ir kitus pralinksminti. Jis buvo nepaprastai darbštus, kiekvienai dienai susidarydavo darbų grafiką ir jo laikydavosi. Tą daryti, beje, ir mus

mokė. Buvo didelis eruditas, daug skaitė, daug kuo domėjosi ir visa tai mums perduodavo. Gimnazijos vadovybė neveltui pavedė jam dėstyti keturis skirtingus dalykus.

Išryškėjo ir dar vienas kunigo bruožas, kai kartą kuopelės susirinkime kažkuris iš mūsų perskaitė šmaikštų feljetoną apie lenkų gimnazistus, Lenkijos herbą. Reikia pasakyti, kad santykiai su lenkų gimnazistais tuo metu buvo antagonistiški. Tikrai kilusių iš Lenkijos tarp jų buvo mažai, daugiausia tai sulenkėjusių miesčionių, bajorų, dvarininkų vaikai. Lenkinimas Lietuvoje ėjo daugiausia per bažnyčias ir per dvarus. Iš čia buvo nuolat sėjama mūsų liaudyje pikta sėkla prieš lietuvius, visaip juos niekinant. Aišku, kad tokioje dvasioje moksleiviai augo pilni paniekos lietuviams ir lietuvybei, o kai susidurdavo su lietuvių pasipriešinimu tokioms pažiūroms, to pasekmė būdavo neapykantos ir fanatizmo prasiveržimas. Taigi, Vilniaus lenkiškų gimnazijų mokiniai su panieka, o kartais ir su neapykanta žiūrėjo į lietuvius moksleivius ir kur galėdami demonstravo šovinizmą: nešiojo prisisegę prie krūtinės ar kepurės baltą erelį, bažnyčiose kabindavo tautines vėliavas, užkabinėdavo gatvėje lietuviškai kalbančius. Tokie lenkai ir buvo pajuokti feljetone. Mes feljetonu žavėjomės ir gerokai pasijuokėme. M. Reinys viską kantriai išklausė, pagyrė, kad talentingai parašytas, patarė autoriui toliau vystyti savo talentą ir tada pasakė, kad kitos tautos valstybinio herbo išjuokti negalima. Ta pačia proga pamokė mus, kad svetimas tautas, jų kalbas, priešingas pažiūras reikia gerbti, bet ir savų neatsižadėti. Tokia mintis man ir, matyt, ne vienam mano jaunųjų draugų į galvą neateidavo. Šis mokytojo pamokymas man įstrigo galvon ir pasiliko visam gyvenimui. Už tai ir už daug ką kitą esu M. Reiniui, kaip ir kitiems gimnazijos mokytojams, ir šiandien dėkingas.

Belieka paminėti kitus mokytojus, kurie mokė mus trumpą laiką.

Vaclovas Biržiška, gimnazijos vedėjo jaunesnysis brolis, buvo labai įdomi, plačios erudicijos ir aukšto intelekto asmenybė. Baigęs Petrogrado Gamtos–matematikos fakultetą, lygiagrečiai išklausęs istorijos kursą, kurį laiką dirbo Vilniuje, vėliau Šiauliuose prieškario komisaro padėjėju, buvo mobilizuotas į armiją, karo metais

praėjo sudėtingą kelią įvairiuose frontuose ir skirtingose pareigose. Išsitarnavo iki štabo kapitono laipsnio, 1917 metų pabaigoje valdininkavo įvairiuose Maskvos naujos valdžios komisariatuose. 1919 metų pradžioje, prie laikinos V. Kapsuko valdžios, ėjo Švietimo komisaro pareigas Vilniuje, o tų pačių metų rudenį, užėmus Vilnių lenkų legionieriams, atėjo mokytojauti į mūsų gimnaziją. V. Biržiška dėstė įvairiose klasėse matematiką, fiziką, gamtą, geografiją, istoriją, teisės mokslą. Drauge tvarkė ir gimnazijos biblioteką. Prisimenu, dar komisaru dirbdamas, mobilizavo mus, mokinius, knygoms pergabenti iš Vilniaus senojo universiteto, kur, rodos, buvo įsikūrusi lenkų gimnazija, į mūsų gimnazijos rūmus.

Mūsų klasėje V. Biržiška mokė geografijos ir trumpai chemijos. Jo mokymo būdas buvo daugiau epizodinio, nei programinio charakterio, o pamokų atsakinėjimas panašus į laisvą pasikalbėjimą su mokytoju. Kiek artimiau susipažinau su juo prieš išleidžiamuosius egzaminus. Mat mano šeštos klasės pažymėjime trūko pažymio iš gamtos mokslo, o jį reikėjo įrašyti į baigimo atestatą. Todėl gimnazijos vedėjas pavedė mane išegzaminuoti V. Biržiškai. Ėjau į gimnaziją susijaudinęs, nes per trumpą laiką ne ką spėjau iš viso gamtos kurso pakartoti. Jis, užuot mane pasisodinęs ir klausinėjęs, išsivedė į ilgą gimnazijos koridorių ir vaikščiodamas pradėjo klausinėti. Prisimenu, kad vienas klausimų buvo apie grybus, o to meto vadovėlyje buvo tik baravyko aprašymas. Bet aš, kaime išaugęs, apie grybus daugiau žinojau. Matyt, visumoje pavyko gerai. Dar kiek pasikalbėjus, kaip lygus su lygiu, paspaudė ranką ir atsisveikino. Atestate radau įvertinimą „labai gerai". V. Biržiška nebuvo formalistas. Jo demokratiškumas ir humanizmas atsispindėjo ir pedagoginiame darbe.

Trumpą laiką — vienus metus — mus mokė istorikas Ignas Jonynas ir teisininkas Augustinas Janulaitis. Abu baigę aukštąjį mokslą Maskvos universitete ir papildomai studijavę: vienas Vokietijoje ir Prancūzijoje, kitas Škotijoje. I. Jonynas turėjo kelių metų pedagogo, o A. Janulaitis — advokato praktiką. Abu buvo gerai žinomi to meto Lietuvos visuomenėje.

Be pagrindinių dalykų, turėjome keletą savaitinių piešimo pamokų. Mus mokė tapytojas Antanas Žmuidzinavičius, jau tada garsėjęs savo nuotaikingais peizažais, ir Paulius Galaunė, anksti pradėjęs domėtis Lietuvos meno ir kultūros paminklais, jų istorija.

A. Žmuidzinavičius mokė mus ranką lavinti, spalvas derinti, duodavo kokį negyvą modelį nupiešti. P. Galaunės pamokos būdavo teorinės, daugiausia iš meno istorijos. Tuo metu dailės meną aš žinojau tik iš reprodukcijų, iš bažnytinių paveikslų, todėl, galima sakyti, jo nepažinau. Piešimas gimnazijoje buvo toks dalykas, kuriuo retas mokinys domėjosi, bet vyresnėse klasėse piešimo pamokose mokiniai išlaikydavo rimtį, jautėsi, kad gerbia mokytojų autoritetą.

Dainavimas ir muzika mums buvo neprivalomi dalykai, bet sąlygos norintiems jų mokytis buvo sudarytos. Mokytojas Antanas Krutulys organizavo choro ir muzikos (styginių instrumentų) kuopelę „Milda". Nebuvau iš prigimties nei muzikalus, nei balsingas, bet būti tokiu norėjau, mėgau dainą ir muziką. Todėl mokytojui prikalbinti mane būti choristu vargo nebuvo. Patikrino balsą, pasakė, kad dainuoti chore galėsiu ir pradėjau dainavimo pamokas. Su grojimu buvo sunkiau — neturėjau instrumento. Bet prisiminiau tėvuką turint smuiką, kurį kažkada pripuolamai nusipirko, tikėdamasis pats pramokti smuikuoti. Armonikos jis nemėgo, o smuikavimu žavėjosi. Kadangi, matyt, nebuvo muzikalus ir nebuvo kas pamoko, o laiko mokymuisi nepakako, tai smuikas ir kabėjo nenaudojamas. Paprašiau tėvuką, kad perleistų jį man, mielai sutiko ir, pasitaikius progai, atvežė. Pasirodė naudoti netinkamas — vietomis atsiklijavęs, stygos nutrūkę. Nunešiau jį mokytojui, jis apžiūrėjo ir pažadėjo sutvarkyti. Ir tikrai, jau po kelių dienų turėjau savo rankose šį mielą instrumentą kaip naują. Išmokau ir įgudau teisingai jį laikyti pasmakrėje, vedžioti smičiumi, gavau elementarių žinių, kaip naudotis gaidomis, kaip suderinti stygas. Malonu buvo, kai išmokau pagroti nesudėtingas liaudies dainų ir šokių melodijas. Kartu su kitais mokiniais pradėjau dalyvauti mokytojo organizuojamuose dainų ir muzikos koncertuose gimnazijoje. Iš to turėjau daug malonių valandėlių.

A. Krutulys mokė mus dainų ir muzikos su dideliu atsidavimu ir meile. Jis pasižymėjo nepaprastu kantrumu, niekada nepykdavo ir nesikarščiuodavo tiek pamokų, tiek repeticijų metu. Be priekaištų taisydavo mūsų klaidas, o mes jautėme tiesiog tėvišką jo globą ir šilumą.

Savo smuikavimu nebuvau patenkintas. Mano smuiko stygos draugų Rapolo Aukštuolio, Jurgio Šimulionio rankose virpėjo žymiai subtiliau. Bet buvau prie smuikelio prisirišęs, tai grįžęs iš gimnazijos namiškiams pačirpindavau ir studentaudamas dažnai paimdavau jį į rankas.

Daug malonių valandėlių praleidau dalyvaudamas moksleivių bažnytiniame chore, kurį vedė vargonininkas Sudeika. Lietuviams moksleiviams pamaldos vykdavo mažoje, bet geros akustikos Bonifratrų bažnytėlėje. Sudeika išmokė mus giedoti sudėtingas bažnytines giesmes lotyniškai, giedotinių mišių ištraukas, žymesnes lietuviškas giesmes. Gerų vargonų ir gero vargonininko pritariamos jos gerai skambėdavo. Visa tai vyko tuo laiku, kai nei operos, nei koncertų dar nebuvau girdėjęs.

Bendrabutis

Įstojęs į Vilniaus gimnaziją, apsigyvenau bendrabutyje, kurį įsteigė ir išlaikė Lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo remti. Į jį priimdavo visus gimnazijos mokinius, kurių tėvai gyveno ne Vilniuje. Daugumą sudarė Rytų aukštaičiai, čia jau gyveno ir mano minėti kraštiečiai.

Bendrabutis buvo prie Aušros vartų ir šv. Teresės bažnyčios prisišliejusio vienuolyno patalpose, storomis masyviomis sienomis, skliautuotomis viduramžiškomis lubomis. Kambariai jame buvo įvairaus dydžio, juose tilpdavo apie dešimt vaikų. Bendrabutis turėjo savo valgyklą, kurią tvarkė ir prižiūrėjo Stulginskaitė — A. Stulginskio sesuo, rūpestinga moteriškė, motiniškai globojusi žemesniųjų klasių mokinius ir ypač našlaičius iš prieglaudų. Bendrabučio vedėjai keitėsi. Pradžioje buvo Pijus Grajauskas, vėliau trumpą laiką Jurgis Talmantas (būsimasis mokytojas, kalbininkas). Jų valdžios

bent mes, vyresniųjų klasių mokiniai, nejutome, jie elgėsi su mumis kaip vyresnieji draugai.

Mano broliukas Petras buvo įsikūręs bendrabutyje jau nuo 1917 metų, o man teko kurtis naujai. Visi gyvenamieji kambariai buvo užimti. Todėl mane ir aštuntoką Joną Maciukevičių, taip pat grįžusi iš Rusijos, įkūrė dideliame, į salę panašiame kambaryje.

Naujasis mano draugas dėjosi socialrevoliucionieriumi, bet revoliucijos žiaurumais buvo pasibaisėjęs ne mažiau už mane. Nežiūrint to, kad mūsų ideologinės pažiūros buvo skirtingos, sugyvenome gerai ir rasdavome bendrų temų pokalbiams. Rudenį, artėjant žiemai, mūsų kambarys darėsi vis šaltesnis, vos įstengdavome paruošti jame pamokas. Kai jau tapo visai nepakenčiama, mus perkėlė į šiltesnius kambarius. Aš gavau vietą lovai didokame kambaryje, kuriame jau gyveno aštuoni žemesnių klasių mokiniai, visi šaunūs vaikinai, kuriuos jungė vienas tikslas — mokytis.

Uniforma buvo neprivaloma, nes ne kiekvienas išgalėjo ją įsitaisyti. Vilkėjo mokiniai labai įvairiai, kas kaimiškais austiniais, kas pirktiniais ir miesto siuvėjų siūtais rūbais, vienas kitas turėjo ir senoviškas rusų gimnazijos uniformas. Tuojau po karo paplito vyrų tarpe mada — kariško kirpimo kelnės galifė, auliniai batai, suvarstomais auliukais. Ne retai ir mūsų kai kurie mokiniai, kurių ištekliai leido, puikavosi tokiomis kelnėmis ir kariškais frenčiais (švarkais). Kažkokiu būdu ir mano broliukas, vos dvylikos metų berniukas, sekdamas kitų pavyzdžiu, įsitaisė madingas galifė kelnes. Bet kai pasirodė su jomis per atostogas namuose, tai tėvukas liepė tuoj pat nusimauti, išbarė ir prigrasė daugiau su panašiomis „madomis" nepasirodyti. Po tokio incidento su broliuko kelnėmis, man nebuvo ko ir svajoti apie „galifė". Tik tiek, kad išsiderėjau iš tėvuko „frenčį" su stačia apykale, bet ne pirktinės medžiagos, o naminio pilkai rainuoto čerkaso. Tik kai perėjau į aštuntą klasę, įsitaisiau eilutę iš pirktinės, tamsiai pilkos, mano paties pasirinktos medžiagos. Aplamai aš visą gyvenimą į savo apdarą kreipdavau pakankamai dėmesio, visada stengdavausi rengtis valyvai, nors prie perdėto dabitiškumo, kuris mane išskirtų iš kitų, nebuvau linkęs.

Maitinomės visi bendroje bendrabučio valgykloje, kuriai reikdavo iš namų atvežti tam tikrą produktų normą. Valgis buvo kuklus, nes Vilniuje produktų stigo ir tie patys buvo brangūs. Tėvai ir norėdami negalėjo padėti, nes pirmąją mano mokymosi žiemą kaimuose dar šeimininkavo vokiečiai, produktus iš valstiečių atiminėjo ir neleido be leidimo jų išvežti. 1919 metais, kai vokiečiai išsidangino iš okupuotų žemių, maisto tiekimo suvaržymų nebuvo, bet prasidėjo pereinamosios valdžios laikotarpis. Pradžioje pasirodė raudonarmiečiai, vėliau užpuolė lenkų legionieriai. Maitintis jiems reikėjo, o mieste maisto trūko, ėmė ieškoti aplinkiniuose kaimuose. Kelionės pasidarė nesaugios, galėjai kelyje sutikti kokį kariškį ar ginkluotą dezertyrą, kurie atimdavo produktus, o kartais nusivarydavo ir tuščią vežimą. Važiuodavo žmonės tik didelio reikalo verčiami. Ir mano namiškiai atvažiuodavo retai, kai jausdavo, kad mums su Petriuku stinga maisto. Valgyklos maisto mums nepakakdavo, todėl namiškiai, be privalomos duoklės bendrai virtuvei, palikdavo mums kokį kepalą duonos, gumulą sviesto, vieną kitą sūrį, obuolių, todėl alkani nebuvome.

Žymiai sunkesni 1919–1920 metai buvo Vilniaus miestelėnams. Vilnijos žemės nederlingos, mažažemiai valstiečiai patys vos prasimaitindavo, o dvarai ir stambesni ūkiai — pagrindiniai maisto tiekėjai miestui, buvo okupacijos nuniokoti. Vilniui pradėjo stigti maisto. Vilniečiai traukdavo duoneliauti į Vilniaus apylinkių kaimus arba į „Kovienčizną“, taip lenkuojantieji vilniečiai vadino vakarinę Lietuvos dalį. Eidavo pėsti, nešdavosi kas ką turėjo vertingesnio: sidabrinių ar auksinių nuo caro laikų išlikusių monetų, kas papuošalų, kas vertingesnius indus — žodžiu, visa, ką kaime tikėjosi išmainyti į grūdus ar miltus. Vilniun grįždavo, kaip tos bitelės, nešini ką gavę kaime. Išvargę, bet laimingi, jeigu kelionė pavykdavo, bent tam kartui nustumdavo bado šmėklą. Tokios kelionės užtrukdavo dvi–keturias dienas, reikdavo nueiti iki 10 mylių ar didesnį kelią ir parsinešti iš kelionės tiek, kiek ant pečių pakeldavo. Vieni nešė sau, savo šeimai, kiti vertėsi spekuliacija. Duoneliautojai paprastai susiburdavo į didesnius ar mažesnius būrius. Taip eiti

būdavo saugiau. Ne kartą tokius būrius matydavau Vilniaus — Giedraičių ruože, važiuodamas į namus. Pasiekę Giedraičius arba Želvą, būriai išsiskirstydavo po kaimus ir vienkiemius, o grįždami Vilniun, vėl susiburdavo krūvon. Stipresni nueidavo iki Vilkmergės ir toliau. Ši kryptis buvo ne vienintelė, kitais keliais žmonės traukdavo į duoningesnius Lietuvos rajonus.

Suprantama, kad į tokias ilgas ir varginančias keliones žmonės leisdavosi didelio vargo ir bado šmėklos verčiami ir tai ne visi, o tik tie, kuriems sveikata leido, kurie turėjo ką išmainyti į duoną. Labiausiai skurdo miesto varguomenės daugiavaikės šeimos. Kiek geriau buvo turintiems nuolatinį darbą, jie galėjo trūkstamo maisto nusipirkti spekuliatyvinėmis kainomis. Visiems buvo vienas rūpestis, kaip išgyventi tą dieną ir kaip sulaukti geresnio rytojaus.

Mes, bendrabučio mokiniai, buvome geriau aprūpinti. Kas tėvų, kas Komiteto išlaikomi, buvome pavalgę ir apsirengę ir, kas būdinga jaunimui, optimistiškai nusiteikę. Bendrabutis buvo lyg ir atskiras uždaras pasaulis, kolektyvas, kurio bendras tikslas — mokslas.

Laisvalaikiu prasimanydavome įvairių užsiėmimų: kas įsitraukdavo į diskusijas visuomeniniais ir politiniais klausimais, nes gyvenome labai sudėtingu — karo padarinių ir okupacijos likvidavimo, nepriklausomos Lietuvos kūrimo, interventų įsiveržimo — laikotarpiu; kas knygas skaitydavo, kas šaškėmis, šachmatais žaisdavo ar išeidavo pasižvalgyti miestan, kartais į Vilniaus apylinkes. Vykdavo vakarėliai. Gimnazija buvo mišri, tai pasilinksminimuose dalyvaudavo ir mūsų kolegės mergaitės. Gal todėl man buvo lengviau užmegzti su jomis pažintis, kurių Voroneže tiesiog bijodavau. Čia pergyvenau savo pirmosios, įsivaizduojamos, nerealizuotos meilės laikotarpį.

Mokiniai būrėsi į ateitininkų ir skautų organizacijas. Gal buvo ir slaptų organizacijų, bet aš apie jas nieko nežinojau. Į ateitininkų kuopelę buvau ir aš įsirašęs. Matyt, trūko gero organizatoriaus, nes jos veikla čia nebuvo tokia gyva, kaip Voroneže — apsiribojo daugiausia referatų skaitymu, deklamacijomis, kartas nuo karto suruošdavo tautinį vakarėlį.

Skautų organizacija labai greitai populiarėjo mokinių tarpe. Ji susikūrė apie 1908 metus Anglijoje Baden–Povelio iniciatyva „Bay Scouts" pavadinimu ir greitai išplito pasaulyje, tapo tarptautine jaunimo organizacija. Karine drausme, kilniais patriotizmo, humanizmo, tarptautinio solidarumo, susilaikymo nuo blogų įpročių siekiais ši organizacija pritraukė daug gražaus jaunimo ir Lietuvoje. Įsirašė ir mano broliukas Petriukas, kuriam iš jos liko gražių prisiminimų visam gyvenimui. Man, nelinkusiam į visuomeninį darbą, užteko ir trijų organizacijų: ateitininkų, muzikos kapelos „Miłda" ir bažnytinio choro.

Apsigyvenęs bendrabutyje netrukus netikėtai gavau repetitoriaus darbą. Vieną dieną atėjo jaunas žydų tautybės žmogus, buvęs Maskvos universiteto studentas, atvykęs į Lietuvą ir norįs apsigyventi Kaune. Jis norėjo, kad pramokyčiau bent kiek lietuviškai susišnekėti. Pasiūlymas man pasirodė viliojantis ir neabejodamas jį priėmiau. Norėjosi išbandyti savo pedagoginius sugebėjimus ir užsidirbti vieną kitą skatiką, kurių man labai trūko. Nors besimokydamas rusų kalba dėstomose gimnazijose sistemingai rašomosios lietuvių kalbos kurso nebuvau išėjęs, bet buvau prisirinkęs gana daug žinių J. Jablonskio lietuvių kalbos pamokose. Vilniaus gimnazijoje už lietuvių kalbos rašomuosius darbus gaudavau tik ketveriukes ar penkiukes, taigi savo lietuvių kalbos mokėjimu pasitikėjau ir tuojau ėmiausi darbo.

Pradėjau nuo gramatikos. Parinkdavau labiausiai reikalingus kasdieninėje kalboje žodžius, vėliau sakinius, supažindinau savo mokinį su lietuvių kalbos ypatumais, kurių nėra kitose kalbose. Stengiausi iš visos širdies, kad mano pamokos būtų turiningos, įdomios, suprantamos. Mano mokinys, atrodo, buvo patenkintas pamokomis. Po mėnesio intensyvaus darbo draugiškai atsisveikinome ir jis išvažiavo Kaunan. Gaila, daugiau su juo susitikti neteko.

Kita mano pedagoginė praktika baigėsi blogai. Mano kaimynas iš Pusnės, kuris mokėsi mūsų gimnazijos žemesnėje klasėje, paprašė mane, kad padėčiau jo vyresniam broliui, kuris norėjo eksternu laikyti egzaminus už keturias klases, pasiruošti aritmetikos egzaminui.

Vyras buvo jau subrendęs, inteligentiškas ir atrodė išsilavinęs. Sutikau, nes aritmetikoje jaučiausi stiprus, galėjau bet kurį uždavinį išspręsti. Bet pasirodė, kad pačiam išspręsti daug lengviau, nei kitam išaiškinti. Mano mokinys labai sunkiai suprasdavo mano loginius uždavinių sprendimų išvedžiojimus. Darbas mums ėjo sunkiai, nors pastangų daug dėjau. Matyt, jis buvo matematikai negabus, o gal pradinėje mokykloje silpnai paruoštas. Daugybę uždavinių kartu išsprendėme, atrodė, kad suprato, tad tikėjausi, kad egzaminą išlaikys bent trejetui. Deja, susikirto. Blogiausia buvo tai, kad po egzamino, kai mokytojas M. Šikšnys paklausė, kas jį ruošė egzaminui, ir išgirdo mano pavardę, pasakęs, kad iš tokio repetitoriaus nieko gero ir negalėję išeiti. Mat iš algebros ir geometrijos neretai gaudavau ir trejetukų. Šį pokalbį su M. Šikšniu mano mokinys pats man pasakojo gal ir nieko pikto negalvodamas, o gal norėdamas kaltę už nesėkmę suversti man. Tai mane įskaudino, nes aritmetiką tikrai gerai žinojau ir savo kaltės čia nejaučiau, bet įrodyti nieko negalėjau. Ta nesėkmė man liko atmintyje visam gyvenimui.

Daugiau progų kitus mokyti vengiau, iš dalies nenorėdamas konkuruoti su tais mokiniais, kuriems papildomos pajamos buvo reikalingesnės nei man. Tik tėvuko buvau įpareigotas pakontroliuoti brolio Petriuko mokymąsi. Jam mokslas sekėsi blogiau negu man, ir su juo tekdavo pasėdėti prie pamokų ruošimo ir ypač prie uždavinių sprendimo. Kartais net susipykdavome. Kartą, kai negalėjau geruoju išgauti tinkamo atsakymo, pavartojau vieną tada praktikuojamų „pedagoginių“ priemonių — užsukau ausį. Paskui, žinoma, labai gailėjausi, kad nesusitvardžiau. Jaunystės metais, manau, buvau nervuotesnis nei dabar, kartais užsidegdavau pykčiu.

Pamokoms ruoštis sugaišdavau mažai laiko. Namų užduotis iš matematikos ir kalbų raštu atlikdavau, o tai, ką reikdavo žinoti žodžiu, dažnai skaitydavau tik prieš pamokas, pertraukų metu, kalti nemėgau. Mokytojai, matyt, buvo kitos nuomonės, kaip reikia mokytis, nes neretai įraitydavo trejetuką. Išimtį sudarydavo poezija, kurią labai mėgau, tad visada būdavau išmokęs.

Laisvalaikį leidau kaip ir kiti mokiniai. Be jau minėtų užsiėmimų trijose organizacijose, mėgdavau išeiti į gamtą. Gražiomis rudens ir pavasario dienomis susibūrę po keletą nueidavome prie Neries (tada vadinamos Vilija) pasivaikščioti, pasimaudyti prie Žaliojo tilto, iškylaudavome Vilniaus apylinkėse. Mano iš prigimties uždaram charakteriui kolektyvinis bendravimas nebuvo prie širdies, tai ieškodavau individualių užsiėmimų. Kaip ir anksčiau labiausiai mane viliojo piešimas. Aliejinių dažų ir drobės neturėjau, akvarele piešti reikėjo išmanyti piešimo techniką, o aš jos nežinojau. Tad tenkinausi piešdamas pieštuku ir anglimi. Akvarele piešdavau vakarėlių programėles kaip ir Voroneže. Pieštuku bei anglimi mėgdavau kopijuoti Lietuvos kunigaikščių, žinomų rašytojų bei poetų portretus. Kartą, kai lenkų legionieriai buvo įsiveržę į Vilnių ir darė kratą mūsų bendrabutyje, ieškodami antilenkiškų proklamacijų, pamatę virš mano lovos prisegtus Kęstučio, Gedimino, Algirdo ir kitus mano pieštus portretus, tik nusikeikė „Psiakrev, litvin ze svyjimi bogami“, — bet daugiau prikibti nebuvo kaip. Mėginau piešti ir savo draugų portretus iš natūros — kai kurie pavykdavo, kiti ne.

Nepraleidau progos pasitobulinti piešime. Vieną kartą perskaičiau laikraštyje, kad Adomas Varnas (tada jau žinomas dailininkas) organizuoja vakarinius kursus, norintiems lavintis piešime. Mokymas buvo nemokamas. Nugalėjęs savo drovumą vieną dieną, pasiėmęs pluoštą geresnių piešinių, nuėjau skelbime nurodytu adresu. Tai buvo nedidelis, labai kukliai apstatytas A. Varno butas, kuriame jis gyveno su žmona. Priėmė mane A. Varnas. Pavartė mano piešinius, nei peikęs, nei gyręs (jaučiau, kad girti nėra už ką), priėmė mano prašymą ir pasakė adresą, kur vyks užsiėmimai. Mokė mus tik pats A. Varnas, kitų mokytojų nebuvo. Nustebau, kad kursų lankytojų buvo labai mažai, visi už mane vyresni, jų tarpe ir V. Jomantas, kuris, kaip vėliau sužinojau, buvo bepradedąs profesionalaus dailininko karjerą.

Pradžiai gavau didelį lapą popieriaus ir anglinį pieštuką. Davė vedžioti laisvais mostais įvairias neapibrėžtas linijas — lavinti ranką.

Vėliau piešėme negyvus modelius. Iš teorinių A. Varno aiškinimų (jų buvo nedaug) įsiminiau: kad lenktą liniją reikia įsivaizduoti sudarytą iš daugybės labai smulkių tiesiųjų; kad piešiamą daiktą galima įsivaizduoti įrémintą keturkampyje, jame reikia sužymėti atskirų dalių proporcijas ir pagal jas trumpesnėmis ar ilgesnėmis linijomis apibrėžti objektų bei detalių ribas; piešinys bus kampuotas, bet bendras objekto vaizdas bus realus. Tokių „kampuotų" piešinių vėliau esu matęs A. Varno kūriniuose. Matyt, tai būta kubizmo krypties įtakos, nes A. Varnas buvo mokęsis dailės meno įvairiose Europos šalyse.

Pagaliau priėjome prie aktų piešimo. Į studiją ateidavo apyjaunė, gražios figūros moteris. Ji eidavo į apšviestą pakylą apsigaubusi vualiu, jį nusimesdavo ir atsisėsdavo, dailininko nurodyta poza. Seansai kartojosi daug kartų keičiant pozą. Keista buvo, kad moters nuogumas man nežadino absoliučiai jokių erotinių minčių ir jausmų. Visas dėmesys buvo nukreiptas į pozuotojos linijas ir norą jas pavaizduoti piešinyje. Čia mokytojas nemokė mūsų, kaip reikia piešti, tik retkarčiais prieidavo, pasižiūrėdavo piešinį, kur ne kur brūkštelėdavo kokią liniją. Laikas bėgo greitai. Su pusmečio pabaiga gimnazijoje baigėsi ir mano piešimo studijos. Jos truko apie tris mėnesius, bet davė man daugiau, nei piešimo pamokos gimnazijoje. A. Varnui už tai esu labai dėkingas.

Politinė situacija. Aštuntoji klasė. Baigiamieji egzaminai

1919 metai buvo bene kritiškiausi Nepriklausomos Lietuvos kūrimosi laikotarpiu. 1917 metų pabaigoje Vilniaus konferencijoje buvo išrinkta Lietuvos Taryba, vadovaujama Antano Smetonos. Į ją įėjo įvairių politinių partijų ir ideologinių pažiūrų (išskiriant komunistus) atstovai — viso dvidešimt žmonių. 1918 metų vasario 16 dieną Tarybos nariai pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės aktą.

Tačiau Lietuvos Taryba neturėjo krašto valdymo aparato, buvo neaišku, kokią valdymo formą pasirinkti. Didžioji visuomenės dalis tikėjosi matyti Lietuvą demokratine respublika.

Tuo metu krašte tebešeimininkavo vokiečiai, nepaisydami karo paliaubų metu gautų įpareigojimų, nesiskubino trauktis iš Lietuvos, puoselėdami viltį pasilikti Lietuvą savo „globoje“. 1918 metų pirmoje pusėje pasklido žinia, kad Vokietija siūlo į Lietuvos karaliaus sostą Viurtembergo grafą von Urach'ą. Lietuvos visuomenė šią žinią sutiko be entuziazmo, bet Lietuvos Taryba buvo nutarusi šį pasiūlymą priimti. Daugelis manė, kad šis Lietuvos Tarybos nutarimas priimti karalių buvo tik politinis manevras, kurio tikslas greičiau atsikratyti okupacine valdžia, pradėti savarankiškai tvarkytis ir išvengti komunistinio pavojaus iš rytų. Nežinia, kuo būtų pasibaigusi ši Uracho avantiūra, bet tuo metu prasidėjo revoliucija Vokietijoje, buvo nuversta Kaizerio valdžia, Vokietija pasiskelbė respublika.

Pasibaigus karui pradėjo į Lietuvą grįžti pabėgėliai, tremtiniai, išlikę gyvi kariai. Grįžtančiųjų tarpe buvo ir persiėmusių revoliucijos bei komunizmo idėjomis. Pasklidę po Lietuvą jie pradėjo tas idėjas propaguoti vargingųjų tarpe, kurstyti prieš buržuazinę Lietuvos valdžią.

1918 metų pabaigoje iš Rusijos į Vilnių atvyko patyręs revoliucionierius ir agitatorius vilkaviškietis Vincas Mickevičius–Kapsukas. Jo idėja buvo sukurti Lietuvos socialistinę Tarybų respubliką. Per trumpą laiką jam pavyko suburti Lietuvos komunistus bei komunistuojančius valstiečius, darbininkus ir inteligentus (pastarųjų tarpe buvo nemažai labai aktyvaus žydų tautybės jaunimo) į Lietuvos komunistų partiją. Sprendžiant iš to, kad LK partijos I suvažiavime, kuris nelegaliai įvyko Vilniuje, iš visos Lietuvos dalyvavo tik 34 delegatai, atstovavę apie 500 narių (Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, II t., 376 p.), partija tuo metu buvo neskaitlinga. Šio suvažiavimo išrinktas LKP Centro komitetas sudarė Laikinąją Lietuvos darbininkų ir valstiečių vyriausybę ir jos manifestu Lietuvą paskelbė Lietuvos Tarybų socialistine respublika. Jų vyriausybei į pagalbą skubinosi ateiti Tarybų Rusija. 1919 metų pradžioje per Latviją, nuo Pskovo pusės pradėjo žygiuoti į Lietuvą Rusijos Raudonosios armijos dalys ir užėmė Vilnių. Čia paėmė įkaitais veiklesniuosius lietuvių inteligentus, tarp jų ir mūsų Komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti

sekretorių kunigą Povilą Dogelį, kuris apie metus iškalėjo Vilniaus, Daugpilio ir Smolensko kalėjimuose. Raudonarmiečių būriai buvo pasklidę po Rytinę Lietuvos dalį, toliau už Giedraičių. Atsilankė ir mano tėviškėje, atėmė stiprų arklį, palikę leisgyvį, kuris, pramintas „Bolševiku" atsiganė, bet ūkio darbams buvo netinkamas.

Tačiau jau 1919 metų balandį pradėjo veržtis į Lietuvą Pilsudckio vadovaujami lenkų legionieriai, kurie išstūmė raudonarmiečius, užėmę Vilnių pasklido po Vilnijos sulenkėjusias apylinkes ir mėgino veržtis giliau į Lietuvą.

Tokie pat neramūs 1919 metai buvo ir likusioje Lietuvoje, ypač Žemaitijoje. Okupantų agresyvumas po revoliucijos Vokietijoje mažėjo, bet iš Lietuvos jie nesitraukė. 1919 metų vasarą Žemaitijoje ėmė savivaliauti bermontininkų gaujos, vadovaujamos pulkininko P. Bermont'o (apsišaukusio kunigaikščiu Avalov'u), baltagvardiečio, linkusio daugiau prie vokiečių nei rusų. Bermontininkų būrius sudarė rusų baltagvardiečiai ir buvusios vokiečių armijos savanoriai. Jų tikslas buvo užkirsti kelią Raudonajai armijai brautis į vakarus. Lietuvoje Raudonosios armijos jie nerado, taigi, atrodė, kad jiems čia nėra kas veikti. Bet okupacinės vokiečių valdžios palaikomi užėmė Kuršėnus, Šiaulius. Pradėjo plėšti vietos gyventojus, nesiskaityti su Lietuvos valdininkija. Vykdavo net susirėmimai su miestų komendantūromis. Išsidangino jie iš Lietuvos tik gruodžio pabaigoje.

Lietuvos Taryba veikė ir tokiu audringu metu — dar 1918 metų pabaigoje sudarė Laikinąją Lietuvos vyriausybę su A. Voldemaru priešakyje ir ėmėsi organizuoti valdymo aparatą. Pradėjo kurtis ministerijos, vietos savivaldybės organai ir įstaigos. Respublikos valdymo institucijos sparčiai periminėjo valdžią iš okupantų į savo rankas. Krašto ūkis, karo ir okupacijos visiškai sugriautas, ėmė iš naujo kurtis. Tik Vilnius ir Vilniaus kraštas, išvargintas Raudonosios armijos ir tebevarginamas lenkų legionierių, tebeskurdo.

Švietimo ministerija, įsteigta dar 1918 metų pabaigoje, ėmėsi plėsti mokyklų tinklą, organizuoti švietimo darbą.

Kovai su besiveržiančiais Lietuvon rusais, lenkais ir viduje veikiančiais priešais — vokiečių kariuomenės likučiais, bermontininkais,

Lietuvos taryba pradėjo nuo 1918 metų pabaigos telkti savanorius į Lietuvos kariuomenę. Savanoriais išėjo nemažai moksleivių, miestų bei valstiečių jaunimo ir vyrų. Iš Rusijos grįžę, fronte kariavę, išsitarnavę įvairaus rango karininkų laipsnius — J. Galvydis–Bykauskas, J. Čaplikas, J. Bulota, A. Birontas, S. Dirmantas, B. Giedraitis ir kiti — užėmė formuojamoje kariuomenėje vadovaujančius postus. 1919 metų pradžioje jau buvo sukomplektuota Kauno karo mokykla.

Tuo pačiu laiku Lietuvos taryba rūpinosi užmegzti diplomatinius ryšius su kitomis valstybėmis, tarp jų ir su Tarybų Rusija. Vienos valstybės pripažino Lietuvą de facto egzistuojančia, kitos — de jure. Anglija, Prancūzija rėmė besikuriančią Lietuvą finansiškai ir teikė ginklų karo reikalams. Europos valstybės bijojo, kad atsigavusi po karo nesustiprėtų Vokietija, vienaip ar kitaip pajungusi Pabaltijį savo interesams, ir iš kitos pusės bijojo gręsiančio iš rytų „raudonojo" pavojaus. Pabaltijo atsikūrusios bei naujai susikūrusios nepriklausomos valstybės (įskaitant ir Suomiją) turėjo sudaryti lyg ir neutralų barjerą, skiriantį Vakarų Europą nuo potencialiai ekspansyvios Tarybų Rusijos.

Daug simpatijų ir materialinės paramos nesigailėjo besikuriančiai nepriklausomai Lietuvai Amerikos lietuviai. Lietuvos taryba palaikė su jų organizacijomis glaudžius ryšius.

Inteligentijos krašto atkūrimui stigo, nes daugelis buvo išblaškyti po visą pasaulį. Vieni, vengdami represijų už tautinę veiklą ar karinės prievolės, buvo emigravę į Šiaurės ir Pietų Ameriką ar kitus kraštus. Dalis atsidurdavo Rusijoje ne savo noru, nes carinė vyriausybė, siekusi nutautinti jai pavaldžias nacionalines mažumas, baigusius mokslus lietuvius skirdavo tarnauti tik Rusijoje. Dalis tokių lietuvių iš tikrųjų surusėdavo. Vėl gi dalis užsikrėtusių kosmopolitizmo, bolševizmo idėjomis arba linkusių į avantiūrizmą pateko į grandiozinio masto Rusijos revoliucijos sūkurį ir Lietuvon nebegrįžo. Tokiomis aplinkybėmis besikuriant Nepriklausomai Lietuvai jos Laikinajai vyriausybei ir plačiajai visuomenei teko pakelti daug rūpesčių, nuveikti daug darbų, parodyti didelį tautinį

susipratimą, ištvermę ir pasišventimą. Entuziazmo netrūko, o noras išsivaduoti iš svetimos priespaudos buvo toks didelis, kad bet koks darbas neatrodė sunkus. Gyvenimas virte virė. Šiandien mums sunku įsivaizduoti, kiek daug buvo padaryta per tuos vienerius 1919 metus visiškai nualintame krašte.

Tuo tarpu mokyklos atsidėjusios ruošė naują darbuotojų kartą atsikuriančiai Lietuvai. Vilniuje atkuriamasis laikotarpis buvo žymiai sunkesnis, nei kitur Lietuvoje, o ir paties Vilniaus ateitis buvo neaiški. Čia ir bado šmėkla gyventojams grasė, ir įsiveržėliai, ir vietos prolenkiški elementai ne kartą trikdė gyvenimą. Bet, nepaisant viso to, mūsų Vilniaus Lietuvių gimnazija egzistavo, mokinių ir mokytojų netrūko, mokslas ėjo įprastine vaga, neskaitant vieno kito įvykio. Taip andai vyriausybei paskelbus savanorių ėmimą į Lietuvos kariuomenę, savanoriais išėjo kai kurie mūsų gimnazijos mokiniai. Iš mano pažįstamų: Valkinas, Tiškus, A. Mačiuika, M. Kiaulavičius ir kiti, kuriuos mažiau pažinojau. Gimnazija tą skaudžiai pergyveno, nors ir suprato vaikinų patriotizmą. Kitą įvykį ir dabar su širdgėla prisimenu: du mano geri pažįstami nepilnamečiai penktos klasės mokiniai — Mečius Žemaitis iš mūsų kaimyninio Pusnės kaimo ir Antanas Umbrasas iš Keršiniškių kaimo įsiveržusių į Vilnių lenkų buvo suimti, neva už kažkokią antilenkišką veiklą, nuteisti ir įkalinti ketveriems metams Lukiškių kalėjime. Tik atlikę kalinimą jie pavėluotai baigė gimnaziją, vėliau ir aukštąjį mokslą.

Prisimena dar vienas neeilinis to meto įvykis. Tai vizitatoriaus iš Vatikano Achile Retti atvykimas į Vilnių. Apsilankė jis ir mūsų gimnazijoje. Susitikime dalyvavo mūsų gimnazijos ir kiti Vilniuje gyvenę lietuvių kunigai. Ta proga koncertavo gimnazijos choras ir styginių orkestras. Vizito tikslas, matyt, buvo Vatikano diplomatinės akcijos pobūdžio. Dabar negalėčiau prisiminti, kokių pasėkų šis vizitas turėjo Lietuvos katalikams. Vėliau sužinojome, kad Achile Retti 1922 metais buvo išrinktas Popiežiumi ir pasivadino Pijumi II. Jam popiežiaujant Vatikanas pripažino Lietuvą suverenia valstybe ir įsteigė čia savo nunciją.

Džiaugiausi, kad nepaisant politinio nestabilumo, galiu mokytis. Buvau jau aštuntos baigiamosios klasės mokinys. Grįžęs po vasaros atostogų gavau geresnį kambarį bendrabutyje — mane ir dar penkis mokinius perkėlė iš Aušros vartų bendrabučio į Subačiaus gatvę, kur Komitetas buvo gavęs nedidelį privatų namą mokinių bendrabučiui. Čia mes gavome du kambarius. Pirmame, pereinamame kambaryje apsigyveno penktos ir šeštos klasės mokiniai — Aleksandravičius, V. Čečėta ir S. Sužiedėlis, o kitame, kiek erdvesniame — septintokai Juozas Čiburas, Mykolas Vaidila ir aš. Juozas buvo kilęs nuo Širvintų, iš valstiečių šeimos. Mykolas apie savo kilmę nepasakojo, bet iš kitų buvau girdėjęs, kad jo motina sunkiai dirba Vilniuje. Beje, jis buvo reformatų tikėjimo. Abu naujieji mano kambario draugai buvo rimti, gabūs, pažangūs moksle mokiniai, ir mes visi labai susibičiuliavome. Nors jie mokėsi žemesnėje klasėje, bet amžiumi buvo už mane kiek vyresni ir labiau subrendę.

J. Čiburas buvo beveik vienodo ūgio su manimi, šviesių plaukų, mėlynų akių, gyvo temperamento, šnekus, jautrus jaunuolis. M. Vaidila buvo kiek tamsesnio gymio už mus abu, tamsiais, visada tvarkingai sušukuotais plaukais, apyliesis ir tebetįstantis aukštyn. Abu mano draugai nepriklausė jokiems būreliams ar kuopelėms, nedalyvavo saviveikloje. Jie rūpestingai mokėsi, o laisvalaikiu daug skaitydavo. Juozas buvo kažkur pramokęs vokiečių kalbos ir apylaisviai skaitė vokiečių literatūrą. Abu skaitė daug užsienio literatūros originalų ir vertimų. Jie mažai domėjosi mano mėgiamais lietuvių rašytojais. Pavyzdžiui, Maironį Mykolas laikė sentimentaliu ir menku poetu. Gal jam, kaip reformatui, buvo nepriimtina Maironio katalikybės ideologija, atsispindėjusi jo poezijoje, o gal buvo susižavėjęs moderniąja užsieniečių poezija.

Laisvalaikiu mes daug diskutuodavome įvairiais klausimais — apie politiką, mokslą, literatūrą, meilę ir net madas. Užkliūdavo ir ideologiniai klausimai. Juozas buvo idealistas, lakios vaizduotės romantikas, didelis A. Mickewicz'iaus ir jo romantinės ideologijos gerbėjas. Atsidėjęs skaitė jo raštus, ypač mėgo poemą „Dziady", daug poezijos mokėjo mintinai, žavėjosi Vilniaus senojo universiteto studentų filaretų ir filomatų veikla. Daug ką idealizavo.

Mėgdavome svarstyti „amžinos meilės“ temą. Abu mano draugai nebuvo įsimylėję, bent man taip tada atrodė, nei jie sekiodavo mūsų gimnazistes gražuoles, nei ypatingai flirtuodavo, nei naktimis beviltiškai dūsaudavo. Aš pats tariausi įsimylėjęs septintokę Bronę B., rimtą, bet visada giedriai nusiteikusią, ne per daug gražią, bet malonios išvaizdos, šnekią mergaitę. Ta mano meilė man pačiam neatrodė realizuojama ir negalėjo būti amžina, o dabar aš ją pavadinčiau tiesiog simpatija. Bet tais ankstyvos jaunystės laikais, kai prisipažinau savo draugams, kad ši mergaitė man patinkanti, jie ėmė piršti man mintį, kad esu įsimylėjęs, o paskui iš manęs ne kartą pasišaipydavo, už ką, žinoma, aš nepykdavau. Nepaisant to, kad realios meilės klausimas mums visiems buvo tolimos ateities reikalas, apie ją diskutuodavome. Patys patirties neturėdami visą argumentaciją sėmėmės iš literatūros šaltinių, rašytojų požiūrio tuo klausimu ir jų herojų pergyvenimų.

Dabar, retrospektyviai galvodamas, būčiau galėjęs savo draugus pavadinti intelektualiais retorikais. Man diskutuoti mažiau sekėsi, nepasižymėjau gera iškalba, pritrūkdavau argumentų savo nuomonei apginti. Šiaip ar taip, nepaisant mūsų skirtingų nuomonių įvairiais pasaulėžiūros klausimais, šie pokalbiai bei diskusijos mus labai suartino ir išsiskyrėme gerais draugais. Mano abiejų draugų tolimesnis gyvenimas susiklostė labai skirtingai.

M. Vaidila, baigęs gimnaziją, gavo iš savo religinės bendruomenės pašalpą ar stipendiją ir išvyko studijuoti į Angliją. Studijavo humanitarinius mokslus. Kurį laiką dar susirašinėjome laiškais, bet kai sumažėjo bendrų interesų, korespondavimas savaime nutrūko. Gana greitai persikėlė į Ameriką ir pokario metais atsitiktinai sužinojau, kad jis buvo įsitraukęs į Amerikos lietuvių visuomeninę veiklą, tolesnis jo likimas man nežinomas.

Su J. Čibiru, baigę gimnaziją, kurį laiką buvome išsiskyrę, bet vėliau gyvenimas mus sujungė stipriais bičiulystės ryšiais. Tokių artimų draugų mažai esu turėjęs. Kai jau studijavau Kaune, ieškojau kambario apsigyventi. Beieškodamas senų pažįstamų iš gimnazijos laikų, labai apsidžiaugiau sutikęs Juozą. Jis taip pat jau studijavo

teisės mokslus ir gyveno Aukštuosiuose Šančiuose. Pasiūlė ir man kartu apsigyventi. Vėliau mūsų draugystė nenutrūko, tęsėsi ir sukūrus šeimas. Bet atėjo lemtingi mūsų tautai 1940 metai. Ir štai nelauktai, netikėtai Juozą su šeima ištrėmė. Kodėl, už ką? Gal kam nepatiko, kad jis priklausė tautininkų partijai, nors aktyvumu nepasižymėjo, ar kad dirbo Valstybės kontrolėje ir buvo sąžiningas, kvalifikuotas tarnautojas, ar kad uošvis, būdamas geras amatininkas, buvo prasigyvenęs savo darbu? Kaip dabar gali besužinoti. Bet tada atvažiavo enkavedistai su sunkvežimiu ir suėmė visus: Juozą su žmona ir dviem mažamečiais vaikais ir uošvį Jakelaitį su žmona ir trimis dukrelėmis. Juozą pakeliui atskyrė nuo šeimos ir išgabeno į tolimąją šiaurę, o kitus į Sibirą. Uošvis netrukus ten mirė. Kiti, iškentę didelį vargą, išgyveno. Gerokai po karo Juozas buvo „reabilituotas“, bet jie buvo morališkai palaužti, išstumti iš gyvenimo tėkmės, palikti vegetuoti ir gyventi iš skurdžios pensijos, taip ir neatgavę savo namų.

Mane likimas apsaugojo nuo tokių baisių pergyvenimų. To, ko jaunystėje norėjau, — pasiekiau, ką galėjau padaryti, — padariau, dabar belieka baigti karšinčiaus amžių. Mat kokie skirtingi mūsų trijų draugų likimai.

Grįžtu vėl prie savo prisiminimų apie 1919–1920 metus, iš paskutiniųjų mano mokslo metų gimnazijoje.

Mes, gimnazistai, turėjome vienintelį siekį greičiau baigti gimnaziją. Jei ne visi, tai bent dauguma mūsų pasitikėjome Lietuvos vyriausybe, tikėjome, kad susikurs laisva ir nepriklausoma respublika. Žinojome, kad Europoje yra mažų valstybių, kurios būdamos greta didelių valstybių arba jų apsuptos, išlaiko savarankiškumą, garsėja aukšta kultūra, mokslu, meno korifėjais. Tai kodėl gi Lietuva, turėdama garsią istorinę praeitį, būdama Rusijos pavergta, išlaikė savo kalbą, teritoriškumą, sukaupusi daug nacionalinių vertybių, negali būti nepriklausoma? Kiekvienas kūrėme savus gyvenimo planus, kiekvienas savaip matėme būsimą gyvenimą, bet visi tikėjome šviesesne krašto ir mūsų pačių ateitimi, tam davė pagrindą vis labiau normalėjantis gyvenimas.

Pagaliau priartėjo baigiamųjų egzaminų laikas. Susirūpinome nejuokais. Žinojome, kad mokytojai, ypač matematikos, lietuvių ir lotynų kalbų, istorijos, reiklūs. Vedėjas M. Biržiška mūsų paklaustas, ar sunkūs bus egzaminai, atsakė maždaug taip: „Galvokite, kad bus sunkūs, o jei pasirodys lengvesni nei manėte, tai nudžiugsite". Du man žinomi faktai liudijo, jog mokytojai per egzaminus nenuolaidžiaus: kad mano ruoštas mokinys susikirto per matematikos egzaminą, nors man neatrodė toks nemokša, ir kad vienam mūsų klasės draugui Pedagogų taryba nutarė visai neleisti laikyti baigiamųjų egzaminų, nors tai buvo protingas, draugiško ir linksmo būdo vilnietis. Mes visi labai pergyvenome jo nesėkmę, bet padėti negalėjome, nes mokytis jis buvo nelinkęs.

Mums visiems buvo aišku, kad egzaminams reikia ruoštis atsidėjus. Ir ruošėmės. Paskutines savaites prieš egzaminus ne tik stropiai ruošiau eilines pamokas, bet ir kartojau kursą. Kai kurie mano draugai prieš egzaminą dirbdavo net naktimis. Aš to nedariau, labai gerų laipsnių nesitikėjau, o patenkinamai ar vidutiniškai ir taip tikėjausi išlaikyti. Kiek daugiau nerimo kėlė algebra ir geometrija, kurias nuo Voronežo laikų buvau gerokai apleidęs.

1920 metų pavasarį atėjo lemtingoji egzaminų diena. Egzaminavo mus name, esančiame priešais Lukiškių aikštę, kur dabar yra Valstybinė konservatorija. Mūsų gimnazija čia atsikėlė iš ankštų ir nepatogių patalpų Basanavičiaus ir Mindaugo gatvių kampe, man dar mokantis septintoje klasėje. Naujos patalpos buvo erdvios, šviesios, patogios. Tik neilgai gimnazija jomis džiaugėsi. 1921 metais Želigovskio legionams užėmus Vilnių, lenkai tuos namus iš lietuvių atėmė ir gimnazijos mokinius, kurie priešindamiesi šiam smurtui atsisakė išeiti iš patalpų, brutaliai išmetė į gatvę. Gimnazija tada įsikūrė Jakšto–Dambrausko gatvėje.

Egzaminai vyko erdvioje klasėje. Mūsų mokytojai ir egzaminų komisijos nariai atėjo į egzaminus šventiškai apsitaisę, giedriai, bet rimtai nusiteikę, jautėsi momento iškilmingumas. Taip jautėmės ir mes, aštuoni egzaminuojamieji. Vieni daugiau, kiti mažiau jaudinomės. Aš didelės baimės nejaučiau, greičiau buvau pasidavęs rezignacijai.

Šį nutarimą Pedagogų taryba tvirtina savo parašais ir gimnazijos antspaudu.

Gimnazijos vedėjas		*M. Biržiška*
Vedėjo pavaduotojas		*M. Šukys*
Pedagogų tarybos nariai:		
V. Sakovič	*A. Diržytė*	*B. Biržiškienė*
S. Kairiūkštis	*O. Rakštienė*	*S. Matijošaitis*
S. Naginskas	*E. Lanio*	*T. Mačiokaitė*
I. Jonynas	*K. Šepetienė*	*K. Čibiras*
M. Reinys	*A. Gaidelionis*	
(keturių narių parašai neįskaitomi)		
Pedagogų tarybos sekretorius		*B. Untulis*

Tokius gimnazijos baigimo liudijimus gavome: Pranas Baranauskas, Jurgis Domaševičius, Marija Latvytė, Romas Remeika, Emilija Valterytė bei jos brolis Vytautas Valteris, Aleksandras Lapinas ir aš.

Pedagogų tarybos iškilmingame posėdyje gimnazijos vedėjas M. Biržiška įteikė mums gimnazijos baigimo liudijimus, pasveikino ir palinkėjo geros sėkmės tolimesniame gyvenime. Mokinių vardu atsisveikinamąjį žodį labai jausmingai pasakė V. Valteris.

Po posėdžio susirinkome šv. Mikalojaus bažnyčios parapijinėje salėje koncertui. Į iškilmes buvo pakviesti ir mokinių tėvai. Ne visi galėjo dalyvauti, bet mano tėvukas buvo atvažiavęs. Jam mano gimnazijos baigimo iškilmės padarė didelį įspūdį, o man buvo didelis džiaugsmas ir už save, ir už tėvuką, kuris įsitikino, kad ne veltui leido mane į mokslą.

Laimingi buvome, kad įveikėme vieną gyvenimo etapo slenkstį ir žengiame į tikrąjį gyvenimą. Gaila buvo skirtis su geraisiais mūsų mokytojais, su draugais, bet gyvenimas mus viliojo šviesia viltimi, kiekvieną savais lūkesčiais, savomis svajonėmis. Jaunystė tuo ir ypatinga, kad gyvenimą mato optimistiškai, jaučia ryžtą ir jėgą kliūtims nugalėti.

Išsiskirdami bendraklasiai galvojome, kad mūsų draugystė niekada nenutruks. Bet kai stojome į gyvenimo kelią, kiekvienas nuėjome

Jurgis Domaševičius, kilęs iš žinomo socialdemokratų veikėjo Andriaus Domaševičiaus šeimos, slaptai buvo įsijungęs į Vilniaus darbininkų judėjimą. 1921 metais buvo įstojęs į ką tik lenkų atkurtą Vilniaus S. Batoro universitetą studijuoti techniką, bet tais pačiais metais išvyko į Kauną ir tęsė studijas, kartu dirbdamas ir visuomeninį darbą. 1940 metais, okupavus Lietuvą sovietams, Jurgis buvo paskirtas Vilniaus apygardos teismo prokuroru. Netrukus išgirdau, kad važiuodamas traukiniu tragiškai žuvo, nesulaukęs nė 40 metų amžiaus.

Nenusisekė gyvenimas Romui Remeikai. Linksmas, nerūpestingas, mėgęs puoštis, gabus, nors moksle ir nestropus vaikinas, baigė karininkų mokyklą, vedė. Jį su žmona buvau sutikęs 1921 metais, vėliau sužinojau, kad Romas miręs.

Ta pačia proga noriu prisiminti ir pagerbti kai kuriuos žemesniųjų klasių draugus, su kuriais teko artimiau bendrauti.

Viktoras Čečėta baigė aukštąjį mokslą ir dirbo Užsienio reikalų ministerijoje, gal būtų tapęs diplomatu, bet 1940 metais buvo ištremtas, išvargo tremtyje daugelį metų ir tik grįžęs buvo reabilituotas.

Simo Sužiedėlio po baigimo ilgai nebuvau matęs. Tik vokiečių okupacijos metais Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijoje, užėjęs su reikalu pas prezidentą, kuriuo tada buvo prof. Jurgutis, radau Simą sekretoriaujantį. Tolesnio jo likimo nežinau, teko girdėti, kad kaip ir daugelis mūsų inteligentų, nenorėjusių patekti į Sibirą, pasitraukė į Vakarus.

Liūdnesnis likimas ištiko jo brolį Juozą Sužiedėlį, labai originalų, lėtakalbį, geros širdies, turintį neeilinį humoro jausmą, jaunuolį. Jis mielai dalyvaudavo saviveikloje ir niekas nemokėjo taip gražiai pasakyti monologą, suvaidinti juokingus personažus ir priversti žiūrovus iki ašarų juoktis. Baigęs gimnaziją studijavo Kaune humanitarinius mokslus, buvo kuriam laikui nuvykęs į Prancūziją, kur taip pat neapsiėjo be humoro. Kartu buvę draugai pasakojo, kad nuvažiavo Paryžiun apsivilkęs kaimiškais kailiniais. Prancūzai, šilto klimato žmonės, pamatę jį gatvėje sunkiais kailiniais, netruko praminti Amundsenu.

posėdį, privertė Seimą išsiskirstyti ir paskelbė naują Lietuvos valdžią. Kiek susitikdavome, vis nukreipdavo kalbą į politiką. Labai sielojosi dėl Lietuvos, jautė didelį pavojų iš Tarybų Sąjungos, bet nebuvo patenkintas ir vietine Krikščionių demokratų valdžia. Paskutinį kartą buvome susitikę, kai rusai perdavė Vilnių Lietuvai. Man tuo pasidžiaugus, trumpai pasakė: „Tai Trojos arklys" — su tuo reikia sutikti. Gana greitai mirė, nes jau senokai sirgo tuberkulioze. Prisimenu Mačiuiką, kaip taktišką asmenybę, nesavanaudiškai mylėjusį savo kraštą ir savo tautą.

Kaip gyvas stovi prieš akis Mackaus paveikslas. Buvo visiškas našlaitis, Komiteto išlaikomas. Smulkaus sudėjimo, ramaus, taktiško būdo, lengvai užsitarnaudavo aplinkinių simpatijas, mokėsi gerai, jautė man, kaip ir aš jam, prieraišumą. Gyvendamas Kaune mokėsi Universitete ir užeidavo pas mane pasišnekučiuoti. Patiko man jo veidas ir jis pats, iki šiol turiu jo veido eskizą savo piešimo sąsiuvinyje, užmestą jam besisvečiuojant. Studijų jis nebaigė, mirė tuberkulioze, nors man savo liga niekad nesiskųsdavo.

Dar viena tragiška mirtis, sukrėtusi mane, tai Jurgio Krasnicko. Mudu kartu buvome Voroneže ir abu labai mėgome šachmatus. Kilimo dzūkas, gimtinėje prie Obelijos ežero turėjo to paties pavadinimo dvariuką. Buvo gabus, labai gerai mokėsi. Baigęs gimnaziją rengėsi studijuoti ir, gavęs menką pinigų sumą studijoms, vyko jos atsiimti į Simno paštą. Grįžtant dviračiu namo kelią pastojo piktadarys, pinigus atėmė, o Juozą nužudė. Tai buvo neeilinis įvykis, sukrėtęs visuomenę. Kad tokie įvykiai nepasikartotų, Pranas Dovydaitis ragino Vyriausybę sustiprinti saugumo organų veiklą.

Ilga pažintis ir draugystė siejo mane su mano mamos krikštasūniu Jonu Rakausku iš Grabestos. Jis baigė gimnaziją keliais metais vėliau už mane, kaip tik tuo laiku, kai Kaune kūrėsi Lietuvos universitetas. Gavo raštvedžio vietą Matematikos–gamtos fakultete, kurio dekanu buvo Z. Žemaitis. Dirbdamas baigė tame pačiame Universitete teisės mokslus. Fakultete buvo taip su visais susigyvenęs ir taip ten reikalingas, kad liko ir toliau dirbti. Tiktai 1940 metais, kai fakultetas persikėlė į Vilnių ir čia pat organizavosi Lietuvos TSR Mokslų aka-

tė, Černeckaitė, Domaševičiūtė, Cicėnaitė, Musteikytė, V. Graužinytė, E. Palevičiūtė, kitų pavardės pasimiršo. Tik kelių mergaičių likimus žinau.

B. Bytautytė, baigusi gimnaziją, gyveno Kaune, greitai mirė.

Bijotė Vileišytė dirbo Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje, 1940 metais buvo ištremta. Grįžo po karo „reabilituota", bet jau be vyro. Buvo užėjusi su maža dukrele pas mus pasiguosti. Gana anksti mirė.

Onutė Gineitytė tik baigusi gimnaziją ištekėjo už padoraus verslininko Jacevičiaus, kuris įsigijo Kaune knygyną ir vertėsi leidybiniu darbu. Abu mirė aštuntame dešimtmetyje.

Liūdnas likimas laukė Emilijos Palevičiūtės. Pagyvenusi kurį laiką Laumėnų dvare, ištekėjo už aviacijos karininko Šabonavičiaus, likusio tame dvare šeimininkauti, kuris susirgo tuberkulioze ir mirė (tais laikais, galima sakyti, tai buvo lakūnų profesinė liga, labai dažna tarp jų). Greitai mirė ir Emilija, nesulaukusi 40 metų amžiaus.

Veroniką Graužinytę susitikau tik po karo profesoriaus V. Kviklio šeimoje. Buvo ištekėjusi už Racapėno, dėstė muziką Anykščių vidurinėje mokykloje (buvo pianistė), nugyveno gražų amželį — virš 80 metų.

Iš visų minėtų gimnazisčių man labiausiai imponavo Marytė Krigerytė, su kuria daugiau bendraudavau, nei su kitomis mergaitėmis. Gražiai nuaugusi, ilgakojė, todėl mokinių pravardžiuojama „stirna", simpatingo veido, rimta, protinga mergaitė. Baigusi gimnaziją dirbo įstaigoje Kaune. Dažnai susitikdavome, mačiau, kad ir ji man neabejinga, bet pasipiršti, kol materialinės būklės nebuvau susitvarkęs, nesiskubinau. Vėliau ji susipažino su žymiu kalbininku Pranu Skardžiumi ir už jo ištekėjo. 1944 metais, priartėjus Tarybinei armijai prie Lietuvos, pasitraukė pradžioje į Vokietiją, vėliau įsikūrė JAV. Ten ir mirė, nesulaukusi senatvės.

Baigdamas prisiminimus iš Vilniaus gimnazijos laikų, negaliu neprisiminti ir kai kurių mokytojų likimo. Apie daugumą jų pakankamai žinių paskelbta enciklopedijose ir kitoje spaudoje. Bet yra ir tokių, apie kuriuos man liko tik prisiminimai.

A. Krutulys iki pat 1941 metų mokytojavo Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje ir kitose lietuvių mokyklose, dirbo švietėjišką darbą — organizavo ir ruošė spektaklius, vaidinimus, chorus visame okupuotame Vilniaus krašte. Pirmaisiais vokiečių okupacijos metais labai trumpai buvo Vilniaus burmistru, bet greitai šių pareigų atsisakė. Nuo 1948 metų dar ilgokai dirbo dėstytoju Vilniaus Talatt–Kelpšos muzikos mokykloje. Mirė sulaukęs gilios senatvės.

M. Šikšnys taip gerai žinomas visuomenei, tad plačiau aprašyti neturiu ko. Tik malonu prisiminti, kad šis puikus pedagogas ir taurus žmogus, visą gyvenimą pašventęs pedagoginiam ir visuomeniniam–kultūriniam darbui, išvargintas didžiųjų sukrėtimų ir represijų, baigė savo, pensininko amžių Vilniuje, malonioje dukters ir žento, žinomo kalbininko J. Kruopo šeimoje. Mirė sulaukęs 96 metų.

Su P. Galaune pažintį atnaujinau per savo gerą pažįstamą profesorių Adolfą Jucį, P. Galaunės svainį. Septintajame dešimtmetyje, turėdamas daugiau reikalų Kaune, ten susitikdavau P. Galaunę, pasišnekėdavome. Visada stebėjausi jo darbštumu ir darbo našumu. Per ilgą savo amžių mokytojavo ir dėstė įvairiose mokyklose ir Vilniaus universitete 1940–1951 metais, turėdamas docento vardą. Kaupė medžiagą Lietuvos menotyros istorijai, rūpinosi meno ir architektūros paminklais, organizavo dailės parodas, kūrė menotyros muziejus, daug surinktos medžiagos skelbė spaudoje.

Puikius mokytojus turėjome Vilniaus lietuvių gimnazijoje. Prisiminimuose slenka paveikslai lyg filme. Tuos, kurie per ilgą savo gyvenimą išvarę gilią mokslo, švietimo, kultūros ir visuomeninio darbo vagą, sulaukė natūralios senatvės, kaip P. Galaunė, arba saulėlydžio pabaigoje ramiai užgeso kaip M. Šikšnys, B. Untulis, A. Krutulys ir kiti — gera ir malonu prisiminti. Graudulys ir skausmas apima pagalvojus apie tuos, kurie pirma laiko beprasmiškai žuvo, kaip K. Čibiras, buvo nukankinti, kaip S. Kairiūkštis, M. Reinys arba turėjo palikti tėvynę ir nostalgijos kankinami svetimoje žemėje baigti savo gyvenimą, kaip M. ir V. Biržiškos, B. Biržiškienė.

man tokios galimybės nebuvo. Tėvukas pats apie tai nieko nesakė, o ir aš pats prašyti lėšų tam reikalui jokiu būdu nebūčiau išdrįsęs. Mačiau, kad ūkis nualintas, o dar reikia išmokslinti du brolius. Petriukas, kuriam gimnazijoje mokslas sekėsi sunkiau nei man, sutiko likti ūkio paveldėtoju. Tėvukas jį leido į atsidariusią Kvietiškyje (prie Marijampolės) žemės ūkio mokyklą, kurią jis baigė. Mykoliuką leido mokytis į Ukmergės gimnaziją. Taigi, išlaidų ir be manęs turėjo. Galėjau eiti į kunigų seminariją ar stoti savanoriu į kariuomenę, bet nė vienas iš šių kelių manęs neviliojo.

Tad kas liko daryti? Galvojau taip. Nuvyksiu Kaunan, kuriame, kaip laikinoje Respublikos sostinėje, bazavosi visa centrinė valdžia. Čia steigėsi ministerijos, valdybos, savivaldybės įstaigos, mokyklos, kursai. Visur buvo reikalingi, jei ne kvalifikuoti, tai bent raštingi darbuotojai. Žinojau, kad baigę keturias–šešias klases jaunuoliai neretai užimdavo atsakingas vietas, nes baigusiųjų gimnazijas buvo ne tiek jau ir daug. Todėl tikėjausi, kad gauti kokią padorią tarnybą Kaune ar kitame mieste nebus jokių sunkumų. Maniau, kad iš atlyginimo, labai kukliai gyvendamas, susitaupysiu pinigų pradžiai mokslo kuriame nors užsienio universitete. Tik pagyvenęs supratau, kaip naiviai buvau tuo metu svajojęs. Pats gyvenimo nepažinojau, o pasitarti neturėjau su kuo. Buvau jaunas optimistas, pasitikėjau savo jėgomis, nes jaučiausi fiziškai ir protiškai pajėgus. Žinoma, rūpėjo ir būsimos specialybės pasirinkimo klausimas, apie tai dar gimnazijoje susimąstydavau. Labiausiai mane traukė dailė — tapyba. Bet jaučiau, kad pomėgio neužtenka, reikia talento. Taigi perspektyvų tapti dailininku — kūrėju neturėjau. Kitas dalykas, kuris gimnazijoje man labai patiko — tai filosofija. Bet, anot lotyniškos patarlės, „ar galėsiu iš to mokslo duoną valgyti?" Taip jau lemta, kad patrauklūs man dalykai — dailė ir filosofija, tolimesniam mano gyvenimui buvo nepritaikomi.

Labiausiai populiarios Lietuvoje anais laikai buvo teisininko, inžinieriaus ir gydytojo specialybės. Teisės mokslai manęs visai nedomino, justicijos pareigūnu nenorėjau būti. Techninius mokslus maniau esant įdomius, bet nesinorėjo gilintis į matematikos mokslą.

Medicina man atrodė priimtiniausia — ji įdomi kaip mokslas ir aiški jos praktinė reikšmė. Augau kaime, mačiau, kad žmonėms sunkiai pasiekiama medicinos pagalba, o neturtingiesiems ir visai neprieinama. Gydytojų Lietuvoje stigo, taigi, gydytojui darbo dirva buvo plati ir dėkinga ne tik profesiniu, bet ir visuomeniniu požiūriu. Puoselėjau viltį, kad kada nors tapsiu gydytoju. Nei tėvams, nei giminėms to nesakiau, vadovaudamasis sena patarle „Neperšokęs per upelį, nesakyk 'op'". Taip mane ir iš mažens mokė — nesigirti iš anksto, nes jei nepasiseks — apsijuoksi. Kurdamas tokius planus, su tokiomis viltimis ir svajonėmis gyvenau paskutinę nerūpestingą vasarą tėviškės pastogėje.

SAVARANKIŠKO GYVENIMO PRADŽIA

Kaunas

Kai ūkyje jau buvo nudirbti pagrindiniai lauko darbai, man parūpo judėti iš namų. Pamenu, buvo rugpjūčio pabaiga, dienos dar gražios ir nešaltos, bet jau žymiai sutrumpėjusios. Vieną rytmetį mama suruošė man maisto bei baltinių pakaitai ir mudu su tėvuku, sėdę vežiman, patraukėme į Ukmergę. Tuomet iš Ukmergės iki Jonavos siauruoju geležinkeliu kursavo kelių vagonų traukinukas. Jonavoje reikėjo persėsti į traukinį, atvažiuojantį magistraline linija nuo Šiaulių pusės link Kauno.

Tėvukas pirmai pradžiai įdavė man 80 ar 100 auksinų (auksinas tais laikais prilygo vienai vokiečių markei), šiltai atsisveikino, peržegnojo ir paleido. Šimtas auksinų kaime buvo dideli pinigai, o mieste už juos tikėjausi mėnesį pragyventi, surasti laikiną ar nuolatinį darbą ir pradėti savarankišką gyvenimą.

Tos pačios dienos vakare jau buvau Kaune. Į stotį traukinys įvažiavo per ilgoką tunelį, einantį dešiniuoju Nemuno krantu. Nuo geležinkelio stoties tęsėsi ilga gatvė — Vytauto prospektas. Juo kiek paėjėjęs aptikau nedidelį, kuklų viešbutuką. Pasirinkau patį pigiausią kambarį. Gerai pailsėjęs kitą rytą išėjau pasižvalgyti į miestą.

Vytauto prospektas vedė į centrinę miesto gatvę — Laisvės alėją. Per jos vidurį iš tikrųjų puikavosi graži liepų alėja su suoliukais pakraščiuose. Abipus alėjos ėjo akmenimis grįstas grindinys ir šaligatviai, rikiavosi miesto pastatai. Miestą puošė bizantiško stiliaus, masyvi šventykla, stūksanti Laisvės alėjos pradžioje. Lietuvos nepriklausomybės laikais ji vadinosi Įgulos bažnyčia, čia buvo laikomos pamaldos kariškiams. Kitas Laisvės alėjos galas rėmėsi į Kauno senamiestį ir atsišakojo į tris gatves: ilgą Ukmergės plentą; trumpą ir siaurą Lukšio gatvę, kuri rėmėsi į Liaudies namų pastatą, skirtą keleiviams sustoti, pernakvoti, pavalgyti; Vilniaus gatvę, vedančią į senamiesčio centrą — aikštę, apsuptą bažnyčiomis, įdomios architektūros pastatais ir įspūdinga Rotuše viduryje. Senamiesčio kvartalai išilgai Laisvės alėjos buvo lyg miesto širdis ir plaučiai. Čia pulsavo gyvenimas — prekyba, amatai, įvairių įstaigų darbas, nuolatinis žmonių judėjimas.

Daug gatvių, ypač priemiesčiuose, buvo grįstos netašytais akmenimis. Automobilius mieste retai kada pamatydavai. Keleivių paslaugoms buvo pakankamai vežikų. Miesto centrą ir senamiestį iš geležinkelio stoties galima buvo pasiekti arkliniu tramvajumi „konke". Nuo Panemunės tilto, per visą Žemųjų Šančių priemiestį ir toliau dešiniuoju Nemuno krantu iki senamiesčio, važinėjo siaurojo geležinkelio traukinėlis, miestiečių vadinamas „kukuška".

1920 metų Kaunas buvo žymiai mažesnis už dabartinį. Beveik visas miestas ir Žemųjų Šančių priemiestis tilpo Nemuno dešiniojo kranto terasos dideliame slėnyje. Žaliakalnis buvo dar mažai apgyvendintas. Kitoje Nemuno pusėje tęsėsi ilgas šlaitas, apaugęs medžių ir krūmynų juosta, kurio papėdėje kur ne kur glaudėsi gyvenamieji namai, o lygumoje virš šlaito, šalia Aleksoto priemiesčio, buvo įrengtas karinis aerodromas. Dar vienas didokas priemiestis — Vilijampolė, buvo išsidėstęs už Neries, prie Neries ir Nemuno santakos. Vilijampolę su senamiesčiu jungė Vilijampolės tiltas per Nerį, o senamiestį su Aleksotu — Aleksoto tiltas per Nemuną. Buvo dar du dideli tiltai per Nemuną: vienas jungė Panemunę su Žemaisiais Šančiais, o antras — geležinkelio tiltas — vedė link Marijampolės, Virbalio.

Miesto centre — Laisvės alėjoje bei lygiagrečiai jai einančiose Donelaičio ir Kęstučio gatvėse, ir senamiestyje vyravo mūrinė statyba, priemiesčiuose buvo daug medinių pastatų. Centrinių gatvių pastatai buvo tvarkingi, o senamiestis atrodė gana niūriai — reikėjo restauracijos, apie kurią tais laikas dar niekas negalvojo. Aukštesnių nei trijų aukštų namų mieste nesimatė. Rusų vyriausybė ribojo statybas Kaune. Mat Kaunas buvo karinė pirmos kategorijos tvirtovė, skirta gynybai. Miestą maždaug penkių kilometrų skersmens spinduliu supo gynybiniai fortai su kariniais sutvirtinimais, blindažais, ginklų ir amunicijos sandėliais. Tvirtovė pradėta statyti 19 amžiaus paskutiniame ketvirtyje. Iki Pirmojo pasaulinio karo spėta pastatyti devynis fortus. Deja, jie savo strateginės paskirties nepateisino — 1915 metais besiveržiančią į Rusiją vokiečių kariuomenę sulaikė tik vienuolika dienų.

Miestą puošė bažnyčios. Netoli geležinkelio tilto, Nemuno krantinėje, puikavosi Karmelitų — šv. Kryžiaus bažnyčia, toliau krantinėje, arčiau Aleksoto tilto, stovėjo kukli reformatų šventykla, o prie Aleksoto tilto, prie pat Nemuno, gūžėsi raudonų plytų Vytauto bažnyčia. Kitame Laisvės alėjos gale (nei Įgulos bažnyčia), tarp pastatų slėpėsi kukli Šaričių — šv. Gertrūdos bažnytėlė. Vilniaus gatvėje buvo erdvi Mokinių (buvusi Domininkonų), vėliau Studentų bažnyčia. Prie Rotušės aikštės stovėjo mūrine siena aptverta didelė Katedra. Vienoje Rotušės aikštės pusėje puikavosi Tėvų jėzuitų šv. Stanislavo bažnyčia, kitame šone — arčiau Nemuno ir Neries santakos — Kunigų seminarijos rūmai ir šv. Jurgio bažnyčia.

Krito į akis, kad Kaune prekybinis judėjimas buvo žymiai intensyvesnis nei Vilniuje. Didžiosios Kauno parduotuvės rikiavosi abipus Laisvės alėjos. Čia buvo keli restoranai, didesni viešbučiai, kavinės, kirpyklos ir kitos įstaigos. Senamiestyje, ypač Vilniaus gatvėje, buvo daugybė parduotuvių. Gilumoje stovėjo gyvenamieji namai ir buitinio aptarnavimo dirbtuvėlės, prekių urmo sandėliai, iš kurių prekes į parduotuves išvežiodavo didelėmis platformomis, tempiamomis sunkiasvorių arklių. Beveik pačiame miesto centre, Donelaičio gatvės aikštėje, kur vėliau įsikūrė Karo muziejus, veikė

turgus. Turgų greit perkėlė kitur. Miestiečiai tuomet juokavo, kad perkėlimą pagreitino vienas įvykis — iš turgaus paspruksi kiaulė, šovusi tiesiai į gatvę ir vos nepartrenkusi prancūzų diplomato, išėjusio iš netoliese esančio ambasados pastato. Kita garsi turgavietė buvo tarp Lukšio ir Vilniaus gatvių.

Visa prekyba tuo laiku buvo daugiausia privačiose, žydų tautybės žmonių, rankose. Parduotuvėse, kaip ir rinkoje, eidavo nepabaigiamos derybos tarp pardavėjų ir pirkėjų.

Gyventojų tautinė sudėtis, kaip ir kiekviename dideliame mieste, buvo įvairi. Vytauto prospekte iškilusi mečetė liudijo, kad būta totorių ar kitų musulmonų. Vokiečiai gyveno daugiausia Šančių priemiestyje, ten turėjo reformatų bažnyčią ir kapines. Rusų, kurie prieš karą valdė miestą, buvo likę nedaug, tačiau kalbančių rusiškai galėjai išgirsti. Kur ne kur, dažniau priemiesčiuose, pasitaikydavo lenkiškai kalbančių šeimų, buvo tai daugiausia sulenkėję lietuviai. Didžiausią tautinių mažumų grupę sudarė žydai. Atrodė, kad jų buvo daugiau nei vokiečių, rusų ir lenkų kartu paėmus. Jie telkėsi Vilijampolėje, ten buvo jų sinagoga, gyveno jie ir kitur mieste. Žydai buvo smulkūs ar stambesni prekeiviai, amatininkai, nedidelių pramonės įmonių savininkai ir kitokie verslininkai. Kaune jie vertėsi labai laisvai, gatvėse nesivaržydami tarpusavyje bendravo sava kalba, kai kurie rusiškai, bet negirdėjau kalbantis lietuviškai. Parduotuvėse galima buvo lietuviškai susikalbėti, nors pardavėjai mieliau griebdavosi rusų ar lenkų kalbų.

Mieste, žinoma, vyravo lietuviai, lietuvių kalba ir lietuviška spauda. Kaunas, tapęs laikinąja Lietuvos sostine, sutraukė čia iš viso krašto daug inteligentijos ir jaunuomenės, nes čia sparčiai kūrėsi įvairios administracinės įstaigos, mokyklos, kultūrinės organizacijos, pramonės įmonės.

Tokie pirmieji įspūdžiai apie Kauną susiklostė mano galvoje, pirmą kartą čia atvykus. Daug domėtis miesto įžymybėmis, jo labai gražiomis apylinkėmis ir miesto gyvenimu nebuvo kada, rūpėjo kuo greičiau ir geriau įsikurti, kad nereiktų gėdingai grįžti tėvų pastogėn. Kaune nei giminių, nei pažįstamų neturėjau, taigi pasijutau vienišas

ir bejėgis. Tik begalinis noras išsiveržti į savarankišką gyvenimą ir jaunatviškas ryžtas vertė nenuleisti rankų, o brandos atestatas kišenėje teikė vilčių.

Pirmas rūpestis buvo surasti, kur gyventi. Vaikščiodamas mieste tikėjausi susitikti moksladraugių iš Voronežo ar Vilniaus laikų. Nusipirkau laikraštį ir atsisėdęs ant suoliuko įnikau ieškoti, kas nuomoja kambarius. Pasinaudojęs skelbimu, greitai susiradau tinkamą kambarį Ukmergės plento gatvėje, netoli miesto centro. Kambarys buvo mažas, bet pakankamai ramus ir švarus, už man prieinamą kainą. Iš šeimininkės išsiderėjau pusryčiams ir vakarienei karšto vandens.

Tą pačią dieną parsigabenau iš viešbučio nesudėtingą savo mantą ir pirmą kartą gyvenime apsigyvenau atskirame kambaryje. Pasijutau beveik pilnateisis Kauno pilietis ir džiaugiausi, kad būsto problema taip greit išsisprendė. Dabar liko pats svarbiausias rūpestis, rasti tarnybą arba bent laikiną pragyvenimo šaltinį.

Ilgai nedelsdamas pradėjau kasdien vaikštinėti judriose miesto gatvėse ir dairytis, bene sutiksiu ką iš pažįstamų, kad gaučiau naudingos informacijos, kaip rasti tarnybą. Laikraščiuose kasdien rasdavau skelbimų, siūlančių vakuojančias raštvedžių, raštininkų ir kitokių tarnautojų vietas. Nutariau pradėti minti ministerijų, departamentų, savivaldybės įstaigų slenksčius pagal skelbimuose nurodytus adresus. Jau pirmoje mano aplankytoje įstaigoje viršininkas, pažiūrėjęs mano gimnazijos baigimo liudijimą, pasakė, kad mano kandidatūra tinkama, esanti viena kliūtis — mano gimimo metų jaunuoliams paskelbtas šaukimas į karo tarnybą. Taigi užėmęs vakuojančią vietą už kelių savaičių turėčiau išeiti į kariuomenę. Man tai buvo staigmena, nes apie naujokų ėmimą į kariuomenę nebuvau girdėjęs, maniau, kad kariuomenė ir toliau komplektuojama iš savanorių. Mėginau dar keliose įstaigose teirautis darbo, bet atsakymas visur buvo vienodas. Padėtis atrodė be išeities, bet ją greitai radau — nusprendžiau eiti į karo komendantūrą ir ten gauti atleidimą iš kariuomenės, arba užsivilkti kario uniformą. Ilgiau delsti nebuvo kaip, nes mano pinigai jau baigė tirpti.

Karo komendantūroje atrodė, kad tokių kaip aš tik ir laukė. Apie atleidimą nuo karo tarnybos negalėjo būti nei kalbos. Sužinojau, kad karinė vadovybė davė potvarkį komendantūroms visus šaukiamus į karo tarnybą abiturientus nukreipti į Karo mokyklą, kur turėjo būti komplektuojama nauja karininkų laida. Taigi čia pat, net naujokų ėmimo komisijoje nepatikrinę mano tinkamumo karo tarnybai, išrašė nukreipimą Karo mokyklon. Tokia atomazga manęs nenuliūdino, nes maniau, kad karo prievolė yra kiekvieno doro piliečio pareiga ir maniau geriau būsiant pakliūti į Karo mokyklą, negu kur į pulką. Baigęs mokyklą neketinau likti kadriniu karininku, karinė karjera manęs neviliojo, ketinau žūtbūt siekti aukštojo mokslo. Na, o jeigu teks kariauti, tai ir karai juk amžinai nesitęsia. Su tokiomis mintimis pasidaviau likimo valiai.

Karinė tarnyba. Pirmas vilties švystelėjimas

Nuėjęs su Karo komendantūros nukreipimu Karo mokyklon, tą pačią dieną buvau priimtas kandidatu į kariūnus. Antroji kariūnų laida turėjo būti rudenį išleista ir jų vieton rinko naują kontingentą.

Karo mokykla buvo įsikūrusi Donelaičio gatvėje, užėmė du dviaukščius namus su pagalbiniais pastatais. Ten jau radau daug tokių kandidatų kaip aš. Jų tarpe ir vieną kitą pažįstamą — mano bendraklasius iš Voronežo laikų: Antaną Speranskį, jau baigusį Karo mokyklos pirmą laidą, puskarininkį, einantį būrininko pareigas ir Praną Čepėną, taip pat baigusį gimnaziją ir atsidūrusį Karo mokykloje.

Apgyvendino mus po kelis kambariuose. Maitinomės bendroje valgykloje. Karinių rūbų negavome, į rikiuotę eidavome apsirengę kaip kas turėjo.

Aš patekau į 2 kuopą, 1 būrio 3 skyrių. Prasidėjo nuobodžios rikiuotės bei marširavimo meno pratybos, kurios kasdien, išskyrus šeštadienius, vykdavo iki pietų, o kartais ir po pietų, gražiame Žaliakalnio ąžuolyne. Gražiu oru būdavo malonu pakvėpuoti grynu oru ir pasimankštinti, bet lietingu — įkyrėdavo. Nuo rikiuotės atliekamu laiku mokėmės valyti šautuvus, susipažinome su jų konstrukcija. Atsirasdavo ir kitų smulkių darbų. Reikdavo pamainomis

dieną ir naktį stovėti sargyboje, budėti virtuvėje. Vakarus turėdavome laisvus, galėdavome pasišnekučiuoti, paskaityti. Tie, kurie būdavo karininkų nubausti už drausmės pažeidimus ar blogą rikiuotės įsisavinimą, bausmę turėjo atlikti stovėjimu su šautuvu.

Kandidatų kontingentas į būsimą karininkų laidą buvo gana įvairus. Dauguma buvo baigusių gimnazijas, bet buvo ir nebaigusių — tai daugiausia iš mokyklų išėję savanoriais ir patys pareiškę norą stoti į Karo mokyklą. Iš jų tarpo parinkdavo mūsų padaliniams viršilas, būrininkus, skyrininkus ir grandinius. Visi jie norėjo baigti mokyklą ir būti karininkais, nors kariūnams su silpnu išsilavinimu, Karo mokykloje mokomų teorinių dalykų programa buvo sunki. Tarpe buvusių abiturientų vieni norėjo baigti karinį mokslą ir toliau siekti karinės karjeros; kiti, kaip ir aš, nesibaidė karinio laipsnio, bet nenorėjo tapti kadriniais karininkais; dar kiti bodėjosi karo tarnyba idėjiškai arba iš principo buvo nusistatę prieš ją. Tokius karininkai vadindavo „simuliantais". Jie sąmoningai nesilaikė karinės drausmės ar neatlikinėjo skiriamų pareigų ir vengė tik tokių prasižengimų, už kuriuos grėsė išsiuntimas į drausmės batalioną.

Rudenį mokykla turėjo išleisti antrą karininkų laidą. Bet prieš tai, rugsėjo pabaigoje, gavo įsakymą išsikelti į Vilnių, kuriame jau šeimininkavo lietuviai. Aprūpino mus karine apranga. Sutikome šią žinią entuziastingai ir tuoj susiruošėme kelionėn.

Taip dvi kuopos kariūnų ir dvi kuopos kandidatų atsidūrėme Vilniuje. Patalpino mus dabartinėje Čiurlionio gatvėje, ten kur dabar yra Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas. Iki karo tose patalpose tai pat buvo karo mokykla. Čia ant lubų ir sienų dar tebebuvo dvigalvio erelio ir kitų carinės patvaldystės insignijų bareljefiniai lipdiniai.

Įsikūrus prasidėjo kasdieniniai užsiėmimai. Prie įprastinių sargybų čia dar prisidėjo „slapukų" pareigos. Mokykla stovėjo ant krūmais ir medžiais apaugusio Neries šlaito. Iš čia priešui lengva būtų mus sekti ar net užpulti mokyklą. Lietuvos priešų tuometiniame Vilniuje nestigo, todėl mokykla saugumo sumetimais siųsdavo nakčiai į šlaitą slapukus. Juos išvedžiodavo karininkas, liepdavo

tyliai tūnoti ir stebėti aplinką. Šautuvo slapukai negaudavo, tik prisisegdavo prie diržo durklą.

Gana greitai sužinojome, kad mūsų mokyklai vėl reikia kraustytis į Kauną. Karininkai, lydimi kariūnų, ieškojo gurguolės vežimų su arkliais, nes savų neturėjome. Tai buvo sunkus uždavinys, nes miestas buvo ištuštėjęs. Vis dėlto gurguolę pavyko suformuoti. Į ją pakrovėme kulkosvaidžius, šautuvus, kitą amuniciją. Kariūnai buvo apginkluoti šautuvais su durklais ir lietingą, nejaukią dieną pajudėjome Maišiagalos link.

Pasitraukimo iš Vilniaus priežastis buvo artėjanti prie Vilniaus lenkų Želigovskio armija, kuriai sulaikyti Lietuva tuo laiku, matyt, dar neturėjo pakankamai karinių jėgų. Kariūnų tarpe sklido gandas, kad mūsų Karo mokyklos viršininkas, pulkininkas Tvaronas, bijąs rizikuoti ir stoti į atvirą kovą su legionieriais. Gal pasipriešinimas iš tikrųjų būtų buvęs beprasmis, nes kariūnų buvo tik dvi kuopos, o dvi kuopos kandidatų dar nebuvo apmokytos kovoti. Nuotaika buvo slogi.

Pirmą naktį praleidome Maišiagaloje. Man teko naktį budėti. Šia proga pasinaudojau ir pasikeičiau šautuvą, nes tik išvažiavus iš Vilniaus nesuprantamu būdu buvau pametęs savo šautuvo užraktą. Tas nuotykis man labai sugadino nuotaiką — koks šaulys su sugadintu šautuvu! Prašvitus patraukėme Veprių link. Pasiganę arklius ir pasigrožėję itin gražia Veprių apylinke, patraukėme žingine toliau ir vakare pasiekėme Pageležius. Nuo čia per Jonavą, išvargę ir permirkę nuo lietaus, pasiekėme Kauną.

Mums grįžus mokykla išleido II kariūnų laidą, o jų vieton iš kandidatų sukomplektavo dvi kuopas III laidos kariūnų. Mokyklos viršininkas liko tas pats — pulkininkas Tvaronas. Tai buvo aukštokas, kariškos išvaizdos, rūškano veido žmogus. Jis buvo pareigingas, mokėjo palaikyti drausmę, mažai bendraudavo su karininkais ir dar mažiau su kariūnais.

Mūsų, antros kuopos, vadas buvo vyresnysis leitenantas Saladžius, tarnavęs rusų armijoje, griežtas, impulsyvus, mėgo mus moralizuoti.

Užsiėmimai buvo gana įdomūs. Rikiuotės buvome pramokę, tai ji mus mažiau vargino. Tik tuo metu turėjome gerokai pasipraktikuoti, kad mūsų gretos pražygiuotų geriau, nei kiti kariniai daliniai, artėjančios Nepriklausomybės šventės kariniame parade. Kitu laiku turėjome gana daug teorinių dalykų. Taktiką dėstė mokyklos viršininkas Tvaronas. Įdomu būdavo klausytis topografijos paskaitų. Ją dėstė kapitonas Dirmantas, inžinierius geodezininkas, baigęs aukštąjį mokslą, vėliau išsitarnavęs iki generolo laipsnio, profesoriavęs Vytauto Didžiojo universitete. Instruktoriai mokė ginkluotės konstrukcijos ir vartojimo. Kasdienį gyvenimą retkarčiais paįvairindavome — kolektyviškai nueidavome į kiną arba žygiuodavome miesto gatvėmis, dainuodami maršo taktui tinkančias dainas.

Individualiai mus leisdavo išeiti į miestą šventadieniais. Galima buvo aplankyti gimines, pažįstamus, nueiti į kiną ar kokį reikalą atlikti, bet į patikrinimą reikėdavo grįžti laiku. Viena iš praktikuojamų nuobaudų — uždraudimas 1–3 savaites išeiti į miestą.

Taip praėjo pusė metų. Per tą laiką spėjau apsiprasti su nauja savo būkle. Karo tarnyba nesibodėjau, netgi pradėjo patikti įvairus mokyklos gyvenimas. Materialinės sąlygos buvo geros, su viršininkais jokių konfliktų neturėjau, nes dauguma jų su kariūnais elgėsi korektiškai, su būrio ir kambario draugais sugyvenau gerai. Į mokymo procesą žiūrėjau gana rimtai, kad galėčiau išlaikyti egzaminus. Tačiau viskas išėjo kitaip, nei planavau.

Pavasarį prasidėjo šaudymo pratybos specialioje aikštėje. Gyvenime dar niekada nebuvau šaudęs. Jau pirmą pratybų dieną pamačiau, kad geru šauliu nebūsiu. Šaudant pagal taisykles, reikėjo kairiąją akį užmerkti, o dešiniąja nusitaikyti į taikinį. Pasirodė, kad mano dešinė akis trumparegė ir ja taikydamas į taikinį pataikyti negaliu. Mokyklos viršininkas, sekęs pratybas, išsišaukė mane iš rikiuotės ir pasiteiravo, kodėl nepataikau? Pasakiau, kad dešiniąja akimi nematau taikinio. Viršininkas, matyt, nepatikėjo, nes nieko daugiau neklausinėjęs, nubaudė bausme — tris savaites neišeiti į miestą. Norėdamas įrodyti, kad aš teisus, užėjau į mokyklos ambulatoriją patikrinti regą. Iš čia mane nukreipė į Karo ligoninę.

Priėmė mane Petras Avižonis, žinomiausias tuo laiku Lietuvos okulistas (vėliau Universiteto profesorius). Apžiūrėjęs išrašė pažymėjimą: „Tinka karo tarnybai ne rikiuotėje“. Šitas sakinys ir nulėmė tolesnę mano gyvenimo eigą.

1921 metų gegužės 8 dieną iš mokyklos buvau paleistas ir išsiųstas į Skirstomąjį punktą toliau baigti tarnybą ne rikiuotėje. Džiaugiausi, kad iš Karo mokyklos išėjau garbingai — ne kaip simuliantas ar nepažangus, bet dėl objektyvios priežasties, kad karo tarnybos laikas sutrumpės, ir greičiau galėsiu tęsti mokslą. Karo mokykloje sugaišto laiko nesigailėjau, kai ko pasimokiau, kai ką naują patyriau.

Skirstomajame etape manęs niekur nepasiuntė, o paliko dirbti jų raštinėje. Tai buvo savotiškas kariuomenės dalinys, kurio paskirtis — priimti siunčiamus čia naujokus bei išėjusius po gydymo kurso iš Kauno ligoninių kareivius ir perkeliamus kitur kariškius. Tokių persiunčiamų per punktą kareivių ir naujokų per metus pereidavo labai daug. Jiems aptarnauti ir vidaus tvarkai palaikyti buvo kuopa nedarbingo kontingento ir raštinė su personalu.

Skirstomojo etapo punktas, kurio viršininku tuo metu buvo vyresnysis leitenantas Augustinas Ramanauskas, dislokavosi Žemuosiuose Šančiuose, kareivinių rajone. Raštinės kontingentas buvo truputį daugiau privilegijuotas, negu kuopos kareiviai. Mes gyvenome po du kambaryje, turėjome atskirą virtuvę su samdoma virėja.

Man buvo paskirtos įsakymų knygos vedėjo pareigos, jos buvo gana atsakingos ir tam tikra prasme privilegijuotos — man nereikėdavo budėti naktimis raštinėje ir buvau tiesiogiai pavaldus ne raštvedžiui, o dalies viršininkui. Kad tos pareigos atiteko man, o ne seniau raštinėje dirbantiems, matyt, nulėmė mano brandos atestatas.

Raštinėje dirbo apie dešimt raštininkų: raštinės vedėjas Sroginis, buhalterijos vedėjas, karo valdininkas Miškinis (poeto Antano Miškinio brolis) ir dar trys laisvai samdomos moterys. Su naujomis pareigomis ir kolektyvu greitai apsipratau. Įsakymų knygos vedimo gudrybes greitai perpratau. Bet man nepatiko kanceliarinis stilius, kuriuo rašė įsakymus mano pirmtakai. Todėl aš ėmiausi po truputį

įstatymų kalbą ir stilių tobulinti. Iš pradžių tai dariau atsargiai. Vieną kartą kapitonas Degteriovas įsižeidęs paklausė, ką reiškia prieš jo pavardę „kap."? Taigi pasižadėjau ateityje laipsnių netrumpinti, o rašomąją kalbą toliau tobulinau.

Po darbo valandų buvome sumanę ir pastatėme saviveiklos spektaklį, kokią tai pjesę iš Lietuvos istorijos. Svarbiausi organizatoriai buvo Motiejus Miškinis, būsimas literatas, vertėjas ir raštininkas Leonardas Zaleckis. Dekoracijas ir kostiumus pasiskolinome iš Kauno dramos teatro. Aš, nepasitikėdamas savo artistiniais sugebėjimais, vaidmens atsisakiau, bet sutikau pabūti sufleriu. Spektaklis vyko miesto salėje, žiūrovams patiko, tad grįžome visi pakilia nuotaika.

Su manimi viename kambaryje gyveno L. Zaleckis, kilęs iš inteligentų šeimos, išsiskyręs iš daugumos kanceliarijos darbuotojų plačia erudicija, optimizmu. Man buvo gera turėti tokį draugą. Išėję iš kariuomenės dar kurį laiką draugavome.

Po darbo skaitydavome laikraščius ir knygas, padiskutuodavome. Kartą, skaitydamas grožinę literatūrą, sumaniau išversti į lietuvių kalbą man patikusią A. Ostrovskio pjesę „Miškas". Padirbėjęs porą mėnesių vertimą įveikiau. Atrodė, kad neblogai pasisekė. Bet kam gi įpiršti vertimą? Teatre pažinčių neturėjau, apie leidyklas mažai buvau girdėjęs, bet žinojau, kad knygyno savininkas Jackevičius ne tik prekiauja knygomis, bet užsiima ir leidyba. Paprasčiausia būtų pas jį nueiti, juo labiau, kad buvau mokęsis su jo žmona O. Gineityte. Bet ir vėl mano įgimtas drovumas stojosi skersai kelio. Mano bendradarbis Macevičius, kuriam netrūko drąsos ir apsukrumo, be to, jis turėjo kokių tai ryšių teatre, pasisiūlė pasirūpinti pjesės išleidimu. Aš pažadėjau užrašyti jį vertimo bendraautoriumi. Vertimą jis nunešė Jackevičiui. Tas su žmona jį perskaitę pripažino tinkamu spausdinti ir žadėjo, kai atsiras galimybė, atspausdinti. Mano karo tarnyba baigėsi, o pranešimo nesulaukiau. Vėliau ši pjesė buvo pastatyta teatre, matyt, kas iš teatralų ją išvertė. Gaila, kad per savo drovumą ir kuklumą neprivedžiau šio reikalo iki galo.

Artinosi ruduo. Čia ir man švystelėjo viltis, kad vėl galėsiu tęsti nutrauktą mokslą, šį kartą jau aukštąjį. 1920 metų gruodžio mėnesį

buvo oficialiai įkurti Aukštieji kursai, kuriuose veikė mane dominę skyriai — Gamtos mokslų su agronomijos sekcija ir Medicinos. Mokymo planai buvo sudaryti pagal Universitetų planus, paskaitos ir kiti užsiėmimai vyko dažniausiai vakarais. Paprašiau savo viršininką A. Ramanauską, kad leistų šiuos kursus lankyti netarnybinėmis valandomis. Dėkui jam, sutiko ir lankyti nekliudė.

Padaviau prašymą į Medicinos skyrių, mane priėmė. Bet susipažinęs su šio skyriaus tvarkaraščiu ir nuėjęs į paskaitas supratau, kad medicinos negalėsiu studijuoti, nes daug užsiėmimų, ypač praktikos darbų, vyko priešpietinėmis valandomis. Ilgai negalvodamas perėjau į Gamtos skyrių, kur visi užsiėmimai vyko vakarais. Gaila buvo atsisakyti medicinos mokslo, bet puoselėjau viltį, kad baigęs gamtos mokslus, kurie artimai siejosi su medicina, anksčiau ar vėliau baigsiu mediciną.

Aukštieji kursai kūrėsi visuomeniniais pagrindais, finansinė parama iš vyriausybės buvo menka, stigo patalpų. Tačiau Gamtos skyriui pasisekė — jis įsikūrė Gamtos tyrimo stotyje, kurią 1919 metų vasarą buvo įkūręs Tadas Ivanauskas, talkininkaujant miškininkui Povilui Matulioniui ir botanikui Liudui Vailioniui. Stotis užėmė dalį gyvenamojo namo Vilniaus gatvėje, kieme tarp Mokinių bažnyčios ir solidaus rūmo, kuriame vėliau įsikūrė Lietuvos Seimas. Patalpos buvo kuklios, nepritaikytos mokymo ir moksliniam darbui, tačiau jose jau buvo surinkta daug zoologinių ir kiek mažiau botaninių eksponatų bei rinkinių, atitinkamos literatūros. Gamtos tyrimų stoties statute buvo numatyta, kad įsikūrus Lietuvoje universitetui, ji pereis jo žinion. Gamtos tyrimo stoties vedėjas T. Ivanauskas ir jo artimiausias talkininkas L. Vailionis pasirūpino įsigyti reikiamo inventoriaus, reikalingiausių mokymo priemonių, papildomai surinko gamtos demonstravimo ir tyrimo darbams reikalingos medžiagos, komplektavo mokslinę literatūrą.

1921 metų rugsėjį įstojęs į Aukštųjų kursų Gamtos skyrių, Gamtos tyrimų stotyje klausiau zoologijos ir botanikos paskaitų, dirbau praktikos darbus. Tadas Ivanauskas lektoriaus teisėmis skaitė zoologijos paskaitas, vadovavo praktikos darbams. Liudas Vailionis dėstė

ir vadovavo praktikos darbams iš augalų anatomijos ir morfologijos. Paskaitas reikėjo užsirašinėti, nes vadovėlių pradžioje nebuvo, o praktikos darbus reikėjo piešti sąsiuvinyje ir aprašyti. Viskas man buvo nauja, gimnazijoje negirdėta. Stengiausi visus užsiėmimus lankyti ir stropiai dėtis į galvą, ką iš lektorių girdėjau ir per praktikos darbus patyriau.

T. Ivanauskas pradėjo zoologijos kursą nuo pačių žemiausių organizmų — vienaląsčių, duobagyvių ir kitų. Skaitė labai metodiškai, gyvai, suprantamai. Jau pirmose paskaitose sužinojau apie gyvūnų evoliuciją, fitogenezę ir ontogenezę, jų klasifikaciją — sistematikos principus. Pirmą kartą išgirdome sąvokas: tipas, klasė, būrys, šeima, gentis, rūšis. Praktikos darbuose žemesniesiems gyvūnams demonstruoti ir jiems tirti naudojo mikroskopus. Man tai taip pat buvo naujiena. T. Ivanauskas stengėsi mums įdiegti gyvumą tarptautiniams, lotyniškiems arba lotynizuotiems pavadinimams. Tai taip pat buvo mums nauja ir džiaugėmės, kad ne veltui gaišome laiką mokydamiesi lotynų kalbą gimnazijoje. Gamtininkams ji labai praverčia, nes tiek zoologijoje, tiek botanikoje, moksliniais terminais pripažįstami tik tarptautiniai, tai yra lotyniški arba iš graikų kalbos paimti terminai. Juos T. Ivanauskas, o vėliau ir kiti dėstytojai bei profesoriai, taip stropiai mums kalė į galvas ir taip griežtai reikalavo juos mokėti per egzaminus bei įskaitas, kad juos iki šiol prisimenu, nors kai kurių retai prireikė. Ar pateisinamas toks griežtas reikalavimas mokytis tarptautinius organizmų ir įvairių jų taksonų pavadinimus? Studijų metu apie tai negalvojau, žinojau tik vieną, kad jų nemokėdamas parašo studijų knygelėje negausi. O dabar esu įsitikinęs, kad gamtininkams–biologams būtina juos mokėti.

L. Vailionis pradėjo paskaitas nuo augalinės ląstelės aiškinimo. Jo paskaitos nebuvo tokios gyvos ir temperamentingos kaip T. Ivanausko, bet apgalvotos, metodiškai gerai paruoštos ir lengvai suprantamos. Kiekvieną dalyką jis labai smulkmeniškai, kartais iki nuobodulio ilgai aiškindavo, o priėjęs prie sunkiau suprantamų vietų, paklausdavo klausytojų, ar gerai supratę, jei reikdavo, dar

pakartodavo. Botanikos praktikos darbai buvo tokie pat įdomūs, kaip ir zoologijos. Dirbdami su mikroskopu susipažinome su augalinių ląstelių sandara, ypač įdomu buvo matyti įvairių augalo organų audinius. Vienur jie atrodė lyg tvora, sudaryti iš ilgų, lyg stulpai statmenai sustatytų ląstelių, kitur sudarydavo daugiasluoksnį audinį su įvairių tipų ląstelėmis, dar kitur audinys panašėjo į bičių korį, sulipdytą iš vienodų taisyklingų ląstelių, kaip korio akys. Ne be pagrindo L. Vailionis, kada vėliau buvo svarstomi lietuviški botaniniai terminai, siūlė ląstelę vadinti akele (savo paskaitose jis šį terminą ir vartojo). Įsisteigus Kaune Lietuvos universitetui ir toliau tobulinant bei kuriant lietuvišką mokslinę terminologiją, medikai ir biologai karštai diskutavo įvairius variantus: vieni manė, kad reikia tiesiog sulietuvinti tarptautinę „cellula“ ir vadinti cele, kiti siūlė vadinti verstiniais terminais — akele, narveliu, gardeliu, ląstele. Tik po ilgų ginčų galų gale prigijo terminas „ląstelė“.

Aukštųjų kursų dėstytojų ir lankytojų nuotaika buvo pakili, entuziazmo visiems netrūko. Turėjome viltį, kad anksčiau ar vėliau kursai taps Universitetu. Aš asmeniškai buvau patenkintas, kad mokausi biologijos, apie kurią iki tol mažai suvokiau, dabar ji man pradėjo patikti ir ryžausi tęsti studijas. Jaunas buvau, tad vakarinių užsiėmimų lankymas visai nevargino. Į paskaitas važinėdavau kartu su klasės draugu iš Voronežo laikų Albinu Geležiūnu, kuris, kaip ir aš, tarnavo kariuomenėje ir lankė Aukštųjų kursų Gamtos skyrių. Grįždami po užsiėmimų aptardavome su Albinu ką girdėję iš lektorių, diskutuodavome, analizuodavome gamtos žinias. Taip vienas kitą paskatindami tęsėme studijas. Deja, mūsų draugystė truko neilgai, Albinas nors ir buvo įstojęs į Universitetą, bet gana greitai studijų atsisakė, gavęs Marijampolėje, o vėliau Šiauliuose, gimnazijos mokytojo vietą.

Karinė tarnyba baigta. Atviros durys į Universitetą

Pradėjus lankyti Aukštuosius kursus man buvo likę pusantrų metų tarnauti kariuomenėje. Kai karo veiksmai pasibaigė — vokiečių oku-

pantai pasitraukė iš Lietuvos, o Želigovskio armija, užgrobusi Vilnių 1920 metų pabaigoje, atsitvėrė nuo Lietuvos demarkacine linija, — vyriausybė nutarė sutrumpinti karo tarnybos laiką. Išleido potvarkį paleisti į atsargą kariškius, neištarnavusius skirto laiko, bet einančius aukštuosius mokslus. Tai lietė ir mane. 1922 metų 28 lapkričio, ištarnavęs daugiau kaip 26 mėnesius, buvau paleistas atsargon ir gavau Atsargos kariškio liudijimą. Man tai buvo staigmena ir iš karto negalėjau suvokti, ką daryti išėjus į laisvę. Pinigų mažai turėjau, nes kareiviška alga buvo tik 5 litai per mėnesį. Iš namų atsivežti rūbai jau buvo susidėvėję. Gerų pažįstamų Kaune, kur galėčiau laikinai prisiglausti, neturėjau. Kraštutinė išeitis buvo grįžti į tėviškę. Kariuomenėje tarnaudamas per didžiąsias šventes ir trumpoms atostogoms paleistas buvau parvažiavęs į namus keturis kartus. Namiškiai labai šiltai priimdavo ir džiaugdavosi, kad gyvas, sveikas ir gerai gyvenu, nes niekada nesiskųsdavau, jei ir būdavo sunkiau. Bet dabar, bėdai prispyrus, grįžti namo, prisipažinti, kad neturiu kur dėtis ir prašyti tėvų paramos — buvo ne mano būdui. Mokslą nutraukti taip pat nesinorėjo.

Atomazga buvo netikėta. Aplamai, daugelį mano gyvenimo posūkių ir vis geron pusėn lėmė atsitiktinumai. Juo toliau, tuo dažniau galvoju, jei už mūsų materialaus pasaulio egzistuoja transcendentinis pasaulis, tai ar nevairavo viso mano gyvenimo begalinė motinos meilė? Kas žino, gal iš anapus matomumo ribos ir dabar motiniškos meilės jėga mane tebeveikia. Prisimenu W. Shakespeare'o žodžius: „There are more things in heaven and earth, Than are dreamt of in your philosophy". Kaip ten tikrai yra niekas nežino. Bet mano prigimtis linkusi prie misticizmo. Dabar belieka apgailestauti, kad motinai, kol ji buvo gyva, o mirė ji 1944 metais, nemokėjau tinkamai atsidėkoti už jos karštą meilę, jei už tokius dalykus aplamai galima atsidėkoti.

Šiuokart atsitiktinumas štai kaip išgelbėjo mane iš susidariusios padėties. Skirstomojo etapo punkto viršininkas, tikriausiai nė nesuvokdamas, kokį rūpestį man sudarė staigus atleidimas iš kariuomenės, pasiūlė pasilikti kurį laiką laisvai samdomu raštininku tose

pačiose pareigose. Visas išlaikymas — maistas, gyvenamas plotas — pasiliks kaip buvęs ir dar gausiu 65 litų mėnesinį atlyginimą. Aš mielai pasiūlymą priėmiau. Už mėnesio atlyginimą, pagal to meto kainas, galima buvo įsigyti pakankamai padorią vilnonių rūbų eilutę, o dar už mėnesio kito susitaupyti pinigų kambariui nusisamdyti ir tolimesnio gyvenimo pradžiai. Per ilgesnį laiką tikėjausi ir kokią geresnę tarnybą susirasti, kad galėčiau drauge ir studijas tęsti. Tuo tarpu buvo gerai ir tai, nes nereikėjo nutraukti mokymosi Universitete. Vakarais važinėjau kaip važinėjęs į Gamtos tyrimo stotį. Laikas bėgo greitai ir nepamačiau, kaip sulaukiau Naujų 1923 metų. Dar man karo tarnyboje būnant, 1922 metų 16 gegužės buvo iškilmingai atidarytas Lietuvos universitetas, Vilniaus senojo Universiteto, uždaryto 1932 metais, statuto pagrindu. Aukštieji kursai perdavė visas funkcijas naujai atsikūrusiam Universitetui ir jų klausytojai tapo studentais. Aš taip pat iš klausytojo tapau Lietuvos universiteto Matematikos–gamtos fakulteto Biologijos skyriaus II kurso studentu. Studijos pasidarė sudėtingesnės, prisidėjo naujų dalykų (fizika, chemija ir kitų), bet užsiėmimai vyko daugiausia popietinėmis valandomis ir aš galėjau juos lankyti.

STUDIJOS UNIVERSITETE. GYVENIMO RŪPESČIAI

1923–1925 metai

Naujuosius 1923 metus pradėjau galutinai apsisprendęs tęsti biologijos studijas. Biologija kaip mokslas man vis labiau pradėjo patikti. Iš dviejų galimų biologijos skyriuje ciklų pasirinkau botaniką. Man atrodė, kad augalų pasaulyje yra daugiau romantikos nei gyvūnų. O į romantizmą polinkį turėjau iš mažens, jis dar labiau sustiprėjo gimnazijoje. Per zoologijos praktikos darbus nelabai mėgau skrosti varles, žuvis, žiurkes ir kitokius gyvūnus. Medžioklė manęs visai neviliojo, meškeriojimas — taip pat. Tad koks iš manęs galėjo būti zoologas (taip aš galvojau)? Žymiai maloniau tyrinėti

augalus. Abiejų ciklų studentams mokymo programos mažai skyrėsi, o baigę Universitetą ir vieni, ir kiti gaudavo tokį patį, biologo, diplomą. Ką su tokiu diplomu darysiu baigęs Universitetą, mažai galvojau. Plačių perspektyvų nesimatė. Tada Lietuvoje dar nebuvo nei mokslinių institutų, nei laboratorijų, nei kitų įstaigų, kur galėtų įsidarbinti diplomuotas biologas.

Pirmame kurse studijavo nemažas būrys būsimų biologų, apie 20 žmonių, neskaitant tų, kurie ateityje buvo numatę pereiti į agronomijos ir miškininkystės specialybes. Biologams vienintelis kelias po baigimo buvo į mokyklas — gimnazijas, vidurines, specialiąsias, kurių skaičius sparčiai augo, o mokytojų su aukštuoju mokslu labai stigo. Taigi ir man reikėjo apsiprasti su mintimi, kad baigęs Universitetą tapsiu mokytoju. Be to, tikėjausi, kad laisvalaikiu galėsiu laisvai gilinti mokslo žinias botanikos srityje.

Aukštiesiems kursams persiformavus į Lietuvos universitetą, žymiai pagerėjo darbo ir mokslo sąlygos. Valstybės finansuojamas ir kitaip remiamas Universitetas pradėjo sparčiai augti. Buvę Aukštųjų kursų dėstytojai, atsižvelgiant į jų mokslinį pasiruošimą, buvo pakelti į ordinarinius, ekstraordinarinius profesorius, docentus bei privatdocentus, gaudavo pastovų atlyginimą, nereikėjo ieškotis papildomų pajamų, todėl jie galėjo visiškai atsidėti darbui Universitete. Savų profesorių Universitetui dar trūko. Kai kuriems dalykams dėstyti reikėjo kviesti mokslininkus iš užsienio — Vokietijos, Šveicarijos, Rusijos. Biologijos skyriuje mokslinius vardus pirmiausia gavo T. Ivanauskas — ordinarinio profesoriaus, L. Vailionis — docento, augalų sistematikai ir kai kurioms kitoms disciplinoms dėstyti. Ordinariniu profesoriumi buvo pakviestas daktaras Konstantinas Regel'is, kilme šveicarietis, bet augęs Rusijoje, baigęs Petrogrado Universitetą, po Spalio revoliucijos pasitraukęs į Estiją ir kurį laiką dėstęs botaniką Dorpato (Tartu) Universitete. Histologijai ir embriologijai dėstyti 1923 metais buvo pakviestas vokiečių kilmės profesorius K. Wagner'is, bet greitai jam iš Lietuvos išvykus, jo vietą nuo 1924 metų užėmė Aldona Vaškevičiūtė. Panašiai buvo komplektuojamas mokslinis personalas visuose Matematikos–gamtos mokslų fakultetuose.

Universiteto profesorių bei dėstytojų darbas palengvėjo, nes jie jau galėjo naudotis paslaugomis jaunesniojo mokslinio personalo — tai jaunesnieji ir vyresnieji laborantai, jaunesnieji ir vyresnieji asistentai, o taip pat kai kurių kitų pareigybių darbuotojai. Pradžioje tam specialiai paruoštų žmonių nebuvo, todėl profesoriai paprastai parinkdavo iš studentų tarpo tinkamesnius, priimdavo juos laborantais. Jie padėdavo profesoriams paruošti medžiagą paskaitoms, demonstravimui, dalyvaudavo studentų praktikos darbuose, atlikdavo kitus nesudėtingus darbus ir kartu tęsė studijas.

Gerėjo Universiteto materialinė bazė. Donelaičio ir Mickevičiaus gatvių kampe buvo paskirtas erdvus dviejų aukštų pastatas, kuriame sutilpo fizikos ir chemijos skyriai, pusrūsyje įrengtos laboratorijos. Čia ir studentai biologai rinkdavosi klausyti fizikos bei chemijos paskaitų ir atlikti praktikos darbus. 1923 metais Aukštojoje Fredoje įsisteigus Botanikos sodui, buvo išskirtos patalpos, kur įsikūrė Botanikos katedros Augalų sistematikos laboratorijos ir mokymo priemonės — aparatūra, herbarai, biblioteka. Čia prof. K. Regel'is skaitydavo paskaitas studentams. Dar vėliau vyriausybė perleido didelius rūmus Donelaičio gatvėje, kurie buvo statomi Valstybinei spaustuvei. Universitetui sparčiai plečiantis ir trūkstant patalpų, atidavė juos Universitetui. Čia buvo Universiteto rektoratas su kanceliarija, Matematikos–gamtos fakulteto dekanatas, zoologijos katedra su pradėjusiu kurtis zoologijos muziejumi, Augalų anatomijos ir fiziologijos kabinetas. Pora kambarių buvo išskirta ir Augalų sistematikos kabinetui, kur klausėmės prof. K. Regel'io paskaitų ir dirbome laboratorinius darbus. Studentams tai buvo didelis patogumas, nereikėjo kaskart vaikščioti į tolimą Fredą. Šiame pastate įsikūrė ir Geologijos–mineralogijos, ir kai kurios kitos katedros.

Universitetas turėjo savo biudžetą, daugiausia iš valstybinių lėšų. Lėšas katedroms kasmet skirstė Universiteto senatas. Katedros jau galėjo už reguliariai skiriamas lėšas įsigyti įvairių mokslo ir mokymo priemonių, aparatūros, vadovėlių, monografijų, svarbiausios mokslinės periodikos. Beveik visa tai Universitetas pirkdavo

užsienyje. Net savų vadovėlių pradžioje visai neturėjome, egzaminams ruošdavomės iš vokiškų, rusiškų, rečiau prancūziškų vadovėlių (anglų kalbos studentai nemokėjo, nes gimnazijose jos nemokė).

Taip tvarkantis Universitete kilo mokymo lygis. Jau pirmoji jauno Universiteto laida išsimokslinimu prilygo arba labai mažai atsiliko nuo kitų Europos Universitetų išleidžiamų absolventų lygio. Tai liudija jau tas faktas, kad pirmųjų laidų absolventai, gavę progą išvykti specializuotis užsienyje — Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, — padirbėję tenai porą metų, parašydavo bei apgindavo daktarines disertacijas (botanikas J. Dagys, matematikas P. Katilius, fizikas P. Brazdžiūnas, chemikas–fizikas J. Matulis ir kiti).

1923 metų rudenį išklausęs mokymo plane numatytą kursą, atlikęs praktikas ir gavęs atitinkamas įskaitas, aš buvau antrakursis studentas. Mokslas juo toliau, juo labiau darėsi vis įdomesnis. Prie bendrų biologinių disciplinų prisidėjo ilgas, bene dviejų semestrų fizikos kursas (po 8 valandas teorijos ir 6 praktikos darbų per savaitę), neorganinė ir organinė chemija, o vėliau ir daugiau bendrų ir specialių kursų. Fizikos kursą mums skaitė prof. Vincas Čepinskis, neeilinė asmenybė, didelis eruditas fizikos srityje ir labai geras oratorius. Jis mokėdavo ne tik metodiškai bei dalykiškai nušviesti aiškinamą klausimą, bet ir įpindavo į pasakojimą įdomesnių epizodų iš mokslininkų gyvenimo, kartais pritaikęs progą, pacituodavo kokį pamokymą iš Švento Rašto, nors pats buvo ateistas. Ypatingai užakcentuodavo svarbiausius išradimus ir atradimus fizikos srityje. Kartą, kalbėdamas apie atomuose sukauptą potencinę energiją, kurios tais laikais dar nemokėjo išgauti, profesorius nuogąstavo, kad išradimas nepakliūtų į kvailių rankas, kai mokslas išmoks ją išgauti, nes gali visą žemės rutulį susprogdinti. Prof. V Čepinskis taip gražiai ir patraukliai skaitė paskaitas, kad auditorijos būdavo sausakimšos įvairiausių specialybių studentų ir laisvų klausytojų.

Žmogaus anatomiją klausėme du semestrus, po 4 valandas paskaitų ir 2 praktikos darbų per savaitę. Ją dėstė mums Medicinos fakulteto prof. Jurgis Žilinskas, baigęs Dorpato Universitetą ir ten gavęs daktaro laipsnį. Paskaitas skaitė be užrašų, bet gana mono-

toniškai, smulkiai aptardamas kiekvieną anatominę detalę, vartodamas daug lotyniškų terminų. Paskaitos metu atrodydavo, kad profesorius dėsto užsimerkęs, bet iš tikrųjų auditoriją puikiai matydavo, užtekdavo kam nukreipti dėmesį nuo paskaitos — tuojau gaudavo pastabą. Studentai uoliai lankė paskaitas ir praktikos darbus, nes anatomijos egzaminą laikyti buvo ne juokas. Prieš šį egzaminą baimindavomės labiau, nei prieš kitus, nes čia galima buvo sulaukti netikėtumų — egzamino sėkmę ar nesėkmę dažnai nulemdavo ne studento pasiruošimas, o kokie tai kiti, tik pačiam profesoriui žinomi, faktoriai. Šio egzamino ypač bijojo medikai. Man pavyko išlaikyti iš pirmo karto, nors ėjau egzaminuotis ne per daug pasitikėdamas savo žiniomis.

Laikas nebeleidžia (jau baigiu devintą dešimtį) plėstis į prisiminimus, todėl paminėsiu tuos dėstytojus, kurie mokė tik bendrų privalomų dalykų.

Neorganinę ir analitinę chemiją dėstė prof. Pilypas Butkevičius. Ypač įdomūs būdavo kokybinės ir kiekybinės analizės darbai. Prof. Antanas Purėnas skaitė mums organinės chemijos kursą, mokėjo gana sudėtingą mokslą pateikti suprantamai, sudominti praktikos darbais. Su mineralogijos ir kristalografijos paslaptimis mus supažindino prof. Mykolas Kaveckis. Paskaitų metu demonstruodavo mineralų pavyzdžius, tarp jų ir brangakmenių, o kristalų struktūroms išaiškinti turėjo kristalų modelius, ištekintus iš medžio.

Iš medicinos fakulteto lektorių biologus bakteriologijos mokė Antanas Jurgeliūnas, o žmogaus fiziologijos — Vladas Lašas. Pastarojo paskaitos buvo ypač įdomios, labai gerai metodiškai parengtos, ir pats dalykas — žmogaus fiziologija, artimai siejosi su biologija ir gyvenimo praktika. Be to, V. Lašas teorinius teiginius patvirtindavo karts nuo karto eksperimentiniais pavyzdžiais. Jis laikė laboratorijoje eksperimentinius gyvūnus ir pagal dėstomas temas demonstruodavo įvairius fiziologinius refleksus ir reiškinius. Prisimenu kelių savaičių eksperimentą su balandžiais — beri–beri ligos išsivystymą, trūkstant vitamino B_1. Mums tai buvo naujiena, nes tais laikais vitaminologija buvo tik užuomazgoje.

Visi mums dėstę profesoriai savo pareigas ėjo labai rūpestingai, patys dirbo ne tik pedagoginį, bet ir mokslinį darbą, ruošė pagalbinį mokslinį personalą iš gabesnių studentų.

Profesūros ir studentų santykiai buvo draugiški ir demokratiški. Bet egzaminų metu jie nuolaidų studentams nedarė. Paskaitas galėjai lankyti, galėjai praleidinėti, bet už praktikos darbus reikėjo turėti įskaitas ir egzaminui gerai pasiruošti. Pagrindinių disciplinų egzaminui pasiruošti man reikėdavo 2–3 mėnesių, o kai kuriems ir daugiau. Egzaminų ruošimą sunkino tai, kad lietuviškų vadovėlių visai neturėjome. Daugiausia buvo rekomenduojami vokiški ir rusiški vadovėliai.

1923 metų rudenį buvau trečiame kurse. Buitiniai mano reikalai mažai tepajudėjo į priekį. Dirbdamas viršstarnybiniu raštininku Skirstomajame etapo punkte, iš nedidelio atlyginimo susitaupęs šiek tiek lėšų, Žemuose Šančiuose, nuošalioje gatvelėje, mažame mediniame namelyje išsinuomavau mažutį kambarėlį, kuriame tilpo staliukas su dviem kėdėm, lova ir knygų lentyna. Aplinka buvo jauki, rami, dirbti ir miegoti niekas netrukdė. Mano šeimininkė buvo pagyvenusi, vieniša, labai tvarkinga vietinė vokietė. Ji aptvarkydavo mano kambarį, pusryčiams ir vakarienei išvirdavo arbatos. Taip atitrūkau nuo karinio gyvenimo. Berišo tik darbas raštinėje ir pietūs raštininkų valgykloje.

Reikėjo apsirūpinti civiline apranga. Avėjau dar iš karo mokyklos atsineštus gerus, angliškus kariškus pusbačius, bet jie per dvejus metus buvo susidėvėję, reikėjo naujų. Kariška palaidinė ir „frenčo“ tipo švarkas stačia apykakle, kokius nešiojo karininkai, dar tiko vilkėti einant į paskaitas, juo labiau, kad tuo metu ne vienas iš demobilizuotų kariškių studentų buvo apsivilkę pusiau civiliai, pusiau kariškai, o studijuojantieji karininkai, dar neišėję į atsargą, ateidavo į paskaitas su pilna kariška uniforma. Taip vilkėdami pirmuose kursuose ateidavo ir mano pažįstami, su kuriais likimas mane suartino visam gyvenimui — zoologas Steponas Jankauskas ir fizikas Povilas Brazdžiūnas.

Nemažą reikšmę vyrų garderobe turėjo galvos danga. Tais laikais net ir jaunimo tarpe nebuvo papročio vaikščioti vienplaukiams. Ji

priklausė nuo asmens rango, užimamos vietos ir pareigų. Prezidentas, ministrai, diplomatinio korpuso aukšti pareigūnai dėvėjo, bent jau iškilmių proga, aukštus juodus cilindrus; departamentų direktoriai, rabinai, daugelis kitų dvasiškių, turtingi orūs pirkliai — katiliukus, tokius, kaip filmuose matydavome dėvintį Čarlį Čapliną. Dauguma kitų miesčionių inteligentų puikavosi veltinėmis skrybėlėmis. Žemesniųjų kategorijų tarnautojai, mažiau pasiturintieji miesčionys, daugelis studentų pasitenkindavo minkštomis, medžiaginėmis ar megztinėmis skrybėlėmis, per vidurį perjuostomis virvele arba plokščiomis kepurėmis, labai patogiomis tiems, kurie daug keliauja. Beretes tais laikais mažai kas dėvėdavo. Studentų uniforminės kepurės pradėjo plisti vėliau, kai susikūrė įvairios studentų korporacijos — ateitininkų, varpininkų, tautininkų ir kitos. Kiekviena korporacija turėjo ne tik savo vėliavą, bet ir skirtingas kepuraites.

Netoli Gamtos tyrimo stoties buvo turgavietė, kur ją supančiose parduotuvėse galima buvo pigiai nusipirkti drabužių. Šia turgaviete aš pirmai pradžiai ir pasinaudojau. Iš kuklaus savo uždarbio įsigijau visai padorius pusbačius, kelnes, minkštą skrybėlę, baltą apykaklę ir kaklaraištį (nešioti po frenčiumi), baltinių pamainai. Su tokia apranga jau nebeišsiskyriau iš daugumos kitų studentų. O ir parvažiavęs paviešėti į namus, nenorėjau pasirodyti apšepėliu. Norėjosi parodyti, kad moku savarankiškai gyventi ir tvarkytis. Nors gyvenau labai kukliai, bet su viltimi baigus mokslus prasimušti į geresnį gyvenimą. Tad savo tvarkinga apranga norėjau tėvams ir kitiems, besidomintiems mano likimu, parodyti, kad stoviu ant tvirto pagrindo ir galiu išsiversti be paramos iš šalies.

Kaip tik atsirado proga susitikti ir su giminėmis. Pusbroliui Ignui Sakaliui gimė antroji duktė ir tėvai nutarė kviesti mane krikštatėviu. Atsisakyti nebuvo kaip, nors kūmo pareigos mane kiek baugino. Tėvukas paaiškinęs, ką turiu daryti ir kaip elgtis, kad neprasižengčiau vietos papročiams, davė arklį ir išleido į Činelius. Nuvažiavęs jau radau manęs belaukiančius namiškius, kūmą ir svečius. Važiavome į bažnyčią Želvoje. Krikšto apeigos buvo nesudėtingos, ką daryti pasufleravo zakristijonas. Atsilyginau už paslaugas

kunigui, vargonininkui (už metrikų surašymą) bei zakristijonui ir grįžome į namus, kur laukė vaišės. Krikšto dukros, kurią pakrikštijome Stefanija, tėvai bei svečiai buvo patenkinti ir linksmi. Na, o aš džiaugiausi gavęs suvaidinti svarbų kūmo vaidmenį. Kai grįžęs namo viską papasakojau tėvams, paaiškėjo, kad vis dėlto buvau padaręs netaktą. Iš namų buvau pamokytas, kad kūmo pareiga yra pavaišinti saldainiais, bet ką pavaišinti nepasakė. Grįžęs iš bažnyčios išdalinau saldainius šeimininkams ir svečiams. O, pasirodo, kad pagal paprotį juos reikėjo atiduoti kūmai. Šią savo klaidą giliai pergyvenau, bet susitikti su kūma neteko ir atsiprašyti nepasitaikė progos.

Mano krikštadukte Stefanija Sakalytė, dabar Žilinskienė, išaugo sveika ir šauni mergaitė, tik karas ir sujauktas Lietuvos gyvenimas paliko jos gyvenime skaudžius pėdsakus. Karo ir vokiečių okupacijos metus išgyvenusi tai namuose, tai Kakariekoje pas mano brolį Petrą, kurį laiką mano šeimoje, pačiu sunkiausiu Lietuvai pokario metu buvo ištremta — atsidūrė tolimoje šiaurėje. Mano krikštaduktei Steputei likimas lėmė išlikti gyvai, iškentėti visus tremties vargus, sutikti labai padorų vyrą. Po daugelio vargo metų ji sugrįžo Lietuvon, pakeliui trumpam aplankė mane, gyvenantį Vilniuje, ir galutinai įsikūrė Tauragėje, pasistatė namelį, išaugino dukterį ir sūnų. Ne kartą turėjau progos susitikti su ja Tauragėje, Vilniuje ir kitur pas bendrus gimines. Išsipasakojo visus savo vargus ir pergyvenimus tremtyje. Panašių dalykų prisiklausiau iš savo giminių ir pažįstamų — mano brolio žmonos Onos, buvusios Bastūnų kaimo pradžios mokyklos mokytojos, Zosės Sakalytės iš Čibirų, Rudminų, Vaitkevičių, Linartų šeimų narių ir kitų, kuriems po ilgų vargų pavyko sugrįžti Lietuvon. Pagaliau ir pats 1940 metų vasarai baigiantis mačiau Naujosios Vilnios stotyje ilgus ešelonus galvijinių vagonų, grūste prigrūstų tremiamųjų — vyrų, moterų, vaikų, senelių, ginkluotų sargybinių (enkavedistų) saugomų. Pro grotuotus langelius žvelgė daugybė liūdnų akių ir ieškojo, ar nepamatys stotyje pažįstamų. Vienas jų, man mažai pažįstamas Steikūnas, atpažino mane ir prašė pranešti apie jo likimą šeimai.

Tūkstančiai inteligentų — politinių ir visuomeninių organizacijų veikėjų, nepartinių, kariškių, Šiaulių sąjungos narių ir įvairių profesijų intelektualų — vieni buvo sušaudyti, kiti pateko į darbo stovyklas ir kalėjimus, buvo tremiami be teismo. Ne visiems buvo lemta išgyventi ir grįžti tėviškėn, o ir sugrįžę buvo žeminami ir skriaudžiami.

Išvežamųjų slaptus sąrašus sudarinėjo vietiniai gyventojai — komunistai ir komjaunuoliai. Jie gaudavo pavedimus sudaryti sąrašus iš vietos valdžios organų — raikomų, gorkomų, partkomų. Surašinėtojų tarpe buvo idėjiniai fanatikai, kurie žinojo ką daro, bet man, neblogai pažinojusiam tų laikų kaimo ir miesto žmonių nuotaikas, atrodo, kad surašinėtojų tarpe buvo daug tokių, apie kuriuos galima pasakyti Kristaus žodžiais: „Atleisk jiems Viešpatie, nes jie nežino ką daro". Tai buvo fanatiški, apmulkinti trumparegiai, daugiausia jaunuoliai, kurie nesuvokė, kokia pragaištinga yra gyventojų masinė deportacija gimtajam kraštui, koks tai piktas nusižengimas humanizmui ir dorovei.

Dabar už visas žmonių kančias kaltinamas diktatorius Stalinas. Betgi buvo žinoma, kad jis paranoidinis šizofrenikas. Tai ką galvojo komunistų partijos Centro komitetas, vykdomosios vyriausybės nariai, armijos kariškiai? Peršasi mintis, kad ir jiems tai buvo priimtina. Kodėl gi tokioje didelėje šalyje, kurioje anksčiau netrūko šviesaus proto talentų ir net genijų, per trisdešimt metų neatsirado taurių asmenybių, kurios būtų pasukusios šalies istorijos ratą kita linkme? Lygiagrečiai iškyla klausimas, kaip galėjo atsitikti, kad aukštą civilizaciją pasiekusi vokiečių tauta, davusi pasauliui daugybę gabių žmonių, susitaikė su mažamokslio, buvusio feldfebelio ir iš prigimties psichopato, avantiūristinėmis ir antihumaniškomis idėjomis, kurios privedė šalį ir tautą prie katastrofos, nuo kurios ir dabar, praėjus pusamžiui, negali visai atsigauti, o kitos tautos — pamiršti jiems padarytos skriaudos?

Rusijos ir Vokietijos likimai — tai globalinio masto katastrofos, sukrėtusios visą pasaulį. O kas dabar, kai rašau šias eilutes, dedasi pasaulyje? Tik ką pasibaigė beprasmiškas Irano ir Irako karas; metų

metais tęsėsi karas Afganistane; pjautynės arabų šalyse; brolžudiškos kovos Nikaragvoje ir Salvadore; žmonių aukų reikalaujantieji įvykiai Kinijoje, Indijoje, Korėjoje, Pietų Afrikoje ir kitur — tai vyksmai, kurių nei sveikas protas suprasti negali, nei moralės ar etikos dėsniais negali pateisinti.

Tokioje epochoje likimas man lėmė sulaukti senatvės. Išaugęs religingoje šeimoje, brendęs visuomenėje, nepraradusioje religijos jausmo, pergyvenęs du pasaulinius karus, rusų revoliuciją ir ne vieną valstybinį perversmą, matydamas, kas dabar vyksta pasaulyje, negaliu atsisakyti minties, kad egzistuoja galybė, kuri tvarko pagal mums nesuprantamus ir nesuvokiamus dėsnius visą, nei akimis, nei protu, neaprėpiamą Visatą. Ta galybė traktuojama kaip transcendentinė, už mūsų pažinimo ribų išeinanti, neturinti nei pradžios, nei pabaigos jėga ar esybė, kurios dėsniai ir veiksmai, tvarkantys visą neaprėpiamą visatą, tokie pat transcendentiniai, kaip ir ji pati. Gal ir mūsų etikos, moralės bei dorovės kodeksai ir įstatymai ne žmogaus gynėjams sukurti, o padiktuoti arba įdiegti tos visuotinės Galybės ar Dievybės, ir kiekvienas nukrypimas nuo jų ar prasižengimas baudžiamas, o gal tik tramdomas skaudžiais, kaip Damoklo kardo dūriais, smūgiais, krintančiais tiek ant kiekvieno žmogaus, tiek ant ištisų tautų bei valstybių, pagaliau ir ant visos žmonijos? Kaipgi kitaip išaiškinti visas globalinio masto nelaimes, užgriuvusias per pastaruosius dešimtmečius žmoniją, kurios, kaip atrodo, kyla iš pačių žmonių, protingiausių pasaulyje tvarinių, jų nežaboto ginklavimosi visą naikinančiais ginklais, vėlgi jų pačių sukurtais, iš beatodairiškos gyvosios gamtos niokojimo, gamtos išteklių švaistymo.

Skaudūs apmastymai nutraukė mano prisiminimų giją. Grįžtu prie savo savarankiško gyvenimo pradžios aprašymo.

Buvau jau tiek pasiekęs, kad galėjau ne tik savarankiškai pragyventi, bet ir netrukdomai tęsti mokslą. Tačiau gyvenimas reikalavo judėti į priekį. Tokia pusiau karinė tarnyba netenkino manęs dėl mažo atlyginimo mano vis kylančioms reikmėms patenkinti ir netikrumo joje pastoviai išsilaikyti, nes bet kada galėjo atsirasti tikrosios karo tarnybos kandidatas mano vietai užimti. Norėdamas

nuo to apsidrausti, pradėjau ieškoti kito darbo. Tai padaryti buvo nelengva. Jei 1920 metais beveik kasdien laikraščiuose būdavo skelbimų apie vakuojančias vietas įvairiose įstaigose, tai dabar jie retai pasirodydavo ir dažniausiai būdavo netinkami. Ta proga prisimena man vienas anekdotiškas atsitikimas, kaip abiturientas aptiko laikraštyje skelbimą, kad miesto magistratui reikalingi asenizatoriai. Nesuvokęs pavadinimo prasmės ir manydamas, kad po juo slepiasi aukšto pareigūno titulas, nuėjo su prašymu vietai užimti ir kartu paklojo ant stalo savo gimnazijos baigimo atestatą. Galima įsivaizduoti prašytojo „konfūzą", kai iš prašymus priimančio valdininko išgirdo, kad šioms pareigoms gauti visai nereikia mokslo cenzo. Mat tais laikais kai kur mieste dar nebuvo kanalizacijos, savivaldos organai laikydavo samdomus vežėjus, kurie didžiulėmis statinėmis tuo metu, kai mieste nebūdavo judėjimo, išveždavo į užmiestį tualetų fekalijas. Taigi tie vežėjai vadinosi „auksavežiais", liaudyje — „š...", o oficialiuose raštuose — asenizatoriais.

Lūkuriavau progos tarnybai pakeisti, kartais atrodė, kad kol nebaigsiu aukštojo mokslo, tol teks dirbti karinėje raštinėje. Atomazga įvyko netikėtai. Išgelbėjo atsitiktinumas. Kartą Laisvės alėjoje susitikau dar iš Vilniaus gimnazijos laikų pažįstamą Marytę Krigerytę (vėliau ištekėjusią už žinomo kalbininko P. Skardžiaus). Tai buvo viena iš nedaugelio mergaičių, su kuria gimnazijos laikais bendravau. Dabar, susitikę gatvėje, abu apsidžiaugėme. Pasišnekėjome, paklausinėjome vienas kitą, kaip sekasi gyventi, ir aš pasiguodžiau negalįs rasti darbo. Visai nelauktai Marytė pasiūlė užimti jos vietą, sakė susiradusi sau kitą darbą. Dirbo ji Vidaus reikalų ministerijoje raštininke (sekretore). Tuoj pat nuėjome į ministeriją ir ji supažindino mane su skyriaus referentu Aleknavičiumi, man pažįstamu nuo gimnazijos laikų, kuris ir priėmė mane į darbą.

Pajutau po kojomis tvirtą pagrindą, kai 1924 metų rugsėjį pradėjau dirbti Spaudos ir svetimšalių skyriaus sekretoriumi. Skyrius buvo nedidelis, bet dirbo atsakingą darbą: tikrino, kad nebūtų įvežama į šalį pornografinė ir antivalstybinė literatūra, fiksavo svetimšalių imigraciją Lietuvon. Su spaudos kontrole man mažai teko

turėti reikalų. Tik vieną kartą buvau pasiųstas į geležinkelio stoties muitinę patikrinti bagažą keleivio, grįžtančio iš Rusijos į Lietuvą. Už mane vyresnis, inteligentiškas, kuklios išvaizdos žmogus parodė man knygų prikrautą lagaminą, pasisakė esąs farmacininkas, grįžtąs į savo tėviškę. Aš pasirašiau tikrinimo protokolą ir mes išsiskyrėme. Pasirodė, kad tai būta Kazimiero Grybausko, kurį netrukus sutikau įsidarbinusį Botanikos sode Kaune ir atpažinau. Jis įkūrė sode Vaistinių ir techninių augalų skyrių, ilgus metus jam vadovavo, 1940 metais buvo paskirtas Botanikos sodo direktoriumi, profesoriavo Medicinos fakultete Kaune. Su K. Grybausku dirbome Botanikos sode apie 15 metų, turėjome greta darbo kabinetus, artimai bendravome, bet jis niekados neužsiminė apie pirmąjį mūsų susitikimą, jam įvažiuojant į Lietuvą.

Pagrindinis mano darbas skyriuje buvo tvarkyti svetimšalių bylas ir redaguoti susirašinėjimų raštus. Svetimšaliai — daugiausia subyrėjusios carinės Rusijos piliečiai, buvę karininkai, aukštesni caro valdžios pareigūnai, monarchistai, pirkliai ir kiti, kurie bėgo nuo įsisiautėjusio revoliucijos teroro. Vokiečiams pasitraukus iš Lietuvos, jie plūdo į Lietuvą. Jų tarpe, matyt, buvo ir įtariamų šnipinėjimu ir svetimų valstybių agentų, siunčiamų antivyriausybinei akcijai varyti. Aš jais nesidomėjau, turėjau raštvedybos darbų, bet, kad tokių būta, sprendžiu iš to, jog kartais policija į mūsų skyrių atvesdavo įtartinų asmenų apklausai, kartas nuo karto užeidavo referentai, advokatai, matyt, su patraukiamųjų į teismą bylomis susipažinti.

Imigraciją sekti buvo įpareigoti apskričių viršininkai ir Vidaus reikalų ministerijai pavaldūs pareigūnai. Daugiausia buvo vargo su nelegaliais pabėgėliais iš Rusijos, atvykstančiais be dokumentų arba su negaliojančiais dokumentais. Vieni jų pasinaudodavo Lietuvos teritorija kaip pereinamu punktu ir skubėdavo toliau į užsienį, kiti stengėsi likti Lietuvoje. Visi labai bijojo, kad nebūtų grąžinti atgal Rusijon. Lietuvos vyriausybė nebuvo suinteresuota praturtinti gyventojų skaičių imigrantų sąskaita. Lietuvoje jau nuo seno buvo įsikūrusių įvairių mažumų. Žydai dar Viduramžių laikais buvo

kviečiami Lietuvon kaip amatininkai ir pirkliai. Po Liublino unijos Lietuvon plūdo lenkai „stiprinti“ krikščionybę ir „diegti“ lenkišką kultūrą. Taip atsirado Vilniaus, Švenčionių, Širvintų rajonuose „lenkiškos“ apylinkės, kur lietuvių lenkinimas vyko intensyviausiai. Istorinė mūsų praeitis tampriai siejosi su Rusija ir Baltarusija, todėl natūralu, kad jų žmonės nuolat čia maišėsi. Carų priespaudos, rusų bajorų savivalės, baudžiavos laikais nemaža rusų slėpėsi nuo persekiojimų Lietuvoje. Po Lietuvos–Lenkijos sukilimų daugelį lietuvių rusų valdžia išvarė į Sibirą, o jų vieton atvežė „poselencų“. Taip atsirado Zarasų, Jonavos, Utenos ir kituose rajonuose ištisi jų kaimai.

Negalima sakyti, kad visi tie šimtmečiais plūdę Lietuvon imigrantai buvo jos išlaikytiniai. Didelė jų dauguma doru darbu užsidirbdavo duoną, kai kurie savo kūrybiniu darbu prisidėjo prie krašto materialinės gerovės ugdymo. Bet mažai kuriems, išskyrus vieną kitą sulietuvėjusį ir Lietuvą pamilusį, rūpėjo lietuvių dvasinė kultūra — istorija, papročiai, kalba, tikyba. Didžiųjų tautų atstovai dažnai ignoravo, žemino, niekino, o kritiškais momentais dargi ne vienas atvirai stojo mūsų priešų pusėn, kas, beje, ryškėja ir dabar, kai Lietuvai po ilgos priespaudos vėl švystelėjo viltis atgauti Nepriklausomybę (šias eilutes rašau 1989 metų rugsėjį). Todėl suprantu, kad Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė, istorijos pamokyta, baiminosi plačiai atverti duris bėgliams. Šiam reikalui kontroliuoti ir egzistavo skyrius, kuriame aš dirbau.

Mano pareigos buvo nesudėtingos — apie gautus ir įregistruotus raštus turėdavau referuoti savo tiesioginiam viršininkui — referentui Aleknavičiui. Šis savo ruožtu referuodavo Departamento direktoriui, kuris jau dėdavo ant raštų galutines rezoliucijas. Pagal grįžusias rezoliucijas turėdavau suredaguoti atitinkamus raštus. Aš, kaip ir kariuomenės raštinėje, čia pradėjau lietuviškai siunčiamus raštus savaip redaguoti, lietuvinti. Tiesioginiai viršininkai tam pritarė ir santykiai su jais buvo labai geri. Susibičiuliavau ir su kitais bendradarbiais.

Savo darbą dirbau rūpestingai, bet administraciniu darbu nesižavėjau, tarnyba man buvo tik laikina priemonė užsidirbti pinigų ir

baigti mokslą Universitete. Mano atlyginimas buvo geras — 240–340 litų per mėnesį, turint galvoje, kad kuklioje valgykloje galima būdavo pavalgyti pietus už 2 Lt, visai padorias kelnes nusipirkti už 30 litų, o geros angliškos medžiagos eilutę pasisiūdinti už 250 litų, tad, pirmą atlyginimą gavęs, aš pasijutau turtingas.

Metus ištarnavęs jau turėjau gerą eilutę, viršutinį apsiaustą, lakuotos odos pusbačius, tualeto reikmenis. Nusipirkau pas žinomą Kaune laikrodininką, lietuvį Gauką, gerą šveicarų firmos „Longine" kišeninį laikrodį. Kainavo 95 litus. Kai paklausiau keliems metams duoda garantiją, atsakė, kad visai neduoda, nes ir be garantijos eis 25 metus. Pasiūlė be jokio užstato paimti laikrodį dviem savaitėms panešioti ir, jeigu nepatiktų, grąžinti. Toks pasitikėjimas visai nepažįstamu, pirmą kartą matomu, pirkėju labai nustebino.

Pinigų užteko ir kultūrinėms reikmėms patenkinti — teatrui, kinui, vadovėliams ir kitai literatūrai įsigyti, ekskursijoms, kurias gamtos dalykų profesoriai suruošdavo studentams. Be viso to, įsigijęs būtiniausius daiktus, pradėjau po truputį kaupti atliekamus litus banke.

Apie 1925 metų pradžią prasidėjo įstaigose etatų mažinimas. Iš mūsų skyriaus reikėjo atleisti vieną sekretorių. Grėsė pavojus likti be darbo, nes buvau atėjęs į skyrių vėliausiai. Labai nerimavau. Pasibaigė tuo, kad vieną sekretorių visai atleido, o man pasiūlė žemesnę registratoriaus vietą, su šimtu litų mažesniu atlyginimu. Dėl pažeminimo pareigose ir algos sumažinimo per daug nesijaudinau, bet sąžinė graužė, kad atleido ilgiau už mane išdirbusį žmogų. Guodžiausi tuo, kad nesiprašiau paliekamas, toks buvo viršininkų sprendimas. Nors pareigybės pavadinimas pasikeitė, bet darbas iš esmės liko tas pats, dirbau kaip dirbęs sekretoriaus darbą, tik jo dar padaugėjo, vienam sekretoriui išėjus. Bet buvau jaunas, sveikas, darbingas. Be to, tikėjausi po metų kitų baigti studijas ir išeiti mokytojauti. Nežinojau, kad likimas lems man kitokią ateitį.

Dirbdamas studijų nebuvau nutraukęs. Valdininkų darbas tuo laiku trukdavo tik 6 valandas (žymiai vėliau darbo diena buvo prailginta iki 8 valandų). Taigi turėjau pakankamai laiko lankyti

paskaitas ir kitus užsiėmimus, kurie vis dar būdavo skiriami popietinėmis valandomis arba vakarais.

Kartą, tai rodos buvo 1925 metų pavasarį, prof. K. Regel'is paskaitos metu paklausė studentų, ar kas nenorėtų laisvalaikiu patalkininkauti tvarkant Katedros herbarus. Ištaikęs laisvesnio laiko nuėjau pas profesorių ir pasiūliau savo paslaugą. Jis nusivedė į patalpą, parodė šūsnis be tvarkos lentynose sukrautų herbarų, pirktų užsienyje, įvairių asmenų ar įstaigų sudovanotų, gautų mainais. Profesorius paaiškino, kad juos reikia išrūšiuoti, sudėstyti augalų sistematine tvarka, kad galima būtų juos naudoti mokymo ir mokslo reikmėms. Aš jau buvau išklausęs augalų sistematikos kursą, neabejojau, kad su tuo darbu susidorosiu ir sutikau laisvalaikiu padirbėti. Vienintelis profesoriaus pagalbininkas tuo laiku Jurgis Kuprevičius, pradėjęs dirbti katedroje laborantu nuo 1922 metų, matyt, turėjo svarbesnių darbų ir tvarkyti herbarą jam nelikdavo laiko.

Prof. K. Regel'is paskyrė man darbo vietą Lietuvos Gamtos tyrimo stotyje, kur laikinai buvo įsikūrusi ir Universiteto Botanikos katedra. Patalpų buvo mažai, jų vos užtekdavo paskaitoms skaityti ir kitiems darbams su studentais. Todėl profesorius paprašė kalbininką Joną Jablonskį, kuris gyveno tame pačiame name, kad leistų savo buto koridoriuje laikinai pasidėti herbarus. Lentyna su herbarais ir staliukas koridoriuje sutilpo, ir aš pradėjau darbą. Atėjęs kiekvieną kartą turėdavau paskambinti prie durų, kad mane įsileistų. Įleisdavo pati J. Jablonskio žmona. Kartais pro praviras duris matydavau ir profesorių, sėdintį prie stalo vežimėlyje (pats jau negalėjo vaikščioti) ir dirbantį savo darbą. Žinoma, nesmagu būdavo kaskart skambinti ir trukdyti man nepažįstamą ponią Jablonskienę, bet kitokios išeities neturėjau.

Tvarkyti herbarą eidavau ne kasdien, tik kai turėdavau laisvesnio laiko. Už šį savanorišką darbą jokio atlygio nelaukiau ir jis nebuvo žadėtas, bet dirbau su malonumu. Buvo naudinga ir įdomu susipažinti su daugybe įvairių kraštų augalų, apie kuriuos buvau girdėjęs tik augalų sistematikos paskaitose ar skaitęs vadovėliuose. Kitų savo

moksladraugių prie šio darbo nematydavau — gal laiko neturėjo, gal nesidomėjo.

Artėjo vasara. Kartą prof. K. Regel'is pasikvietęs mane pasakė, kad Universiteto vadovybė išsirūpino Botanikos sodui etatą ir pasiūlė jį man užimti. Pasiūlymas buvo netikėtas. Tiesa, dar anksčiau docentas L. Vailionis buvo man siūlęs užimti laboranto vietą Augalų fiziologijos kabinete, bet pridūrė, kad į ją pretenduoja dar viena kandidatė, taip pat studentė. Jis davė suprasti, kad mano kandidatūrai bus duota pirmenybė. Laboranto vieta mane labai viliojo, bet aš prašymo nepadaviau, žinodamas, kad mano konkurentė bedarbė, o aš darbą turėjau. Todėl suprantama, kad prof. K. Regel'io pasiūlymas mane pradžiugino kaip lašas vandens, iškritęs dykumoje.

Man siūloma vieta buvo fitopatologo su jaunesniojo laboranto atlyginimu. Žodį „fitopatologas" pirmą kartą išgirdau, nes fitopatologijos kurso dar nebuvau išklausęs. Kai paaiškino, kad turėsiu reikalų su augalų ligomis, neilgai galvojęs pasiūlymą priėmiau. Žinojau, kad botanika platus mokslas su daugeliu skirtingų sričių, bet dar nebuvau nė vienos jų pasirinkęs. Susidariusios aplinkybės man padiktavo, kurią kryptį pasirinkti. Kitą dieną padaviau prašymą fitopatologo vietai užimti ir, netrukus gavęs iš Universiteto vadovybės paskyrimą į tą vietą, tuojau pradėjau eiti savo pareigas. Tai buvo 1925 metų gegužę.

Naujoje vietoje. Pirmieji žingsniai botanikos moksle

Kauno Botanikos sodas, į kurį paskyrė mane fitopatologu, buvo įsikūręs gražioje vietoje — Kauno priemiestyje, Aukštojoje Fredoje, kuri nuo 17 amžiaus antros pusės priklausė žymiam architektui L. Fredo'ui, kilusiam iš Italijos, įkūrusiam čia dvarą. Be pagrindinių rūmų, kuriuos užėmė žemės ūkio mokykla, buvo dar du erdvūs mūriniai pastatai dvaro tarnautojams ir ilgas kumetynas. Šiais pagalbiniais pastatais pasidalino Botanikos sodas ir Žemės ūkio mokykla. Botanikos sodui atiteko didelis 70 hektarų ploto parkas.

Prof. K. Regel'is paskyrė Fitopatologijos laboratorijai vieną kambarį su prieškambariu buvusiame kumetyne. Likusią kumetyno dalį užėmė Botanikos sodo sodininkų ir tarnautojų butai. Fitopatologijos laboratorijai skirtos patalpos buvo niūrios ir drėgnos, bet pakankamai erdvios. Dirbau joje vienas. Darbo pradžiai gavau gerą austrų firmos „Reichent" mikroskopą ir mikroskopavimo priemones, stiklinių indų.

Būdamas fitopatologijos srityje visiškas naujokas, nežinojau nuo ko pradėti darbą. Tad profesoriaus patartas, pradėjau pirmiausia skaityti fitopatologijos vadovėlius vokiečių ir rusų kalbomis, o vėliau studijuoti šios srities literatūrą. Literatūros Botanikos katedros bibliotekoje buvo pakankamai, nes prof. K. Regel'is literatūros įsigijimu itin rūpinosi.

Šį monotonišką darbą greitai paįvairinau kitu darbu. Profesorius turėjo tik vieną laborantą ir jų skaičiaus padidinti kol kas negalėjo, o paskaitoms ir studentų praktikos darbams reikėjo panaudoti daug ir įvairių augalų. Laborantas Jurgis Kuprevičius buvo gerai susipažinęs su sėklinių augalų flora ir parūpindavo jų profesoriaus reikmėms. Bet sporiniams augalams — samanoms, dumbliams, kerpėms, grybams, kurie augalų sistematikoje užėmė taip pat svarbią vietą, reikėjo specialaus paruošimo. Juos apibūdinti buvo sunkiau nei sėklinius augalus, nes daugelis jų mikroskopiškai maži, o ir makroskopiniai sporos bei sporofikacijos organai taip pat dažniausiai be mikroskopo neįžiūrimi. Prof. K. Regel'is buvo geobotanikas ir geras sėklinių augalų žinovas (floristas), sporinius augalus pažino mažiau. Taigi, jam reikėjo kvalifikuoto pagalbininko. Profesorius rado išeitį — įtikino fakulteto dekaną ir Universiteto senatą, kad Botanikos sodui būtinas augalų ligų žinovas, fitopatologas. Sodui naują etatą buvo lengviau gauti, nei katedrai, ir jį gavo. Tokiu būdu įdarbintas Botanikos sode fitopatologu, faktiškai aš kartu buvau ir katedrą aptarnaujantis laborantas. Iš pradžių tos profesoriaus gudrybės nesupratau, o vėliau supratęs, tik džiaugiausi pajutęs tvirtą pagrindą po kojomis. Naujų mokslo metų paskaitoms bei praktikos darbams reikėjo pririnkti samanų, kerpių, dumblių, grybų ir fito-

patologijos kursui — augalų ligų pavyzdžių. Pradėjau ekskursuoti gražiose Kauno apylinkėse, kartais ir toliau pavažiuodavau. Nepažįstamus augalus parsinešęs apibūdinėjau, mikroskopavau. Ypatingai susidomėjau samanomis.

Kitų metų vasarą mano kolega J. Kuprevičius pakvietė mane vykti su juo į Žuvintą, garsų savo ežeru ir aukštapelke. Žuvinto kraštovaizdis — ežeras, su tankiais nendrynais bei meldynais apžėlusiais pakraščiais, su daugybe taip pat apžėlusių salų ir salelių, su gausybe paukščių ir prie jo prisiglaudusia didžiule aukštapelke mane, tuo laiku dar nedaug ką mačiusį, tiesiog sužavėjo.

Vieną dieną pasiirstę po ežerą, prisirinkę augalų, kitą dieną išsiruošėme visai dienai į pelkę. Brendant per samanynus, netoli pelkės vidurio, atsivėrė nuostabus vaizdas. Aplinkui akimi neaprėpiamas plotas, kuriam atrodo nei galo, nei krašto, per vidurį bent kiek iškilęs, nelyginant milžiniško kepalo kupra, o į pakraščius tolygiai žemėjantis. Jame auga retutės, nedidukės (neviršijančios 3–4 metrų aukščio) pušelės, senos, apkerpėjusios, išaugusios dideliame nepritekliuje. Tarp jų kur ne kur, ypač ant kupstelių, susimetę žemaūgių gluosnių krūmeliai, balžuvos puskrūmiai ir kitokie smulkūs, sumedėję augalai; daug įvairių žolinių, pelkėms būdingų augalų. Ant kupstų dažnai pasitaiko kerpių, daugiausia šiurių genties. Bet visą aukštapelkės vaizdą nulemia ir, galima sakyti, pelkę formuoja samanų danga, sudaryta beveik vien iš įvairių rūšių kiminų (gentis *Sphagnum*). Gilios kiminų vejos tarsi milžiniškas margaspalvis kilimas dengia visą aukštapelkės plotą. Eini per tokią pelkę, kojos neklimpsta į dumblą ir gruntas neliula po kojomis, jos tiesiog pasineria į samanas iki pusės blauzdų, o kartais net iki kelių. Didelis malonumas taip eiti per pelkę.

Tuo metu, kai braidžiojau po Žuvinto pelkės kiminus, dar nežinojau, kokie tai nuostabūs augalai. Vėliau sužinojau, kad kiminų antžeminė dalis siekia vos keletą ar keliolika, labai retai iki 30 ar daugiau centimetrų aukščio, vegetuodami, iš apačios vis atmirdami, per tūkstantmečius jie suformavo tokį milžiną kaip Žuvinto aukštapelkę, užimančią beveik pusketvirto tūkstančio hektarų plotą,

o durpių sluoksniai joje vietomis siekia net iki 8 metrų storio. Be to, aukštapelkė yra įvairių gyvūnų ir paukščių prieglobstis.

Išvažiavau į Žuvintą tarnybos laiku, taigi turėjau savo kelionę kažkuo pateisinti, kažką iš jos laimėti. Mano kolega J. Kuprevičius aistringai kolekcionavo sėklinius augalus, rado čia ypač retų rūšių. Aš, nematydamas tikslo jį dubliuoti, susidomėjau sporiniais augalais, ypač samanomis. Neaprėpiami aukštapelkės kiminynai mane stačiai sužavėjo. Čia krito į akis jų įvairovė: žali ir geltonai žali kiminai augo paprastai duburiuose, kur daug drėgmės; tamsiai raudoni, purpuriniai, rudi — pakilesnėse vietose, ant kupstelių. Vėliau mikroskopuodamas radau daug anatominių skirtumų tarp atskirų rūšių. Dažnai pasitaikydavo ir žalialapių samanų, rečiau kerpsamanių, kur be gegužlinių, man iš anksčiau pažįstamų, buvo nemažai kitų rūšių, kurias čia pamačiau pirmą kartą. Rinkau viską, ką mano nepatyrusi akis galėjo pastebėti. Neaplenkiau ir kerpių, kurių dažnai pasitaikydavo ant kupstelių.

Parsivežęs surinktus pavyzdžius, juos suherbarizavęs, pradėjau samanas apibūdinėti. Vadovų samanoms (ir kitiems augalams) apibūdinti lietuvių kalba tada nebuvo — verčiausi vokiečių kalba išleistomis monografijomis. Vėliau prof. K. Regel'is užsakė bibliotekai naujesnės literatūros. Vieną kitą leidinį ir pats nusipirkau. Samanų mikroskopiniams preparatams pasigaminti reikėjo specialaus įgudimo, o pamokyti nebuvo kam. Greitai įsitikinau, kad samanas apibūdinti nėra taip sunku, kaip darbo pradžioje atrodė. Darbas buvo man įdomus. Susidūriau su daugybe formų, apie kurias anksčiau neturėjau supratimo ir nenutuokiau, kad toks turtingas gamtos mikropasaulis. Prasėdėdavau prie mikroskopo ištisomis valandomis, atliekamu nuo kitų darbų laiku.

Kartą, kai buvau tik pradėjęs dirbti su samanomis, užėjo į mano laboratoriją prof. K. Regel'is. Pasižiūrėjo, ką dirbu ir jau maniau, kad apibars, jog nedirbu fitopatologo darbo, o gaištu laiką pašaliniam darbui. Bet taip neįvyko. Paklausinėjo, kaip sekasi apibūdinėti ir, atrodė, buvo patenkintas mano darbu. Vėliau taip pat dažnai užeidavo pas mane ir ne tik netrukdė dirbti su samanomis,

bet dargi skatino. Gal dėl to, kad norėjo papildyti Universiteto herbarą samanų kolekcijomis iš Lietuvos, kurių herbare visai nebuvo, o be to, jis, tirdamas Lietuvos augalijos bendrijas, nuolat susidurdavo su samanomis, kurios miškų, pievų, pelkių bendrijose dažnai sudaro ištisą jos ardą. Aprašinėjant bendrijas nepaminėti vyraujančių samanų rūšių, reikštų nepilną jų aprašymą. Todėl, kai išmokau gerai samanas apibūdinti, profesorius atveždavo pavyzdžių, jo surinktų įvairiose bendrijose ir prašydavo apibūdinti.

Artėjant mano studijoms prie pabaigos pasakiau prof. K. Regel'iui, kad diplominį darbą noriu rašyti iš samanų srities, jis mielai tam pritarė. Temos pavadinimo nesuformulavo ir darbo plano nepadėjo sudaryti, tai paliko mano nuožiūrai. Bet padėjo kuo kitu — kai pasisakiau, kad ne visas samanas įstengiau apibūdinti, o kai kurių rūšių identifikavimo teisingumu abejoju, sutiko išsiųsti mano surinktas kolekcijas patikrinti žymiems užsienio mokslininkams, jo asmeniškiems pažįstamiems: Suomijoje — prof. V. F. Brothern'ui, Vokietijoje — dr. Paul'ui ir žymiam hepatikologui prof. P. Hintze. Gavęs atgal parsiųstus pavyzdžius apsidžiaugiau, kad didžioji dauguma pavyzdžių buvo mano apibūdinti teisingai.

Diplominį darbą netrukau parašyti. Jis vadinosi „Lietuvos samanų floristiniai tyrimai". Prof. K. Regel'is įvertino jį pažymiu „labai gerai", o Universiteto senatas patvirtino. Viešai ginti diplominius darbus tais laikais nereikėjo.

Samanas ėmiausi tirti ne vien iš smalsumo ir susižavėjimo jų morfologine ir ekologine įvairove. Jau darbo pradžioje naudodamasis įvairia literatūra supratau, kad užsienyje samanos tiriamos labai plačiai. 19 amžiuje atsirado nauja biologijos mokslo šaka apie samanas — briologija. Samanoms pažinti įvairiose šalyse buvo išleisti didelės apimties, gausiai iliustruoti veikalai — apibūdintojai, monografijos. Prancūzijoje buvo leidžiamas specialus žurnalas.

Pradėjau domėtis, kas padaryta Lietuvoje samanų tyrimo srityje. Radau K. Szafnagi leidinį „Zapiski bryologiezne" (Vilno, 1908). Šiame, vertame dėmesio, nedideliame, neiliustruotame 74 puslapių leidinyje aprašytos 209 lapuotojų samanų rūšys, autoriaus rastos ir

stebėtos Rytų Lietuvoje. Mūsų įžymieji floristai — J. E. Gilibert'as, S. B. Jundzill'as, J. Jundzill'as, J. A. Pabrėža ir kiti — kartu su kitais augalais aprašė ir rastas samanas. Didžiausią samanų skaičių (161) buvo paskelbęs J. Jundzill'as 1830 metais, bet, kadangi nenurodytos samanų radimvietės, negalima spręsti, kurios rūšys rastos Vokietijoje, Ukrainoje ar Podolėje, kurios — Lietuvoje. Labai vertingą indėlį Lietuvos florai pažinti paliko žinomas 19 amžiaus žemaičių floristas J. Pabrėža. Gavau į rankas jo pomirtinį leidinį, išleistą 1900 metais JAV: „Botanica, Taislins Augumihis". Jame aprašyti 1500 genčių ir rūšių pavadinimų augalai. Šį leidinį galima traktuoti kaip Žemaitijos floros konspektą. Jame radau 130 samanų rūšių, pavadintų lotyniškais ir lietuviškais vardais. Pastarieji paties autoriaus sukurti bei versti iš lotynų kalbos. Po daugelio metų gavau susipažinti su minėto J. Pabrėžos veikalo rankraščiu, kuriame buvo žymiai daugiau informacijos apie atskiras samanų rūšis ir aprašyta daugiau rūšių nei spausdintame leidinyje.

Taigi, samanoms pažinti ir Lietuvoje jau buvo nemažai padaryta, bet stigo žinių apie rūšių išplitimą ir jų ekologiją. Tai paskatino mane toliau gilintis į samanų tyrimus.

Atliekamu nuo fitopatologo pareigų laiku, ypač per atostogas, toliau tęsiau išvykas į įvairias krašto vietoves. Pabuvojau Šepetos, Kamanų, Tyrelės ir kitose pelkėse, perėjau visą Žaliąją girią (Panevėžio rajone), ne kartą lankiausi ir rinkau samanas Labanoro girioje, daugelyje kitų Lietuvos miškų, sausose ir šlapiose pievose, dirbamuose ir dirvonuojančiuose laukuose, nuo įvairių substratų. Rinkau ne tik naujas rūšis, bet ir jau pažįstamas, kad iš rinkinio galima būtų susidaryti bent apytikrį vaizdą apie rūšių išplitimą respublikoje ir jų augimo sąlygas (ekologiją). Laimei, gyvenau tokiu laikotarpiu, kurį galima būtų pavadinti aukso amžiumi mokslui. Ne tik mūsų fakultete, bet ir kitur galima buvo pačiam pasirinkti darbo temą ar problemą, nereikėjo sudarinėti planų, kiek darbo ir per kiek laiko padarysi, kokie bus gauti rezultatai ir kas laukiama naujo. Nereikėjo, kad planuojamas darbas būtų svarstomas ir aprobuojamas katedros ar dar aukštesnių instancijų posėdžiuose.

Baigus darbą nereikėjo rašyti jo ataskaitų ir anotacijų, vienintelis atsiskaitymo būdas buvo mokslinio straipsnio paskelbimas. Čia vėlgi nereikėjo ieškoti dviejų recenzentų, pildyti ekspertizių aktų, atlikti niekam nereikalingų formalumų. Nevaržomam biurokratinių formalumų lengva buvo dirbti ir darbas buvo našus.

Baigęs laikyti egzaminus ir parašęs diplominį darbą 1927 metų 14 gruodžio gavau Universiteto baigimo diplomą. Dabar vakarais jau turėjau laisvo laiko samanų tyrimo apibendrinimams aprašyti. Pirmas mano spausdintas darbas apie samanas vadinosi: „Šis tas apie Lietuvos samanas", paskelbtas žurnale „Kosmos" 1929 metais, kuriame trumpai aprašiau mano stebėtas samanų bendrijas.

Berašant apie „Kosmos" žurnalą, užplūsta mane malonūs ir drauge graudūs prisiminimai apie žurnalo leidėją ir redaktorių prof. Praną Dovydaitį. Jis išėjo sudėtingą gyvenimo kelią nuo piemenėlio iki Lietuvos universiteto profesoriaus. Baigęs Maskvos universiteto Teisės fakultetą ir kartu išklausęs Istorijos fakultete dėstomus dalykus, grįžęs Lietuvon, jis aktyviai įsijungė į politinę, visuomeninę veiklą ir pedagoginį darbą, įsitraukė į mokslo populiarinimo darbą. Būdamas neeilinių gabumų, gilaus proto ir nepaprasto darbštumo, ypač pamėgęs spausdintą žodį, daug skaitė (mokėjo lotynų, graikų, rusų, vokiečių ir anglų kalbas), daug pats rašė ir redagavo įvairius laikraščius bei žurnalus, jų tarpe ir akademinio profilio žurnalus — „Logos" ir „Sorter". Gamtos ir gretimų mokslų iliustruotą žurnalą „Kosmos" P. Dovydaitis pradėjo leisti 1920 metais ir leido jį iki 1940 metų, kasmet pateikdamas skaitytojams atskirais sąsiuviniais iki 30 ir daugiau spaudos lankų apimties tomą. Pats buvo šio žurnalo redaktorius, pats leidėjas, korektorius ir ekspeditorius (jam kiek padėjo išprusęs raidžių rinkėjas, jo pavardės, deja, neprisimenu). Pirmuosius žurnalo numerius užpildė beveik vien redaktoriaus straipsniai, bet greitai autorių skaičius pradėjo sparčiai didėti. Autoriai buvo įvairių specialybių: biologai, fizikai, chemikai, matematikai, astronomai, geofizikai, meteorologai, geografai, pats redaktorius buvo linkęs į natūrfilosofiją. Straipsnių žanras buvo įvairus. Pirmoje eilėje spausdindavo mokslinius (apžvalginius ir

originalius), toliau gamtos mokslų populiarizacijos, informacinius straipsnius, mokslininkų biografijas ir kitą.

Nuostabiausia buvo, kad P. Dovydaitis, pats būdamas Teologijos ir filosofijos fakulteto profesoriumi, praktikuojančiu kataliku, krikščionių–demokratų stovyklos veikėju, sugebėjo suburti į „Kosmos“ įvairių politinių ir ideologinių pažiūrų autorius, įskaitant antiklerikalus, ateistus, socialdemokratus, liaudininkus; žurnale spausdinosi kitataučiai ir kitakalbiai autoriai. P. Dovydaičio būta labai didelio toleranto ir plataus akiračio mokslininko.

„Kosmos“ ypač pasitarnavo pradedantiems rašyti mokslinius ir populiarius straipsnius. Redaktorius priimdavo ir ranka rašytus straipsnius (rašomųjų mašinėlių mažai turėjome), pataisydavo kalbą, paredaguodavo ir atspausdinęs atsiųsdavo autoriui apie 20 straipsnio atspaudų bei reguliariai siųsdavo žurnalo bendraautoriams visus išeinančius numerius. Nuo 1926 metų pradėjau ir aš rašinėti į šį žurnalą ir nuo to laiko nuolat jį gaudavau. Ir dabar laikau savo bibliotekoje visą „Kosmos“ komplektą kaip didžiausią lobį.

1940 metai buvo paskutinieji „Kosmos“ ir pirmieji P. Dovydaičio tragedijos metai. Jis drauge su kitais mūsų tautos šviesuoliais buvo suimtas, be teismo ištremtas į Rusijos gilumą, kur 1942 metų lapkričio mėnesį ir žuvo šis taip Lietuvai nusipelnęs žmogus. 1940 metais sušauktame Universiteto personalo posėdyje vienas žymiausių tų laikų veikėjų (J. P.), aiškindamas naujai susidariusią politinę situaciją, sakė, kad tremia tik buožes ir liaudies priešus. Vargu ar pats tikėjo tuo, ką sakė. Tokio plataus masto, tokių rafinuotų, iš anksto apgalvotų žudynių ir represijų, nuo kurių nukentėjo milijonai žmonių (ne tik Lietuvoje) stalininio bolševizmo metais, niekuo pateisinti neįmanoma.

Įsitraukęs į samanų tyrimus, nė nepajutau, kaip prabėgo ketveri metai. Darbo su samanomis vis dar nenorėjau nutraukti, nes mačiau, kad medžiagos dar trūksta bent kiek pilnesnei jų florai nušviesti. Tad atliekamu laiku ekskursavau, ieškojau naujų rūšių, apibūdinau rastas. Stengiausi tai daryti planingai, apimti visą tuometinės Lietuvos teritoriją. Žinojau, kad dirbu Lietuvos mokslui

naudingą darbą, bet kankino abejonės, ar bus tie mano tyrimai kam nors naudingi ir įdomūs.

Šias abejones išsklaidė Lietuvos miškininkų tėvo prof. Povilo Matulionio straipsnis „Mūsų giriose", nusakęs samanų reikšmę miškų gyvenime bei reikalą jas geriau pažinti ir gerai įvertinęs mano tyrimus bei jų reikalingumą, pasigesdamas tik ekologinių žinių. Įdomus sutapimas, nes kaip tik mano straipsnis „Mūsų miškų samanos" jau gulėjo „Mūsų girių" redakcijoje. Jame, be bendrų žinių apie samanas, jų vaidmenį miškams, charakterizavau pušynams, eglynams ir mišriems miškams būdingas samanų rūšis, 16 jų pavaizdavau savo pieštuose piešiniuose.

Laukė manęs ir dar viena staigmena. Žinomas pelkėtyrininkas V. Taujenis nepagailėjo man pagyrų, kad ištyriau beveik visų mūsų pelkių samanas. Mat nuo samanų (kartu ir kitų augalų rūšių) priklauso durpių technologinės savybės ir jų vertė.

Kai prof. K. Regel'is pradėjo ugdyti geobotaninę mokyklą Lietuvoje (A. Kisinas, J. Dagys, V. Žvironaitė ir kiti), jiems taip pat prireikė žinių apie samanas, įeinančias į įvairias augalų bendrijas bei asociacijas.

O kartą patyriau, kad samanomis gali domėtis ne tik gamtininkai. Ekskursuodamas Salako apylinkėse apsinakvojau pas malūnininką. Kai pasisakiau savo pavardę, paklausė, bene būsiu tas pats, kuris rašo Lietuviškoje enciklopedijoje apie samanas.

Laikiau reikalingu savo surinktus duomenis paskelbti mokslinėje spaudoje. Pirmiausia atitinkamai suredagavęs savo diplominį darbą, paruošiau jį spaudai. Pavadinau jį „Pradmenys Lietuvos samanų florai tirti". Kad straipsnis būtų prieinamas ir užsienio biologams, specialią jo dalį parašiau vokiečių kalba. Dar įvairiomis progomis pakeliavęs po Lietuvą, surinkęs papildomos medžiagos, 1935 metais išspausdinau kitą, tokiu pat pavadinimu, straipsnį. Jau buvau identifikavęs Lietuvos teritorijoje 243 samanų rūšis ir šių rūšių dar po vieną kitą formą (surinkti pavyzdžiai saugomi Vilniaus universiteto herbaruose). Ištyriau rūšių paplitimo laipsnį tuometinėje Lietuvos teritorijoje, įvairioms rūšims būdingas ekologines sąlygas, rūšių prieraišumą prie tam tikrų substratų.

Taip paskelbęs apie samanas du mokslinius ir du populiarius straipsnius, nutraukiau sistematinius samanų tyrimus, nes laukė kitas darbas, nors nepraleisdavau progų, radęs kokią įdomesnę samanų rūšį, įdėti į herbarą. Dar kartą grįžau prie samanų po daugelio metų, kai pradėjau dėstyti Vilniaus universitete augalų sistematikos ir botanikos specialybės studentams epizodinį briologijos kursą. Pamatęs, kad be vadovėlio samanoms pažinti sunku išsiversti, atitrūkdamas nuo kitų darbų pradėjau jį rašyti, ir 1955 metais buvo išleistas „Vadovas Lietuvos miškų, pievų, ir pelkių samanoms pažinti". Jis greitai dingo nuo knygynų prekystalių — išpirko. 1959 metais gavau už šį leidinį Mokslo ir technikos respublikinę premiją. Tai buvo maloni staigmena, nes pats tame konkurse neketinau dalyvauti ir padariau tai tik MA Prezidento Juozo Matulio paragintas.

Nepaisant to, kad pats prie samanų tyrimų daugiau negrįžau, bet 1970 metais Botanikos instituto floristai pasiūlė man padėti paruošti jauną aspirantą Antaną Kuzą. Pasiūliau jam temą apie Lietuvos kerpsamanes ir jų ekologiją, nes pats šią samanų grupę buvau mažiausiai tyręs. Darbą jis atliko labai gerai, jį sėkmingai apsigynė ir gavo mokslinį laipsnį.

Rinkdamas samanas ir grybus išvykų metu, nepraleisdavau progos paimti ir kerpių pavyzdžius. Daugumą jų, būtent krūminių ir lapinių, identifikavau, bet žiauberinių kerpių surinkau nedaug ir dar mažiau identifikavau, mat jų apibūdinimas reikalauja daugiau gaišaties. Taigi kerpėms pažinti padariau žymiai mažiau nei samanoms. Laimingas buvau, kad atsirado šio darbo tęsėja Teklė Rudzinskaitė, buvusi Pedagoginio instituto bendradarbė, apie septintojo dešimtmečio vidurį išėjusi iš instituto ne savo noru. Vėliau dirbo technologe vienoje gamykloje Naujojoje Vilnioje. Dirbdama gamykloje ji nerimo be mokslinio tiriamojo darbo ir mano paskatinta ėmėsi tirti Lietuvos kerpes, visą laisvalaikį skirdama šiam darbui. Kur galėdamas jai padėdavau ir visada stebėjausi Teklės atkaklumu ir didele meile tiriamajam darbui. T. Rudzinskaitės daugiametis darbas liko įamžintas Lietuvos kerpių herbaruose, moksliniuose straipsniuose, konferencijų ir simpoziumų pranešimuose. Ji

paliko didelį ir labai naudingą darbą būsimoms lichenologų kartoms — Lietuvos kerpių konspektą „Kerpių floros tyrimai Lietuvoje“. Taip pat ji daug prisidėjo ruošiant spaudai kolektyvinį leidinį „Vadovą Lietuvos kerpėms pažinti“ (1983). Toliau lichenologinius tyrimus Lietuvoje tęsė Botanikos instituto mokslinė darbuotoja J. Motiejūnaitė.

Naujas posūkis asmeniniame gyvenime

Iki 1925 metų gyvenau be aiškaus plano ateičiai. Žinojau, kad reikia baigti aukštąjį mokslą, tam pasiekti derinausi prie aplinkybių ir verčiausi kaip išmaniau. Penkmetis nuo 1925 metų mano gyvenime buvo lemtingas, nors prasidėjo atsitiktinumu. Kartą sutikau savo gerą gimnazijos laikų bičiulį Juozą Čiburą. Jis studijuodamas Juridiniame fakultete kartu valdininkavo. Gyveno jis Aukštuosiuose Šančiuose. Kai pasiguodžiau, kad gyvenu ankštame kambarėlyje, toli nuo miesto centro — Žemuosiuose Šančiuose, pasiūlė man apsigyventi kartu su juo. Aukštieji Šančiai buvo priemiestis, tuo metu retai apgyvendintas, su nedaugeliu medinių namų ir plačiais sklypais apie juos. Aplinka buvo graži, daug medžių, vaismedžių, gėlių darželių, greta apačioje tekėjo Nemunas, už jo puikavosi Panemunės šilas, jo pakraštyje puikus smėlio paplūdimys.

Juozas gyveno name, pastatytame beveik per vidurį virš geležinkelio tunelio, naktimis girdėdavosi, kaip dunda po žeme traukiniai. Kambarys buvo erdvus, jame buvo keturios lovos, lentynos knygoms ir stalas su kėdėmis. Gyveno ten su Juozu dar du įnamiai. Išsimainęs turėtą kambariuką į kolektyvinį kambarį nesigailėjau. Atsidūriau gražios gamtos apsuptyje. Be to, rytais gaudavau šviežio pieno, išgėręs jo po litrą ir užkandęs bandele arba riestainiu, nebeieškodavau pusryčių. Einant į darbovietę miesto centre, kelias buvo neilgas — nusileisdavau į Girstupio slėnį, pakildavau į Vytauto ąžuolyną ir, perėjęs jį, nusileisdavau prie Įgulos bažnyčios.

Mano kambario draugai buvo padorūs ir tvarkingi vyrai, o ypač malonu buvo atnaujinti draugystę su Juozu Čiburu. Su juo visada netrūko kalbos ir senų prisiminimų. Čia begyvenant Juozui kilo

idėja organizuoti Vilniečių draugiją, būtent tų, kurie buvo baigę Vilniaus Lietuvių gimnaziją bei gimnazijos mokytojus. Prikalbino ir mane prisidėti prie tos draugijos organizavimo. Juozas pavedė man nueiti pas Teologijos ir filosofijos fakulteto profesorių kunigą M. Reinį, nes kunigas mane gerai pažinojo nuo gimnazijos laikų. Jis mus priėmė maloniai, pritarė mūsų draugijos steigimui, bet pats rašytis į ją atsisakė, nepasakydamas motyvų. Kiti mokytojai — M. Biržiška, B. Biržiškienė, A. Janulaitis ir Z. Žemaitis mielai sutiko dalyvauti draugijos veikloje.

Legalizuoti draugiją reikėjo Kauno policijos nuovadoje. Šį reikalą turėjau sutvarkyti aš, nes dirbau Vidaus reikalų ministerijos valdininku.

Mūsų vilniečių draugija susirinkimams naudojosi Lietuvių (Aušros) gimnazijos patalpomis. Į steigiamąjį susirinkimą susirinko pilna salė buvusių vilniečių. Buvo išrinkta Draugijos valdyba ir aptartas tolimesnės veiklos planas. Platesnių visuomeninių ir politinių užmojų Vilniečių draugija nesiekė, svarbiausia buvo palaikyti ryšius tos draugystės, kuri buvo susiformavusi sunkiu ir sudėtingu laiku Vilniaus Lietuvių gimnazijoje, neduoti išblėsti tiems darbams, kuriuos išsinešėme iš tos nuostabios mokyklos. Mūsų draugija išsilaikė keletą metų. Vėliau dalis jos narių įsijungė į respublikinio masto Vilniui vaduoti sąjungą.

Aukštuosiuose Šančiuose užsibuvau ilgiau, nei buvau manęs. Gyvenimo sąlygos pamažu keitėsi. Netrukus po to, kai apsigyvenau su Juozu, jis susirado atskirą kambarį netoliese ir išsikėlė. Mano šeimininkė, matyt, nerimaudama, kad nepasekčiau jo pavyzdžiu, pasiūlė įrengti man atskirą kambarį. Atitvėrė pusę erdvios patalpos, sumūrijo krosnelę, ištinkavo sienas. Langas buvo į kiemo pusę, pro jį matėsi vienas kitas namas, o tarp jų senas, jau pradėjusiomis džiūti šakomis, bet nepraradęs savo didybės ąžuolas, o šalia jo — lyg dukra, gražiai nuaugusi eglė. Šį vaizdelį ligi šiol išsaugojau piešimo sąsiuvinyje. Ištaigingesnio kambario ar buto ieškoti kol kas neleido mano finansai. Po kurio laiko susilaukiau savo kambarėlyje netikėtų įnamių. Pirmiausia apsigyveno svirplys, nežinia iš kur

atsiradęs, nes visame name jų negirdėjau. Dieną jo nei matydavau, nei girdėdavau. Bet kai sutemdavo, ir aš dirbdavau užsikniaubęs prie stalo, jis pasislėpęs užkrosnyje čirpino savo smuikelį. Vienas kitam netrukdėme, jo čirpsėjimas mane veikė raminančiai. Kiek vėliau bedirbdamas pastebėjau vis prabėgantį peliūkštį, iš pradžių paskubomis, bailiai, o paskui vis drąsiau, net stabtelėjantį ir mane apžiūrinėjantį. Kai laukdavau jo vizito, paberdavau jam kiek trupinių, jis netrukdavo pasirodyti ir pasivaišinti. Peliukas taip apsiprato su manimi, kad atsitūpdavo netoli manęs ir spoksodavo kaip dirbu. Gražus buvo gyvūnėlis, blizgančiu kailiuku ir gyvai spindinčiomis akytėmis. Pakalbinus nebėgdavo, bet kai tiesdavau ranką, drąsos vargšui pritrūkdavo. Taip mes draugavome porą mėnesių. Tikriausiai būčiau jį visai prisijaukinęs, bet radau spintelėje knygas, giliau buvusias, apgriaužtais viršeliais ir kampais. Turėjau neprašytą bičiulį išgyvendinti, nors ir labai mielas atrodė.

Įsikėlęs į man įrengtą kambarėlį buvau patenkintas, galėjau ramiai dirbti. Mano šeimininkė jau keli metai našlavo. Jos vyras Kazys Zienius užsikrėtęs šiltine, kuria tuo metu sirgo karo ir vokiečių okupacijos išvarginti žmonės, mirė, palikęs našlę Magdaleną su penkiais vaikais — trimis sūnumis ir dviem dukromis. Vyriausioji duktė Elena tuo metu buvo jau ištekėjusi ir kūrėsi su šeima netoli, už Pažaislio, likę keturi vaikai gyveno prie motinos. Vyriausias sūnus Simonas buvo jau suaugęs, o kiek jaunesni, Petras ir Aleksandras, gyveno su motina. Jauniausioji duktė Jadvyga — maždaug šešiolikmetė pusmergė, gimnazistė. Motina dar stipri, darbšti ir sumani moteriškė, likusi našle, tvarkėsi savo ūkelyje ir šeimoje neblogai. Pajamų šaltinis buvo karvė, kuri, gerai prižiūrima, tiekdavo pieno tiek, kad užtekdavo sau ir dar dalį parduodavo. Prisidėdavo kiek pajamų ir už du nuomojamus kambarius.

Geriausią kambarį name užėmė šeimininkė su dukra. Tai buvo šviesi svetainė ir kartu jų miegamasis. Sūnūs sutilpdavo erdviame valgomajame kambaryje. Jie prie mokslų, atrodo, nebuvo linkę, bet buvo padorūs vaikai, klausė motinos, padėjo jai darbuotis. Motina sugebėdavo palaikyti namuose tvarką.

Nors tebebuvau drovus ir nelinkęs bendrauti, šioje šeimoje kiek pagyvenęs, apsipratau ir pasidariau kaip savas. Rasdavau bendrą kalbą su visais. Jeigu atvažiuodavo vyriausioji dukra Elena su vyru Vincu Kaledinsku, giminės Stančiauskai ir Vaitkevičiai, pritapdavau ir aš prie jų.

Ieškoti kito, erdvesnio kambario, kol nebaigsiu studijų, negalvojau. Juo labiau, kad šeimininkės dukra Jadvygutė, taip ją šaukdavo mama, mano akyse pradėjo temptis į gerą pusmergę. Tamsaus gymio, raudonskruostė, gražiai nuaugusi, ji turėjo išaugti į gražią panelę. Jos būdui taip pat nebuvo ko prikišti — mokėsi gerai, atliekamu laiku padėdavo motinai triūsti namuose.

Iš atsitiktinių mūsų pasikalbėjimų pamaži pradėjo megztis draugystė. Prisimenu, tą pirmą vasarą, kai popiečiais ji išeidavo paganyti karvę, o aš, kai būdavau namuose ir turėdavau laiko, nueidavau pasikalbėti. Apie ką kalbėdavomės, atkurti dabar negaliu, bet tikrai ne apie meilę. Laikas kartu būnant prabėgdavo greitai.

Tuo laiku jau turėjau naujų pažinčių ne tik fakultete biologų tarpe, bet ir su kitų fakultetų studentais. Buvau tradiciškai įsirašęs į ateitininkų korporaciją. Aktyvus jos narys nebuvau, bet į ruošiamas sekmadieniais gegužines — dažniausiai garlaiviu į Kačerginę, Zapyškį, Kulautuvą ar kitas gražias Kauno apylinkes — mielai nuvažiuodavau. Čia daugiausia ir mezgėsi mano pažintys — vienos trumpalaikės, kitos patvaresnės ir net artimos. Pats savo draugus retai aplankydavau, bet pas mane jie dažnai užeidavo. Tai Ekonomikos fakulteto studentai Jonas Petkūnas ir Balys Balanda, Technikos fakulteto — Jurgis Šimulionis, matematikas, mano parapijietis Kazys Mozūra, būsimasis teisininkas Juozas Igaunis, humanitaras Mackus (mirė nebaigęs studijų), biologas Jomantas, mano raštininkavimo laikų bičiulis Auželis, na, žinoma, ir Juozas Čiburas.

Pavienius lankytojus paprastai priimdavau savo kambaryje. Bet kai ateidavo daugiau, nusivesdavau į šeimininkės kambarį, kur į pokalbį įsijungdavo mano simpatija Jadvygutė ir kiti šeimos nariai. Greitai pradėjau pastebėti, kad mano gimnazistė traukia ir kitų mano draugų dėmesį — jie noriai leisdavosi su ja į kalbas ar net lengvą flirtą.

Detalių nebeprisimenu, kaip tai atsitiko, bet žinau, kad vieno pobūvio pas šeimininkę metu Jadvyga mane įžeidė, kažkuo pasišaipydama iš manęs, gal ir ne iš pikto noro, o tik juokais. Aš tai skaudžiai pergyvenau. Kokias dvi savaites nekalbinau jos ir nustojau lankytis jų svetainėje. Ji, matyt, taip pat sunkiai pergyveno tą konfliktą, bet atsiprašyti ar pasiaiškinti neturėjo drąsos. Jau buvau rimtai pradėjęs galvoti ieškotis kitos vietos, bet būdamas nepaslankus vis delsiau. Nežinau, kuo visa tai būtų pasibaigę, jei ne šeimininkės „intervencija". Ji gerai matė susidariusią padėtį ir ėmėsi mus sutaikyti. Kai pas juos buvo svečių, ji pakvietė ir mane prie bendro stalo. Atsisakyti nebuvo dingsties, tuo labiau, kad jaučiau, jog tas kvietimas yra diplomatinis žingsnis. Užėjau. Bendro pokalbio metu norom nenorom pasikeičiau vienu kitu žodžiu ir su Jadvyga. Iš jos kalbos ir elgsenos įsitikinau, kad ji gailisi to, kas įvyko tarp mūsų, ir norėtų susitaikyti. Susitaikė, žinoma, ne viešai prie visų, bet vėliau. Ta proga gal pirmą kartą per visą mudviejų pažintį pasibučiavome.

Šis mažas mūsų pažinties epizodas — susipykimas ir susitaikymas — ne tik neatšaldė mūsų draugystės, bet priešingai, dar labiau ją sustiprino. Abu pajutome, kad išsiskirti mums būtų sunku. Tai jau buvo kažkas panašaus į meilę. Dabar susitikdavome ne tik progai pasitaikius, bet patys ieškodavome tokių progų. Sekmadieniais, kai neišvykdavau kur į botaninę ekspediciją ar atostogų trumpam į tėviškę, išeidavome pasivaikščioti gražiose Kauno apylinkėse: į vaizdingus Nemuno šlaitus tarp tunelio ir Petrašiūnų, į slėniais ir gūbriais išraižytas, turtingas augalija Jiesios apylinkes, kurias kauniečiai vadino Lietuvos alpėmis, į Panemunės mišką, į Pažaislio pušyną ir čia pat Nemuno suplautas švaraus smėlio kopas ir daug kur kitur. Kartais pasikviesdavau Jadvygutę į studentų ruošiamas gegužines. Žiemos vakarais mano kambariuke klausydavomės radijo. Mat tuo laiku Lietuvoje pasirodė pirmieji radijo imtuvai — pradžioje detektoriniai, o vėliau ir garsiakalbiai. Detektoriniai savo kaina buvo visiems prieinami, juos buvo galima pačiam susimontuoti pigiai nusipirkus jo dalis. Aš šiuo išradimu labai susidomėjau, nusipirkau

atskiras dalis, susikaliau iš faneros dėžutę, išvedžiojau laidus, prisijungiau detektorių ir jau turėjau visai neblogai veikiantį, nors ir neišvaizdų, radijo imtuvą. Prie jo praleidome daug malonių vakarų.

Atsidūrę vienu du gamtoje ar namuose be pašalinių, anot M. Valančiaus, „rožančiaus nekalbėdavome". Pasidžiaugdavome gamta, pasišnekučiuodavome, nepraleisdavome progos meiliai apsikabinti ar pasibučiuoti. Tačiau toliau nekaltų pasibučiavimų nenuėjome. Tai buvo ideali (kaip mes ją gimnazijoje vadinome) meilė — nesavanaudiška, neišnaudotojiška, patvari, nepakeičiama. Apie vedybas tuomet dar nekalbėjome ir vienas kitam ištikimybės neprisiekinėjome, bet tyliai mylėjome.

Mano požiūris į meilę, vedybas, santykius su moterimis jau buvo susiformavęs. Augau tokioje aplinkoje, kur ištvirkavimas buvo griežtai smerkiamas. Tai girdėdavau iš suaugusiųjų kalbų, tai smerkdavo kunigai per pamokslus, ištvirkavimo pavyzdžių nemačiau savo namuose, kur gyveno ne tik tėvai, bet ir nuolat besikeičianti šeimyna. Jei parapijoje kokia suvedžiota mergaitė pagimdydavo nesantuokinį kūdikį, tai garsas apie tai plačiai pasklisdavo, o prie nekalto vaiko prilipdavo piktos paniekos „benkarto" vardas, kuris persekiodavo jį visą vaikystę. Suvedžiotojo, žinoma, taip pat niekas negyrė. Pradėjęs eiti vidurinįjį mokslą palaipsniui išsilaisvinau iš tėvų globos, bet ir mokykloje auklėjimui buvo skiriama daug dėmesio. Iki Pirmojo pasaulinio karo berniukai ir mergaitės vidurinėse mokyklose mokėsi atskirai, gyveno atskiruose pensionuose ir bendrabučiuose. Mokykloje greta dalykinių pažymių labai svarbus buvo elgesio pažymys. Dvejukė iš elgesio reiškė pašalinimą iš mokyklos. Už itin sunkius nusikaltimus, asocialius, o ypač politinius, šalindavo su „vilko bilietu" — užkertančiu kelią toliau mokytis. Uniformos buvo privalomos ne tik mokykloje, bet ir mieste, išvažiuojant atostogų. Mokslo metu visą laiką galiojo savo rūšies „komendanto valanda", tai reiškė, kad mokiniai gatvėse galėjo būti tik iki 20 valandos. Mokinių bendrabučių vedėjai paprastai būdavo prityrę pedagogai ir sugebėdavo bendrabučiuose palaikyti drausmę. Kontroliuodavo netgi, kokią literatūrą mokiniai skaito namuose, tai, žinoma, buvo daugiau po-

litinė kontrolė, bet griežtai smerkdavo ir skaitančius tuo metu labai populiarią, detektyvinę literatūrą. Tokiu būdu, ikikarinėse mokyklose buvo nusistovėjęs griežtas režimas. Valstybei rūpėjo, kad mokyklose formuotųsi paklusni ir ištikima esamam politiniam režimui inteligentija. Tačiau ir tokioje mokykloje neišmokau nieko blogo, išsinešiau daug ką gero, neskaitant paties pagrindinio dalyko — mokslo žinių.

Suprantama, bet kokie varžtai gyvenime ar mokykloje jaunimui nepatinka. Jis veržiasi iš jų išsilaisvinti, juos apeiti. Tai paprastai pradeda reikštis paauglystės ar ankstyvos jaunystės metais. Man šis laikotarpis sutapo su pasaulinio masto katastrofa — įsiliepsnojusiu pasauliniu karu ir su tuo susijusiu atsiskyrimu nuo šeimos. 1915–1920 metų laikotarpis, kurį praleidau Voroneže M. Yčo, vėliau Vilniaus lietuvių gimnazijose, sutapo su mano fizinės ir protinės veiklos išsivystymu.

****

1992 metų kovo vienuoliktoji. Daugiau kaip prieš keturis metus savo prisiminimų rašymą nutraukiau. Akys pradėjo sparčiai silpnėti. Be 4–6 kartus didinančios lupos nebegaliu skaityti ir rašyti. Be to, laukė neatlikti darbai — mikologų pastangomis Botanikos institute buvo numatyta išleisti kapitalinį leidinį „Lietuvos grybai“ 10 tomų apimties. Šio daugiatomio veikalo leidimą nutarta pradėti nuo tomo, skirto Lietuvos rūdiečiams grybams, kurių Botanikos katedroje per daugelį metų susikaupė apie 2000 herbarų. Pats vienas to padaryti dėl silpstančių akių būčiau nepajėgęs. Talkon pasisiūlė patyrusi mikologė, daktarė Milda Ignatavičiūtė. Dviese darbas ėjo sparčiai ir 1991 metais leidykla „Mintis“ išspausdino monografijos „Lietuvos rūdiečiai“ pirmąją dalį. 1992 metais baigėme rašyti ir redaguoti V tomo 2 dalį.

Be monografijos rašymo, turėjau dar ir kitų darbų bei įsipareigojimų. Botanikos katedroje tebeėjau profesoriaus konsultanto pareigas. Iki 1990 metų skaičiau studentams fitopatologijos kursą, parašydavau vieną kitą recenziją, atsiliepimą. Minint mūsų botanikų

jubiliejines datas parašiau po pluoštelį prisiminimų apie K. Regel'į, L. Vailionį, P. Snarskį ir apie prof. Joną Dagį, 1991 metų spalio mėnesį šventusį 85 metų jubiliejų.

****

Toliau 141 „Prisiminimų" rankraščio puslapiuose smulkiai aprašyti pastarieji Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metai, lyginama su 1920 metų nepriklausomybe ir optimistiškai žiūrima į ateitį.

****

1992 metų rugsėjo pirmoji. Šiandien vėl atsiveria mokyklų durys. Gatvės vėl pilnos kleganČio, džiūgaujančio, naujiems darbams pasiruošusio jaunimo. Žiūriu ir galvoju, kaip dabar yra malonu žiūrėti su viltimi į ateitį. Bet mano akys jau baigia gesti, nebegali jos džiaugtis naujais laimėjimais. Tad skubu baigti dabarties apžvalgą ir kiek pratęsti atsiminimus.

Apsisprendimo laikotarpis

Baigęs Universitetą beveik nedvejodamas apsisprendžiau pasilikti savo užimamoje fitopatologo vietoje, nes nesinorėjo dėl pinigų palikti mėgiamo mokslinio darbo. 1929 metais iš jaunesniojo laboranto buvau pakeltas į vyresniojo laboranto kategoriją su 340 litų alga, su tokia alga galima buvo tuo laiku visai gerai išsiversti.

Atėjo laikas atlikti žmogiškąją pareigą — sukurti šeimą. Pirmiausia reikėjo keisti gyvenimo sąlygas. Prof. K. Regel'is pasiūlė man persikelti gyventi į vieną Botanikos sodo pastatų. Atsisakiau, nes pastatas buvo labai drėgnas. Kitas motyvas buvo, kad nenorėjau skirtis su šeimininkės dukra Jadvygute.

1928 metais žinomas Lietuvos turtuolis Vailokaitis paskelbė laikraščiuose, kad parceliuojąs sklypams palivarką Pakaunėje — Linksmadvaryje. Jo žemės plytėjo Nemuno kairiajame krante, aukštai iškilusioje lygumoje, tarp Aleksoto ir Marvos. Nuo aukšto šlaito matėsi gražus Kauno senamiestis, įtekanti į Nemuną Neris. Toje

pačioje lygumoje, gal už dviejų kilometrų buvo Aukštoji Freda su Botanikos sodu. Vieta pasirodė man patraukli ir ilgai nedvejodamas pasiteiravau apie sklypo pirkimo sąlygas. Pasiūlė 20 arų sklypą Žvaigždžių ir Kometų gatvių kampe už 4000 litų. Ilgai negalvojęs sumokėjau ir gavau atitinkamus dokumentus.

Sužinojau, kad jonaviečiai siūlo parduoti nukeliamus namus. Nuvažiavęs Jonavon greitai suradau tinkamą, gražiai suręstą trijų kambarių namelį. Už savo pirkinį ir už nugabenimą Linksmadvarin, sumokėjau meistrams, rodos, tik 700 litų.

1929 metų rudenį pirktame sklype sumūrijau pamatus, ant jų sudėjau suženklintus rąstus. Cinkuota skarda uždengiau stogą, beliko sudėti langus, duris ir sutvarkius vidų apsigyventi. Kitus darbus atidėjau vasarai. Taip netikėtai tapau namo savininku. Trūko tik šeimininkės.

Ir štai staigmena — prof. K. Regel'is pranešė, kad Universitetas skiria man stipendiją pasitobulinti užsienyje fitopatologijos srityje. Dar nuo savęs pridūrė, kad galįs mane rekomenduoti į Federalinės Aukštosios technikos mokyklos Botanikos institutą Ciuriche, pas jo pažįstamą profesorių E. Gäumann'ą, žinomą mikologą ir fitopatologą. Apie stažuotę užsienyje K. Regel'is anksčiau man nebuvo užsiminęs, o aš pats neturėjau drąsos prašytis. Pildėsi sena mano svajonė — susipažinti su mokslu užsienyje. Be to, pasiūlymas paglostė ir mano savimeilę. Šią žinią sužinojau, rodos, 1930 metų pradžioje, o išvykti reikėjo pavasarį. Vestuves, apie kurias jau galvojau, reikėjo atidėti. Prieš išvykstant stažuotėn buvau paaukštintas asistento pareigoms, mat laborantą į užsienį siųsti buvo nepatogu, nes ten laborantai dirbo tik techninį darbą. Tai buvo dar viena maloni staigmena.

Naujiena apie komandiruotę į užsienį nedelsiant pasidalinau su Jadvyga. Ji neapsidžiaugė taip, kaip aš, greičiau nuliūdo ir tyliai paklausė, ar neatsisakysiu savo ketinimų, nors gerai suprato mano norą išvykti. Pasisakiau ją mylįs ir norįs, grįžęs iš stažuotės, ją vesti. Ji, savo ruožtu, sakė mane vieną temylėsianti ir lauksianti sugrįžtančio. Aš jau buvau subrendęs, nusistovėjusių pažiūrų, o ji už mane

devyneriais metais jaunesnė, tai galvojau, kad jos pažiūros į gyvenimą ir skonis gali per ilgą mūsų persiskyrimą pasikeisti. Todėl pasakiau, kad jos pažadais nevaržysiu, jeigu ji per tą ilgą laiką susiras kitą, tinkamesnį sau partnerį. Bet ji apie tai net kalbėti nenorėjo. Jadvyga buvo bebaigianti gimnaziją, o aš pradėjau rengtis kelionėn.

Prieš išvykstant į užsienį turėjau susitvarkyti savo ūkinius reikalus. Aptvarkęs savo naująjį namą Linksmadvaryje, nuvykau į tėviškę. 1927 metais mirus tėvukui, Kąkariekoje pradėjo ūkininkauti brolis Petras (baigęs žemės ūkio mokyklą) ir pasitelkęs į pagalbą jaunesnįjį brolį Mykolą.

Juridiškai ir man Kakariekoje priklausė dalis žemės. Bet aš ūkyje dirbti negalvojau, maniau, pats susitaupysiu ir užsitikrinsiu savo šeimos gyvenimą. Žemės atsisakiau, nereikalaudamas kompensacijos, nes žinojau, kad kaime litas labai brangus. Tik paprašiau, kad man išvažiavus, brolis Mykolas užbaigtų mano namo įrengimą, o kai jis atvažiuos Kaunan studijuoti, galėsiąs jame gyventi.

Gavęs stipendiją avansu už mėnesį 400 litų, išsikeičiau juos. Šiltai atsisveikinau su Jadvyga bei jos šeima ir išvykau.

ŽINGSNIS AUKŠTYN

Ciurichas

Vieną gražią vėlyvo pavasario dieną traukinys pajudėjo link Ciuricho.

Pakeliui Berlyne turėjau persėsti į kitą traukinį. Jo belaukdamas apžiūrėjau Zoologijos ir Botanikos sodus. Kitą dieną jau buvau Ciuriche. Po Berlyno jis man pasirodė ramus, jaukus miestas. Jo grožis pagavo mane kažkokiu didingumu, panašiai kaip Palanga ar Kuršių Nerija. Ciurichas buvo vienas didžiausių Šveicarijos miestų, net Bernas, sostinė, buvo mažesnis.

Palikęs daiktus stoties saugykloje, išėjau ieškoti Federalinės Aukštosios technikos mokyklos.

Susiradęs mokyklos pastatą, jo antrame aukšte esančio Botanikos instituto vestibiulyje susitikau du vyriškius. Vienas jų, stambaus sudėjimo, augalotas, juodais kiek pražilusiais, aukštyn sušukuotais plaukais, su pensnė akiniais, žingsniavo sunkiai pasiramsčiuodamas lazda. Kitas, jį prilaikąs vyriškis taip pat tvirto sudėjimo, šviesiais plaukais vyras, kuriame tuoj pat atpažinau daktarą V. Koch'ą. Su juo buvau susipažinęs, kai jis lankėsi Kaune pas K. Regel'į ir apie mėnesį laiko tyrė Žuvinto ežero florą. Pamatęs mane, supažindino su lydimu vyriškiu. Tai buvo profesorius E. Gäumann'as. Tuojau įteikiau prof. K. Regel'io laišką. Prof. E. Gäumann'as pakvietė į savo kabinetą ir rado reikalą paaiškinti man, kodėl taip stipriai šlubuojąs. Mat neseniai buvo persirgęs reta paralyžiaus liga. Paskui pasiteiravo, ar jau išsinuomavau kambarį ir ėmėsi su dr. V. Koch'u ieškoti kažkokiame dienraštyje skelbimų. Radę man tinkamą, patarė ten nueiti ir atsisveikino iki kitos dienos. Tokiu jų rūpestingumu buvau nustebintas. Jų nurodytą adresą lengvai susiradau. Butas buvo nuošalioje, tylioje gatvėje. Šeimininkė, vieniša moteris, parodė man naujai atremontuotą kukliai apstatytą kambarį. Kambarys buvo nedidelis, bet jaukus, šviesus ir visai netoli būsimos darbovietės — Botanikos instituto. Išsiderėjau, kad pusryčiams gausiu kavos ar kakao puodelį, duonos ar bandelių su sviestu ir fermentiniu sūriu. Tuoj pat persigabenau daiktus ir įsikūriau.

Kitą rytą nuskubėjęs į institutą, susitikau prof. E. Gäumann'ą. Jis pasiteiravo, kokią temą norėčiau pasirinkti savo darbui. Maniau, kad temą parinks darbo vadovas, to klausimo nebuvau apgalvojęs. Atsakiau, kad būtų įdomu dirbti su medieną ardančiais grybais. Siūlymui profesorius pritarė, bet pasakė, kad darbą šia tema turėčiau dirbti apie penkerius metus, o aš teturėjau tik dvejus. Profesorius ilgai negalvodamas pasiūlė temą „Narkozės įtaka augalų grybiniams susirgimams". Aš truputį nusiminiau, nes tema buvo labai specifinė ir gautus rezultatus vargu ar pritaikysiu praktikoje, man atrodė, kad tai daugiau teorinis darbas. Bet su profesoriumi daug diskutuoti nemačiau prasmės ir sutikau.

Profesorius parodė čia pat esančią laboratoriją bei mano darbo vietą, kur stovėjo mikroskopas ir kitas laboratorinis inventorius,

atnešė literatūros ir davė laiko paruošti būsimo darbo planą. Planą parašius liepė nesirūpinti dėl išlaidų, kurių prireiks darbui atlikti. Čia pat supažindino mane su laborantu ir pasakė, kad aprūpintų reikalingomis priemonėmis ir preparatais eksperimentui. Po to profesorius supažindino su dviem sodininkais, kurie prižiūrėjo eksperimentinius šiltnamius. Vienam jų liepė parūpinti būsimiems mano bandymams augalų sėklų, gauti iš Sodininkystės instituto sergančių augalų pavyzdžių ir išskirti šiltnamyje reikalingą mano darbui plotą. Dėka profesoriaus ir jo personalo operatyvumo galėjau tuoj pat pradėti dirbti.

Prof. E. Gäumann'as į mano eksperimentus nesikišo, tik kartais užeidavo pasiteirauti, kaip sekasi ir pasižiūrėti bandomųjų augalų. Bandymai tęsėsi apie pusantrų metų. Likusį laiką sunaudojau ruoštis egzaminams ir disertacijai rašyti. Abi vasaras atostogų neturėjau, nesinorėjo pertraukti eksperimento.

1931 metų vasarą mane netikėtai aplankė sužadėtinė Jadvygutė, kuri studijavo Vytauto Didžiojo universitete istoriją ir drauge dirbo valdininke Valstybės kontrolėje. Susitaupiusi pinigų ji parašė man, kad atvyksianti. Iki Berlyno važiavo kartu su studijų draugu, advokatu Baliu Balanda, kuris ją palydėjo į Ciuricho traukinį, ten jau sutikau aš, nulydėjau į viešbutį. Jadvyga dabar buvo jau visai subrendusi mergina, dar labiau išgražėjusi, nei palikau Kaune. Mudviejų pasimatymas truko vos keletą savaičių, bet jis buvo labai turiningas ir suteikė mums abiem daug džiaugsmo. Savo vadovui apie viešnios atvykimą nieko nesakiau, nes nenorėjau pasakoti mudviejų istorijos.

Kalbų mums per visą viešnagę nestigo. Ji pasakojo apie savo šeimą, pažįstamus, studijas, tarnybą, naujas pažintis, o aš apie savo darbus ir gyvenimą Ciuriche. Atitrūkdamas nuo darbų aprodžiau Jadvygai visas miesto ir apylinkių įdomybes, gražesnes vietas. Buvome išvykę traukiniu į Alpių aukštikalnes, viršūnės, deja, nepasiekėme, pritrūko laiko. Jai išvažiuojant bučiniais patvirtinome susitarimą amžinai draugystei.

Išlydėjus viešnią baigėsi visi vasaros malonumai. Eksperimentinis darbas ėjo prie pabaigos. Pradėjau rašyti disertaciją. Rašiau vokiečių

kalba, pasiskolinęs iš rektorato rašomąją mašinėlę. Pagaliau paskutinis mano stažuotės etapas — daktarinis egzaminas. Jį reikėjo laikyti raštu ir žodžiu. Darbui raštu pasirinkau temą apie samanas. Kanceliarijos viršininkas uždarė mane tuščiame kambaryje, paliko savo telefono numerį ir pasakė, kad ateis po keturių valandų paimti darbą. Komisija įvertino mano rašinį pažymiu „gerai". Tokį pat pažymį gavau už žodžiu laikytą egzaminą. Vėliau komisija — profesoriai E. Gäumann'as, Jacguagen'as ir dr. V. Koch'as apsvarstė mano disertacinį darbą, įvertino „labai gerai" ir pripažino man gamtos mokslų daktaro laipsnį. Viešai ginti disertacijos nereikėjo. Mano disertacinis darbas 1932 metais buvo išspausdintas Šveicarijos Botanikų draugijos žurnale.

Daktarinį diplomą, galutinai apipavidalintą, gavau jau grįžęs į Kauną, 1932 metų pabaigoje. Jame buvo įrašyta, jog Federalinės Aukštosios technikos mokyklos Ciuriche profesorių kolegija suteikia ir rektorius tvirtina Antanui Minkevičiui už daktarinį darbą (pavadinimas) gamtos mokslų daktaro laipsnį.

Dabar keliais bruožais apie Aukštosios technikos mokyklos Botanikos institutą. Jis savo apimti ir struktūra buvo panašus į Lietuvos universiteto Matematikos–gamtos fakulteto katedras. Patalpų jame buvo nedaug — keturi kambariai, neskaitant bendrų auditorijų ir mokomųjų auditorijų (laboratorijų) studentams. Vieną kambarį užėmė biblioteka. Mažiausias kambarys buvo laboratorija, kuriame galėjo dirbti šeši žmonės ir joje dar tilpo spintos su Instituto herbaru. Esminę Instituto dalį sudarė kieme įrengtas šiltnamis, įrengtas prof. E. Gäumann'o pastangomis. Nei sekretorės, nei mašininkės direktorius nelaikė, pats spausdino savo darbus. Toks buvo tas nedidelis Institutas, plačiai garsėjęs mikologijos ir fitopatologijos mokslo pasaulyje. Jame lankydavosi ir stažuodavosi mokslininkai iš visos Europos ir net tolimos Japonijos. Mano buvimo laiku čia ruošė daktaratus dar du užsieniečiai mokslininkai. Prof. E. Gäumann'as sugebėjo mokslinį darbą suderinti su praktine veikla ir Instituto lėšas nuolat papildydavo užsakyminiais darbais, bet taip, kad nenukentėtų mokslas. Darbuotojų darbo rezultatai buvo vertinami

pagal spaudoje paskelbtus mokslinius straipsnius, dalyvavimą tarptautinėse konferencijose.

Prof. E. Gäumann'as, išgarsinęs jo vadovaujamą Botanikos institutą, buvo neeilinis žmogus. Tai buvo asmenybė, gilaus proto, plataus akiračio, energingas organizatorius, darbštus, reiklus savo mokiniams ir pavaldiniams, jis imponavo visiems, kurie turėjo su juo reikalų. Buvo gimęs 1893, mirė 1963 metais. (Plačiau apie prof. E. Gäumann'ą žurnale „Mikologija i fitopatologija", 1969, III t.).

Vėl Lietuvoje

Grįžęs iš Ciuricho su daktaro diplomu, tuoj pat vėl pradėjau dirbti Botanikos sode fitopatologo etate ir tęsiau prieš išvykimą pradėtus darbus, eksperimentus disertacijos tema, gilinausi į Lietuvos rūdiečių grybų tyrimus, rinkdamas jų pavyzdžius iš visos Lietuvos.

Prof. K. Regel'is patarė paruošti ir apginti Universiteto Senate habilitacinį darbą, kuris suteikia teisę skaityti paskaitas studentams ir vadovauti praktikos darbams bei seminarams. Buvau tyręs Lietuvos rūdiečius grybus, tema buvo aktuali, beliko tik surinktą medžiagą surašyti ir pateikti Senatui. Baigęs atidaviau Universiteto vadovybei. Prieš gynimą ne juokais pradėjau jaudintis, nes iki tol viešų paskaitų buvau nedaug skaitęs, o išeiti ir skaityti pranešimą tokiai garbingai auditorijai buvo nejauku ir baugu. Dėkui K. Regel'iui, kuris patarė man prieš pat posėdį užeiti į kavinę ir išgerti stiprios kavos puodelį. Padėjo. Kai išėjau į tribūną, apžvelgiau prie ilgo stalo susėdusius Senato narius ir salėje sėdinčius profesorius bei docentus, mano baimę lyg kas ranka nuėmė. Visas darbas buvo atspausdintas žurnale „VDU Botanikos sodas". Habilitacija buvo suteikta, prof. K. Regel'is perleido man skaityti fitopatologijos kursą ir vesti laboratorinius darbus. 1930 metais, netikėtai mirus prof. L. Vailioniui, reikėjo skaityti botanikos kursą medicinos studentams.

Nauja šeima

Grįžęs po dviejų metų Kaunan, nuvykau iš stoties ne pas savo senąją šeimininkę Aukštuosiuose Šančiuose, bet į savo namą Linksma-

dvaryje. Tenai jau gyveno mano mama, brolis Mykolas ir man iki tol nematyta įnamė — Liuda Sakalytė, tolima mano pusbrolių giminaitė, užaugusi be tėvų ir tarnavusi daugiausia žydų šeimose. Atsirado čia vietos ir man.

Atsigavęs po kelionės ir jaudinančių susitikimų, ėmiausi tvarkyti ūkį. Pirmiausia reikėjo praplėsti namą, nes netrukus ruošiausi vesti. Daktaratas ne tik atnešė man kai kurių pakitimų karjeroje, bet ir žymiai pagerino materialinę padėtį. Gaudavau 600 litų algos. Su tokia suma, neišlaidžiai gyvenant, galima buvo išlaikyti šeimą.

Reikėjo pristatyti prie esamo namo trisienį ir įrengti du kambarius. Berods, brolis Mykolas surado meistrą Baltaragį, apsiėmusį suręsti priestatą. Darbas užsitęsė iki vasaros pabaigos. Reikėjo namą apkalti lentomis, pastatyti priebutį, sandėlį, darbų vis atsirasdavo. Laisvomis nuo darbo valandomis aš ir pats dirbau, nes fizinį darbą mėgau ir laikiau, kad jis atstoja sportą.

1932 metų rugpjūčio 6 d. Jadvyga Zienytė ir aš susituokėme Karmelitų — šv. Kryžiaus bažnyčioje. Vestuvių puotos nebuvo, tik pagerinta vakarienė nuotakos namuose. Mūsų vestuvėse dalyvavo iš mano pusės mama ir brolis Mykolas, o liudininkais buvo mano studijų draugai Jonas Petkūnas ir Jaronimas Ignatonis bei žmonos klasės draugės — Marytė Brinkutė ir Lilė Miežytė.

Po vestuvių vietoje tradicinės povestuvinės kelionės nutarėme vykti į poilsiavietę. Sužinojome, kad Panerių dvare priimami vasarotojai. Vieta buvo rami, su nuostabiai gražiu gamtovaizdžiu aplinkui. Prie pietų stalo susirinkdavo apie dešimtį žmonių, jų tarpe buvo žinomas rašytojas Liudas Gira.

Pasibaigus atostogoms, kiekvienas grįžome prie savo darbo: žmona tebedirbo Valstybės kontrolėje ir studijavo istoriją, o aš tęsiau įprastinį darbą Botanikos sode. Žmona iškart apsigyveno naujame name. Tiesa, priestatas nebuvo baigtas, todėl gyvenome ankštokai. Betgi įsimylėjėliams argi tai svarbu? Visos viltys krypo į ateitį. Žiemą jau turėjome keturių kambarių butą, neskaitant virtuvės ir dar neįrengtos mansardos. Priestate įrengėme miegamąjį ir mano darbo kambarį.

Bėgo dienos, mėnesiai, metai. Mūsų sodyba sparčiai keitė išvaizdą: namą apkaliau iš lauko pusės lentutėmis, nudažiau ochros spalva, aptvėriau ilgą tvorą, nes namas buvo kampinis, tarp dviejų gatvių, įveisiau didelį sodą. Sode surenčiau pavėsinę, kad karštomis dienomis turėtume kur pietauti. Žmona sodindavo darže įvairias daržoves, tvarkė gėlyną. Sodas dar nedavė derliaus, tad brolis Petras, turintis Kakariekoje didelį sodą, rudeniop arkliais atveždavo vaisių.

1932–1940 metai buvo įdomiausias mūsų gyvenimo laikotarpis. Tai sveikos jaunystės laikas, politinės ir ekonominės rimties laikas. Tik vienas kitas debesis sudrumsdavo mūsų laimę. Tuo laikotarpiu, nesulaukusi nei šešiasdešimties metų, mirė uošvė Magdalena Zienienė, sirgusi skrandžio vėžiu. Skaudžios mums buvo jos priešmirtinės kančios. Mano mama buvo sunkiai susirgusi insultu, kurį laiką buvo be sąmonės, vėliau atsigavo. Laimei, liga blogų pasekmių nepaliko. Po mamos ligos ištiko nelaimė brolį Petrą — bedirbdamas ūkyje motoriniu pjūklu nusipjovė ranką virš riešo ir liko invalidu visam amžiui. Šią nelaimę skaudžiai pergyvenome.

1933 metų vidurvasaryje žmona pagimdė pirmąjį sūnų, kurį pakrikštijome Algiu Leonu. Mums abiem tai buvo didelis džiaugsmas — žmonai, kad pasibaigė gimdymo skausmai ir sulaukė sveiko mielo kūdikio, man, kad pratęsiu savo giminę. 1935 metais gimė antras sūnus — Jonas Vytautas, o 1939 metais trečias vaikas — dar vienas sūnus Rimvydas Antanas. Žmona, žinoma, norėjo turėti nors vieną dukrelę, bet ar žmogus gali suprasti visus gamtos dėsnius? Auginome vaikus ir džiaugėmės. Ypatingai prie vaikų prisirišo žmona. Ji atsisakė tarnybos, metė studijas ir atsidėjo vaikų auginimui ir kitiems šeimos reikalams. Labai pamilo mūsų vaikus ir savo vaikų neturėjusi Liuda Sakalytė, kuri padėdavo žmonai.

Mano mama kažkodėl buvo anūkėliams abejinga. Kartą, kai aš žaidžiau su neseniai iš lopšio „išlipusiu“ Algiuku, ji priėjusi prie manęs liūdnai pasakė, kad šis vaikas ilgai negyvens, taip jai per sapną esą pasakyta. Tai mane sukrėtė, bet matydamas vaikutį stiprų, sveiką ir linksmą, tuojau atsitokėjau, pagalvojęs, kad tai seno žmogaus

vaizduotės padarinys. Mamos sapną prisiminiau tik tada, kai Algis, įpusėjęs savo amžių, netikėtai žuvo — paskendo Kauno mariose bemeškeriodamas. Tada pagalvojau, ar tai buvo mamos aiškiaregystė, nors ir vėliau išsipildžiusi? Kol jaunas buvau, pats mylėjau ir buvau mylimas, todėl į mamos abejingumą vaikams žiūrėjau kaip į seno žmogaus nuovargį, giliau jo neanalizuodavau. Dabar, kai pats pasenau, suprantu, kad tėvuko mirtis 1927 metais labai ją sukrėtė, jos gyvenime įvyko stiprus posūkis. Šeimininkavusi ūkyje, gerbiama namuose ir pažįstamų, po tėvuko mirties pradėjo mūsų šalintis ir gyventi nuobodų karšaties gyvenimą, be vilčių ir ateities siekių. Šį laikotarpį ji pavadino tamsos laikotarpiu. Primindavo mums, kad jaunystėje sapnavusi sapną, kuriame jai pasirodęs Angelas sargas ir pasakęs, kad ji gyvensianti ilgai, bet senatvę baigsianti tamsoje. Ji laikė, kad po vyro mirties prasidėjo jai sapne išpranašauta tamsybė.

Grįžęs iš Ciuricho pasiėmiau mamą į Linksmadvarį, bet ir čia ji liko lyg ir nuošalyje, nes buvo pratusi tik dideliame ūkyje dirbti ir gyventi.

Baigiamosios pabiros

1940 metai Lietuvai — didelių permainų ir žmonių kančių epochos, kuri užtruko 50 metų, pradžia. Nežinau, kokiu stebuklu ar atsitiktinumu likau gyvas, o gal ir kokia paslaptinga antgamtinė jėga mane vedė per gyvenimą ir leido po penkiasdešimt metų vėl sulaukti Lietuvos nepriklausomybės.

1940 metų vasarą prof. K. Regel'is, nelaukdamas, kol Lietuvoje įsigalės Tarybų valdžia, išvyko su šeima į Šveicariją.

Pasitraukus iš Vilniaus lenkams, Gamtos fakultetas su visomis katedromis iš Kauno buvo iškeltas į Vilnių, į čia atkurtą Vilniaus universitetą. Liaudies švietimo komisariatas buvusį Matematikos–gamtos fakulteto dekaną Z. Žemaitį paskyrė eiti rektoriaus pareigas, o dekanu — J. Dagį. Botanikos katedra išsiskyrė į dvi katedras: Augalų anatomijos ir fiziologijos, kuriai vadovavo J. Dagys ir Augalų sistematikos katedrą, kurios vedėju buvau paskirtas aš, suteikus man docento vardą.

Prasidėjęs karas ir vokiečių okupacija trikdė Universiteto darbą. Pedagoginio darbo labai sumažėjo, nes jauni vyrai kas kariavo, kas slapstės nuo karinės prievolės ar nuo išvežimo darbams į Vokietiją. Bet mokslinį darbą dar buvo galima dirbti. Reikėjo saugoti katedros turtą, be to, man buvo pavesta tvarkyti Botanikos sodą, esantį ant Neries kranto Vingio parke. Okupacijos metais gyvenau Vilniuje ir tik šventadieniais parvykdavau į Kauną.

1944 metais artėjant frontui išvykau pas šeimą ir netrukus atsidūrėme Žemaitijoje, ten per stebuklą likau gyvas, truputį mokytojavau kaimo mokykloje.

Rudeniop iš spaudos sužinojęs, kad Universiteto personalas ir studentai kviečiami grįžti ir pradėti naujus mokslo metus, nedelsdamas grįžau. 1944 metais man buvo pripažintas profesoriaus vardas ir pavesta vadovauti Augalų sistematikos katedrai. Šiai katedrai, bent kiek keitusiai savo struktūrą ir pavadinimą, vadovavau iki 1972 metų, tada pasiprašiau išleidžiamas į pensiją. Rektoratas paliko mane dirbti profesoriumi konsultantu su puse, vėliau ketvirčiu atlyginimo.

Studentams skaičiau įvairius kursus — fitopatologiją, botaniką, augalų sistematiką. Fitopatologiją skaičiau iki 1991 metų. Mano stažas aukštojoje mokykloje 65 metai, o docentavimo ir profesoriavimo laikas — 50 metų.

****

Matau, kad savo gyvenimo nuotrupų jau nebaigsiu, nes sutemos akyse greitai progresuoja. Bet baigti galbūt ir nesvarbu. Skiriu jas savo šeimos nariams — vaikams, anūkams, jeigu kas domėsis ir artimiems giminėms. Betgi jie žino antrąją mano gyvenimo pusę geriau nei pirmąją, nes patys daug ką matė, girdėjo ir kartu su manimi patyrė. O jeigu kas iš tolimesniųjų pasidomėtų mano gyvenimu man mirus, žinių galima rasti šiuolaikinėje spaudoje, archyvuose, mano paties raštuose.

****

Mūsų tėvukas dar tęsė prisiminimus iš vėlesnių laikų, tačiau paskutiniai du rankraščio tomai, parašyti jam visai apakus, nebeįskaitomi, todėl prisiminimus čia ir nutraukiame...

Trūkstamas jo biografijos vietas užpildys bendradarbių ir artimųjų atsiminimai apie jį patį, už kuriuos esame visiems labai dėkingi.

Išsami A. Minkevičiaus mokslinių darbų rodyklė iki 1989 metų imtinai yra dr. J. Sakalauskaitės leidinyje: „Antanas Minkevičius. Literatūros rodyklė“ — Vilnius, 1990, Vilniaus universitetas. Šiame leidinyje pateikta:

1. *Knygos, straipsniai, recenzijos;*
2. *Mokslinių darbų redagavimas;*
3. *Vertimai;*
4. *Disertacijos, parengtos vadovaujant A. Minkevičiui;*
5. *A. Minkevičiaus oponuotos disertacijos;*
6. *A. Minkevičiaus tyrimai kitų autorių darbuose;*
7. *Literatūra apie A. Minkevičių;*
8. *Ikonografija.*

ATSIMINIMAI

Pažintis su profesoriumi A. Minkevičiumi

Su prof. Antanu Minkevičiumi susipažinau 1950 metais Palangoje. Apie jį jau žinojau iš anksčiau, bet susitikti neteko. Tuo metu, ieškodamas vadovo savo disertaciniam darbui, nutariau su profesoriumi susitikti ir pasikalbėti. Jis sutiko man vadovauti. Nuo tada ir prasidėjo artimesnė mūsų pažintis. Prof. A. Minkevičiui vadovaujant apgyniau kandidatinę disertaciją. Vėliau, 1961 metais, perėmiau iš jo vadovavimą LTSR MA Botanikos instituto Fitopatologijos sektoriui. Po to mūsų bendradarbiavimas tapo pastovus. Prof. A. Minkevičius teikė visokeriopą paramą vėliau pavadintai Fitopatogeninių mikroorganizmų laboratorijai. Jis konsultuodavo ir vadovaudavo disertantams, skelbė kartu su laboratorijos bendradarbiais svarbius leidinius. Botanikos institutas rėmė, o laboratorijos darbuotojai bendradarbiavo išleidžiant profesoriaus surinktą medžiagą apie rūdiečius grybus. Prof. A. Minkevičius buvo oponentu mano habilitacinei disertacijai.

Arčiau susipažinus būdavo momentų, kai profesorius pasipasakodavo apie buvusias jaunystės svajones ir pergyvenimus. Mintimis nuskrisdavo į gimnazijos laikus Voroneže, į sunkų apsisprendimą pasirinkti medicinos, gamtos mokslų ar net dailės studijas aukštojoje mokykloje, apie darbą Kauno botanikos sode. Gilūs prisiminimai išliko ir apie daktarinės disertacijos ruošimą Šveicarijoje, vadovaujant pasaulinio garso mokslininkui prof. E. Gäumann'ui.

Ne viename straipsnyje, rašydamas apie prof. A. Minkevičių, pateikiau mintis apie jo nuopelnus Lietuvos botanikos mokslui. Svarbiausias iš jų yra „Profesoriaus Antano Minkevičiaus 100-mečio sukaktis“, patalpintas laikraštyje „Mokslo Lietuva“.

Habil. dr. prof. Mindaugas Strukčinskas

Profesoriaus Antano Minkevičiaus 100-mečio sukaktis

2000 metų gegužės mėnesio gale sukako 100 metų, kai gimė vienas iš žymiausių Lietuvos botanikų, Lietuvos Mokslų akademijos narys korespondentas, Lietuvos nusipelnęs mokslo veikėjas, Lietuvos valstybinių mokslo ir technikos premijų laureatas, habilituotas daktaras, profesorius Antanas Minkevičius.

Minkevičius gimė 1900 metų gegužės 18 d. (senuoju stiliumi) dabartiniame Molėtų raj. Girsteikiškio kaime stambių ūkininkų šeimoje. Baigęs gimnaziją atsisakė vyriausiojo sūnaus privilegijų paveldėti ūkį ir 1922 m. įstojo į Kauno universiteto Gamtos–matematikos fakultetą, kurį 1927 m. baigė. Dar būdamas studentu, 1925 m. pradėjo dirbti Kauno botanikos sode ir vadovauti ten įkurtai Fitopatologijos laboratorijai. Baigęs universitetą, A. Minkevičius liko dirbti ten pat asistentu. Tolimesnė jo pedagoginė veikla buvo nuolat susijusi su moksliniu tiriamuoju darbu. Nors pagrindinė mokslinio–tiriamojo darbo kryptis visą laiką buvo mikomicetai, ypatingai parazitiniai, bet kartu domėjosi samanomis, menturdumbliais, kerpėmis, aukštesniaisiais augalais. 1930 m. A. Minkevičius buvo pasiųstas į Šveicariją, kur Ciuriche, vadovaujamas įžymaus mokslininko prof. E. Gäumann'o, paruošė daktaro disertaciją ir tobulinosi parazitinių grybų tyrimų srityje. 1932 m. A. Minkevičius apgynė daktaro disertaciją „Narkozės įtaka augalų apsikrėtimui grybais". Gauti tyrimų duomenys buvo paskelbti Šveicarijos spaudoje. Grįžęs į Lietuvą, A. Minkevičius toliau dirbo Vytauto Didžiojo universitete ir tęsė anksčiau pradėtus tyrimus. Gautus tyrimų ir stebėjimų duomenis A. Minkevičius pradėjo skelbti dar 1926 m. Už darbą „Lietuvos rūdžių floros metmenys" 1939 m. jam buvo suteiktas privatdocento, o 1940 m. pripažintas docento vardas. Nuo šių metų A. Minkevičius pradėjo dirbti Vilniaus valstybiniame universitete, kur 1944 m. jam suteiktas profesoriaus vardas. Vilniaus universiteto Gamtos fakultete prof. A. Minkevičius daug metų vadovavo Žemesniųjų augalų ir Botanikos katedroms. Studentams jis skaitė fitopatologijos, dendrologijos ir įvairias kitas

paskaitas, susijusias su vadovautų katedrų specifika. Be tiesioginio pedagoginio darbo, prof. A. Minkevičius visą laiką aktyviai dalyvavo moksliniame tiriamajame darbe. Ši jo veikla buvo susijusi su antraeilėmis pareigomis Lietuvos Mokslų akademijoje. 1945–1950 m. Biologijos institute jis vadovavo Botanikos sektoriui, o iki 1958 m. ten dirbo vyr. moksliniu bendradarbiu. 1958 m. dar Biologijos institute įkūrė ir iki 1961 m. jau perorganizuotame Botanikos institute vadovavo Fitopatologijos sektoriui. 1961–1963 m. A. Minkevičius, kaip akademikas–sekretorius, vadovavo Lietuvos Mokslų akademijos Gamtos skyriui.

Šio įžymaus mokslininko nuopelnai botanikos mokslo plėtotei neliko nepastebėti vyriausybės. 1956 m. jis buvo išrinktas nariu korespondentu, jam suteiktos valstybinės premijos už miškų, pievų ir pelkių samanų Lietuvoje tyrimus (1959 m.), taip pat už makromicetų tyrimų plėtotę Lietuvoje (1981 m.), 1960 m. buvo pripažintas nusipelniusio mokslo veikėjo vardas. Nepaisant to, kad prof. Minkevičius 1963 m. pasitraukė iš tiesioginės veiklos Lietuvos Mokslų akademijoje, jis čia ir toliau liko mokslinių tarybų nariu, konsultantu, aspirantų vadovu. Vilniaus valstybiniame universitete jis iki gilios senatvės, atsisakęs administracinio darbo, skaitė paskaitas, vadovavo diplomantams ir aspirantams.

Profesorius A. Minkevičius buvo plačios erudicijos žmogus, pedagogas ir mokslininkas. Pokario metais, kada respublikai būtina buvo kuo greičiau paruošti įvairių sričių specialistus, prof. A. Minkevičius vadovavo net kelių profilių aspirantams. Jo vadovaujami aspirantai paruošė ir apgynė kandidatines disertacijas iš fitopatologijos, mikologijos, lichenologijos, algologijos, bakteriologijos, dendrologijos sričių. Prof. A. Minkevičiaus žinios įvairiose botanikos mokslo srityse buvo tiek gilios, kad jis konsultuodavo ruošiančius daktaro (dabar habilituoto daktaro) disertacijas. Prof. A. Minkevičius vien tik fitopatologijos srityje yra paruošęs apie 20 mokslo kandidatų, o bendrai jo vadovautų ir konsultuotų disertacijų skaičius žymiai didesnis. Likimas taip susiklostė, kad beveik vienu metu pradėję mikomicetų tyrimus prof. V. Vilkaitis, prof. K. Brundza ir

prof. A. Minkevičius intensyviai juos tęsti toliau ne visi galėjo. Prof. V. Vilkaitis anksti mirė tremtyje, prof. K. Brundza pasirinko kitas mokslo sritis. Likęs vienas, prof. A. Minkevičius taip našiai dirbo, kad dabar laikomas fitopatologijos tėvu Lietuvoje. Jo mokiniai dabar gerai žinomi respublikos mokslo darbuotojai ir parazitinių mikromicetų tyrimų srityje, tai: habil. dr. M. Ignatavičiūtė, prof. habil. dr. A. Lugauskas, dr. I. Puipienė, doc. dr. D. Repšienė, habil. dr. S. Stanevičienė, prof. habil. dr. M. Strukčinskas, dr. L. Šidla, dr. O. Špokauskienė, prof. habil. dr. Albertas Vasiliauskas, doc. R. Žuklienė, doc. dr. L. Žuklys ir kiti. Prof. A. Minkevičius yra spaudoje paskelbęs daug mokslinių ir populiarių straipsnių, vadovėlių, apibūdintojų, kurie žymiai suaktyvino fitopatologinius ir kitų sričių tyrimus Lietuvoje.

Pirmasis A. Minkevičiaus straipsnis buvo paskelbtas spaudoje 1926 m., o pirmoji publikacija apie parazitinius grybus — 1927 m. Nepriklausomybės metais jis skelbė straipsnius ne tik apie parazitinius grybus. Vertinga tyrimų medžiaga paskelbta Vytauto Didžiojo universiteto darbuose apie Lietuvos samanas — „Pradmenys Lietuvos samanų florai tirti“ (1930–1935 m.), „Lietuvos rūdžių floros metmenys“ (1937). A. Minkevičiaus rūdligių sukėlėjų tyrimai sudarė jo, mokslininko–tyrinėtojo, veiklos pagrindą. Jau šioje pirmoje monografijoje jis aprašė apie 180 rūdiečių rūšių ant daugiau kaip 300 parazituojamų augalų. Tai buvo tik darbo pradžia, kuri po daugiau kaip 50 metų buvo apibendrinta atskiruose leidiniuose.

Tuo laiku A. Minkevičius, greta kitų autorių, aktyviai dalyvavo „Vadovo Lietuvos augalams pažinti“ (1934), taip pat „Lietuviško botanikos žodyno“ (1938) išleidime.

Ikikarinėje Lietuvoje paskelbti jo straipsniai talpina ne tik papildomą medžiagą apie rūdiečius, bet ir gana vertingus duomenis apie kitus parazitinius grybus, apie bakterines ligas, taip pat apie Lietuvos valgomuosius ir nuodingus grybus bei apsaugos nuo augalų ligų priemones.

Pokario metais prof. A. Minkevičius toliau tęsė rūdiečių grybų tyrimus ir gautus rezultatus skelbė spaudoje. Tuo pačiu metu paskelbė

spaudoje pirmąjį plačios apimties fitopatologijos vadovėlį „Fitopatologijos pagrindai“ (1948), taip pat „Grybinės medžių ir krūmų ligos“ (1950). Šios knygos mūsų fitopatologams buvo pirmieji platesnių žinių šaltiniai apie augalų ligas ir jų sukėlėjus. Greta minėtų stambesnių darbų, spaudoje buvo paskelbti ir kiti siauresnės apimties atskiri leidiniai: „Bulvių ir kitų augalų vėžys“ (1951), „Svarbesniosios varpinių augalų kūlės ir jų paplitimas Lietuvoje“ (1951), „Javų rūdys ir kova su jomis“ (1953).

Dendrologų bibliotekos buvo praturtintos svarbiu prof. A. Minkevičiaus leidiniu „Savaime augantieji, auginami bei augintini Tarybų Lietuvoje spygliuočiai medžiai ir krūmai“ (1954).

Neužmiršti buvo ir seniau pradėti Lietuvos samanų tyrimai. Pirmą kartą Lietuvoje buvo išleistas „Vadovas Lietuvos TSR miškų, pievų ir pelkių samanoms pažinti“ (1955). Spaudoje pasirodė didelę paklausą turėjusi knyga „Valgomieji ir nuodingieji grybai“ (1957, parašyta kartu su J. Mazelaičiu). Vykdydamas planines Vilniaus valstybinio universiteto užduotis, prof. A. Minkevičius 1954–1959 m. tyrinėjo įvairių Lietuvos ežerų fitoplanktoną ir gautus rezultatus paskelbė spaudoje.

Vėlesni prof. A. Minkevičiaus darbai susiję su sodo augalų ligų tyrimais ir publikacijomis, skirtomis sodininkams mėgėjams ir gamybininkams. Spaudoje paskelbtas kartu su bendraautoriais parašytas „Vadovas kovai prieš sodų ligas ir kenkėjus“ (1960).

Prof. A. Minkevičius yra knygų „Virusinės augalų ligos“ (1967), „Vadovas Lietuvos kerpėms pažinti“ (1982) bendraautorius.

Ilgą laiką augalų ligų sukėlėjų apibūdinimui buvo naudojami kitomis kalbomis išleisti leidiniai. Prof. A. Minkevičius vadovavo kolektyvui, kuris paruošė pritaikytą Lietuvos sąlygoms ir papildytą naujais duomenimis „Vadovą augalų ligoms pažinti“ (1970). Kaip bendraautorius jis dalyvavo ruošiant spaudai „Augalų apsaugos darbuotojo žinyną“ (1974). Abu šie veikalai padėjo augalų apsaugos specialistams geriau pažinti Lietuvoje auginamų augalų ligas ir sukėlėjus. Tačiau vieni iš svarbesnių prof. A. Minkevičiaus darbų yra monografija „Lietuvos rūdiečių grybai“ (1982) ir „Vadovas Lietuvos TSR rūdiečiams grybams pažinti“ (1984). Pirmame iš šių

dviejų leidinių pateikti prof. A. Minkevičiaus rastų 242 rūdiečių grybų rūšių ant 503 augalų rūšių originalūs, taip pat kritiškai įvertinti literatūriniai duomenys. Šiame darbe prof. A. Minkevičius apibendrino duomenis, kuriuos pradėjo rinkti 1925 m. Jie — labai vertingas indėlis į Lietuvos mikromicetų pažinimą. „Vadovas Lietuvos TSR rūdiečiams grybams pažinti" yra tarsi pirmojo darbo tęsinys. Tačiau šiame vadove aprašomi ne tik Lietuvoje, bet ir visame Pabaltijyje, Kaliningrado srityje, Baltarusijoje ir Vidurinės Europos dalyje žinomi rūdiečiai grybai. Tai daryta dėl to, kad ateityje iš artimų respublikų gali išplisti mūsų krašte iki šiol neaptikti parazitiniai grybai. Vadove pateiktos kelių šimtų rūdiečių grybų diagnozės ir, kas svarbu, 65 originalūs, paties prof. A. Minkevičiaus piešti piešiniai. Tai ne vienintelis leidinys, kurį prof. A. Minkevičius papildė originaliais piešiniais. Šie du leidiniai — tai lyg prof. A. Minkevičiaus 60 metų darbo rūdiečių tyrimo srityje konspektas.

Prof. A. Minkevičius daug darbo yra įdėjęs redaguodamas kitų autorių leidinius. Vienas iš svarbių jo darbų šioje srityje yra „Lietuvos TSR floros" (I–IV t., 1959–1980) išleidimo organizavimas kaip vyriausiojo redaktoriaus, taip pat I-ojo tomo bendraautoriaus. Be to, prof. A. Minkevičius redagavo K. Brundzos „Lietuvos TSR auginamų augalų parazitiniai grybai" (1961), M. Ignatavičiūtės „Pabaltijo kūliečiai grybai" (1975), S. Stanevičienės „Pabaltijo peronosporiečiai grybai" (1984). Prof. A. Minkevičius daug darbo įdėjo ir redaguodamas Pabaltijo augalų apsaugos konferencijos pranešimus (1959), taip pat Pabaltijo respublikų antrojo simpoziumo mikologų ir lichenologų pranešimus (1963). Prof. A. Minkevičius nuolat dirbo vyriausiuoju „Lietuvos Mokslų akademijos darbai" biologijos mokslų serijos redaktoriumi. Daug metų prof. A. Minkevičius stropiai peržiūrėdavo kiekvieno autoriaus įteiktą straipsnį ir visada pareikšdavo objektyvias pastabas.

Kai Botanikos institutas pradėjo leisti daugiatomį leidinį „Lietuvos grybai", prof. A. Minkevičius, nežiūrint metų naštos, kartu su habil. dr. M. Ignatavičiūte paruošė spaudai du tomus. Tai leidiniai apie Lietuvos rūdiečius grybus (1991, 1993).

Apžvelgus visus prof. A. Minkevičiaus veiklos metus ir darbo rezultatus, tenka pripažinti, kad labiausiai jis yra pasižymėjęs kaip pedagogas. Taip charakterizuoja jį ne tik virš 60 metų darbas aukštosiose mokyklose, vadovavimas katedroms ir laboratorijoms, bet ir aspirantų ruošimas, nuolatinės konsultacijos ir savo laiku vadovavimas probleminėms taryboms, konferencijų organizavimas. Visiems jis buvo taktiškas, dėmesingas, sugebantis išspręsti konfliktus, pagarbus ne tik vyresnio amžiaus, bet ir jaunesniems kolegoms.

Likimas lėmė profesoriui A. Minkevičiui ilgai ir prasmingai gyventi. Jo sukauptas kūrybinis palikimas ilgiems amžiams išsaugos jo atminimą. Nuveiktais darbais domėsis ne tik dabartinės, bet ir po mūsų ateisiančios botanikų, botanikos mokslo istorikų ir bendrai biologų kartos.

Minkevičius mirė 1998 m. lapkričio 28 d., eidamas 99-uosius metus. Palaidotas Antakalnio kapinėse, Vilniuje.

Habil. dr. prof. Mindaugas Strukčinskas

(„Mokslo Lietuva", 2000 m. gegužės 4–17 d., Nr. 9 (211), p. 12)

Mūsų Profesorius

Profesoriaus A. Minkevičiaus kilni, šviesi asmenybė iškyla greta kitų garbingiausių mūsų krašto žmonių. Retas kuris iš mokslininkų yra tiek daug nuveikęs. Tai plataus profilio, didelės erudicijos mokslininkas botanikas, pagrįstai vadinamas Lietuvos botanikos patriarchu.

Profesorius tyrė dumblius, grybus, kerpes, samanas ir aukštesniuosius augalus. Tačiau pagrindinė jo tyrimų kryptis — augalų ligas sukeliantys parazitiniai grybai.

Dar būdamas studentu Profesorius buvo pakviestas dirbti fitopatologu Kauno botanikos sode, o baigęs Lietuvos universitetą Kaune, kaip perspektyvus mokslininkas 1930 metais komandiruojamas į Šveicarijos Ciuricho Botanikos institutą specializuotis fitopatologijos srityje pas pasaulinio garso mikologą prof. E. Gäumann'ą. Ten, padirbęs du metus, parašė daktarinį darbą „Narkozės įtaka augalų apsikrėtimui grybais", už kurį jam buvo suteiktas gamtos mokslų

daktaro laipsnis. Grįžęs į Lietuvą jau kvalifikuotu specialistu, Vytauto Didžiojo universitete pradėjo skaityti fitopatologijos kursą ir tuo pat metu ėmėsi toliau tyrinėti parazitinius grybus, ypač rūdiečius. 1937 metais prof. A. Minkevičius apgynė habilitacinį darbą „Lietuvos rūdžių (*Uredinales*) floros metmenys", kuris buvo išspausdintas tų pačių metų „VDU Matematikos–gamtos fakulteto Darbų" XI tome. 1939 metais minėtame leidinyje išspausdinti apibendrinti jo tyrimų duomenys apie veimutinių pušų ir serbentų parazitinio grybo *Cronartium ribicola* išplitimą ir daromą žalą Lietuvoje. Be šių darbų, moksliniuose („VDU Darbuose", „Kosmose") ir populiariuose žurnaluose („Gamta", „Mūsų girios") buvo išspausdinta daug straipsnių apie svarbiausius fitopatogeninius mikroorganizmus — augalų ligų sukėlėjus ir apie aukštesniuosius grybus — valgomus ar nuodingus („Guobų maras Europoje", 1933; „Svarbesniosios augalų ligos VDU Botanikos sode 1932–1934 m.", 1935; „Augalų vėžys", 1936; „Maumedžių vėžys", 1936; „Grybai gamtoje ir mūsų gyvenime", 1936; „Valgomieji ir nuodingieji grybai Kauno apylinkėse ir Kazlų Rūdoje 1938 m.", 1939; „Gluosnių rauplėtgrybis (*Fusicladium saliciperdum* Tul.)", 1940 ir kiti). Profesorius rašė taip pat apie augalų bakteriozes (1936 m.), aptarė tuometinę virusų nomenklatūrą ir jų klasifikavimo problemą (1940 m.).

Tirdamas grybus prof. A. Minkevičius rinko bei aprašinėjo ir samanas. 1931 metais paskelbė straipsnį „Pradmenys Lietuvos samanų florai tirti", kuriame aprašyta 217 rūšių samanų. Vėliau (1935 m.) šie duomenys buvo papildyti daugiau nei 30 naujų taksonų. Be samanų, Profesorius iki 1930 metų surinko 42 kerpsamanių rūšis iš 22 šeimų. Ši kolekcija, kaip ir mikromicetų, ilgą laiką buvo Vilniaus universiteto herbaro pagrindas, pasitarnavęs tolimesniems tyrimams.

Tai svarbiausi ikikarinio laikotarpio darbai, kurie buvo tęsiami per visą Profesoriaus mokslinę veiklą.

Ryškiausiai prof. A. Minkevičiaus pedagoginė, mokslinė ir organizacinė veikla pasireiškė po Antrojo pasaulinio karo Vilniaus universitete, Mokslų Akademijoje, Biologijos (nuo 1959 m. Botanikos) institute.

Būdamas Gamtos fakulteto Botanikos katedros vedėju ir dėstydamas įvairias botanines–mikologines disciplinas, prof. A. Minkevičius tuo pačiu metu vadovavo aspirantams bei studentų diplominiams darbams. Šalia sunkaus pedagoginio darbo tuo metu ruošė labai trūkstamus vadovėlius, apibūdintojus lietuvių kalba: „Fitopatologijos pagrindai" (1948), „Medžių ir krūmų grybinės ligos" (1950), „Lietuvos spygliuočių medžiai ir krūmai" (1954). Apibendrinęs savo ilgamečius samanų tyrimus, išleido leidinį „Vadovas Lietuvos TSR miškų, pievų ir pelkių samanoms pažinti" (1955). Kartu su J. Mazelaičiu išleido gražiai iliustruotą knygą „Valgomieji ir nuodingieji grybai" (1957). Žinodamas mažai ar visiškai netirtas Lietuvos botanikos mokslo sritis, prof. A. Minkevičius rūpinosi jaunų specialistų ruošimu šioms spragoms užpildyti. Viena iš tokių sričių buvo algologija. Vadovaujant prof. A. Minkevičiui katedros personalas, studentai ir aspirantai pradėjo ir atliko kai kurių ežerų ir Kuršių marių dumblių tyrimus. Nustatyta rūšinė ir kiekybinė fitoplanktono bei bentoso sudėtis, rūšių ekologinė priklausomybė, sezoniškumas, pateikta tirtų vandens baseinų charakteristika (1954–1959 m.). Šie ir vėliau atlikti darbai sudarė šiandieninių hidrobiologinių tyrimų Lietuvoje pagrindą.

Prof. A. Minkevičius taip pat rūpinosi ir kerpių tyrinėjimu, 1963 m. paskelbė išsamų apibendrinantį straipsnį apie Lietuvos kerpes; jame aprašyta 115 kerpių rūšių, 16 varietetų ir formų. Kiek vėliau tęsė anksčiau pradėtus kerpsamanių tyrimus ir kartu su aspirantu A. Kuzu aprašė 100 Lietuvoje rastų kerpsamanių rūšių.

Daug energijos, darbo ir sumanumo prof. A. Minkevičius, kaip vyriausias redaktorius, įdėjo ruošiant ir leidžiant šešiatomį veikalą „Lietuvos TSR flora" (1959–1980). Pirmasis šio leidinio tomas, išėjęs 1959 metais, daugiausia paties Profesoriaus parašytas. Jame aprašyti papartiniai, asiūkliniai, pataisiniai ir plikasėkliai. Profesorius vadovavo kolektyvui rengiant „Vadovą augalų ligoms pažinti" (1970), parašė kai kuriuos jo skyrius. Be to, jis aprašė parazitinius papėdgrybius „Augalų apsaugos darbuotojo žinyne" (1974).

Šalia intensyvaus darbo Vilniaus universitete Profesorius dirbo ir Biologijos institute. 1945–1950 metais jis vadovavo Botanikos sektoriui, o 1958 metais sukūrė institute Fitopatologijos sektorių ir jam vadovavo iki 1961 metų, ugdydamas aukštos kvalifikacijos specialistus mikologus ir net bakteriologus. Būdamas ilgametis Botanikos instituto Mokslinės tarybos narys, Profesorius savo pareikšta nuomone ir patarimais dažnai pakoreguodavo Instituto darbų kryptis. Jis buvo aktyvus Pabaltijo mikologų bei lichenologų simpoziumų, Visasąjunginių mikologų konferencijų organizatorius ir dalyvis.

Prof. A. Minkevičius aktyviai dalyvavo sudarant Lietuvos mikologinių ir fitopataloginių darbų ateities programą, kurią sėkmingai vykdė jo mokiniai. Profesoriaus iniciatyva ir jam vadovaujant Botanikos institute pradėti planingi svarbiausių parazitinių grybų grupių (*Erysiphales, Peronosporales, Ustilaginales, Coelomycetes*) tyrimai. Kai kurie šių grybų tyrimai apėmė Lietuvą, Latviją ir Estiją (1975, 1984 m.), pradėtas kurti mikromicetų herbaras.

Didžiausią savo mokslinės veiklos dalį prof. A. Minkevičius paskyrė vienos žalingiausių grybų grupių — rūdiečių (*Uredinales*) — tyrimams. Papildęs anksčiau (1937–1981 m.) skelbtus duomenis apie rūdiečius grybus, 1982 metais išleido didesnės apimties darbą „Lietuvos TSR rūdiečiai grybai (*Uredinales*)“. Jame aprašytos 242 rūšys, nurodyta augalai šeimininkai, išplitimas; pateikti sporų matmenys aprašant rūšis, cituojama lietuviška literatūra, šalia pagrindinio vardo pateikiami ir sinonimai, yra trumpa duomenų analizė ir apibendrinimas. 1984 metais rusų kalba išėjo profesoriaus parengtas „Lietuvos rūdiečių grybų apibūdintojas“. Tai platus darbas, apimantis ne tik Lietuvoje randamas, bet ir ieškotinas rūšis, kurios žinomos kaimyninėse šalyse: Latvijoje, Estijoje, Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje. Knyga iliustruota puikiais paties Profesoriaus sporų piešiniais. Šis apibūdintojas prilygsta geriausiems pasaulyje žinomiems šios srities darbams. Be aukščiau išvardintų knygų, įvairiuose moksliniuose žurnaluose, konferencijų darbuose paskelbta daugiau kaip 100 Profesoriaus mokslinių straipsnių.

Prof. A. Minkevičius daug dėmesio skyrė grybų tyrimų metodikai, sistematikai ir filogenijai. 1968 metais paskelbė patobulintą ir unifikuotą grybų sporų bei reprodukcijos organų matavimų metodiką. 1972 metais parengė informacinio pobūdžio straipsnį, kuriame apžvelgė grybų sistematikos vystymąsi ir pateikė naujausių sistemų vertinimą.

Prof. A. Minkevičius ir jo mokiniai per keletą dešimtmečių sukaupė daug mikologinės medžiagos, kurią būtinai reikėjo apibendrinti. Profesoriaus ir Botanikos instituto Mokslinės tarybos iniciatyva bei rūpesčiu 1985 metais sudaryta komisija (Profesorius iki 1998 metų buvo redakcinės komisijos pirmininkas) daugiatomiam (13 tomų) veikalui „Lietuvos grybai“ parengti ir išleisti. 1991 ir 1993 metais išspausdintos šio veikalo V tomo dvi knygos — „Rūdiečiai (*Uredinales*)“ (autoriai A. Minkevičius, M. Ignatavičiūtė). Knygose aprašytos 384 rūdiečių grybų rūšys, iš jų 125 rūšys — ieškotinos, jos žinomos kaimyniniuose kraštuose. Rengiant šias knygas buvo panaudoti visi Lietuvoje apie šiuos grybus spausdinti moksliniai darbai, taip pat Vilniaus universiteto, Botanikos instituto bei Žemės ūkio akademijos herbarai. Sukurti taksonų lietuviški pavadinimai, pateikti originalūs sporų piešiniai, rūšių išplitimo žemėlapiai. Duota plati ir nuodugni santrauka rusų, anglų kalbomis. Tai labai išsamus šios grybų grupės apibendrinimas, prilygstantis panašaus profilio pasauliniams darbams.

Būdamas Lietuvos Mokslų akademijos narys korespondentas (nuo 1956 m.) prof. A. Minkevičius aktyviai dalyvavo visame jos moksliniame ir organizaciniame darbe, kurį laiką buvo Biologijos skyriaus akademikas sekretorius. Nuo 1971 metų iki 1989 metų buvo žurnalo „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai (Biologijos serija)“ redakcinės kolegijos pirmininkas, o nuo 1990 metų žurnalo „Ekologija“ redakcinės kolegijos narys. Prof. A. Minkevičius recenzavo daug mikologinės krypties straipsnių, buvo kai kurių stambesnių monografijų atsakingasis redaktorius.

Be savo mokslinės ir pedagoginės veiklos, prof. A. Minkevičius buvo žinomas ir kaip aktyvus visuomenininkas, mokslo populiarintojas.

Nuo 1948 metų — aktyvus „Žinijos" ir Botanikų draugijų narys. Yra parengęs keletą populiarių leidinių apie įvairias augalų ligas („Bulvių ir kitų augalų vėžys", 1951; „Javų rūdys ir kovos su jomis būdai", 1955). Daug rašė žurnaluose „Mūsų girios", „Mūsų sodai", „Mokslas ir gyvenimas", uoliai skleidė gamtos apsaugos idėjas. Už mokslinę ir pedagoginę veiklą Profesorius buvo apdovanotas dviem Valstybinėmis premijomis. 1960 metais jam suteiktas Lietuvos nusipelniusio veikėjo vardas, o 1994 metais garbingas tarptautinis „professor emeritus" vardas.

Prof. A. Minkevičius savo darbais yra šalia žinomiausių pasaulio mikologų. Jis palaikė glaudžius ryšius su daugeliu užsienio mokslininkų.

Profesoriaus darbštumas, optimizmas ir pati asmenybė buvo pavyzdys Jo mokiniams. Kiekviename savo mokinyje Jis ieškojo gerų savybių ir žinojo, kaip jas panaudoti tolimesniam jų moksliniam darbui. Jis padėjo ir skatino dirbti. Kaip asmenybė Profesorius buvo labai kuklus, bet kartu principingas, labai darbštus ir preciziškas darbe, to paties reikalavo ir iš savo mokinių. Žavėjo savo plačia erudicija ir pažinimu ne tik gamtos mokslų, bet taip pat ir Lietuvos istorijos, meno, muzikos suvokimu bei pajautimu. Jau senatvėje stebindavo savo atmintimi deklamuodamas Heinę, Lermontov'ą ar Baranausko „Anykščių šilelį".

Šiuo oriu žmogumi didžiuojasi Lietuva.

Habil. dr. Milda Ignatavičiūtė
Habil. dr. Severa Stanevičienė

Prisiminimai apie profesorių Antaną Minkevičių

Profesorius A. Minkevičius buvo puikus pedagogas, mokslininkas ir asmenybė, giliai įsirėžusi į Lietuvos mokslo ir jaunosios kartos ugdymo darbą, kuriame paliko gilų pėdsaką. Jis buvo vienas tų botanikų tyrinėtojų, kurio iškeltas idėjas plačiai ir atidžiai nagrinėjo Jo mokiniai bei mokslo pasekėjai, o sukaupto mokslo šaltiniai

turėjo įtakos visai botanikos mokslo raidai. Profesoriaus mokslinis palikimas — savotiškas lobynas, kurį pastudijavus atrandi ryškią asmenybę ir pajunti tos epochos mokslinę kultūrą, prie kurios pakilimo prisidėjo ir Jo darbo rezultatai.

Ilgas mano bendradarbiavimas su A. Minkevičiumi prasidėjo dar studijuojant. Specializavausi jo vadovaujamoje Žemesniųjų augalų sistematikos katedroje, buvau Profesoriaus diplomantė, vėliau dėstytoja. Jam vadovaujant rašiau daktaratą ir klausiau daug jo paskaitų. Profesoriaus paskaitos buvo nuostabios. Visuomet rūpestingai paruoštos, aukšto metodinio ir mokslinio lygio, mintys nuoseklios, kalba lėta, rišli, daug vaizdinės medžiagos. Apie dėstomą dalyką kalbėjo su meile, taip aiškiai ir įtaigiai, kad nesunku buvo sekti mintį, ją užsirašyti ir atsiminti. Tas paskaitas, kurias girdėjau ir mačiau, atsimenu ir šiandien. Matau Profesorių lėtai vaikščiojantį nuo vieno paveikslo prie kito, rodantį dumblio ar grybo gniužulą, jo sandarą arba demonstruojantį plėtotės ciklą, visus pavadinimus ir terminus rašantį lentoje. Algologijos ir mikroskopinės technikos paskaitų užrašus išsaugojau iki šių dienų, nors tada neįtariau, kad ateityje jais pasinaudosiu.

Kai pati pradėjau skaityti paskaitas, labai stengiausi, bet nevisada Profesoriui įtikdavau. Vieną kartą Jis turėjo išvažiuoti, todėl paprašė jį pavaduoti. Pagal planą reikėjo skaityti apie rūdiečius, Profesoriui geriausiai žinomus grybus. Aš tada pasimečiau, išsigandau, savimi nepasitikėjau ir pasakiau, kad šitos paskaitos neparuošiu ir nepaskaitysiu. Profesorius dar bandė mane įtikinti, kad yra literatūros, kad sugebėsiu, bet aš paskaitos neskaičiau. Ką tada apie mane pagalvojo Profesorius... Aš, žinoma, supratau savo klaidą ir vėliau visada Jį pavaduodavau. Prisimenu dar vieną tokio persistengimo epizodą. Profesoriui išvykus, pirmo kurso biologams turėjau skaityti apie titnagdumblius ir rudadumblius. Paskaityti spėjau tik apie titnagdumblius. Kai grįžęs Profesorius paklausė kaip sekėsi, aš pasigyriau, kad apie rudadumblius pakalbėti nespėjau. Tada Jis nustebęs pasakė: „Ką gi galima taip ilgai kalbėti apie titnagdumblius?“

Vadovaudamas katedrai Profesorius dažnai lankydavo jaunų dėstytojų paskaitas, mano taip pat. Nors laikui bėgant pastabų buvo

vis mažiau ir mažiau, bet jos jau nebaugino, o džiugino, nes man, jaunai dėstytojai, padėjo tobulėti. A. Minkevičius ilgai vadovavo botanikų moksliniam būreliui, dažnai organizuodavo ekskursijas į gamtą. Į jas pakviesdavo ir mane. Tokių ekskursijų metu rasdavome retų augalų ir naujų grybų rūšių. Man tokios ekskursijos buvo geros darbo pamokos, o šiandien — malonūs prisiminimai.

Profesorius A. Minkevičius buvo vienas iš nedaugelio laimingųjų, kuriuos gamta apdovanojo nenuilstama energija, lakia vaizduote, dideliais botaniko gabumais, jautria siela ir toli siekiančiu, viską analizuojančiu, sugebančiu apibendrinti protu, todėl nenuostabu, kad Jis buvo puikus pedagogas ir didis mokslininkas.

Kartą paklausiau Profesoriaus, ar būdamas jaunas turėjo svajonę? Apie ją daug kalbėjo. Tada supratau, kad botanikos mokslu pradėjo domėtis labai anksti. Jį viliojo gamta apgaubta šviesos, gražių spalvų ir malonių garsų. Jis mylėjo gamtą, o ji atsidėkodama atvėrė Jam savo paslaptis ir padarė Jį didžiu mokslininku. Labiausiai A. Minkevičius išgarsėjo grybų tyrimo srityje. Pirmieji darbai pasirodė to meto žurnaluose ir buvo apie parazitinius grybus. Tačiau Jo mokslinis darbas neapsiribojo vien grybų tyrimais. Profesoriaus mokslinė veikla ypač pasireiškė po Antrojo pasaulinio karo, atkūrus Vilniaus universitetą ir įkūrus Botanikos institutą. Jų mokslinė kryptis, orientavimasis į aktualias to meto problemas labai gerai atitiko Profesoriaus siekius. Vadovaudamas Žemesniųjų augalų sistematikos katedrai į botanikos tyrimą įvedė eksperimentinį metodą ir katedroje įkūrė laboratoriją, kurią aprūpino moderniais mikroskopais, naujausia aparatūra bei kitais reikalingais prietaisais. Taip per ilgesnį laiką suformavo laboratoriją, kurioje vyko studentų praktiniai užsiėmimai, diplominių darbų ruošimas bei moksliniai darbai. Dėka to pasikeitė studentų požiūris į botanikos, ypač žemesniųjų augalų, dumblių ir grybų pasaulį.

Žinodamas, kad pokario Lietuvoje stigo lietuviškos mokomosios literatūros iš botanikos srities, parašė knygas, kurios tuo metu labai pravertė jauniems studentams, mokslininkams ir visiems, kurie domėjosi botanine literatūra. Profesorius nebuvo dailininkas, bet

piešė gražiai. Daugelį knygų iliustravo savo paties pieštais piešiniais. Jo piešti grybų paveikslai ilgus metus puošė žemesniųjų augalų laboratoriją.

Fitopatologo, mikologo ar algologo kaip mokslininko darbą Profesorius A. Minkevičius dirbo pakaitomis, priklausomai nuo to, ko reikalavo laikmetis. Pokario laikotarpiu, vystantis hidrobiologijai, prasidėjo fitoplanktono tyrimai, kurie apėmė vidaus vandenis, jų tarpe ir didžiausią vandens baseiną Kuršių marias. Šiems tyrimams pradėjo vadovauti prof. A. Minkevičius. Jam vadovaujant daugelis katedros studentų gamybinių praktikų metu arba Hidrobiologijos sektoriaus vadovaujamose ekspedicijose tyrė Lietuvos ežerų bei kitų vandens telkinių fitoplanktoną. Atliktus darbus Profesorius apibendrino ir paskelbė spaudoje.

Profesorius A. Minkevičius buvo ne tik grybų ir dumblių nuoseklaus tyrimo pradininkas. Gili erudicija pasireiškė ir kitose mokslo srityse. Jis gerbė ir rėmė jaunų mokslininkų iniciatyvą ir vadovavo daugelio kitų botanikos sričių moksliniams darbams. Jam pavyko realizuoti savo svajonę — turėti mokinių, kuriems Jis vadovautų, saugotų nuo klaidų, kuriems perduotų viską, ką pats mokėjo. Labai vertino tuos aspirantus, kurie temas pasirinkdavo savo nuožiūra, vertino jų erudiciją, padėjo nagrinėti ir apginti savo mintis. Profesoriui netrūko idėjų vadovauti dendrologų, lichenologų, briologų moksliniams darbams, tačiau pagrindinė tema, kuriai atidavė daugiausia jėgų ir kuri atnešė jam šlovę buvo parazitiniai grybai, ypač rūdiečiai.

Išėjęs į pensiją A. Minkevičius mokslinės veiklos dar ilgai nenutraukė. Ateidavo į katedrą, užsidarydavo kabinete ir ilgam palinkdavo prie herbarų ar mikroskopo. Kartais atrodė, kad negirdi ką Jam sakai ir nustembi, kai kitą dieną priėjęs tardavo: „Vakar manęs klausėte..., aš pagalvojau ir pasakysiu, kad...". Ką ir kalbėti, atsakymas visada būdavo išsamus. Negalima buvo nesijaudinti, kai atnešus retesnį parazitinį grybą, matydavau su kokia meile, švelnumu, kaip atsargiai vartydavo ir atidarinėdavo herbarinį vokelį. Ko stebėtis, į tokius vokelius sudėta didelė dalis gyvenimo ir išminties.

Savo mokiniams ir visiems kitiems, kurie kreipdavosi į Profesorių, vienodai būdavo prieinamas, paprastas, dėmesingas, nuoširdus ir reiklus bei atlaidus, todėl ir buvo visų mylimas ir gerbiamas.

Dr. Česlava Pocienė

Su profesoriumi A. Minkevičiumi VU Botanikos katedroje

Baigusi universitetą dešimt metų dirbau VU Botanikos katedroje vyresniąja laborante. Katedrai tuo metu vadovavo prof. A. Minkevičius. Man, jo mokinei, buvo didelė laimė ir garbė dirbti greta šio nepaprastai talentingo, subtilaus, jautrios sielos žmogaus. Tai buvo 1962–1972 metai — sunkus sovietmečio laikotarpis, sudėtingas ne tik Lietuvai, bet ir mums, jauniems žmonėms, kiek moraliai, tiek ir materialiai gyvenusiems pagal savo sąžinę ir vidinius principus. Ir tik tokių žmonių kaip prof. A Minkevičius — teisingų ir sąžiningų dėka, mes gyvenome, kūrėme, nepalūžome.

Botanikos katedra tuo laiku buvo nedidelė. Joje dirbo: profesorė M. Natkevičaitė–Ivanauskienė, docentė I. Šarkinienė, asistentė Č. Paluševičiūtė–Pocienė, vyr. laborantės — B. Aleksandravičiūtė (iki 1964 m.), vėliau R. Abišalaitė–Bandžiulienė, S. Rukšėnaitė–Bereckienė, aspirantės J. Strazdaitė, D. Kavaliauskienė ir preparatorė J. Virbickienė.

Vadovauti tokiam moteriškam kolektyvui buvo nelengva, nes visos buvo su savitais charakteriais, problemomis ir reikalavimais. Tačiau Profesorius labai subtiliai mokėjo bendrauti su visomis. Katedroje kartais kildavo audringi įvairaus pobūdžio ginčai tarp prof. M. Natkevičaitės–Ivanauskienės, doc. Šarkinienės ir vyr. laborantės B. Aleksandravičiūtės. Profesorius ne kartą padėjo išspręsti ginčus santūriai, ramiai, nepakeldamas balso.

Katedroje buvo palaikoma griežta drausmė ir tvarka. Pamenu, man pradėjus dirbti, Profesorius pasakė: „Dabar tu būsi katedros šeimininkė. Į darbą turėsi ateiti pirma, atrakinti duris ir išeiti paskutinė“. Darbas prasidėdavo 9 valandą ir baigdavosi 17. Per tą laiką

be Profesoriaus leidimo aš negalėdavau išeiti iš katedros, net tada, kai rašiau disertaciją ir reikdavo ieškoti literatūros MA bibliotekoje, turėjau gauti raštišką Profesoriaus leidimą išeiti iš katedros 15 valandą. Tokia tad buvo drausmė pagalbiniam personalui!

Būdamas reiklus savo pavaldiniams, Profesorius mylėjo, saugojo ir gynė katedros kolektyvą kaip savo šeimą. Pamenu, kai kartą dekanas V. Chomskis papriekaištavo Profesoriui, kad jis nematantis, kaip laborantai „šniūrais" slenka anksčiau laiko namo, Profesorius šelmiškai šypsodamasis atsakė: „Ar jūs, dekane, visada pareigingai ir sąžiningai išsėdite savo darbo valandas?" Mums buvo smalsu girdėti, kad esame neteisingai puolamos, kaip dažnai, deja, būna, kai viršininkai tarpusavyje sprendžia pavaldinių reikalus. Profesorius A. Minkevičius susidarydavo tvirtą ir teisingą nuomonę apie kiekvieną žmogų, su kuriuo bendraudavo, ir niekas jo nuomonės negalėjo pakeisti. Todėl buvo mylimas ir gerbiamas visų jį pažinojusių žmonių.

Plačiai žinomas biologų tarpe Lietuvoje ir už jos ribų, daug nusipelnęs mokslui ir už tai ne kartą apdovanotas, būdamas MA nariu korespondentu, prof. A. Minkevičius buvo nepaprastai kuklus, net sakyčiau, vaikiškai drovus buityje. Jis labai nemėgo viešai švęsti savo gimtadienių, jam nereikdavo skambių žodžių ir jubiliejinių susirinkimų, kurie taip dažnai būdavo rengiami fakultete kitiems nusipelniusiems žmonėms. Tokie susirinkimai stichiškai įvykdavo katedroje — šilti, jaudinantys, be galo nuoširdūs. Profesorius gimė 1900 metų patį gražiausią pavasario mėnesį, gegužę. Gerai prisimenu, kaip šventėme Profesoriaus septyniasdešimtmetį. Gimimo dieną jis paprastai stengdavosi neateiti į darbą. Tačiau prodekanė I. Šarkinienė pakoreguodavo tvarkaraštį taip, kad Profesoriaus gimimo dieną būtų jo paskaitos. Katedroje prisirinkdavo labai daug svečių iš visos Lietuvos. Laukėme, kol profesorius baigs skaityti paskaitą, tada iškvietėme iš kabineto. Jis buvo paprastai, kasdieniškai apsirengęs, kuklus, paprastas, mielas ir toks artimas visiems. Mums tai buvo didelė, įsimintina šventė, iki ašarų jaudinanti savo tikrumu, nuoširdumu ir didingumu.

Visas prof. A. Minkevičiaus gyvenimas buvo pašvęstas mokslui. Niekada nepamiršiu šio žmogaus — tylaus ir susikaupusio, palinkusio prie darbo stalo, nukrauto knygomis, rankraščiais ir herbarais. Jis ištisas valandas tyrinėdavo tą nepaprastai nuostabų mikroskopinių grybų, dumblių ir kerpių pasaulį, matomą tik pro mikroskopo objektyvą. Profesoriaus kabinetas visada skleidė stebuklingą rimtį, susikaupimą, ramybę ir nenusakomą pagarbą viskam, kas buvo šioje aplinkoje (labai gaila, kad po katedros remonto šis kabinetas neišsaugotas netgi kaip darbo kambarys...). Prieš įeinant Profesoriaus kabinetan, truputį pastovėdavome už durų, susikaupdavome, po to pasibeldę tyliai atidarydavome duris ir stovėdavome, kol jis pakeldavo galvą ir mandagiai kviesdavo atsisėsti. Paklausdavo, kaip sekasi, kas neaišku. Įdėmiai išklausydavo ir visada surasdavo protingą atsakymą, patarimą, ar paprasčiausiai tėviškai paguosdavo. Niekada nemačiau Profesoriaus suirzusio, išskyrus vieną kartą. Jis tada grįžo iš Gamtos fakulteto Mokslo tarybos posėdžio, kuriame buvo nuspręsta išmesti iš fakulteto puikų, gabų žmogų dėl jo netinkamų politinių pažiūrų praeityje. Jis vaikščiojo po kabinetą iš vieno galo į kitą, rūkė cigaretę supjaustytą į gabalėlius, negalėjo nurimti ir susitaikyti su neteisybe, padaryta tam žmogui. Deja, už teisingumą balsavo tik trys Tarybos nariai, tarp jų ir prof. A. Minkevičius.

Man daug kartų teko kreiptis į Profesorių įvairiais klausimais ir visada išeidavau iš jo kabineto tarytum pakylėta nuo žemės, lyg su sparnais. Taip būdavo ne tik man. Taip jausdavosi daugelis. Gal todėl Botanikos katedrą mes vadinome mokslo šventove, nes čia įgaudavome stiprybės, džiaugsmo, pasitikėjimo savo jėgomis ir begalinį norą tirti, skverbtis gilyn į nepažįstamą, bet labai įdomų augalų pasaulį. Prisimenu ilgus rudens ir žiemos vakarus, kai mes — asistentė Č. Pocienė, aspirantė J. Strazdaitė ir aš, greta prof. M. Natkevičaitės–Ivanauskienės, neskaičiuodamos valandų dirbome katedroje, ruošdavomės kandidatiniams egzaminams. Profesorius retsykiais mus aplankydavo, valiūkiškai pašmaikštaudavo bei pasidžiaugdavo mūsų ištverme. Mums buvo linksma, smagu, jautėme dvasinį džiaugsmą.

Daug valandų teko praleisti Profesoriaus kabinete ruošiant kandidatinę disertaciją. Mes diskutuodavome, kartais pasiginčydavome dėl įvairių mokslinių klausimų. Poilsio valandėlėmis jis pasakodavo apie savo mokytoją E. Gäumann'ą, pas kurį stažavosi Ciuriche ir labai jį gerbė. Profesorius Gäumann'as savo mokiniams sakydavo, kad fitopatologija yra mokslas, kurio negalima pamiršti, jei kartą juo susidomėjai. Prof. A. Minkevičius, būdamas plataus profilio botanikas, fitopatologijos nepamiršo niekada. Tai buvo pati mylimiausia jo darbo sritis, prie kurios vėl grįžo paskutiniaisiais gyvenimo metais, tyrinėdamas rūdinius grybus. Be fitopatologijos, prof. A. Minkevičius studentams skaitė žemesniųjų augalų sistematiką, mikologiją, dendrologiją. Tuo metu, kai dirbau Botanikos katedroje, Profesorius tyrė ir vadovavo darbams ne tik apie parazitinius ir kepurėtuosius grybus, bet ir apie samanas, kerpes, dumblius, Kuršių marių ir ežerų augaliją, spygliuočius medžius ir krūmus. Botanikos katedroje būdavo svarstoma daug disertacijų. Daug jaunų mokslininkų jautė Profesoriaus paramą netgi tada, kai žmonių likimus koregavo komunistų partija... Prisimenu atvejį, kai jaunas, gabus žmogus, buvęs tremtinys, dabar habil. dr. A. V. Bujauskas, niekur negalėjo apsvarstyti savo disertacijos, nes visiems netiko „darbo tematika", o tikrumoje disertanto praeitis. Tik profesoriaus dėka ta disertacija buvo apsvarstyta mūsų katedroje, o vėliau ir apginta.

Remdamas jaunus mokslininkus Profesorius buvo jiems drauge ir reiklus. Nepakentė prastai lietuviškai rašančių, visada pats taisydavo savo studentų ir disertantų darbus tiek dalykiškai, tiek stiliaus ir kalbos atžvilgiais. Studentams buvo gėda nemokėti jo dėstomų dalykų. Jei egzaminų metu Profesorius pamatydavo nusirašinėjantį, liepdavo išsitraukti paslėptą knygą ir pasimokyti tai, kas neišmokta.

Prof. A. Minkevičius buvo meniškos sielos žmogus. Laisvalaikiu mėgo piešti. Daugelis jo leidinių iliustruoti originaliais, paties Profesoriaus pieštais paveikslais. Katedroje dar ir dabar turėtų būti likę mokymo priemonės nupieštos jo ranka. Jis daug skaitė, turėjo nuomonę apie daugelį to laikmečio rašytojų. Labai gerbė V. Mykolaitį–Putiną. Gerai pamenu rašytojo laidotuves 1967 metais. Tuo

metu rašytojas buvo prieštaringai vertinamas, todėl laidotuvės, kurias organizavo Vilniaus universitetas, buvo labai kuklios, bijota viešumos. Iš VU Didžiosios Aulos Čiurlionio gatvėje, kur buvo pašarvotas rašytojas, karstą buvo numatyta išnešti ryte, kai studentams vyksta paskaitos. Tačiau prof. A. Minkevičius vienintelis nutraukė savo paskaitą ir su studentais išlydėjo šį garbų rašytoją.

Visą gyvenimą palaikiau ryšius su prof. A. Minkevičiumi, nors katedroje dirbau tik iki 1972 metų. Kiekvienais metais sveikindavau Profesorių per Antanines su bijūnų puokšte, nes jis labai mėgo šias gėles. Dažnai tekdavo dalyvauti Profesoriaus gimtadieniuose, kuriuos ruošdavo jo ilgametė gyvenimo draugė, žmona Jadvyga, jaukiuose namuose Bistryčios gatvėje Antakalnio rajone. Ton šventėn susirinkdavo gausus kaimynų būrys, draugai, giminės, bendradarbiai. Susėsdavome prie ilgo stalo, nukrauto vaišėmis. Ypač skanūs būdavo ponios Jadvygos gaminti braškiniai tortai. Prie stalo visada vyraudavo gera nuotaika. Truputį užkandus Profesorius pakildavo iš savo vietos, apeidavo stalą, su visais pabendraudavo, papokštaudavo. Smagu prisiminti šiuos namus, kurių ypatingą jaukumą ir spinduliuojančią šilumą sudarė du vienas kitam ištikimi, atsidavę žmonės. Vėliau, Profesoriui senstant, o ir pasiligojus jo žmonai, svečių susirinkdavo vis mažiau, nors Profesorius jų laukdavo... Gerai prisimenu paskutinį Profesoriaus gimtadienį 1998 metų gegužę. Be jo artimųjų, buvau aš, viena jo buvusi mokinė–bendradarbė. Man buvo labai graudu matyti, kai į kambarį sūnus įvedė silpną senuką su tamsiais akiniais. Tačiau tai buvo tik pirmas slogus įspūdis, kol neprasidėjo pokalbis. Profesorius klausinėjo manęs apie politiką, mokslą, fakulteto ir katedros žmonių gyvenimą, reiškė savo nuomonę įvairiais klausimais, šmaikštavo, nors jau silpnai girdėjo ir visiškai nematė. Aš bendravau su Profesoriumi trumpam pamiršusi jo senatvę ir negalią, stebėdamasi jo proto šviesumu. Atsisveikindama pažadėjau aplankyti per kitą gimtadienį. Jis paspaudė man ranką ir pasakė, kad daugiau nebesusitiksime, kad jau atėjęs laikas iškeliauti... Ir tai buvo mūsų paskutinis susitikimas. 1998 metų lapkritį Profesorius išėjo Anapilin. Nepaliko savo mylimos Jadvygos pasaulyje, pasiėmė ją amžinybėn po kelių mėnesių.

Profesorius Antanas Minkevičius nugyveno ilgą, sudėtingą, tačiau prasmingą gyvenimą, palikęs didelį mokslinį lobyną Lietuvai. Žmonių atmintyje Profesorius liks viena šviesiausių ir tauriausių asmenybių.

Dr. Sigita Rukšėnaitė–Bereckienė

Trumpi susitikimai su profesoriumi A. Minkevičiumi

Mano susitikimai su prof. A. Minkevičiumi buvo trumpalaikiai. Jis vadovavo mano kandidatinei disertacijai apie *Ranularia* grybų gentį Latvijoje, kurią apgyniau 1965 metais.

Profesorių prisimenu kaip jautrų ir pareigingą darbo vadovą, kuris dalindavosi su manimi savo turtinga patirtimi ir teikė man vertingus patarimus. Už tai buvau jam nuoširdžiai dėkingas.

Mes su Profesoriumi susitikdavome tradiciniuose Pabaltijo mikologų ir lichenologų simpoziumuose. Ryškiausi prisiminimai liko iš simpoziumų Vilniuje ir Palangoje, vykusių 1968 ir 1977 metais. Simpoziumuose Profesorius ne tik aktyvai dalyvaudavo, bet galėdavai ir pasikonsultuoti su juo darbo klausimais, jis visada pasidomėdavo kaip sekasi mokslinis darbas, pasidžiaugdavo, jei pavykdavo ką reikšmingesnio padaryti.

Simpoziumų metu daug ekskursuodavome, rinkdami mikologinę medžiagą. Mes žinojome, kad Profesorius ypač domisi rūdiečiais grybais, tad jam parodydavome, ką įdomesnio radę. Prisimenu epizodą, kai parodžiau Profesoriui *Puccinia herniariae*, kurį radau ant *Herniaria glabra*. Pasirodė, kad radau pakankamai retą rūšį ir Profesorius labai apsidžiaugė mano atradimu.

Profesorius, mikologijos mokslo pradininkas Lietuvoje, liko mano atmintyje kaip didelės erudicijos, paprastas ir nuoširdus žmogus.

Dr. Edgars Vimba

Riga

Profesorių prisiminus

Pirmas įspūdis, įžengus į Universiteto Botanikos katedros vedėjo kabinetą, būdavo didelės mėlynos akys, sklidinos ramybės, šilumos ir pagarbos jaunam žmogui. Tik atplėšęs akis nuo tų, kupinų gerumo akių, jau aprėpdavai visą profesoriaus A. Minkevičiaus visumą — elegantišką, aristokratiškos laikysenos žmogų. Profesoriaus paprastumas ir geranoriškas dėmesys atpalaiduodavo drebančią jauno žmogaus širdį ir pasijusdavai laisvas bei drąsus, galintis susikaupti ir išsiaiškinti rūpimus klausimus.

Profesoriaus turiningos, dalyko esmę užakcentuojančios paskaitos, atrodė pačios svarbiausios iš dėstomų dalykų ir, manau, daugeliui buvo akstinu pasirinkti plačiame biologijos moksle botaniko specialybę, įsigilinti į kurią nors iš daugybės siauresnių botanikos sričių, kurias Profesorius nurodė mums esančias dar nepakankamai ištyrinėtas ir skatino mus, studentus, įgijus žinių Universitete, jų imtis. Specializacijos pasirinkimui, be abejo, turėjo įtakos ir pati Profesoriaus asmenybė, mes jauni žmonės supratome, kokią didelę reikšmę mokslo pasaulyje turi Mokytojas ir Jo mokykla.

Profesoriaus darbštumo, sąžiningumo ir pasišventimo mokslui pavyzdys studentus ir Jo mokinius skatino siekti savyje bent dalelės šių savybių, kuriomis Profesorius buvo taip gausiai Gamtos apdovanotas ir savyje išsiugdęs.

Profesorius buvo naujų idėjų generatorius (toks platus yra jo tyrinėtų sričių spektras) ir labai vertino kitų iniciatyvą, savarankiškumą, visada skatindavo ieškoti realių idėjų, kurias pajėgtum įgyvendinti. Profesoriaus doktorantų (aspirantų) darbai visada būdavo aktualūs ir išspręsti iki galo, nes Profesorius visada žinojo, kas realiai įvykdoma, kaip ir kokiais keliais siekti užsibrėžto tikslo.

Ištikus kokiai nesėkmei darbe, pavyzdžiui, pirmą kartą aprašant tyrimų rezultatus, kai po redagavimo pamatydavai „parausvintą" nuo taisymų puslapį ir labai nusimindavai, Profesorius ištraukdavo savo rašyto straipsnio redaguotą puslapį, kuris, aišku, buvo mažiau „parausvintas", ir šypsodamasis sakydavo: „Tegul redaktoriai redaguoja, o mes dirbkime ir rašykime straipsnius ir knygas". Iškilus bet

kokiai abejonei moksliniame tiriamajame darbe, visada sulaukdavai kvalifikuotos pagalbos. Profesorius nuramindavo, įkvėpdavo pasitikėjimo savimi ir skatindavo toliau dirbti sakydamas: „Kas neabejoja — tas daug klysta“.

Nuo pirmo susitikimo iki pat Jo netekties mus supo Profesoriaus širdingumo aura — šiluma, rūpestis, globa ir nuolatiniai padrąsinimai nesiblaškant dirbti savo darbą. Botanikų pokalbiuose nereikia minėti jo pavardės, užtenka pasakyti „mūsų Profesorius“, ir visi suprantame, kad kalbama apie profesorių Antaną Minkevičių.

Šis iškilus mokslininkas, pedagogas Lietuvos mokslui paliko didžiulį palikimą — tai jo moksliniai darbai ir gausybė mokinių, besidarbuojančių įvairiose Gamtos mokslų srityse.

Genovaitė Jankavičiūtė

Mano prisiminimai apie profesorių A. Minkevičių

Esu našlaitė nuo kūdikystės, todėl mano gyvenimas labai priklausė nuo sutiktų gyvenime žmonių. Viena ryškiausių asmenybių, turėjusių didelės įtakos mano gyvenime, buvo profesorius Antanas Minkevičius. Kai 1949 metais baigusi gimnaziją įstojau į VU Gamtos fakulteto biologijos specialybę, Botanikos katedros vedėju buvo prof. A. Minkevičius.

Iš bendrų paskaitų nemažai žinojau apie dumblius, o ir Profesorius skatino jais domėtis. Kadangi nelabai mėgau mikroskopuoti, o man numatyto darbo tema buvo mikrodumblių tyrimai, išdrįsau kreiptis į Profesorių prašydama, kad man leistų tirti kokius nors didesnius dumblius. Jis šypsodamasis pasakė: „Dideli dumbliai yra daugiausia jūriniai, kur jūs viena po jūras marias plaukiosite, galite paskęsti“. Po kelių dienų Profesorius, pasikvietęs mane į kabinetą, pasakė, kad aš galėsianti tirti „didelius“ dumblius, kurie vadinami įvairiai: menturdumbliai, maurabragainiai, liaudiškai — charos ir šiurpės, lotyniškai — *Charophyta*. Man tas pasiūlymas patiko ir, pradėjusi jais domėtis trečiame kurse, tyriau visą gyvenimą. Prisimenu

pirmąsias ekspedicijas į Trakų, Metelių bei Žuvinto ežerus. Profesorius ištisai su mumis nebūdavo, supažindinęs su metodiniais dalykais ir įspėjęs saugiai dirbti, išvykdavo. Gana dažnai atvykdavo mūsų aplankyti, žinoma, visada su lauktuvėmis, pasidomėti kaip mums sekasi darbas.

Grįžus iš ekspedicijų surinktus dumblius reikdavo apibūdinti iki rūšies. Nors menturdumbliai išoriškai dideli, bet rūšiai identifikuoti reikdavo juos specialiai apdorojus mikroskopuoti. Šios dumblių grupės apibūdintojai buvo daugiausia užsienio kalbomis. Dirbau Profesoriaus kabinete. Kai man kartą nesisekė nustatyti rūšies, užrašiau pirmą pasitaikiusią, galvodama kitą dieną šviesiu protu ir naujomis jėgomis apibūdinti tiksliai. Ir sprukau iš Profesoriaus kabineto, kol jis buvo paskaitoje. Kitą dieną atėjusi jau radau Profesorių žiūrinėjantį mano bet kaip apibūdintą rūšį. Jis tarytum pateisino mane, sakydamas, kad aš, matyt, taip padariau, nesuprasdama apibūdintojo teksto. Davė kitą apibūdintoją — lenkišką, ir aš susikaupusi teisingai nustačiau rūšį ir daugiau niekad taip neatsakingai nesielgiau.

Baigus Universitetą planavau mokytojauti, bet užklupo paveldėta liga, negalėjau dirbti su mokiniais. Prof. A. Minkevičius patarė stoti į aspirantūrą ir tęsti menturdumblių tyrimą Lietuvos vandenyse. Įnikau skaityti literatūrą ir mane sudomino leningradiečio prof. Golerbach'o darbai. Nepasitarusi su profesoriumi nuvažiavau į Leningradą stažuotis. Prisistačiau prof. M. Golerbach'ui esanti prof. A. Minkevičiaus aspirantė. Jis didžiai nustebo ir pasakė, kad prof. A. Minkevičius yra geriausias menturdumblių žinovas Lietuvoje ir jis pats ruošiasi važiuoti pas Profesorių konsultuotis. Kad neleisčiau laiko veltui, patarė man pasidomėti Leningrado bibliotekose žymių pasaulio mokslininkų darbais. Parvažiavusi norėjau kuo greičiau apie stažuotę pranešti Profesoriui. Jis iš karto paklausė, ar daug žinių apie Lietuvos menturdumblius gavau Leningrade? Profesorius patarė prisijungti prie įvairių mokslinių institutų ekspedicijų ir greičiau pradėti savarankišką darbą. Jo vadovaujama ištyriau menturdumblius 250 Lietuvos ežerų ir 100 kitų vandens telkinių.

Menturdumblių tyrimus tęsiau ir vėliau, jau dirbdama vandens augalų praktinio pritaikymo darbą Botanikos institute. Profesorius rekomendavo stažuotis makrofitų tyrimų srityje pas vienintelę tuo metu vandens augalų specialistę Lietuvoje docentę I. Šarkinienę. Stažuotės metu ne tik pažinau makrofitus, bet kartu su Profesoriumi sutvarkėme išlikusį S. Gorski'o (1821–1823 m.) herbarą, parašėme straipsnį apie S. Gorski'o maurabragainių (*Charophyta*) rinkinį Universiteto herbare.

Darbas su Profesoriumi buvo man didelė garbė ir nesibaigianti mokykla iki garbaus mano amžiaus. Profesorių A. Minkevičių visada prisiminsiu kaip didį ir kartu paprastą, nuoširdų jautrų ir labai gerą žmogų. Kam teko su Profesoriumi dirbti ir bendrauti niekada Jo nepamirš.

Dr. Izabela Trainauskaitė

Mūsų Tėvukas

Nemažai yra vaikų, kurie turi gerus tėvus, tačiau nedaug jų su tėvais sulaukia savojo gyvenimo rudens. Tokiems priskiriame ir save, nes su Tėvuku amžinai išsiskyrėme, kai mums jau buvo per šešiasdešimt metų.

Mintimis grįždami į savo vaikystę, mažai ką galėtume apie Tėvuką pasakyti, tuo labiau blogo. Jis tiek mums, tiek ir kitiems, buvo geras. Nepamename, kad kada nors būtų baudęs fizinėmis bausmėmis, nebent ausį pasukdavo. Dažniausiai pakakdavo jo griežto žodžio ar pyktelėjusio žvilgsnio. Mūsų šeimos gyvenimas susiklostė taip, kad visa namų tvarka priklausė Mamai. Anksti metusi darbą Valstybės kontrolėje ir studijas Vytauto Didžiojo universitete, ji pasiaukojo savo vyrui, dirbančiam mokslinį darbą ir visą namų ūkį, vaikų auginimą bei auklėjimą užsikrovė ant savo pečių.

Gimėme mes Kauno priemiestyje — Linksmadvaryje, pačio Tėvuko suręstame name, kur pragyvenome gražiausius vaikystės metus. Mažai teprisimename ankstyvos vaikystės bendravimo su Tėvuku epizodų. Liko atmintyje, kaip žiemos metu su juo ir Mama

važinėdavome rogutėmis, slidinėdavome dideliame sode. Tėvukas duodavo pabandyti šliuožti savomis ilgosiomis, iš Suomijos atsivežtomis, slidėmis, o Mama mokė čiuožti savomis pačiūžomis ant užšalusių Linksmadvario griovių. Vytauto Didžiojo universitetui persikėlus į Vilnių, Tėvukas parvažiuodavo tik savaitgaliais ir atostogų. Tada, genėdamas sode medžius, mokindavo mus nugenėtas šakas supjaustyti malkoms. Mokė ir kitų smulkių ūkio darbų. Pamename, kad aplankyti Tėvuką atjodavo jo bendradarbis K. Grybauskas iš Fredos botanikos sodo ant gražaus žirgo ir mus pajodinėdavo. Iš Žemųjų Šančių dviračiu atvažiuodavo tėvų geras pažįstamas S. Spižauskas. O, kaip mes trokšdavome dviračiu pasivažinėti! Dar daugiau būdavo džiaugsmo, kai iš kaimo atvažiuodavo dėdė Petras keletu arklių pakinkytu vežimu. Jis susodindavo mus į didžiulį vežimą ir vežiodavo po Linksmadvario apylinkes.

1940 metais buvo paskelbtas Vyriausybės nutarimas, kuriuo VDU Matematikos ir gamtos fakulteto veikla Kaune buvo sustabdyta, o fakultetas rudenį perkeltas į Vilniaus Universitetą. Tėvukui, dirbusiam šiame fakultete, norom nenorom teko vykti dirbti į Vilnių. Tad šeima buvo perskirta — mes su Mama gyvenome Kaune, o Tėvukas Vilniuje. Savaitgaliais jis parvažiuodavo į Linksmadvarį, o kartais ir mes su Mama pas jį nuvažiuodavome. Kad ir trumpam išsiskirdami, Mama su Tėvuku susirašinėdavo laiškais ir kartais duodavo mums parodyti savo sugebėjimus, prirašyti laiškuose vieną kitą žodelį. Tėvuko archyvuose radome vieną tokį Mamos rašytą laišką 1941 metų 28 sausio. Jame yra mūsų su broliu Algiu prierašas: „Tėveli, greit parvažiuok, mes labai laukiam ir bučiuojam".

Prasidėjus karui, buvome priversti palikti Kauną. Tėvukas įsigijo arklį bei vežimą ir visa šeima patraukėme Žemaitijos link. Ten, Kaltinėnų apylinkėse, mus priėmė gyventi nepažįstamo valstiečio šeima. Mūsų, vaikų atmintyje, dar ir dabar liko karo baisumų prisiminimai. Tėvukas savo prisiminimuose rašo, kad pats nežino, kokiu stebuklu mūsų šeima nenukentėjo sunkiais karo metais. Jis manė, gal dėl to, kad niekada nesikišo į politiką. Besimokydamas Voroneže, dalyvavo ateitininkų veikloje, tikėdamasis pagilinti tautiškumo,

inteligencijos, šeimyniškumo sąvokas, tačiau grįžęs Lietuvon nepriklausė jokiai partijai. Pasiūlymų ir prievartos tais laikais nebūta. Priešingai buvo pokario metais, pamename, mokykloje kaip visus, taip ir mus vertė stoti į komjaunimą. Namuose apie tai papasakodavome Tėvukui, klausdami jo patarimo. O jis sakydavo: „Pagalvokite patys, aš jūsų neatkalbinėsiu". Panašų atsakymą išgirdau (Vytautas) ir daug vėliau, kai dirbau Geografijos institute ir buvau verčiamas papildyti komunistų partijos gretas.

1945 metais baigėsi Tėvuko savaitgaliniai važinėjimai iš Vilniaus į Kauną, nes mes su Mama persikėlėme gyventi į Vilnių. Čia laikinai apsigyvenome bute, priklausančiame Universitetui (Pilies gatvė 24), kur gyveno tokie patys, kaip Tėvukas, vienišiai — S. Jankauskas, K. Bieliukas, V. Chomskis. Vėliau, pradėjus lenkams grįžti į Lenkiją ir atsiradus laisvų butų, gavome atskirą butą Didžiojoje gatvėje Nr. 29, kur šiuo metu yra Prancūzijos ambasada. Šio kiemo namuose gyveno daug Universiteto darbuotojų — fizikai P. Brazdžiūnas, A. Jucys, V. Kaveckis, ekonomistas J. Bučas, miškininkas A. Končius, gydytojai H. Polukordas, A. Matulis, J. Misiūra, anglistas V. Baravykas ir kiti. Su šiais kaimynais, vienais daugiau, kitais mažiau, Tėvukas bendravo. Apie ką jie kalbėdavo, nežinome, tačiau manome, kad apie Universiteto to laiko aktualijas, o su artimesniais gal ir apie politiką.

Mūsų butas buvo labai ilgo koridoriaus gale. Koridoriaus viduryje buvo prof. P. Snarskio butas. Šiame bute pragyvenome iki 1962 metų, kai tėvai išsikėlė į pasistatytą namą Antakalnyje. Bute buvo du didesni kambariai ir vienas mažas, kuriame Tėvukas dirbdavo grįžęs iš Universiteto. Mes tą kambarį vadindavome Tėvuko kabinetu ir jis mums būdavo kaip „tabu". Šiame kabinetėlyje gimė daug Tėvuko mokslinių idėjų, straipsnių, mokslinių veikalų. Atsimename jį palinkusį prie mikroskopo ir atkuriantį matomą vaizdą piešiniuose. Iš pradžių padarydavo eskizą pieštuku, vėliau tą piešinį itin kruopščiai perpiešdavo tušu. Paprašytas ir mums parodydavo, kas „yra" tame mikroskope, papasakodavo apie ten matomą grybų ar samanų mikropasaulį.

Tame mažame kambarėlyje vyko visas Tėvuko, griežta dienotvarke pagrįstas, gyvenimas: keldavosi 8 valandą, pusryčiaudavo, vykdavo į Universitetą, pietaudavo namuose, trumpai pailsėdavo, o po to iki vėlaus vakaro dirbdavo prie knygomis apkrauto stalo, atrodo, nieko aplink nematydamas ir negirdėdamas. O gretimame kambaryje, į kurį netgi nebuvo iš kabineto durų, virė mūsų trijų padaužų gyvenimas. Vėliau stebėdamiesi klausdavome, kaip Tėvukas galėjęs tokioje triukšmingoje aplinkoje dirbti? Jis sakė, kad galįs taip susikaupti, kad nieko aplink negirdįs.

Į mūsų gyvenimą mažai kišosi, manau, turėjo savo nuostatas. Viską tvarkė mama, turbūt pasitardama su Tėvuku ar bent informuodama jį apie mūsų reikalus ir daugelį mūsų krečiamų „šunybių", nes karts nuo karto jis pasakydavo, kad ne viską sakąs, ką žinąs. Tiesa, padėdavo jis mums ir moksle, paaiškindavo matematikos uždavinius, rašant atpasakojimus rusų kalba ar narpliojant kitus sunkesnius mokymosi klausimus. Dažnai prikaišiodavo, kad per daug laiko skiriame sportui, vis primindamas, kad iš to duonos nevalgysime. Pasak jo, geriausias sportas — fizinis darbas.

Tėvukas stengdavosi ir mus įtraukti į prasmingą gyvenimą. Dažnai kurį iš mūsų pasiimdavo į iškylas su studentais — prie Žaliųjų ežerų ar prie Trakų ežerų, kur drauge su studentais rinkdavome augalus, grybus, kerpes ar samanas herbarams. Čia prisiklausydavome ir jo aiškinimų studentams, deja, mažai kas iš tų aiškinimų liko mūsų jaunose galvose. Savaitgaliais dažnai važiuodavome į Universiteto poilsio bazę Žydiškėse, prie Skaisčio ežero. Ten Tėvukas buvo nusipirkęs baidarę, tad drauge su juo apiplaukiojom kone visą Trakų ežeryną. Vasaromis gyvendavome Universiteto vilose Valakampiuose, kur Tėvukas išsirūpindavo nedideles patalpas. Retkarčiais gaudavo kambarį poilsiui Palangoje, taip pat Universiteto viloje. Visos šios išvykos mums buvo pažinties su gamta pamokos, nes Tėvukas bet kokią poilsio valandėlę stengdavosi nukreipti mūsų pasaulėžiūros plėtimui. Gal todėl mūsų visų keliai pasuko gamtos pažinimo linkme — du iš mūsų baigėme VU Gamtos fakultetą, o vyriausiasis Algis — Pedagoginio instituto Gamtos fakultetą.

Vėliau, kada Tėvukas turėdamas 72 metus nusipirko pirmąją mašiną — „Žigulį" ir buvo jau mažiau užimtas Universitete, labai noriai važiuodavo į gamtą, pas gimines ar gerus pažįstamus į kaimą, nors, nemėgdamas nakvoti svetimoje vietoje, stengdavosi grįžti tą pačią dieną. Labai mėgdavo grybauti, tačiau rinkdavo tik jam įdomius grybus. Važiuodamas į Nidą poilsiauti, visada prašydavo važiuoti keliu palei Nemuną. Kelionėn pasiimdavo spalvotų pieštukų rinkinį, piešimo sąsiuvinį ir laisvalaikiu piešdavo. Yra likęs ne vienas piešinėlis Nidos kopų, Kuršių marių pakrančių, miško, jūros. Piešė ir namuose būdamas, o Sapieginės parko piešinys „Trys pušaitės" (taip mes jį pavadinome) iškaltas jo antkapyje.

Namuose niekada nebūdavo be darbo, neklausydavo radijo, nežiūrėdavo televizoriaus. Visas naujienas sužinodavo iš laikraščių. Tiesa, vėliau, kai jau nebedirbo Universitete, pažiūrėdavo „Panoramą", o nusilpus regėjimui, vietoj laikraščių klausydavo radijo žinių. Per radiją muzikos niekada neklausydavo, nors labai mėgo operą. Dažnai lankydavosi ir dramos teatre. Norėdamas atsikvėpti nuo protinio darbo, žaisdavo šachmatais su kaimynais, eidavo į gretimą Sapieginės mišką, žiemą, būdamas jaunesnis, čiuožinėdavo, o slidinėjo iki gilios senatvės.

Tėvukas turėdamas laisvo laiko mėgo padrožinėti. Yra palikęs dailiai drožtus šachmatus, pasidaręs savo darbo šiukšliadėžę, popieriui pjaustyti peilį ir kitokių buities reikmenų. Jis stengėsi išmokti visko, ko nemokėjo — mokėsi groti pianinu, akordeonu, adyti ir siūti, knygas įrišti ir kitus darbus dirbti. Statant namą Antakalnyje, visus penkerius namo statybos metus, Tėvukas laisvalaikį praleisdavo prie statybų, vis ką nors dirbdamas. Vėliau, užsiveisęs sodą, daug laiko praleisdavo, prižiūrėdamas medžius ir krūmus, tačiau gėlynus palikdavo Mamai prižiūrėti ir į jos valdas nesikišdavo, nebent padėdavo sukasti žemę gėlynams ar daržams.

Iki garbingo amžiaus išliko tradicija švęsti Mamos ir Tėvuko vardines ar gimtadienius. Tuomet pasikviesdavo savo kaimynus — L. Petkevičių, J. Lelį, su kuriais artimai bendravo. Ateidavo ir geri draugai iš Šilo gatvės — Kvikliai, Baubliai, Janutėnai,

Avtonomovai. Kartais ateidavo koks artimesnis bendradarbis iš Universiteto.

Artimesnis mano (Vytauto) bendravimas su Tėvuku prasidėjo man įsitraukus į mokslinį darbą. Nors jis tiesiogiai su mano darbu nebuvo susijęs, tačiau puikiai orientavosi bendruose mokslo labirintuose — patardavo, į ką turėčiau atkreipti dėmesį, kaip išdėstyti medžiagą, kaip pagrįsti faktus, kaip naudotis literatūra, iš jos ištraukiant racionalų grūdą. Dažnai padėdavo išversti vieną kitą vokišką straipsnį ar knygą, rekomenduodavo pasiskaityti prieškario gamtos žurnalą „Kosmos", kurio komplektus turėjo savo bibliotekoje. Būdamas Nidoje mokė mane piešti įvairias vėjo sukurtas smėlio formas, tačiau man sekėsi nekaip.

Kaip šiandien prisimenu tą 1966 metų spalį, kai man buvo paskirtas disertacijos gynimas. Tėvukas buvo gynimo Tarybos narys (iš viso narių buvo 25). Galvojau, kad bent vienas balsas bus tikrai mano naudai. Tačiau labai nustebau, kai jis iš ryto, paklausęs kaip jaučiuosi, pasakė, kad į gynimą neisiąs, taip, pasak jo, man būsią drąsiau ir ramiau. Gerai, kad viskas baigėsi laimingai.

Negaliu neprisiminti dar vieno nemalonaus atvejo iš gynimo istorijų. Mokslinį darbą gynėsi mūsų instituto disertantas J. Tomkus iš fenologijos mokslo srities. Į tą gynimą atėjo žmogus, atsinešęs ir kerštą širdyje — užsipuolė disertantą įvairiais kaltinimais ir nemokšiškumu. Atrodė, kad viskas — Juozą sužlugdys! Bet tada pakilo Tėvukas ir savo argumentuota kalba sugebėjo įvertinti ir apginti disertanto darbą bei pakreipti gynimą teigiama linkme.

Tėvukas labai nemėgo neteisybės. Su juo kalbant apie mokslą, mokslininkus, ypač tais laikais, kai mokslą reikėdavo susieti su praktiniu panaudojimu, jis labai mėgo cituoti Vincą Čepinskį: „Nesąmonė, jeigu mokslininkas dirbdamas nuolat turi galvoti apie rezultatų panaudojimą praktikoje, tai iš jo mokslo išeis ne mokslas, o „šmaravidlas". Dažnai kalbėdavo apie mokslinių straipsnių rašymą, recenzavimą, ekspertizes, biurokratizmą ir kitą. Daug naudingų patarimų Tėvukas davė man pradėjus pirmininkauti Pedagoginio instituto Geografijos katedros valstybinių egzaminų komisijai, nes pedagoginio darbo neteko iki to laiko dirbti.

Dažnai kalbėdavomės apie abiem pažįstamus gamtos srities mokslininkus. Jų charakterius vertindavo įvairiai. Jausdavau, kad kai kuriais yra nusivylęs, tačiau kategoriškų savo išvadų nesakydavo. Visuomet žmoguje stengdavosi įžiūrėti daugiau gerų, nei blogų savybių. Negirdėjau, kad žmones skirstytų į gerus ir blogus, visus juos mokėdavo pateisinti, atsižvelgdamas į jų gyvenimo aplinką, įsitikinimus, charakterius.

Ypač daug laiko pokalbiams turėdavome jau gerokai vėliau, jam vis dažniau „svečiuojantis" ligoninėse. Tuomet su Tėvuku kalbėdavomės įvairiomis temomis: apie vaikystę, jaunystę, sunkius mokslo kelius, apie mūsų giminę. Pokalbiuose visuomet pabrėždavo darbo svarbą, jis yra pasakęs: „Mano gyvenimas buvo ir yra darbas". Tačiau pats niekada nesiimdavo vertinti savo nuveiktų darbų, sakydamas, kad juos įvertins laikas. Jis sakydavo: „Jei po šimto ar daugiau metų kas paminės mano darbus, kaip aš miniu S. B. ir J. Jundzill'us, Jurgį Pabrėžą ir kitus mokslininkus, būsiu atlikęs savo gyvenimo pareigą".

1990 metais Lietuvai pasukus nauju Nepriklausomybės keliu, Tėvukas labai tuo džiaugėsi. Jis daug prisiminė apie ankstyvesnės, dvidešimt metų trukusios Nepriklausomybės laikus, matė, kaip Lietuva kilo ir greitai suklestėjo. O dabar to, anaiptol, nematė. Jis susidarė nuomonę, kad dabar daug neteisybės, tuščiažodžiavimo, melo ir apgaulės. Matė daug atbukusių, be savo nuomonės, priešiškų Nepriklausomybei žmonių. Lietuvos ateitį matė tik visų mūsų susitelkime...

Šias kelias padrikas mintis apie Tėvuką norėtume baigti dviskaita — ir Mama, ir Tėvukas buvo viena šilta širdis. Mamos meilė, rūpestis, džiaugsmas, Tėvuko darbas, darbštumas, kantrumas, ištvermė ir tolerancija, bendras sutarimas juos jungė visą gyvenimą. Tas savybes skiepijo ir mums, jos labai pravertė mūsų gyvenime.

Sūnūs

Rimvydas ir Vytautas Minkevičiai

Mano krikšto Tėvelis

Antaną Minkevičių ir mane riša ne genealoginiai ryšiai, bet, drįstu pasakyti, — artima dvasinė giminystė.

Pažinojęs ir bendravęs su mano prosenelių karta, A. Minkevičius 1932 metais vedęs mano močiutės seserį, tapo mūsų giminaičiu.

Pirmieji sąmoningi mano prisiminimai apie Jį yra iš 4–5 mano amžiaus metų. Jau tada žinojau, kad tai mano krikšto tėvelis, o Jo žmona Jadvyga — krikšto mama. Kelis metus taip ir kreipdavausi, sakydama abu žodžius, bet greitai liko tik Mamutė ir Tėvelis. Tie du mažybiniai žodžiai, skirti vadinti artimiausius žmones, geriausiai nusako mano požiūrį į Juos.

Mūsų maža, karo audrų išdraskyta šeima, — tik trys moterų kartos, jautėmės esančios Minkevičių šeimos dalimi. Teko daug laiko kartu praleisti, kartu gyventi ir artimai vieni kitus pažinti.

Ankstyvoje vaikystėje mano bendravimas su Tėveliu ir Mamute buvo sąlygojamas didelės pagarbos vyresniam žmogui ir varžymosi. Pamenu, Tėvelis, buvodamas darbo reikalais Kaune, visuomet mus aplankydavo. Pakalbindavo ir mane, tada mano varžymasis išnykdavo ir skubiai berdavau savo „reikalus" atidžiam klausytojui ir, tik vyresniųjų sudrausminta būti santūresne, klausydavausi jų šnekos.

Iš to laiko prisimenu Jį maloniai besišypsantį, „labai" aukštą (vėliau jau atrodė tik kiek aukštesnis nei vidutinio ūgio), gražiai apsirengusį ir be galo gardžiai kvepiantį. Kai jau paaugau išsiaiškinau, kad tai buvo prancūziškų kvepalų aromatas (parsivežtų prieškaryje iš kelionės su Mamute į Prancūziją), kuriais buvo pašlakstytos rūbų spintos ir jų kvapas taip stipriai įsigėrė, kad praėjus dešimtmečiui galėdavai pagal kvapą atskirti visos šeimos rūbus iš daugelio kitų.

Daugiau Tėvelį pažinau, kai pradėjau lankyti mokyklą ir važinėdavau į Vilnių atostogauti. Minkevičių namuose Didžiojoje gatvėje, be šeimos narių, vis kas nors svečiuodavosi ar gyvendavo, tai kas iš giminių, tai pažįstamų vaikai, besimokantys Vilniuje, tai kas legaliai ar nelegaliai iš tremties sugrįžusių pažįstamų, o kur dar trijų sūnų draugai!

Vietos šiuose namuose buvo nedaug — vienas didelis kambarys — visos šeimos miegamasis ir vidutinio dydžio kambarys, vadintas valgomuoju, buvo kartu ir svetainė, ir darbo kambarys. Iš šio kambario buvo įėjimas į mažutį kambariuką, kuris buvo vadinamas Tėvelio kabinetu. Jo pasieniais stovėjo lubas siekiančios knygų lentynos ir tarp jų prie lango įspraustas rašomasis stalas, apkrautas knygomis ir rankraščiais. Durų į kabinetą nebuvo, nuo valgomojo kambario jį skyrė tik portjera ir ta dažniausiai praskleista.

Šiame ankštame kambarėlyje Tėvelio dirbta apie 20 metų ir tiek daug padaryta... Būtent padaryta, nes nepaprastas darbštumas buvo vienas ryškiausių Jo bruožų. Grįžęs iš Universiteto pietaudavo, trumpai pailsėdavo ir įeidavo į kabinetą dirbti iki vakarienės. Po vakarienės vėl tuoj pat sėsdavo prie darbo ir taip iki nakties poilsio.

Šiuose namuose buvo laikomasi patriarchalinių tradicijų. Prie pietų ir vakarienės stalo rinkdavosi visa šeima ir įnamiai. Valgydavo neskubėdami, santūriai kalbėdamiesi. Jei jaunimas įsisiausdavo, pakakdavo Tėveliui rimtai pažiūrėti per akinių viršų ir netinkamai besielgiantiems būdavo aišku, kad reikia nurimti. Bet tai nebuvo baimė, o tik didelė pagarba Tėveliui. Nesu girdėjusi Jį ką nors barant ar duodant kam pastabas.

Valgomajame kambaryje rinkdavosi visi. Kartais rimtai dirbdavo, bet dažnai būdavo triukšminga. Jaunesnysis sūnus čia mokėsi skambinti pianinu, o ir likusieji, būdami paaugliai, visai savęs nevaržydavo, šėldavo, kvatodavo, į mūsų chorą įsijungdavo dar ir šuniukas, bet atrodė, kad šis triukšmas netrukdė Tėveliui dirbti, taip Jis mokėjo susikaupti darbui. Tik vieną kartą, prisimenu, Jį išėjus „pažiūrėti“ pro akinių viršų ir tokiu būdu mus kuriam laikui apraminti.

Pastebėjęs, kad smalsiai žiūriu į Jį dirbantį, kartais pasikviesdavo pažiūrėti pro mikroskopo objektyvą. Tuo pačiu paklausinėdavo, kaip sekasi mokykloje, ar gaunu „trejukių“. Išgirdęs, kad pasitaiko, juokdavosi, kad koks gi mokinys, jei visokių pažymių negaunąs. Niekada nemoralizuodavo, kad reikia stengtis ar gauti tik gerus pažymius.

Intensyvų Tėvelio darbą vakarais kartais pertraukdavo teatrų ar koncertų lankymas. Jis mėgo muziką. Kartais po pietų prisėsdavo prie pianino „paieškoti" žinomų melodijų. Sakydavo, kad maloniausius įspūdžius patiriąs operos spektakliuose ir dainininkų koncertuose. Pamenu, kad po B. Grincevičiūtės koncerto filharmonijoje, grįžtant į namus, žavėjosi jos balsu ir valia būnant akla tiek daug pasiekti. Aišku, Jis nežinojo, kad senatvėje ir Jo laukia tokia dalia. Domėjosi ir spektaklių scenografija, ypač žavėjosi kažkada matytu L. Truikio darbu.

Gyvendamas Didžiojoje gatvėje, kaip jis sakė „akmeninėje dėžutėje" (uždarame, grįstame kieme prisimenu augus vieną medį), svajojo išsiveržti gyventi į gamtą, į priemiestį.

1962 metais persikėlė į Bistryčios gatvę Antakalnyje, į naujus namus, kurių statyboje pats su sūnumis laisvalaikiu dirbdavo. Tėveliams čia atsikėlus gyventi, ši gatvelė priminė smėlėtą kaimo gatvelę, su mediniais namukais aplinkui ir vyšnių sodais po langais. Čia pat, ant kalvos, dunksojo Sapieginės šilas. Tai buvo tikrai tai, ką norėjo matyti gamtininko akys. Nors ir čia greitai atslinko miestiška civilizacija — priešais langus išdygo blokiniai daugiaaukščiai.

Gyvendamas Antakalnyje Tėvelis kelis kartus per dieną nors trumpam išeidavo pasivaikščioti, o šventadieniais kartu su Mamute išsiruošdavo į kelių valandų žygius po apylinkes. Žiemą labai dažnai tiesiai iš kiemo slidėmis iščiuoždavo į gražiąsias Sapieginės kalvas, kartais kartu su Mamute. Ir žiemą rasdavo miške gražių vietų, kuriomis pats grožėjosi ir mums rodydavo. Dar gyvendamas Didžiojoje gatvėje, mėgdavo retkarčiais vakarais nueiti į čiuožyklą.

Atostogų metu, kai šeima vasarodavo Valakampiuose, Tėvelis kasdien važinėdavo į darbą ir tik grįžęs eidavo į tolimus pasivaikščiojimus, dažniausiai lydimas visos šeimos. Tik kai išvažiuodavo į Palangą, tai tekdavo nors kiek nuo darbų atsipūsti — kelis kartus išsimaudydavo jūroje ir dalį dienos skirdavo pasivaikščiojimui su sutiktais draugais ar pažįstamais, taip susidarydavo didokas būrys palydovų. Bet kadangi mėgo ir vienumoje pabūti, tai kartą per dieną išeidavo į tolimesnes ekskursijas su „mokslo interesais" ir

visada parsinešdavo kokį augalėlį herbarui papildyti ir kažką ilgai rašydavo savo užrašuose.

Vasaros metu, kai Tėvelis su studentais tyrinėdavo fitoplanktoną, pasiimdavo ir mus į ežerus. Plaukiojant ežeruose baidare vyko mūsų pirmosios vandens augalų pažinimo pamokos, o sugrįžus į krantą sėsdavosi prie mikroskopo ir mums smalsučiams parodydavo, koks nuostabus mikroskopinių dumblių pasaulis. Iš Tėvelio gautos gamtos pažinimo pamokos, o ir pati labai patraukli Jo asmenybė nulėmė, kad mes, Jį supantys, pasirinkome studijuoti gamtos mokslus.

Tėveliui labai būdinga buvo ramumas ir saikingumas. Jo eigastis, kalba, judesiai buvo ramūs. Ką bedarydamas ar tai vaikščiodamas, ar čiuoždamas, ar slidinėdamas viską darydavo ramiai, sakyčiau, elegantiškai.

Tėvelis pasakojo, kad gyvendamas Kaune, kai dirbo bei studijavo vienu metu, buvo pertempęs ir protines, ir fizines jėgas. Mat dirbdavo visai be poilsio pertraukėlių ir dar buvo sumanęs grūdintis — kasdien iki vėlyvo rudens plaukydamas Nemune. Nors man visada atrodė, kad jis dirba nesaikingai daug, bet Jis šypsodamasis aiškindavo, kad darąs pertraukėles keisdamas darbus. Tiesa, Antakalnyje gyvendamas jau turėjo jaukų, erdvų darbo kambarį, galėdavo bent dešimčiai minučių išeiti pasivaikščioti ar sode padirbėti.

Saikingas buvo ir dėl maisto. Jis sakydavo, kad vyresniam žmogui reikia atsikelti nuo stalo, kai dar galėtum pusę tiek suvalgyti, kiek jau suvalgei, bet mus, jaunesnius, ragindavo sočiai valgyti, gal prisimindamas, kad gyvendamas bendrabučiuose sotus nebūdavo. Namuose buvo mažutė Tėvelio taurelė, ir per pobūvius daugiau dviejų taurelių kokio nors stipresnio gėrimo niekada negerdavo. Kartais surūkydavo gabalėlį cigaretės, būtinai perpjautos į kelias dalis. Net mėgiamą žaidimą šachmatais su kaimynais profesoriais Petkevičiumi ir Leliu ar anūku Mariumi žaisdavo po vieną partiją ir tuoj pat vėl sėsdavosi prie darbo.

Tėvelis visada būdavo mandagus. Net vaikaičiams nedarydavo pastabų, primygtinai nenurodinėdavo, ką daryti, elgdavosi taip, tarytum visi jam būtų lygūs. Kalbėdavo lėtai, aiškiai, maloniu šiltu

balsu. Jo pasakojimai būdavo nuoseklūs, malonūs klausytis. Pagyvėdavo, kai sulaukdavo svečių, o jie gausiai rinkdavosi Tėvelio ir Mamutės vardadienių ar gimtadienių progomis. Kai daug svečių susėsdavo apie ilgą stalą, Jis visus apeidavo, ilgiau ar trumpiau pabendraudavo, pasikalbėdavo. O pobūviui baigiantis dažniausiai įsitraukdavo į kokį nors pasakojimą, visi prie ilgo stalo nuščiūdavo ir atidžiai klausydavosi jo neskubrios kalbos.

Tėvukų namai būdavo atviri bei vaišingi saviems ir svetimiems. Čia pavalgydavo, pernakvodavo ir mano draugai. Vėliau, kai sunku būdavo ilgesniam laikui gauti Vilniuje viešbutį, apgyvendindavo ir visai svetimus žmones, atvažiavusius pas mane darbo reikalais. Reta būdavo diena, kad prie pietų ar vakarienės stalo sėdėtų tik šeimos nariai.

Tėvukai gyveno kukliai. Kuklus namų apstatymas — tik tai, kas funkcionalu ir reikalinga. Bet kitiems negailėdavo nieko. Prisimenu, dar pokario metais, kai Tėvelis ar Mamutė atvažiuodavo į Kauną, palydėjus Juos į stotį pasakydavo, kur „pakišę" pluoštelį pinigų, nes žinojo, kad kitaip neįduotų, o stotyje pasakius, juk nespėsi nubėgti į namus ir pasivyti traukinį. Manau, kad ne tik mus šelpdavo sunkiais pokario metais ir vėliau. Bet niekada nesu girdėjusi Juos kalbant apie save, ką nors gerą kitiems padarius. Jau gyvenimo pabaigoje Tėveliui gavus kokią tai premiją, žinau, kad išdalino ją artimiesiems ir Mamutė nunešė nemažą sumą į Labdaros valgyklas.

Tėvelis visuomet būdavo tvarkingas, pasitempęs, kartu gyvenant nesu jo mačiusio netvarkingai apsirengusio namuose. Jam nereikėjo rūpintis buitimi, nes ją ant savo pečių nešė Mamutė. Ji rūpinosi ir visais pirkiniais. Bet Tėvelis sakydavo, kad marškinius ir kaklaryšius perkantis pats, nes žinąs, kokių atspalvių norįs.

Jau kai visai nematė ir jėgos Jį buvo apleidusios, nuėjus aplankyti, keldavosi iš lovos, apsirengdavo, būtinai pasirišdavo kaklaryšį ir pasikvėpindavo. Atsiprašinėdavo, kad šiltai apsirengęs, nes labai šąląs kūnas. Kartą pasakojo, kad, matyt, visi senukai šąlantys, nes jo Rusijoje sutiktas senutis mokslininkas, tik aprengtas šilumai laidžių laidų išraizgytais rūbais ir taip šildomas, galėjęs gyventi.

Pradėjus silpti Tėvelio regėjimui, Jis jau nebegalėjo taip intensyviai dirbti, bet darbo vis tiek nemetė — skaitydavo ir rašydavo su lupa vis stipresnio ir stipresnio padidinimo. Jau nusilpus regėjimui, kartu su bendraautore habil. dr. M. Ignatavičiūte parašė dar dvi mokslines knygas, intensyviai rašė „Prisiminimus", nes tik senatvėje atsirado tam laiko. Kai jau visai apako ir ranka tapo netvirta, vis dar rašė, bet paskutinieji du „Prisiminimų" tomai, jo paties įrišti, lieka neįskaitomi. Pats paskutinis darbas „raštu" buvo aukštaičių priežodžių ir patarlių ir kai kurių etnografinių dalykų prisiminimas ir užrašymas.

Tėvelio protas ir gilios senatvės sulaukus išliko skaistus. Jo atmintis buvo fenomenali ne tik biologijos mokslo įvairių sričių dalykuose, bet ir literatūroje, istoriniuose faktuose. Jis labai mėgo poeziją, prisiminė ir cituodavo ištisas pastraipas iš A. Mickiewicz'iaus, A. Puškin'o, M. Lermontov'o, H. Heine, J. V. Goethe, lietuvių poetų kūrinių — rusų, vokiečių, lenkų kalbomis. Intensyviai dirbdamas, Jis skaitydavo grožinę literatūrą popietinio poilsio metu ir prieš miegą, jau atsigulęs. Visada domėjosi naujausia literatūra, grįždamas iš darbo dažnai užeidavo į knygyną bei Antikvarinį knygyną, ir vis parsinešdavo kokią įdomią knygą. Kai Tėvelis visai apako, skaitydavome Jam įdomesnes knygas, kai kurias referuodavome, sugrįždavome prie seniau skaitytų knygų, norėdami ką prisiminti ar pasitikslinti. Nenustojo Jis domėtis ir biologijos mokslų periodika.

Jau būdamas visai apakęs Tėvelis pasakodavo, kad, atsigulęs poilsio, stengiasi prisiminti poemas, eilėraščius, kuriuos mokėsi vaikystėje ar jaunystėje, ir stebindavo mus juos deklamuodamas. Gal todėl, kad jo gyvenimas buvo šviesus, mintys nukreiptos į gėrį ir grožį, šviesūs būdavo ir Jo sapnai. Pasakodavo, kad Jį lanko tik labai malonūs sapnai ir jie kokia tai dalim atstoja regėjimą.

Vienišas senatvėje Tėvelis neliko. Visada šalia būdavo Mamutė, vieno iš kartu gyvenančio sūnaus šeima, o ir kitas sūnus su šeima būdavo labai laukiamas ir dažnai Tėvelį lankydavo. Lankydavosi ir giminaičiai, kaimynai, kartais bendradarbiai. Apakus ir kiek apsilpus

klausai, Jam būdavo lengviau bendrauti, kai pašnekovų ratas būdavo siauresnis.

Bendravimas su Tėveliu ir paskutiniais jo gyvenimo metais išliko malonus ir įdomus. Susitikus pirmiausia išsiteiraudavo, kas naujo Botanikos institute. Išklausinėdavo apie daugelį bendradarbių, tarp jų ir apie jaunus mokslininkus, su kuriais gal tik kartą ar kelis yra bendravęs. Klausinėdavo, ką dirba, ką rašo jo buvę mokiniai. Tiems, su kuriais artimiau bendravau, perduodavo kokį malonų žodį, palinkėjimą ar priminimą, kad rašytų knygas. Aptarę naujienas, skaitydavome, šnekėdavomės. O ta šneka būdavo tokia, kad pradėjus pokalbį Tėvelis klausdavo: „Kas įdomu?" O kai jis pradėdavo pasakoti, įdomu būdavo viskas — literatūra, menas, istorija, praeities ir dabarties aktualijos. Jis labai džiaugėsi atkurta Lietuvos Nepriklausomybe, analizuodavo įvykius, politikų nesutarimus ir klaidas, lygino su pirmąja Lietuvos Nepriklausomybe ir sielojosi, kad dabar Valstybė ne taip sparčiai, kaip tada, atsikuria. Bet kuria tema kalbantis, būdavo įdomu klausytis Jo išsamios analizės, įdomaus, sklandaus ir turiningo pasakojimo. Mėgdavo prisiminti gyvenime sutiktus žmones, labai šiltai kalbėdavo apie savo tėvus, brolius. Pasakodamas tiesiog atgydavo, pažvalėdavo, rodos, nusimesdavo metų naštą.

Paminėtinas dar vienas Tėvelio išskirtinis bruožas, išplaukiantis iš pokalbių su juo, — tolerancija. Daug jam teko gyvenime žmonių sutikti, bet sakėsi nesutikęs labai blogų, manė, kad blogais tampa tie nelaimėliai, kurie auga netinkamoje aplinkoje. Buvo tolerantiškas kitataučiams, kitaminčiams. Pamenu, didžiausias jo papeikimas buvo: „Šiaudai, o ne žmogus".

Tėvelis nebūtų nugyvenęs tokio produktyvaus gyvenimo, jei ne Jo gyvenimo draugė. Mamutė sudarė Jam sąlygas dirbti, prisiimdama vaikų auginimą ir visą buitį, apgobusi savo globa Tėvelį, vaikus, vaikaičius, gimines ir svetimus žmones. Tėvukų šeimyniniai santykiai buvo idealūs. Mamutė gerbė ir vertino Tėvelį ir jo darbą, sudarydavo jam palankiausias sąlygas darbui ir poilsiui. Būdavo be galo malonu matyti Jų pagarbius santykius, neafišuojamą švelnumą vienas kitam ir taip visus šešiasdešimt šešerius bendro gyvenimo metus.

Jiedu labai rūpinosi vienas kito sveikata, ypač vienam ar kitam pasiligojus gyvenimo saulėlydyje.

Manau, kad gal Tėvelis ir būtų sulaukęs šimto metų (sakydavo, kad norėtųsi sulaukti, nors paskutiniu metu savo gyvenimą planuodavo vis po pusmetį į priekį), jei ne Mamutės liga. Besigydant Jai ligoninėje, Tėvelis neišpasakytai rūpinosi, prašydamas nebūti su Juo, o eiti į ligoninę padėti Mamutei. Dieną prieš mirtį pasakojo, kad be Mamutės ypač gūdžios Jam tapo naktys, pilnos nenusakomos baimės. Jis taip ir nesulaukė sugrįžtant Mamutės iš ligoninės — staiga užgeso. O po dviejų mėnesių ir Ji iškeliavo Anapilin.

Su didele meile ir dėkingumu prisiminsiu savo nuostabius Krikšto Tėvelius, kol gyva būsiu.

Giedrė Marija Šlapkauskaitė

A. Minkevičius ankstyvoje vaikystėje

Voronežo M. Yčo gimnazijos moksleivis, 1915 m.

Vilniaus vyrų gimnazija, 1920 m.
Sėdi Gimnazijos direktorius Mykolas Biržiška, stovi: M. Latvytė,
A. Minkevičius, V. Valteris, R. Remeika

Prieš išvykstant tobulintis į Šveicariją, 1930 m.

Brolis Petras

Vestuvinė nuotrauka, 1932 m.

Prie savo namo Linksmadvaryje 1934 m. su žmona Jadvyga, sūnumi Algiu ir broliu Mykolu

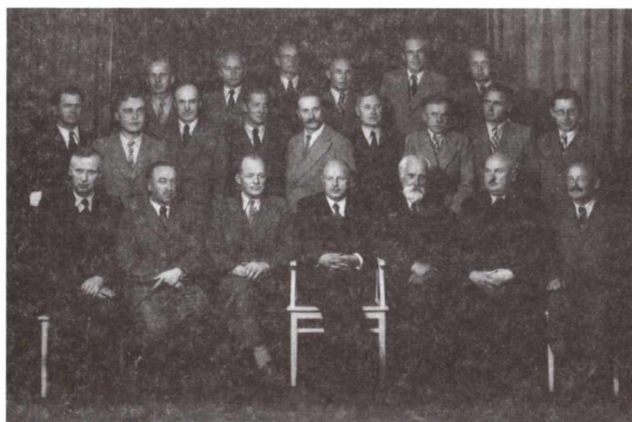
Grupė Kauno Universiteto botanikų, 1936 m.
Pirmas iš kairės A. Minkevičius, toliau K. Grybauskas,
L. Vailionis, J. Kuprevičius

Kauno Botanikos sode 1936 m.
Viduryje prof. K. Regel'is

Vytauto Didžiojo Universitete, habilituoto daktaro disertacijos gynimo metu, 1937 m.

Paskutinis Vytauto Didžiojo Universiteto Matematikos — gamtos fakulteto tarybos posėdis, 1940 m. Pirmoje eilėje iš kairės: K. Katilius, I. Končius, A. Purėnas, Z. Žemaitis, P. Jodelė, K. Šleževičius, T. Ivanauskas. Antroje eilėje — Č. Pakuckas, J. Dagys, A. Žvironas, J. Janickis, B. Kodaitis, P. Brazdžiūnas, M. Kaveckis, K. Daukšas, J. Dalinkevičius. Trečioje eilėje — A. Puodžiukynas, J. Matulis, A. Minkevičius, A. Zubrys, P. Slavėnas, V. Viliamas

VVU Gamtos fakulteto Botanikos katedros kolektyvas, 1959 m.
Sėdi pirma iš kairės M. Natkevičaitė–Ivanauskienė,
pirma iš dešinės I. Šarkinienė

MA Botanikos instituto Fitopogeninių mikroorganizmų biologijos sektoriaus bendradarbių tarpe, 1965 m.
Sėdi: E. Baltrušaitienė, M. Strukčinskas, A. Minkevičius, S. Jarmalavičiūtė, M. Ignatavičiūtė. Stovi: J. Staniulis, I. Puipienė, A. Zilinkutė, O. Špokauskienė, R. Šimkūnas, M. Makutėnaitė, Z. Stasevičius, L. Šidla, B. Grigaliūnaitė, B. Šaltenis

A. Minkevičius su šeima 1967 m. — žmona Jadvyga, anūkais Aukse, Mariumi, Birute, sūnaus Vytauto žmona Birute ir sūnumis Algiu, Vytautu, Rimvydu

Pabaltijo mikologų simpoziumo metu Palangoje 1977 m.

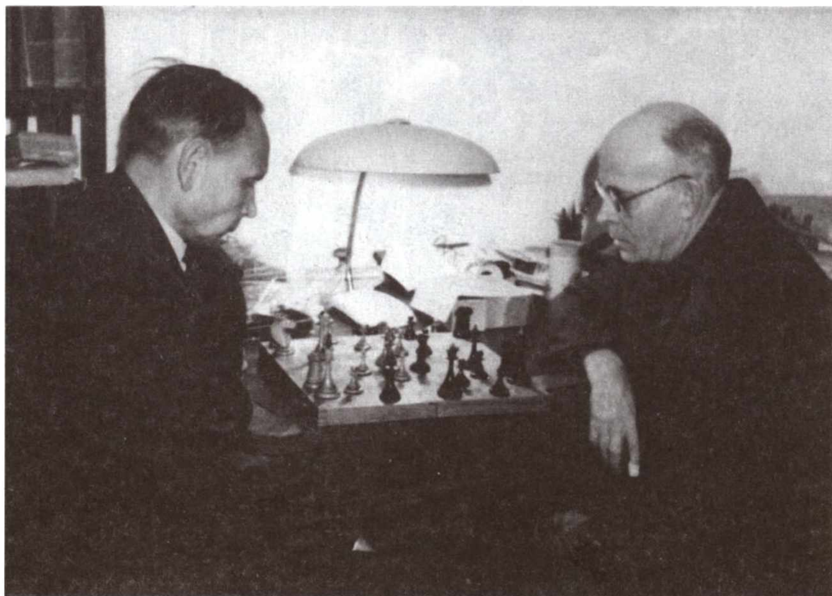
Jubiliejinės mokslinės konferencijos Biologijos sekcijoje 1979 m. kartu su A. Kublicku, J. Dagiu ir A. Merkiu.

Prof. L. Vailionio tėviškėje Mizaruose, minint jo 100-ąsias gimimo metines, 1986 m. Ketvirta iš kairės — L. Vailionio dukra Rytė

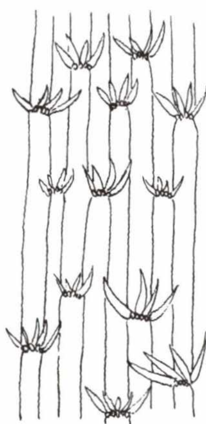
Draugų ir kaimynų būryje Šilo gatvėje, 1985 m.

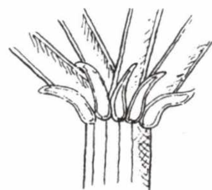

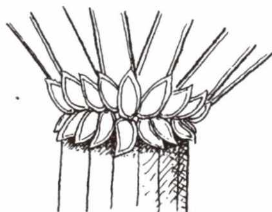
Laisvalaikiu su prof. L. Petkevičiumi, 1966 m.

Su gyvenimo drauge Jadvyga, 1971 m.
(foto Valerijos Dichavičienės)

Autoriaus piešti mikroskopiniai piešiniai savo leistai knygai

prisimenu, tai buvo mirusi
daug anksčiau už tėvelį:
gaila, kad iš tų pasakojimų
mažai kas mano galvoje pasi-
liko: pro vieną ausį įeidavo,
pro kitą išeidavo, o tai da-
bar galėčiau atkurti visą
mamos biografiją. Pasako-
davo ir apie savo jaunystės

[illegible]

A. Minkevičiaus rankraščio faksimilės (prisiminimų rašymo pradžioje ir pabaigoje, kai jau ženkliai buvo nusilpęs regėjimas)

Išleido ir spausdino UAB "JUDEX",
A. Juozapavičiaus pr. 82a, LT-3002 Kaunas.
Užs. Nr. 5659